Olli Kaarakka & Karoliina Nikula (toim.)

RIKOSSEURAAMUSALAN ETIIKKA – KÄSITTEISTÄ KÄYTÄNTÖÖN

Rikosseuraamusalan koulutuskeskus
Acta Poenologica 1 | 2023

RIKOSSEURAAMUSALAN ETIIKKA – KÄSITTEISTÄ KÄYTÄNTÖÖN

Olli Kaarakka & Karoliina Nikula (toim.)

Taitto: PunaMusta Oy, Sisältö- ja suunnittelupalvelut
Paino: PunaMusta Oy, 2023
Kannen kuva: DALL·E 2
ISBN 978-951-53-3422-0 (painettu)
ISBN 978-951-53-3423-7 (pdf)
ISSN 1795-0708

SISÄLLYS

Hannu Kiehelä
ESIPUHE 5

Olli Kaarakka & Karoliina Nikula
JOHDATUS RIKOSSEURAAMUSALAN ETIIKKAAN 7

I EETTISET LÄHTÖKOHDAT

Hanna-Maria Niemi & Mia Kilpeläinen
IHMISARVO JA VAPAUSRANGAISTUKSEN TÄYTÄNTÖÖNPANO 12

Olli Kaarakka
NÄKÖKULMIA RANKAISUN OIKEUTUKSEEN 39

Elli Jutila
VANKIEN OIKEUDET VANKEUSRANGAISTUKSEN AIKANA:
TARKASTELUSSA OIKEUSASIAMIEHEN RATKAISUT
VANKIEN KANTELUISTA VUOSILTA 2015–2022 54

Henrik Linderborg
KONTROLLI JA TUKI RIKOSSEURAAMUSALAN
AMMATTIEETTISENÄ KYSYMYKSENÄ 86

Karoliina Nikula & Maria Normann
EETTISESTI KESTÄVÄ KOKEMUSASIANTUNTIJUUS
RIKOSSEURAAMUSALALLA – TILAAJAN NÄKÖKULMA 106

II EETTINEN KOHTAAMINEN

Ulla Salovaara
NAISERITYISET JA SUKUPUOLISENSITIIVISET
TOIMINTAMAHDOLLISUUDET
RIKOSSEURAAMUSALALLA 128

Ulla Salovaara, Hanna Pirttilahti & Janika Lindström
RIKOSTAUSTA, HÄPEÄ JA TUNNUSTUS:
KOKEMUKSIA RIKOSTAUSTAISTEN KOHTAAMISESTA 164

Karoliina Nikula & Juha Haapaniemi
NÄKÖKULMIA KAHDEN SUBJEKTIN KOHTAAMISEEN VANKILASSA – NOJATUOLIMATKALLA VILLE VANGIN JA PEKKA PASTORIN KANSSA 191

Annika Harsu
EETTISTEN PERIAATTEIDEN MERKITYS RIKOSTAUSTAISEN VERTAISOHJAAJAN JA RIKOSSEURAAMUSALAN AMMATTILAISEN TYÖPARITYÖSKENTELYN TOTEUTUMISESSA JA JOHTAMISESSA 209

III TOIMINNAN EETTISYYS

Mari Ahteenmäki
TURVALLISUUDEN SUHDE ASTEITTAISEEN VAPAUTUMISEEN LAITOSSIJOITTELUN NÄKÖKULMASTA 230

Anu Helenius
VANKI VAIKUTTAMISEN KOHTEENA: RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMIEN TOIMINNANFILOSOFINEN ANALYYSI 262

Teemu Rantanen & Eeva Järveläinen
INTERNETIN JA DIGITAALISTEN PALVELUJEN KÄYTTÖ VANKEUSAIKANA: VANKILOIDEN DIGITALISOINTI EETTISENÄ KYSYMYKSENÄ 282

KIRJOITTAJAT 298

ESIPUHE

Kaikki, jotka toimivat rikosseuraamusalalla liittävät omaan ammattirooliinsa henkilökohtaisen kokemushistoriansa, henkilökohtaisia arvojaan ja näkemyksiään. Organisaation arvovalintojen ja perususkomusten tarkoituksena on yhdenmukaistaa ja ohjata sen jäsenten ammatillista suhtautumista asiakkaisiin ja työyhteisön muihin jäseniin. Ammattietiikka luo pohjan keskinäiselle kunnioitukselle ja organisaation hyville ammatillisille ihmissuhteille. Rikosseuraamuslaitoksen yhteisen arvopohjan määrittely ja vahvistaminen edellyttävät organisaation eettisten vaihtoehtojen puntarointia, niiden tiedostamista ja tietoista valintaa – yhteistä keskustelua ammattikunnan toimintaa ohjaavista eettisistä periaatteista.

Eettinen koodisto voi toimia myös inspiraation lähteenä rikosseuraamusalaan liittyvien väistämättömien moraaliongelmien tarkastelussa. Nämä moraaliongelmat palautuvat ihmisarvoon, seuraamuksen sisältöön ja erityisesti vapautensa menettäneen oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Ellei organisaation arvojen taustalla olevia moraalifilosofisia kysymyksiä kyetä tai haluta käsitellä, on vaarana, että organisaation tekemät arvovalinnat jäävät ulkoisiksi arvostelmiksi vailla todellista käytännön työtä ohjaavaa sisältöä. Nostamalla esiin ja puhumalla ammattieettisistä arkipäivän ongelmista, me emme murra vaan vahvistamme yhteistä arvopohjaa ja kehitämme rikosseuraamuslaitoksen käytännön toimintaa.

Vaikka rangaistuksen täytäntöönpanoon liittyvää kansainvälisiä yleisiä periaatteita koskevaa juridis-hallinnollista materiaalia on runsaasti käännetty ja tulkittu suomalaiseen yhteiskuntaan sovittaen, käytännön työn moraalifilosofinen tarkastelu on jäänyt vähälle huomiolle. *Rikosseuraamusalan etiikka – käsitteistä käytäntöön* on kirja, joka on syntynyt tarpeesta avata keskustelua rikosseuraamusalan ammattieettisistä kysymyksistä. Teoksen tarkoitus ei ole ensisijaisesti antaa vastauksia, oikoa tai opastaa, vaan ohjata ammattikuntaa ja muita rangaistuksen eettisistä kysymyksistä kiinnostuneita muun muassa ihmisarvoa ja rangaistuksen oikeutusta koskevien peruskysymysten äärelle ja pohtimaan tekemiemme arvovalintojen perustaa ja sisältöä. Teoksen kirjoittajilla on laaja-alaista kokemusta rangaistuksen täytäntöönpanosta ja syvällistä kykyä rangaistuksen täytäntöönpanon liittyvien moraalikysymysten pohdintaan. Kirja palvelee laajaa käyttäjäkuntaa toimien perusteoksena alan opiskelijoille ja lähdekirjana tutkijoille. Kiitän lämpimästi kirjan kirjoittaneita arvokkaasta aikaansaannoksesta!

Hannu Kiehelä,
Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen päällikkö
Vantaalla 1.12.2022

Olli Kaarakka & Karoliina Nikula

JOHDATUS RIKOSSEURAAMUSALAN ETIIKKAAN

KÄSITTEESTÄ KÄYTÄNTÖÖN

Etiikkaa käsittelevä kirjallisuus alkaa yleensä kysymyksellä siitä, mitä on etiikka. Vastaus on oikeastaan aika yksinkertainen: ”Etiikka on filosofian osa-alue, jossa tarkastellaan oikeaan ja väärään liittyviä ongelmia”. Tämän jälkeen asia muuttuukin haastavammaksi. Etiikka on filosofian haara, joka lähestyy moraalisia ilmiöitä ja on näin ymmärrettynä moraalifilosofiaa. Tarkoituksena on usein selvittää moraalikeskustelun luonne ja vastata kysymyksiin kuten, mitä tarkoittavat käsitteet ”hyvä” ja ”oikea” tai miten moraalisesti oikea toiminta eroaa juridisesti oikeasta toiminnasta. Kysymykset ovat haastavia ja useinkaan ei päästä vastauksiin, johon kaikki yhtyisivät, vaan tutkiminen johtaa uusiin kysymyksiin. Uudet kysymykset voivat kuitenkin avata uusia näkökulmia ja ymmärrystä käsiteltävästä asiasta. Etiikassa kysyminen on tärkeää, vaikkei vastausta olisikaan.

Etiikka jaetaan usein kolmeen erilaiseen lähestymistapaan: metaetiikkaan, normatiiviseen etiikkaan ja soveltavaan etiikkaan. Metaetiikka on perustavanlaatuisin lähestymistapa, missä tutkitaan esimerkiksi sitä, mitä tarkoitetaan “hyvällä”. Normatiivisessa etiikassa taas esitetään usein erilaisia teorioita siitä, minkälainen toiminta on moraalisesti oikeaa tai väärää. Silloin ei lähtökohtaisesti olla kiinnostuneita siitä, mitä ihmiset pitävät oikeana ja vääränä, vaan tarkoitus on tietää mikä on tosiasiassa oikein ja mikä väärin. Soveltavassa etiikassa mennään lähemmäksi käytäntöä ja pyritään etsimään vastauksia käytännön eettisiin ongelmiin.

Eettinen osaaminen yleisesti antaa meille välineitä tehdä moraalisia päätöksiä jokapäiväisessä toiminnassa. Se koskettaa meitä jokaista, koska joudumme jatkuvasti tekemään erilaisia valintoja, joilla on enemmän tai vähemmän moraalista arvoa. Päädymme kuitenkin aina valitsemaan jotakin – valitsematta jättäminenkin nimittäin usein on valinta – ja valintamme taustalla on jonkinlaisia arvostuksia tai preferenssejä, tiedostimmepa niitä tai emme.

Rikosseuraamusalan etiikka – käsitteistä käytäntöön -teos on syntynyt hyvin erilaisista näkökulmista ja lähestymistavoista, jotka liittyvät rikosseuraamusalaan. Rikosseuraamusala ymmärretään teoksessa laajasti. Teoksen otsikossa oleva käsite ”rikosseuraamusala” kattaa laajan skaalan toimintaa ja ilmiöitä aina vankilassa työskentelystä järjestötyöhön.

Rikosseuraamusalan eettiselle tarkastelulle on selkeä tarve jo pelkästään sen takia, ettei vastaavanlaisia julkaisuja ole suomeksi saatavilla, mutta erityisesti sen takia, että rikosseuraamusalalla työskennellään usein marginaalissa olevien ihmisten kanssa, jolloin eettiset kysymykset nousevat erityisen tärkeiksi. Rikosseuraamuksia tarkasteltaessa toiminnan täytyy olla eettisesti kestävällä pohjalla, koska seuraamuksissa kajotaan ihmisten oikeuksiin.

Mitä sitten tarkoitamme eettisillä näkökulmilla? Kirjassa artikkelit jakautuvat kolmen teeman alle: **eettiset lähtökohdat, eettinen kohtaaminen ja toiminnan eettisyys.** Näiden otsikoiden alla olevat artikkelit käsittelevät perustavanlaatuisia eettisiä kysymyksiä, jotka liittyvät rikosseuraamusalaan.

Hanna-Maria Niemi ja **Mia Kilpeläinen** aloittavat ensimmäisen osan tarkastelemalla ihmisarvoa suhteessa vapausrangaistuksen täytäntöönpanoon. Ihmisarvoa tarkastellaan etiikan perspektiivistä, mutta kytkös oikeuteen on selkeä. Artikkelissa kysytään mitä ihmisarvon kunnioittaminen rikosseuraamusalalla käytännössä tarkoittaa ja erityisesti sen suhdetta vankeusrangaistukseen. Näkökulma on oikeusfilosofinen ja siinä painotetaan ihmisarvoa kunnioittavan kohtelun määrittelyä. Lähestymistapa on tervetullut, koska usein ihmisarvon loukkauksiin keskitytään enemmän.

Toisessa artikkelissa **Olli Kaarakka** tarkastelee rankaisun oikeutusta erilaisten moraali- ja rangaistusteorioiden pohjalta. Rankaisun oikeutukseen liittyy olennaisena kysymys kärsimyksestä, jonka rankaisu aiheuttaa. Artikkelissa kysytään, millä tavoilla rankaisu voidaan oikeuttaa ja onko kärsimys olennainen osa rankaisua. Tarkastelukulma on moraalifilosofinen ja lähtökohtana toimii klassiset eettiset teoriat kuten utilitarismi ja velvollisuusetiikka. Artikkelin tarkoituksena on myös haastaa kriminaalipoliittista ajattelua eettisten näkökulmien ja rangaistusteorioiden kautta.

Näkökulma oikeuksiin jatkuu **Elli Jutilan** artikkelissa, jonka tarkastelukohteen on vankien tekemät kantelut vuosilta 2015 –2022. Rikosseuraamuslaitos saa palautetta toiminnastaan esimerkiksi vankien kanteluiden perusteella. On siis tärkeää huomioida, missä asioissa epäkohtia nähdään ja mihin olisi syytä puuttua. Jutila tarkastelee artikkelissaan niitä oikeudellisia sekä myös eettisiä periaatteita, joihin Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstön tulee sitoutua toimissaan. Artikkelissa kuvataan sitä, miten vankien oikeudet toteutuvat ja millaisia perusteluita Rikosseuraamuslaitos antaa toiminnalleen. Vuorovaikutus ja kohtaaminen nousevat keskeisiksi näkökulmiksi, kuten monissa muissakin tämän kirjan artikkeleissa.

Neljännessä artikkelissa **Henrik Linderborg** tuo esiin ammattieettisen näkökulman rikosseuraamusalan toimintaan. Artikkelissa tarkastellaan klassista kysymystä kontrollin ja tuen suhteesta rikosseuraamusalalla. Artikkeli tuo hyvin esiin rikosseuraamusalan erilaisten ammattikuntien, kuten turvallisuushenkilöstön, sosiaalityöntekijöiden tai terveydenhuoltohenkilöstön työhän liittyviä

eettisiä haasteita ja kysymyksen voidaanko alalla edes puhua yhteisestä ammattietiikasta.

Karoliina Nikulan ja Maria Normannin artikkelissa tutkitaan kokemusasiantuntijuuteen liittyviä eettisiä ohjeistoja ja pohditaan, mitä tulisi ottaa huomioon rikosseuraamusalan kokemusasiantuntijuuden eettisissä ohjeistoissa kokemusasiantuntijan tilaajan näkökulmasta. Kokemusasiantuntijuus (ja vertaistoimijuus) on näkyvillä useammassa kirjan artikkelissa jollain tavalla. Kokemusasiantuntijuus ilmiönä on ollut esillä sote-alalla jo vuosikymmeniä, mutta kokemusasiantuntijuuden eettisesti kestävään hyödyntämiseen rikosseuraamusalalla liittyy vielä monia eettistä tarkastelua vaativia kysymyksiä.

Toisen osan aloittaa **Ulla Salovaaran** artikkeli, jossa Salovaara nostaa eettiseen tarkasteluun ajankohtaisen aiheen naiserityisyydestä ja sukupuolisensitiivisyydestä. Artikkelissa tarkastellaan sitä, kuinka näiden huomioiminen voi lisätä hyvän elämän edellytyksiä. Salovaara hyödyntää artikkelissaan fiktiivistä tarinaa Vivianista ja tätä kautta tuo esille toimintamahdollisuuksia rikosseuraamuksissa ja vapautuvien palveluissa. Fiktiivinen Vivianin tarina piirtää kuvaa siitä, miksi naiserityinen ja sukupuolisensitiivinen työote luo rikosseuraamuksiin tasaarvoisempia mahdollisuuksia.

Ulla Salovaara, Hanna Pirttilahti ja Janika Lindström tarkastelevat artikkelissa sitä, miten rikostaustaiset ihmiset tulevat kohdatuiksi palveluissa ja millaisia eettisiä näkökulmia näihin kohtaamisiin liittyy. Artikkelissa hyödynnetään ja analysoidaan kokemusasiantuntijan päiväkirjamerkintöjä. Keskeisenä tarkastelukohteena artikkelissa on menneisyyden vaikutus nykyisyyden kohtaamisiin – miten vankilatuomio tulee esille ammattilaisten ja asiakkaiden kohtaamisessa.

Kohtaamisen tarkastelu jatkuu **Karoliina Nikulan ja Juha Haapaniemen** artikkelissa, jossa keskiössä on vangin ja vankilapapin kohtaaminen vankilassa Martin Buberin objekti/subjekti-teorian valossa. Artikkelissa pohditaan sitä, voiko kahden tasaveroisen subjektin kohtaaminen olla mahdollista vankilaolosuhteissa. Tämä on näkökulma, joka tulee harvemmin esiin. Artikkelissa myös taustoitetaan oikeutusta vankilapapin työlle vankilassa ja tapaillaan käytännön kautta teoriaa vankilapapin työlle.

Annika Harsu tarkastelee artikkelissaan järjestöjen merkittävää roolia rikosseuraamusalalla ja rikosseuraamustaustaisten kanssa työskentelystä. Harsu tarkastelee eettisten periaatteiden kautta rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyä ja siihen liittyvää tematiikkaa. Artikkelissa tarkastellaan eettisten periaatteiden vaikutuksia monella eri tasolla: vertaisohjaajien omien kokemusten pohjalta, ammattilaisen ja vertaisohjaajan yhteistyön kautta ja johdon sekä organisaation näkökulmasta.

Kolmannen osion aloittaa **Mari Ahteenmäki,** joka tarkastelee Rikosseuraamuslaitoksen strategian mukaista avoimempaa täytäntöönpanoa suhteessa

turvallisuustekijöihin. Toimintaa peilataan erilaisiin eettisiin teorioihin, joista erityisen mielenkiintoiseksi näkökulmaksi nousee hyve-etiikka. Artikkelissa kysytään, miten vangin hyveellisyys voi kehittyä paikassa, jonne hänet on rikosoikeudellisesti ja moraalisesti tuomittavan rikoksen johdosta päätynyt ja jossa organisaation ja vankiyhteisön normit ohjaavat edelleen yksittäisen vangin käyttäytymistä?

Yhdestoista artikkeli on **Anu Heleniuksen**. Anu Heleniuksen tarkastelussa on vanki vaikuttamisen kohteena. Aihe on tärkeä ja linkittyy myös rankaisun oikeutuksen näkökulmiin siitä, miten hyötynäkökulma on rankaisussa määrittävä. Artikkelissa tehdään näkyväksi lainsäädännön taustalla olevia filosofisia jännitteitä ja kuinka ne ilmenevät todellisuudessa. Kun muutostyöskentelyä tehdään erilaisten kannustumien avulla (sanktiot ja palkkiot), liittyy siihen monia eettisiä haasteita ja kysymyksiä.

Kirjan päättää **Teemu Rantasen** ja **Eeva Järveläisen** artikkeli, jossa he käsittelevät vankiloiden digitalisaatiota eettisenä kysymyksenä. Aihe on ajankohtainen – vielä pitkään. Artikkeli sisältää myös perustavanlaatuisia elementtejä eettisistä kysymyksistä digitalisaatio-ilmiön liepeillä. Artikkeli herättää myös eettisiä kysymyksiä sekä vapauden määrittelystä suhteessa digitaalisuuteen, että vapauden rajoittamisesta rangaistuksen näkökulmasta.

Rikosseuraamusalan etiikka -teos on pintaraapaisu useisiin eettisiin näkökulmiin, joita rikosseuraamusala sisältää. Toivomme kuitenkin, että teos herättää keskustelua eettisten kysymysten esiin tuomisen tarpeellisuudesta. Samalla toivoimme, että teos voi laajentaa eettisen ajattelun horisonttia ja ymmärrystä lukijassa. Vaikka usein toimintaa ohjaakin tietyt helposti ymmärrettävät prinsiipit kuten tehokkuus, kustannukset, mitattavuus ja vaikuttavuus, on myös syytä pohtia näitä asioita eettisestä perspektiivistä. Teemme ihmisinä joka päivä valintoja ja ihmiset vaikuttavat myös siihen minkälaisiksi instituutiot muodostuvat, joten perustaville eettisillä kysymyksillä on merkitystä.

Toivomme, että tämä teos palvelee myös oppikirjana. Eettinen ajattelu on syytä omaksua jo opiskeluvaiheessa. Moraaliajattelussa voi kehittyä, siinä missä muissakin taidoissa. Eettistä toimeenpanotaitoa kysytään jokapäiväisessä arjessamme. Tässä teoksessa tarkastellaan käsitteellisiä asioita, ollen samalla vahvasti kiinni käytännön rikosseuraamusalassa. Teos ei olisi syntynyt ilman kirjoittajia, joten kiitos kaikille kirjoittajille, jotka ovat käyttäneet rajallista aikaansa eettisten asioiden tarkempaan pohdintaan. Kiitos myös kriminologiselle kirjastolle ja erityisesti kirjastonhoitaja **Hannu Kylkisalolle**, joka on oikolukenut tekstejä ja antanut tukea toimituksellisissa valinnoissa. Kiitos sinulle, lukija, kun olet tarttunut tähän teokseen ja olet omalta osaltasi rakentamassa eettisesti kestävää rikosseuraamusalaa.

I
EETTISET LÄHTÖKOHDAT

Hanna-Maria Niemi & Mia Kilpeläinen

IHMISARVO JA VAPAUS-RANGAISTUKSEN TÄYTÄNTÖÖNPANO

IHMISARVON ARVOITUS

Teoksessa, jossa tarkastellaan rikosseuraamusalan etiikkaa ja tarkoituksena on auttaa alan käytännön työssä, on välttämätöntä tarttua myös ihmisarvon käsitteeseen. Ihmisarvon loukkaamattomuus ja kunnioittaminen ovat yksiä tärkeimpinä pidetyistä koko yhteiskuntaa läpi leikkaavista arvoista. Tämä ihmisarvon keskeisyys ilmaistaan esimerkiksi monissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa sekä lukuisten valtioiden perustuslaeissa. Myös Suomen perustuslain (731/1999) 1.2 §:n mukaan Suomen valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden. Ihmisarvon turvaaminen on siten oikeuden kannalta keskeistä ja siihen on selkeä perustuslain asettama velvollisuus. Ihmisarvon kunnioittamisen vaatimus on sisällytetty myös moniin muihin lakeihin. Rikosseuraamusalan kannalta keskeinen on esimerkiksi vankeuslain (767/2005) 1 luvun 5.1 §:n maininta ihmisarvon kunnioittamisen ja oikeudenmukaisuuden arvoista. Toisaalta ihmisarvossa on kyse oikeudellisen periaatteen ohella syvään juurtuneesta eettisestä periaatteesta. Myös edellä mainitun perustuslain säännöksen kohdalla lainsäätäjä on todennut, että säännöksen taustalla vaikuttaa yleisinhimillinen arvoperusta (HE 309/1993 vp, 42).

Ihmisarvon kunnioittamisen keskeisyyttä rikosseuraamusalalla ei siis voi ohittaa, siihen on selkeä oikeudellinen ja eettinen velvollisuus. Tässä kirjoituksessa tarkastelemme ihmisarvoa ensisijaisesti etiikan perspektiivistä, mutta kytkös oikeuteen on kiinteä. Koska kirjoituksen keskiössä on vapausrangaistuksen täytäntöönpano, pyrimme myös pitämään tarkastelun käytännönläheisenä ja käytämme oikeuslähteitä käytännön ongelmien käsittelyssä.

Syy siihen, miksi ihmisarvon käsitteeseen on mielestämme välttämätöntä tarttua käsillä olevan kaltaisessa teoksessa, ei kuitenkaan ole yksin ihmisarvon käsitteen keskeisyydessä. Käsitteellisesti on selvää, että rikosseuraamusta suorittaville kuuluu sama ihmisarvo kuin muillekin ihmisille. Ihmisarvohan määritellään tavallisesti pelkän ihmisyyden myötä jokaiselle ihmiselle kuuluvaksi erityiseksi arvokkuudeksi, jota ei tarvitse erikseen ansaita ja jota ei voi menettää. Ihmisarvon kunnioittaminen ja esimerkiksi oikeudenmukaisuus ovat kuitenkin yleisestä hyväksynnästä ja vetoavuudestaan huolimatta melko abstrakteja arvoja. Niiden tarkempi kuvaaminen voi olla hyvin hankalaa tai toisaalta niitä voidaan kuvailla hyvin eri tavoilla. Miten siis voidaan tietää, mitä ihmisarvon

kunnioittaminen rikosseuraamusalalla käytännössä tarkoittaa? Tyypillistä on, ettei varsinkaan ihmisarvon kunnioittamiseen velvoittavissa säännöksissä tarkemmin määritellä, mitä ihmisarvolla missäkin yhteydessä tarkoitetaan. Tämä epämääräisyys ja monitulkintaisuus on tärkein syy sille, että ihmisarvon käsitteeseen on tartuttava.

Rikosseuraamuslaitoksen mukaan ihmisarvon kunnioittamisen ja oikeudenmukaisuuden arvoihin sitoutuminen tarkoittaa erityisesti tuomittujen perus- ja ihmisoikeuksien turvaamista sekä inhimillistä, asiallista ja tasavertaista kohtelua. Toiminnan on myös oltava lainmukaista ja siinä on noudatettava oikeutta ja kohtuutta. Lisäksi on tuettava tuomitun yksilölliseen kasvuun ja kehitykseen sekä rikoksettomaan elämään liittyviä pyrkimyksiä. Yleisellä tasolla todetaan, että ”työtä ohjaa käsitys yksilön mahdollisuudesta muuttua ja kasvaa” (Rikosseuraamuslaitos, 2022). Nämä tarkennukset auttavat jo eteenpäin ja konkretisoivat arvoja hiukan. Osin esimerkit ovat kuitenkin vielä melko epämääräisiä. Mitä esimerkiksi inhimillinen ja asiallinen kohtelu tarkemmin ottaen tarkoittavat ja miten tällaisen kohtelun voi tunnistaa? Entä, miten inhimillisen ja asiallisen kohtelun vaatimukset palautuvat niiden taustalla vaikuttavaan ihmisarvon kunnioittamisen periaatteeseen?

Tämän artikkelin tutkimustehtävänä on syventää ymmärrystä rikosseuraamusalan, ja koko suomalaisen yhteiskunnan, perustavana pitämästä ihmisarvon kunnioittamisen vaatimuksesta. Tässä artikkelissa kysymme, mitä ihmisarvon kunnioittaminen tarkemmin ottaen tarkoittaa erityisesti ehdottoman vankeusrangaistuksen täytäntöönpanossa. Vastaukseksi etsitään sellaista teoriatason ymmärrystä, josta olisi hyötyä käytännön työssä rikosseuraamusalalla ja toisaalta tuomittujen oman aseman reflektoinnissa. Toisin sanoen käsittelemme aihetta teoreettisesti, mutta pyrimme tekemään sen ymmärrettävästi ja mahdollisimman käytännönläheisesti. Emme kuvaa kattavasti erilaisia filosofisia tai oikeudellisia näkökulmia, vaan esittelemme muutamia näkemyksiä ja kipupisteitä, jotka ovat keskeisiä erityisesti vapausrangaistuksen täytäntöönpanoa ajatellen.

Lähtökohtanamme tutkimusongelman selvittämisessä pidämme yhtäältä sitä, että siihen ei voi vastata pelkästään formaalina oikeudellisena kysymyksenä, johon löytyisi seikkaperäinen vastaus esimerkiksi tuomioistuinten tai laillisuusvalvojien ratkaisuista tai sääntelystä esitöineen. Kyse on arvosta, jota ei voi tyhjentävästi tällaisissa oikeuslähteissä määritellä. Toisaalta ihmisarvon kunnioittamisen vaatimusta rikosseuraamusalan viitekehyksessä ei ole mielekästä lähestyä yksinomaan filosofisena tai eettisenä ongelmana, vaan oikeudellinen viitekehys on ehdottomasti huomioitava. Siten ihmisarvon kunnioittamisen arvoituksen ratkaiseminen vaatii sellaista vuoropuhelua teorian ja käytännön välillä, joka on parhaiten toteutettavissa oikeusfilosofiseksi luonnehdittavalla näkökulmalla.

MITEN RATKOMME ARVOITUSTA

FILOSOFINEN TAUSTA

Valitsemamme oikeusfilosofinen lähestymistapa on tämän artikkelin kirjoittamisessa merkinnyt ennen kaikkea keskeisimpien vankeutta koskevien oikeuslähteiden lukemista teoreettisesti virittyneestä näkökulmasta. Olemme pyrkineet ihmisarvoa koskevan filosofisen ja oikeudellisen kirjallisuuden avulla tunnistamaan rikosseuraamusten täytäntöönpanosta ihmisarvon kunnioittamisen kannalta keskeisiä teemoja. Toisaalta olemme myös valinneet ihmisarvoa koskevasta teoretisoinnista sellaisia näkökulmia, jotka tuntuvat tavoittavan erityisesti rikosseuraamusalan käytännön työn kannalta keskeisiä seikkoja. Pyrimme tällä tavalla tavoittamaan perustellun näkemyksen siitä, mitä ihmisarvon kunnioittaminen voisi vapausrangaistuksen täytäntöönpanossa tarkoittaa. Koska vankeus on tyypillisin ja toisaalta äärimmäisin esimerkki rangaistuksesta, keskitymme ehdottomaan vankeusrangaistukseen.

Tarkastelumme keskiössä ovat eettiset velvollisuudet, mutta olemme omaksuneet käsityksen eettisten ja oikeudellisten velvollisuuksien samansuuntaisuudesta ja tarkastelemme näitä järjestelmiä rinnakkain. Voidaan myös ajatella, että ihmisarvo oikeudellisena käsitteenä nimenomaan sitoo oikeutta ja moraalisia näkökulmia toisiinsa (esim. Melander, 2008, 290). Erityisesti ihmisarvon loukkaamattomuuden oikeudellisesta luonteesta ihmisten kohtelun ehdottomana vähimmäisvaatimuksena aiheutuu kuitenkin ensinnäkin se, että oikeus tavallisesti keskittyy melko rajuihin tapauksiin. Toisaalta varsinaista oikeudellista ihmisarvon loukkausta ei välttämättä todeta kuin melko äärimmäisissä tapauksissa. On katsottu, että ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kielto kattaa vain erityisen vakavat tilanteet ja monenlaiset epämiellyttävän kohtelun muodot voivat vielä jäädä tämän kategorian ulkopuolelle: ihmisarvon loukkaamattomuus suojaa vain erityisiltä ’pahuuden muodoilta’ (Waldron, 2010, 276). Oikeudellisessakin ajattelussa on kuitenkin alettu kiinnittää huomiota myös ihmisarvon ekspressiiviseen luonteeseen. Tämän myötä ihmisarvoa loukkaaviksi on alettu tunnistaa tilanteita, jotka eivät välttämättä ole niin räikeän traagisia, mitä aiemmin on mielletty, kun on ajateltu vaikkapa kidutuksen ja ihmisarvoa loukkaavan kohtelun läheistä yhteyttä. Ihmisarvon määrittely ekspressiiviseksi normiksi merkitsee sitä, että keskitytään kohtelun välittämään viestiin ennemmin kuin sen konkreettisiin vaikutuksiin (Khaitan, 2012, 4). Palaamme ihmisarvon merkityksiin seuraavassa pääluvussa.

On joka tapauksessa muistettava, että oikeus velvoittaa loukkausten kieltämisen ohella myös ihmisarvon kunnioittamiseen, jolloin etiikan ja oikeuden vaatimukset tulevat käytännössä lähemmäs toisiaan. Rikosseuraamusalan käytännön kannalta arkisimmat tilanteet lienevät juuri niitä, joissa nimenomaan

kunnioittava kohtelu tulisi turvata. Toisaalta myös eettisten velvollisuuksien kannalta traagisimpia ovat ne tilanteet, joissa sorrutaan ihmisarvoa loukkaaviin ehdottomasti kiellettyihin toimintatapoihin. Tässä kirjoituksessa räikeitä ihmisarvon loukkauksia käsitellään vähemmän ja painotetaan ihmisarvoa kunnioittavan kohtelun määrittelyä. Tavanomaisesti loukkauksiin keskitytään enemmän: osaksi siksi, että niitä on helpompi tunnistaa ja osin myös niiden aiheuttaman kärsimyksen vuoksi. Tällainen niin sanottu negatiivinen lähestymistapa vaikuttaa myös tässä artikkelissa pääasiallisesti viittaamassamme filosofisessa taustassa. Itse olemme kuitenkin valinneet niin sanotun positiivisen lähestymistavan, jossa pyrimme täsmentämään ihmisarvon kunnioittamisen lähtökohtia ja tunnistamaan kunnioittamista tukevia käytäntöjä erityisesti vankiloiden arjesta.

Ihmisarvoa täsmentävistä filosofisista teorioista keskitymme erityisesti israelilaisen filosofin Avishai Margalitin esittämään ihmisarvon ja nöyryyttämisen (*humiliation*) yhteydelle rakentuvaan näkemykseen. Moraalin tehtävänä ylipäätään on Margalitin mukaan ennen kaikkea selittää sitä, mitä *ihmisten kohteleminen ihmisenä* oikeastaan tarkoittaa. Moraaliin on hänen näkemyksensä mukaan rakennettu sisään idea siitä, että ihmisten kohtelu on moraalinen kysymys. (Margalit, 2007, 18.) Margalitin näkemys ihmisiin kohdistuvasta erityisestä kunnioituksesta sopii hyvin yhteen oikeudellisen ajattelun kanssa: ihmisarvosta johtuen ihmisten kohtelulle on asetettava erityisiä vaatimuksia. Margalitin näkemykset resonoivat juuri sellaisissa kysymyksissä, joita nousee esiin vankiloiden arjessa ihmisarvon mukaisen kohtelun turvaamisen osalta. Margalit on esittänyt näkemyksiään ihmisarvosta erityisesti kirjassaan *The Decent Society* (1996). Teos on erityisen hedelmällinen vankien kohtelun ja rikosseuraamusalan näkökulmasta myös siksi, että siinä keskitytään nimenomaan yhteiskunnallisten instituutioiden toimintaan.

Vaikka pohdimme vankien kohtelua erityisesti Margalitin ideoihin tukeutuen, tuomme esiin myös muita keskeisiä ihmisarvonäkökulmia laajemman teoreettisen viitekehyksen luomiseksi. Erityisesti tunnetuimman ihmisarvoa käsitelleen filosofin Immanuel Kantin keskeisemmät ajatukset esitellään tarpeellisissa kohdissa. Ne myös sopivat käytännön sovellusten osalta pääosin hyvin yhteen Margalitin näkemysten kanssa, vaikka eroavatkin esimerkiksi ihmisarvon perustaa koskevilta osiltaan. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan perehdytä tarkemmin siihen kysymykseen, mihin ihmisarvo oikeastaan perustuu tai miten se voidaan oikeuttaa. Tämä lähtökohta otetaan annettuna. (Tästä aiheesta lisää esimerkiksi Launis, 2018; Laitinen, 2020; Margalit, 1998.)

Margalit tutkii kirjassaan *The Decent Society*, sen nimen mukaisesti asiallisen, kelvollisen tai säällisen yhteiskunnan ideaa. Hän ehdottaa tällaisen yhteiskunnan edellytykseksi sitä, etteivät sen instituutiot nöyryytä ihmisiä. Hänen mukaansa meidän on helpompi ymmärtää se, milloin ihmisiä ei kohdella ihmisinä kuin selventää sitä, mitä ihmisten kohteleminen ihmisenä oikeastaan tarkoit-

taa. Nöyryyttävien tekojen ja toiminnan tunnistaminen on hänestä ensinnäkin helpompaa kuin kunnioittavien tekojen tai toiminnan. Nöyryytystilanteissa on helpompaa tunnistaa kuka nöyryyttää ja ketä, kyse on eräänlaisesta hyökkäyksestä ihmisen kunniaa kohtaan. Kunnian tai arvokkuuden turvaaminen taas tuntuu vaikuttavan yleisemmällä tasolla, eikä selviä toimijoita tai toimintoja ole niin helppoa erottaa. Toisaalta ihmisiä loukkaava toiminta voidaan hänen näkemyksensä mukaan saavuttaa teoilla suoraan, kun taas heille asianmukaista kunnioitusta suova toiminta voi enemminkin näyttäytyä yleisempänä ihmisten kohtelun tapana tai muiden tekojen sivuilmiönä. Nöyryytyksen määritteleminen on näin myös loogisesti ensisijaista. Margalit perustelee valintaansa keskittyä nöyryyttämisen tarkasteluun myös sillä, että tuskallisten kokemusten välttäminen menee moraalin näkökulmasta miellyttävien kokemusten turvaamisen edelle. Hän kuitenkin katsoo, että vaikka kelvollisen yhteiskunnan luonnehdinta negatiivisesti ja nöyryytykseen keskittyen on yleisesti perustellumpaa, välillä on tarpeen käyttää myös positiivista kuvausta. Silloin kelvollista yhteiskuntaa voidaan kuvata niin, että sen instituutiot kunnioittavat niiden vaikutusvaltaan kuuluvia. Margalitin malli perustuu siten kelvollisen yhteiskunnan negatiiviselle luonnehdinnalle, se on yhteiskunta, joka ei nöyryytä ihmisiä. On huomattava, että Margalit käyttää nöyryytystä melko kattavassa merkityksessä. Arkisesti saattaisimme puhua myös alentavasta tai halventavasta kohtelusta (*degradation*). Positiivinen luonnehdinta olisi puolestaan yhteiskunta, joka turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden. Kuten edellä todettiin, esimerkiksi Suomen perustuslaissa viitattaan tällaiseen positiiviseen luonnehdintaan. (Margalit, 1998, 4–5, 84; Margalit, 2007, 18.)

Koska tutkimme, miten ihmisarvo tarkemmin ottaen voitaisiin ymmärtää ehdottoman vankeusrangaistuksen suorittamisen yhteydessä, emme pyri luomaan kattavaa kuvaa ihmisarvon eri aspekteista, oikeutuksesta tai ajatusperinteistä. Esimerkiksi Margalitin näkemykset linkittyvät osin vaikeasti toisiinsa ja hyötyisivät tarkemmasta filosofisesta analyysistä. Tässä niitä käytetään kuitenkin soveltavasti. Emme pureudu esimerkiksi hänen tekemäänsä ihmisen itsekunnioituksen ja ihmisarvon suhteeseen, jossa ihmisarvo ilmenee jonkinlaisena itsekunnioituksen ilmentymänä. Margalitin ajattelusta erityisesti ihmisarvon kytkeminen nöyryytykseen siten, että se liittyy ihmisen täyden ihmisyyden kieltämiseen, tarjoaa nähdäksemme hyvän viitekehyksen ihmisarvon ymmärtämiselle erilaisten instituutioiden toiminnassa.

OIKEUDELLINEN TAUSTA

Ihmisarvon kunnioittamisella on pitkä perinne suomalaista rangaistusten täytäntöönpanojärjestelmää ohjaavana periaatteena. Ihmisarvon kunnioittamiseen velvoittavat kansallisen lainsäädännön ohella useat kansainväliset sopimukset ja

julistukset. Vankien osalta keskeisiä säännöksiä sisältyy yleisiin ihmisoikeussopimuksiin, kuten Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan yleissopimukseen (SopS 7–8/1976), tai Euroopan neuvoston yleissopimukseen ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi eli Euroopan ihmisoikeussopimukseen (EIS, SopS 16–17/1990). Lisäksi Suomessa on voimassa erilaisia erityisesti vankeja koskevia sopimuksia kuten YK:n yleiskokouksen vuonna 1984 hyväksymä kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai alentavan kohtelun vastainen yleissopimus (SopS 59–60/1989) sekä eurooppalainen yleissopimus kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen kieltämiseksi (SopS 16–17/1991). Myös vankeja koskevat kansainväliset suositukset, kuten YK:n talous- ja sosiaalineuvoston vuonna 1957 hyväksymät vankeinhoidon vähimmäissäännöt tai Euroopan neuvoston piirissä sovitut eurooppalaiset vankeinhoitosäännöt Rec(2006)2-rev ja erilaisia vankiryhmiä koskevat erityissäännöt, kaikki vaikuttavat rikosseuraamusalan toiminnan oikeudelliseen kehikkoon.

Nykyisessä vankeuslain 1:5.1 §:ssä vahvistettu ihmisarvon kunnioittamisen vaatimus on kirjattu Suomessa vankeinhoitoa koskevaan sääntelyyn jo niinkin varhain kuin vuonna 1950 vankeinhoitolaitoksesta annettuun asetukseen (86/1950). Asetuksen 55 §:ssä säädettiin vankien oikeuden- ja ihmisarvon mukaisen kohtelun vaatimuksesta. Kohtelun tuli olla myös hyväntahtoista, mutta vakavaa ja päättäväistä. Asiaa tarkemmin tutkineet ovat kuitenkin arvioineet, ettei säännöstä ehdottanut vankeinhoidon uudistamiskomitean mietintö vielä kokonaisuutena edustanut uudenlaista vapausrangaistusideologiaa vaan aiemmin vallalla ollutta hoitoideologiaa. (Melander, 2008, 277.)

Ihmisarvoa kunnioittavan ja oikeudenmukaisen kohtelun vaatimus kirjattiin myös vuonna 1975 voimaan tulleeseen vankeinhoitoasetukseen (431/1975). Saman asetuksen 3 §:ssä sitouduttiin ensi kertaa myös normaalisuusperiaatteeseen, joka velvoittaa rangaistuslaitoksen olojen järjestämiseen ulkopuolisen yhteiskunnan vallitsevia elinoloja vastaavaksi mahdollisuuksien mukaan. Vuoden 1975 uudistuksessa havaitaan jo kokonaisuudessaan selvä muutos kohti inhimillisempää seuraamusjärjestelmää, jossa esimerkiksi pelottelun, autoritäärisyyden ja epäinhimillisiksi katsottujen rangaistusten haitat tunnistetaan. Myös vankien kurinpitorangaistusjärjestelmä sai tuolloin modernin muotonsa, kun kansallisten säännösten muotoilemisessa otettiin huomioon YK:n vankeinhoidon vähimmäissäännöt. Kyseisissä vähimmäissäännöksissä ilmaistaan se, ettei ruumiillisia, epäinhimillisiä ja ihmisarvoa alentavia rangaistuksia tule käyttää missään olosuhteissa. (HE 263/2004 vp, 8, 51.)

Yhteenvetona säädösympäristöstä voidaan todeta, että ihmisarvoisen kohtelun vaatimus vaikuttaa rangaistusten täytäntöönpanon järjestämisen taustalla varsin laajasti ja monella säädöstasolla – ja on vaikuttanut siellä jo pitkään. Tämä kielii varmasti siitä, että vangit katsotaan erityisen haavoittuvaiseksi ryh-

mäksi ihmisarvon toteutumisen kannalta ja siksi heidän suojelemisekseen on katsottu tarvittavan runsaasti normistoa. On kuitenkin todettava, että vaikka ihmisarvon kunnioittamisen eksplisiittisellä vaatimuksella on pitkät perineet, ei velvollisuuden tarkempi määrittely ole millään muotoa staattinen tai selkeä. Päinvastoin säädöstausta tarjoaa vain reunaehtoja, jotka kehittyvät ajan kuluessa ja jotka jättävät tilaa tulkinnalle.

Ihmisarvon kunnioittamista valvovat kansalliset ja kansainväliset, Suomen kannalta keskeisesti erityisesti eurooppalaiset tuomioistuimet. Tuomioistuinten rooli on oikeudellisessa merkityksessä keskeinen. Lisäksi esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamies (EOA) tekee tärkeää työtä käytännön valvontatehtävässä. EOA:n valvonta on pääsääntöisesti kahdenlaista. Ensiksi se antaa ratkaisuja sille tehtyihin kanteluihin. Ratkaisutoiminnan kautta asiaa ei voida esimerkiksi palauttaa vankilaan uudelleen ratkaistavaksi tai kumota vankilan tekemää ratkaisua, vaan EOA:n antamat ratkaisut suuntaavat toimintaa tulevaisuudessa. Joissain tapauksissa EOA voi suositella rahallisen hyvityksen tekemistä, mikäli esimerkiksi vangin ihmisarvoa on loukattu kuten apulaisoikeusasiamiehen antamissa ratkaisuissa (801/4/14; 2465/4/14; 346, 347, 349 ja 366/4/16). Toiseksi EOA voi tehdä omia aloitteita, mikäli jokin asia on vaikkapa toistunut kanteluissa ja asian laajempi selvittäminen katsotaan tarpeelliseksi (esimerkiksi apulaisoikeusasiamiehen kannanotto 1626/2018 koskien naistutkintavankien olosuhteita). Näiden lisäksi EOA voi tehdä joko ennalta sovittuja tai yllätystarkastuksia, joiden pöytäkirjat voivat sisältää kannanottoja ja kehotuksia asioiden korjaamiseksi.

Kansainvälisistä valvontaelimistä tuomioistuinten ohella keskeinen on erityisesti CPT eli eurooppalainen kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi toimiva komitea. Komitea toimii Euroopan neuvoston alaisuudessa ja se valvoo muun muassa vankien oikeuksia ja kohtelua (lisätietoa: https://www.coe.int/en/web/cpt/home). Valvontatoimet voivat kohdistua myös muihin suljettuihin laitoksiin, kuten koulukoteihin, poliisin säilytystiloihin tai psykiatrisiin sairaaloihin. Viimeisin määräaikainen tarkastus Suomessa oli syyskuussa 2020.

Emme tule käymään ehdottomaan vankeusrangaistukseen liittyvää sääntelyä tai oikeuskäytäntöä systemaattisesti lävitse, mutta ne vaikuttavat taustalla. Nostamme sääntelystä ja oikeuskäytännöstä esiin joitain kohtia, jotka suoraan linkittyvät ihmisarvon määrittelyyn rikosseuraamusten täytäntöönpanossa.[1]

---

[1] Esittelemämme tapaukset on etsitty asiasanahauilla oikeusasiamiehen ratkaisuhausta, joka löytyy oikeusasiamiehen nettisivuilta (ks. https://www.oikeusasiamies.fi/r/ratkaisut). Ratkaisuja valitessamme olemme kiinnittäneet huomiota siihen, että kantelut ovat tulleet vireille vankeuslain voimassaolon aikana (1.10.2006 alkaen). Käytännössä tämä tarkoitti vuonna 2007 ja sitä myöhemmin tehtyjä kanteluita.

IHMISARVO IHMISYYDEN KUNNIOITTAMISENA

Yksinkertaisimmassa muodossaan ihmisarvo vaatii sitä, että ihmisiä kohdellaan ihmisinä. Kuten olemme todenneet Margalit lähestyy ihmisarvoa sen negaation, nöyryytyksen, kautta. Hän määrittelee nöyryytyksen toiminnaksi tai tilaksi, joka muodostaa henkilölle *perustellun syyn* katsoa, että hänen itsekunnioitustansa on loukattu. Varsinaiset henkilön tunteet eivät ole ratkaisevia, vaan se että muiden toiminta luo perustellun syyn nöyryytyksen kokemukselle. Näin muiden ihmisten toiminta tai inhimillisen toiminnan tuloksena muodostuneet elinolosuhteet ovat niitä seikkoja, jotka voivat luoda perustellun kokemuksen itsekunnioituksen loukkauksesta. Itsekunnioitus puolestaan tarkoittaa sitä arvostusta, jonka ihminen katsoo kuuluvan itselleen pelkästään sillä perusteella, että hän tiedostaa olevansa ihminen. Margalitin näkemyksen perustana on siten jokaisen ihmisen ihmisyyden kunnioittaminen yhdenvertaisesti muiden ihmisyyden kanssa. Ihmisarvon loukkaaminen luo perusteen sille, että henkilö on tullut nöyryytetyksi. (Margalit, 1998, 9, 43–44.)

Margalit määrittelee ihmisarvon *(dignity)* tarkemmin ottaen itsekunnioituksen ulkoiseksi aspektiksi. Ihmisarvo on sen kunnioituksen ilmaus, jota ihmiset tuntevat itseään kohtaan ihmisyytensä perusteella. Margalitin ajattelussa varsinainen ihmisarvon määrittely on hiukan vaikeaselkoista ja osin ristiriitaisenkin oloista. Ihmisarvo on jonkinlaista itsekunnioituksen ilmaisua. Se merkitsee esimerkiksi sitä, että ihmisarvo edellyttää ihmisen itsekunnioituksen suojelemista. Margalitin näkemykset eivät siten anna juurikaan tukea teoreettiselle ihmisarvon kuvauksen muotoilulle, vaan ennemminkin käytännön tilanteiden arvioimiselle ihmisarvon näkökulmasta. (Margalit, 1998, 51.)

Margalitin käsitteistössä nöyryyttäminen tarkoittaa tavallisesti sitä, että ihmistä jossakin tilanteessa kohdellaan ei-ihmisenä. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi ihmisen kohtelemista esineenä, koneena, eläimenä tai jonain ihmistä alempana *(subhuman)*. Viimeksi mainittua ihmistä alentavaa kohtelua on myös se, jos aikuisia kohdellaan ikään kuin lapsina (Margalit, 1998, 87). Keskeinen idea nöyryyttämisessä on siten se, että nöyryyttämällä ihminen tai ihmisryhmä suljetaan jollain tavalla ihmiskunnan tai täyden ihmisyyden ulkopuolelle (Margalit, 1998, 105). Tämä ajatus sopii yhteen sen ihmisoikeusjärjestelmän perusidean kanssa, että perus- ja ihmisoikeudet pyrkivät suojaamaan ihmiskunnan kaikkien jäsenten *(all members of the human family)* luonnollista arvoa ja oikeuksia (YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus). Margalitin ajatusta noudatellen tämän perheen tai yhteisön ulkopuolelle sulkeminen on siis nöyryyttämistä.

Nöyryyttämiseen itsekunnioituksen ja ihmisarvon loukkauksena keskittyminen merkitsee hyvin pitkälti huomion kiinnittämistä niihin merkityksiin tai tulkintoihin, joita kohtelulla nähdään tilanteessa olevan. Tarunabh Khaitan on

selventänyt ideaa ihmisarvosta ekspressiivisenä normina. Tämä ei suinkaan tarkoita sitä, että pelkästään jokaisen oma kokemus siitä, että omaa ihmisarvoa on loukattu, olisi riittävä loukkauksen toteamiseksi. Sen sijaan ajatus on, että on olemassa sellaisia tekoja, joiden riittävällä objektiivisuudella voidaan arvioida viestivän ihmisarvoa loukkaavaa merkitystä. Ja tämä viesti tai teon merkitys itsessään on moraalisesti merkityksellinen seikka. (Khaitan, 2012, 19.) Ihmisarvon ekspressiivisen ulottuvuuden esiin nostaminen tuntuu sopivan hyvin yhteen myös Robert Audin käsityksen kanssa siitä, että pelkkä tekotyypin kuvaus ei yksinään riitä kohtelun moraalisen arvioinnin perustaksi. Jotta kohtelu voidaan määritellä esimerkiksi ihmisarvoa kunnioittavaksi, tarvitaan lisäksi kuvaus siitä, miksi tehdään (motiivi) sekä siitä, miten tehdään (toimintatapa). Samat edellytykset koskevat aktiivista toimintaa ja toimimatta jättämistä. Kunnioittava kohtelu siten konstituoituu näistä erilaisista tekoon liittyvistä elementeistä. (Launis, 2018, 50.) Vankilassa on tunnistettavissa toimintoja, joita ulkopuolisesti arvioiden voisi pitää kiusantekona tai nöyryyttämisenä, mutta laitoksessa niille voi olla oikeutettu konteksti. Esimerkkinä mainittakoon vangille haltuun annettavan omaisuuden määrä rangaistuksen suorittamisen aikana tai tilojen tarkastaminen kiellettyjen esineiden tai aineiden etsimiseksi.

Ihmisarvon kunnioitus ja etenkin sen loukkaamattomuus rankaisemisen yhteydessä linkittyy kuitenkin perinteisesti erityisesti kidutuksen ja sellaisten muiden julmien rangaistusten kieltoon, jotka vaikuttavat jo ensikuulemalta ja suorilta vaikutuksiltaan ihmisarvoa loukkaavilta. Esimerkiksi vankeuslain uudistusta koskevassa hallituksen esityksessä ihmisarvoa alentaviksi ja ruumiillisen rangaistuksen luonteiseksi mainitaan kova makuusija, vesileipärangaistus, ravinnon vähentäminen ja sulkeminen rangaistusselliin (HE 263/2004 vp, 51). Kuolemanrangaistus ja kidutus katsotaan automaattisesti myös ihmisarvoa loukkaavaksi. Esimerkiksi Suomen perustuslain 7.2 §:ssä todetaan tämän mukaisesti, ettei ketään saa tuomita kuolemaan, kiduttaa *eikä muutoinkaan kohdella* ihmisarvoa loukkaavasti. Myös Margalit katsoo, että fyysisen raakuuden poistaminen menee nöyryyttämisen – eli sielun kiduttamisen – edelle. Siitä huolimatta kelvollisen yhteiskunnan mittana voidaan pitää sitä, että se kohtelee myös muuten rikollisia ihmisarvon edellyttämällä tavalla eli ihmisinä. (Margalit, 1998, 262–264.)

Se, että ihmiset nähdään ihmisenä tarkoittaa myös ihmisten näkemistä psykologisesti inhimillisinä olentoina. Nähdessämme ihmisen tarkastelemme tavallisesti hänen eleitään ja ilmeitään ja luemme niistä psykologisia, ihmisen mielen sisäisiä, seikkoja. Emme esimerkiksi vain näe tai kuvaile kasvojen asentoa ja pohdi sen merkitystä, vaan välittömästi tulkitsemme ihmisen hymyilevän tai olevan vaikkapa vihainen (Margalit, 1998, 94–95). Ihmisten kohteleminen ihmisenä tuntuu siten tarkoittavan inhimillisen kärsimyksen kokonaisvaltaista ymmärtämistä: ihmistä eivät loukkaa vain äärimmäiset fyysiset olosuhteet, vaan

myös kohtelun psykologiset merkitykset. Clemens Sedmak havainnollistaa sitä, mitä fyysistä haavoittuvuutta laajemmin käsitetty inhimillinen todellisuus tarkoittaa. Esimerkiksi pöytää ei voi nöyryyttää: sitä voi käyttää muutenkin kuin sen varsinaiseen tarkoitukseen, sitä voi vahingoittaa tai sen voi tuhota, mutta sitä ei voi kohdella nöyryyttävästi, alentavasti tai halventavasti. Tällaisen kohtelun mahdollisuus edellyttää sellaista olemisen metatasoa, joka ylittää ulkoisten vaurioiden vaikutukset. Oleellista on siis Margalitinkin viittaaman ihmisen sisäisen maailman merkityksen tunnistaminen. Tämä tunnistus onnistuu jonkinlaisen jaetun ihmisyyden kokemuksen avulla. (Sedmak, 2015, 562.) Ajatus ihmisen mielen sisäisestä maailmasta ja sen näkemisestä osana ihmisyyttä lienee yksi hyvä muistutus ihmisarvoa kunnioittaviin yksilöiden välisiin kohtaamisiin myös vankiloissa – olkoonkin, että esimerkiksi vallankäyttösuhteet on niissä myös huomioitava.

Erilaista oikeuslähteistä löytyy lisämäärittelyjä sille, millaiset psykologiset seikat vaikuttavat vankien ihmisarvoisen kohtelun arvioimiseen. Esimerkiksi YK:n ihmisoikeuskomitea on katsonut, että pitkään jatkuva yksinäisyydessä pitäminen voidaan katsoa kidutukseksi. Samoin CPT on todennut, että pitkään jatkuva yksinäisyys voi olla niin haitallista vangille, että se tietyissä olosuhteissa voidaan katsoa epäinhimilliseksi ja alentavaksi kohteluksi. (HE 263/2004, 66.) Sosiaalisuus on osa ihmisen persoonallisuuden hyvinvointia ja pitkää tarkoituksellista yksinäisyydessä pitämistä voidaan pitää ihmisen ihmisyyden loukkauksena. Yksinäisyys aiheuttaa suoraa haittaa ihmisen persoonalle. (Luban, 2014, 448.) Tästä syystä yksinäisyysrangaistuksen enimmäiskesto on tarkoin määritelty.

Koska yksinäisyys voi aiheuttaa suoraa haittaa ihmisen persoonalle, ei sen kohdalla ole välttämätöntä ajatella, millaisia merkityksiä toimintaan suorien seurausten lisäksi liittyy. Vankeusrangaistuksen täytäntöönpanossa törmätään myös tilanteisiin, joissa näin suoria haittoja ei välttämättä aiheudu, mutta ne voivat silti viestiä ihmisarvoa loukkaavia merkityksiä. Kurinpitotilanteiden ohella turvallisuuden vuoksi vaikkapa vankien omaisuus, vaatetus tai kehoa voi olla tarpeen tarkastaa esimerkiksi kiellettyjen aineiden tai esineiden varalta. Tällaisissa tilanteissa ihmisarvon kunnioittamisen vaatimus ilmenee akuutisti. Vankeuslain 16:6 §:ssä säädetään henkilökatsastuksen toimittamisesta. Sen 2 momentin mukaan henkilönkatsastus käsittää kehon tarkastamisen, näytteen ottamisen tai muun kehoon kohdistuvan tutkimuksen. Tällaisessa tilanteessa noudatettava hienotunteisuuden vaatimus yhdistyy luontevasti nöyryytyksen välttämiseen. Hienotunteisuus edellyttää esimerkiksi sitä, ettei henkilönkatsastusta toimita tai paikalla ole eri sukupuolta olevia (pois lukien mahdollinen alaikäisen huoltaja), ellei katsastusta suorittava sitten kuulu terveydenhuoltohenkilöstöön. Rajoitus ei kuitenkaan koske kliinistä humalatilan tutkimusta eikä verinäytteen ottoa. (HE 263/2004 vp, 197.) Tällaisten inhimillisten kon-

ventioiden noudattaminen tuntuu liittyvän siihen, että ihmisiä kohdellaan ihmisinä. Myös YK:n vankeinhoidon vähimmäissääntöissä (sääntö 50) lausutaan suoraan, että tarkastuksia tehtäessä on kunnioitettava tarkastettavien vankien luontaista ihmisarvoa ja yksityisyyttä sekä suhteellisuus-, laillisuus- ja tarpeellisuusperiaatteita.

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaistutoiminnassa (EOAK/4633/2017) katsottiin ihmisarvoa loukatun tapauksessa, jossa vankeuslain 16:3 §:n mukaisen turvatarkastuksen yhteydessä riisutettu vanki istutettiin jakkaralle keskelle huonetta. Tämän jälkeen huumausaineiden etsintään koulutettu koira suoritti etsintää haistelemalla alastonta takapuolta. Turvatarkastus tulee suorittaa vaatteiden päältä ja siinä tapauksessa voidaan käyttää metallinilmaisinta tai koiraa apuna. Riisuttaminen itsessään oli tilanteessa lainvastaista. Tapaus tuntuu teoreettisella tasolla kiinnittyvän Margalitin näkemykseen siitä, ettei ihmistä tulisi kohdella ikään kuin eläimenä. Vaikka tilanteesta ei aiheutuisi esimerkiksi fyysisiä tai henkisiä vaurioita, voi toiminta välittää viestiä ihmisen ihmisyyden huomiotta jättämisestä.

Ihmisarvon ekspressiivinen ulottuvuus, eli toiminnalle annettavaan merkitykseen nojautuva tulkinta, tulee esiin myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaistavana olleesta *Bouyid*-tapauksesta. EIT:n suuren jaoston tarkasteltavana oli tässä tapauksessa kohtelu, jossa poliisi oli läimäyttänyt pidätettynä ollutta alaikäistä sekä aikuista henkilöä kasvoihin. EIS 3 artiklan mukaan ketään ei saa kiduttaa, eikä kohdella tai rangaista epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla. Artiklan kiellot linkittyvät kiinteästi ihmisarvon suojelemiseen. Aiemmin, ja myös tätä suuren jaoston ratkaisua edeltävässä jaoston arvioinnissa, kyseistä artiklaa loukkaavalle kohtelulle oli asetettu suhteellisen vaativat edellytykset. Nyt tuomioistuin kuitenkin kiinnittää huomiota kohtelun kontekstiin ja kohtelun välittämään viestiin varsinaisten fyysisten tai henkisten seuraamusten ja kärsimyksen ohella. (Bedford, 2019, 187; Bouyid v. Belgia 2015, kohta 101.)

Bouyid-tapauksessa päädyttiin siihen, että pidätettyjen henkilöiden kohtelu on ollut halventavaa ja siten rikkonut 3 artiklaa. Ihmisarvon näkökulmasta keskeistä on se, että henkilö voi kokea itsensä nöyryytetyksi myös ennalta suunnittelemattoman yksittäisen kasvoihin läimäisyn vuoksi. Tällainen kokemus voi siis riittää halventavan kohtelun toteamiseksi. Tuomioistuin korostaa, että erityisesti henkilöiden välisen valtasuhteen, sekä sen tietoisuuden vuoksi, että kohtelu on epäoikeudenmukaista sekä vastoin moraalia ja poliisin ammattietiikkaa, ovat nöyryytyksen, epäoikeudenmukaisuuden, voimattomuuden ja mielivaltaisen kohtelun tuntemukset mahdollisia. Mielenkiintoista sen kannalta, mitä ihmisarvo ihmisyyden kunnioittamisena voisi tarkoittaa, on myös se, kuinka tuomioistuin pohtii nimenomaan kasvoihin läimäyttämisen merkitystä. Kasvot ovat se kehon osa, joka ilmaisee ihmisen yksilöllisyyttä ja sosiaalista

identiteettiä sekä toimii näkemisen, kuulemisen ja puheen aistikeskuksena, jota käytetään muiden kanssa kommunikointiin. Siksi kasvojen ja pään merkitys on keskeinen myös artiklan 3 mukaista kohtelua arvioitaessa. (Bouyid v. Belgia 2015, kohdat 104–106.)

Ihmisarvoa loukkaavan kohtelun tiimoilta Suomessa eniten huomiota saaneet käytännöt ovat kuitenkin olleet rajummin henkilöön kohdistuvia. Niin sanottujen tarkkailuhaalarien käyttöä on arvioitu ihmisarvon näkökulmasta. Tarkkailuhaalareiden käyttö on yksi vankilassa käytettävistä turvaamistoimenpiteistä. Haalareita voidaan käyttää vankeuslain 18:4 §:n mukaisesti tilanteessa, jossa on perusteltua syytä olettaa, että vangilla on kehossaan kiellettyjä aineita, joita hän yrittää tuoda sisälle laitokseen. Olennaista haalareiden käytössä on, että vanki ei voi itse riisua vaatetusta vaan tarvitsee apua wc-asioinnin yhteydessä. Tarkkailuhaalarit ovat perusoikeusrajoitus, joka on aiheuttanut vuosien saatossa keskustelua (EOA 2011/2/10). EIT on antanut ratkaisun *Lindström ja Mässeli* -tapauksessa, jossa tarkkailuvaatetuksen käyttö nähtiin ongelmallisena, sillä laissa ei ollut annettu selkeää sääntelyä asiasta. Sittemmin tämä asiantila on lainsäädäntömme osalta korjattu. Tarkkailuhaalareiden käyttöön liittyen eduskunnan apulaisoikeusasiamies on antanut ratkaisun (dnro 801/4/14), jossa vangin ihmisarvoa nähtiin loukatun, kun hän ei ollut päässyt käymään wc:ssä pyynnöstään huolimatta. Sen seurauksena hän oli joutunut tekemään tarpeensa tarkkailuvaatetukseen. Kyseinen ihmisoikeusloukkaus johti korvauksen maksamiseen vangille. Lainsäädäntöperustan kunnossa olemisesta huolimatta, tällaisessa vahvasti yksilön perustoimintoja rajoittavassa tilanteessa on siten kiinnitettävä korostetusti huomiota inhimillisten tarpeiden ja ihmisyyden huomiointiin.

IHMISARVO JA VAPAUS

Jeremy Waldron on katsonut, että esimerkiksi oikeudenkäynnissä normien soveltaminen ihmisten käyttäytymiseen vaatii inhimillisen olemuksen huomioimista edellisessä luvussa todetun kaltaisesti. Ihmisten kohtelua ei voida arvioida samaan tapaan kuin jos mietittäisiin, mitä tehdään esimerkiksi villiytyneelle eläimelle tai ränsistyneelle talolle. Ihmisten kohdalla on otettava huomioon heidän oma näkökulmansa ja kunnioitettava heidän persoonallisuuttaan. Ihmisarvoon kuuluu siten ihmisten kohteleminen olentoina, jotka kykenevät selittämään oman näkökulmansa asioihin. Waldron tunnistaa myös sen, että ihmiset saattavat tarvita tässä apua. (Waldron, 2012, 2010.) Nämä huomiot siitä, että ihmisten inhimillisen olemuksen huomioimiseen kuuluu jonkinlainen mahdollisuus vaikuttaa itseä koskeviin päätöksiin tai toisaalta saada perustelut tällaisista päätöksistä, johdattavat tarkastelemaan vapauden ja yksilön autonomian yhteyttä ihmisarvoon.

Ihmisarvoisen elämän kannalta katsotaan vakiintuneesti keskeiseksi omanlaisen elämän eläminen ja omien vapaiden valintojen tekeminen kuitenkin niin, että samalla huomioidaan moraalinen vastuu ja ainakin muiden ihmisten ihmisarvo. Itsenäistä elämää elävän henkilön ihmisarvon kunnioittaminen toteutuukin ehkä parhaiten hänen perustavia oikeuksiaan, toiveitaan ja valintojaan kunnioittamalla. Käytännössä ihmisarvon kunnioittamisen tulikokeita ovatkin erilaiset tilanteet, joissa ihmiset ovat haavoittuvaisia ja syystä tai toisesta muiden armoilla. Tällaisissa tilanteissa normaaliin elämään kuuluvien perusasioiden hoitamisesta, kuten syömisestä, nukkumisesta tai henkilökohtaiseen hygieniaan liittyvistä asioista voi muodostua ongelmia. (Sedmak, 2013, 566–567.) Ehdottoman vankeusrangaistuksen suorittaminen on epäilemättä tilanne, jossa ihmisen perustarpeiden hoitaminen riippuu muiden toiminnasta. Tällainen rangaistus kohdistuu jo olemukseltaan ihmisarvoisen elämän keskeiseen elementtiin eli henkilökohtaiseen vapauteen ja itsemääräämisoikeuteen.

Tämä vankeuden vaikutus tunnistetaan myös esimerkiksi YK:n vankeinhoidon vähimmäissäännöissä (3. sääntö), missä vankeus ja muut toimet, joilla henkilö eristetään ulkomaailmasta, todetaan haitallisiksi jo pelkästään siksi, että henkilö menettää itsemääräämisoikeutensa, kun häneltä riistetään vapaus. Tästä syystä vankeinhoitojärjestelmän ei pidä lisätä tällaiseen tilanteeseen ominaisesti liittyvää kärsimystä. Ihmisen vapaudesta filosofisena eettisenä ideana puhutaankin tavallisesti juuri itsemääräämisen tai valinnanvapauden merkityksessä. Puheen pääpaino ei siten ole ulkoisessa vapaudessa, kuten liikkumisvapaudessa. Valinnanvapautta kuvataan tavallisesti erityisesti kyvyksi tehdä omaa elämää ohjaavia merkityksellisiä valintoja sekä halutessaan muuttaa elämänsä kulkua. Rikosoikeudessa otetaan vakiintuneesti lähtökohdaksi se, että vankeusrangaistuksen sisältönä on ainoastaan vapauden menetys. Tämä lähtökohta ilmenee myös vankeuslain 1:3.1 §:stä. Ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista ajatella, mitä pelkkä vapauden menettäminen voisi käytännössä tarkoittaa.

Vapauden idea muodostaa niin keskeisen osan ihmisyydestä, että sen puuttuminen vaikuttaa välttämättä elämään monin tavoin. Voidaan kuitenkin ajatella, että korostamalla vankeusrangaistusta pelkkänä vapaudenmenetyksenä pyritään muuten säilyttämään ihmisten kyky elää ihmisarvoista elämää. Tätä turvataan monilla vankeuden järjestämistä koskevilla esimerkiksi ihmisarvon kunnioittamiseen linkittyvillä säännöillä, periaatteilla ja toimintatavoilla. Ihmisarvon ja vapauden yhteyden tarkempi tarkasteleminen on kuitenkin tarpeen, jotta voisimme ymmärtää, mitä tämä käytännössä voisi tarkoittaa.

Autonomian kunnioittaminen liitetään ihmisarvoon niin kiinteästi, että toisinaan ihmisarvo jopa samaistetaan ihmisen autonomian kunnioittamiseksi nimenomaan valinnanvapauden merkityksessä. Tämä sidos on peräisin tunnetuimman ihmisarvoa käsitelleen filosofin Immanuel Kantin teoriasta, jonka mukaan ihmisen arvo perustuu hänen kykyynsä olla autonominen toimija. Kantin

ajattelussa autonomisuus tarkoittaa syvällisempää ideaa kuin pelkkää yksilön valintojen ja oikeuksien kunnioittamista. Se tarkoittaa lähtökohtaisesti erityisesti ihmisen järkeen perustuvaa kykyä toimia moraalisesti. Kantin mukaan: ”Moraalisuus ja ihmisyys, siinä määrin kuin se kykenee moraalisuuteen, on siis se, jolla yksinään on arvokkuus” (Kant, 2014, 77). Kant muotoilee ajatuksensa myös näin: ”*Autonomia* on siten inhimillisen ja jokaisen järjellisen luonnon arvokkuuden perusta” (Kant, 2014, 78). Etiikan näkökulmasta moraalisuuden liittyminen vapauteen tekee ymmärrettäväksi myös sen, miksi ihmisarvon voi jopa katsoa vaativan rankaisemista myös rankaistavan ihmisen itsensä näkökulmasta. Kun jotkin teot kerran ovat rangaistuksi säädettyjä, ihmisellä vapaaseen valintaan kykenevänä olentona on mahdollisuus valita toimintansa – myös se toimiiko lainmukaisesti vai laittomasti, moraalisesti vai moraalittomasti. Rankaiseminen on myös ihmisen pitämistä vastuullisena toimijana, joka pystyy ennakoimaan, mistä teoista rangaistuksia seuraa. (Aalto-Heinilä, 2022, 37.) Kuten Ylen tv-sarjassa Linna eräs vangeista sanoo, ”jos tekee jekkuu, pitää kestää kakkuu”.

Koska tarkoituksenamme ei ole tässä kirjoituksessa tarkemmin tarkastella sitä, mihin ihmisarvo oikeastaan perustuu, vaan sitä, mihin se tuntuu velvoittavan, voimme siirtyä Kantin ihmisarvokäsityksen käytännöllisiin seurauksiin. Kantilta on peräisin kuuluisa ihmisarvoa koskeva käytännöllinen ehdoton käsky, joka käskee toimimaan niin, ”että käytät ihmisyyttä niin omassa kuin kaikkien muidenkin persoonassa aina samanaikaisesti päämääränä, ei koskaan pelkkänä välineenä”. Tämä käsky siis ohjaa ja rajoittaa jokaisen järjellisen olennon toimintaa kantilaisessa ihmisarvoajattelussa. (Kant, 2014, 71, 73.) Sen tarkempi käsittäminen, mitä ihmisyyden käyttäminen ”ei koskaan pelkkänä välineenä” ja ”aina samanaikaisesti päämääränä” ei tietenkään ole yksinkertaista ja siitä on olemassa erilaisia tulkintoja (Launis, 2018, luku 3.3). Tässä riittää, että huomiomme kantilaisessa ajattelussa muotoillun velvollisuuden kunnioittaa ihmistä rationaalisena järkiolentona, joka itse valitsee toimintatapansa. Huomaamme, että ihmisarvoon liittyvä vapauden kunnioittaminen viittaa edelleen edellä käsitellyn kaltaiseen ajatukseen ihmisen ihmisyyden kunnioittamisesta. Vapaus linkittyy ihmisarvoon niin moniulotteisesti, että käsittelemme sitä kuitenkin omana kokonaisuutenaan.

Ihmisarvon ja vapauden yhteys auttaa ymmärtämään myös ihmisarvon suhdetta perus- ja ihmisoikeuksien turvaamiseen. Nämä oikeudet turvaavat suurelta osin erilaisia ihmisten toiminnan mahdollisuuksia – mahdollisuuksia elää omanlaista elämää. Ihmisarvon kunnioittaminen vaatiikin ihmisen perus- ja ihmisoikeuksien kunnioittamista myös rikosseuraamuksen suorittamisen aikana. Keskeistä ihmisarvon kannalta on aiemmasta niin sanotun laitosvallan ideasta luopuminen. Vielä 1970-luvulla katsottiin, että vapautensa menettäneeseen voidaan laitosvallan nojalla kohdistaa pakkotoimenpiteitä laitosturval-

lisuuden takaamiseksi. Nykyisin on selvää, että aivan kuten ihmisarvoaan ei menetä, vaikka joutuisi esimerkiksi vankilaan tai johonkin muuhun laitokseen, niin myös perusoikeudet säilyvät täysimääräisesti myös vankeusaikana. Tämä tarkoittaa sitä, ettei perusoikeuksien rajoituksia voida perustella pelkällä laitosvallalla, vaan ne voidaan laitoksissa olevien kohdallakin toteuttaa vain yleisiä ja perusoikeuskohtaisia erityisiä rajoitusedellytyksiä noudattaen. Siltä osin, kun perusoikeuksia ei ole hyväksyttävällä tavalla rajoitettu, kuuluvat esimerkiksi henkilökohtainen vapaus ja koskemattomuus, luottamuksellisen viestin suoja, uskonnon-, omantunnon- ja sananvapaus, oikeusturva sekä sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet täysimääräisesti myös vapautensa menettäneelle. (Lainkirjoittajan opas, luku 4.1.6 Erityinen vallanalaisuussuhde ja laitosvalta; HE 263/2004 vp, 81, 135.)

Myös lainsäädännössä käytetty asianmukainen säädöstaso itsessään viestii siitä, että vankien ihmisarvoa ja sen mukaisesti heidän perus- ja ihmisoikeuksiaan kunnioitetaan. Vankeuslain uudistuksen yhteydessä asianmukainen säädöstason saavuttaminen oli vankien oikeusturvan parantamisen ohella keskeistä monissa asiayhteyksissä (HE 263/2004 vp, 123). Filosofisiin ihmisarvoon kytkeytyviin itsemääräämisoikeuden tai autonomian vaatimuksiin peilaten oman elämän ohjaaminen ja vastuunotto siitä on myös ainakin periaatteessa helpompaa, kun tieto omista oikeuksista ja velvollisuuksista on mahdollisimman hyvin saatavilla. Kyse ei siis oikeuksien kannalta ole nähdäksemme pelkästään formaalista oikeusturvanäkökulmasta, vaikka se onkin erityisen keskeinen. Lainsäädännön merkitys itsemääräämisoikeuden mahdollisimman täysimääräiselle toteutumiselle olisi hyvä tunnistaa. Esimerkiksi vankeuslain 4:4.1 §:n mukaan vangille on viipymättä hänen saavuttuaan vankilaan tiedotettava sen oloista sekä vankien oikeuksista ja velvollisuuksista. Saman säädöksen 4:4.3 §:n mukaan vankien saatavilla on oltava kokoelma vankeja koskevista laeista, asetuksista ja muista säädöksistä. Vankien saatavilla on oltava myös luettelo, josta käyvät ilmi vankilaa ja sen henkilökunnan toimintaa valvovat viranomaiset sekä ihmisoikeuksien toteutumista valvovat toimielimet, joille vangilla on kansainvälisten sopimusten mukaan valitus- tai kanteluoikeus. Vankeuslain 5:8 §:n mukaan vankilan osastoilla tulee olla päiväjärjestys. Nähdäksemme tämänkaltaiset vaatimukset turvaavat ihmisarvon kannalta keskeistä oman elämän ohjaksissa pysymistä vankilan kaltaisessa laitoksessa.

Rangaistusajan suunnitelma on yksi konkreettinen tapa, jolla vankien osallisuutta voidaan pyrkiä turvaamaan. Vankeuslain 4:6 §:n mukaan rangaistusajansuunnitelma laaditaan jokaiselle rangaistusta suorittamaan tulevalle ja sen tarkoituksena on asettaa tavoitteita rangaistusajalle. Käytännössä tämä tarkoittaa niitä asioita, joihin täytäntöönpanon aikana tulisi kiinnittää huomiota ja niitä toimenpiteitä, joita vankeuden täytäntöönpanon aikana tulisi tehdä uusimisriskin pienentämiseksi (ks. esim. Arola-Järvi, 2012; HE 263/2004 vp). Suunni-

telma tulisi laatia yhteistyössä tuomitun kanssa (vankeuslaki 4:7 §), mikä mahdollistaa vangin vaikuttamisen oman elämänsä (ja rangaistuskautensa) kulkuun olemalla aktiivinen toimija suunnittelu- ja rangaistuksen täytäntöönpanoprosessin aikana. Suunnitelman tekoon osallistuminen on vangille käytännössä vapaaehtoista, mutta osallistumiseen tulisi kannustaa. Suunnitelman tavoitteiden toteutumista tulisi seurata vähintään kolme kertaa vuodessa ja se tulisi tehdä yhteistyössä vangin kanssa. Mikäli seurannassa tai muutoin havaitaan tarve muuttaa suunnitelman tavoitteita, on siitä tehtävä esitys asiakasarvioinnin yksikölle. (Valtioneuvoston asetus vankeudesta 548/2015, 16 §.) Vangin omia vaikutusmahdollisuuksia oman elämänsä kulun suunnittelussa lisäävät käytännöt edistävät onnistuessaan ihmisarvoisen elämän mahdollisuuksia autonomian näkökulmasta. Käytännössä mahdollista kuitenkin on, että rangaistusajan suunnitelmassa etenemättömyyttä käytetään vankia sanktioivana elementtinä (esimerkiksi laitossiirron epääminen suljetusta vankilasta avolaitokseen), minkä johdosta asia voi näyttäytyä eri valossa. Suunnitelman käyttäminen sanktioivassa mielessä on omiaan vähentämään suunnitelmaan sitoutumista.

Rikosseuraamusalan kokonaisuuden, erityisesti vapausrangaistuksen täytäntöönpanon osalta, on keskeistä ymmärtää, että ihmisarvo linkittyy valinnanvapauden turvaamiseen myös paljon osallisuutta tai yksittäisten oikeuksien turvaamista syvällisemmällä tasolla. Ihmisarvo nimittäin yhdistyy oikeudellisessa ja filosofisessa keskustelussa uusien alkujen mahdollisuuteen: tämä pitää sisällään ajatuksen avoimesta tulevaisuudesta, joka voi olla menneisyyttä parempi (Dupré, 2009). Yksittäisen ihmisen elämän kohdalla tämä tarkoittaa sitä, etteivät menneet väärät valinnat tai julmuudet määritä ihmisen loppuelämää. Esimerkiksi Margalit katsoo, että vakavimpiinkin rikoksiin syyllistyneiden ihmisyyttä on kunnioitettava, sillä myös heillä on kyky muuttaa elämänsä suuntaa. Ihmisten kunnioittaminen merkitsee siten sitä, ettei kenenkään kohdalla luovuteta, sillä jopa dramaattiset muutokset ovat mahdollisia (Margalit, 1998, 70–71). Rikosseuraamusalan työtä ohjaava käsitys yksilön muutoksen ja kasvun mahdollisuuksista voidaankin nähdä erityisen keskeiseksi ihmisarvon loukkaamattomuuteen sitoutuneelle eettiselle toiminnalle. Tätä taustaa vasten myös vankeinhoidossa omaksuttu valmentava- ja kuntouttava työote vaikuttaa perustellulta: vankeusaika on nähtävissä myös mahdollisuutena.

Uusien alkujen mahdollistamisen keskeisyys on tunnistettu myös oikeuskäytännössä. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut *Vintern*-tapauksessa, että elinkautinen vankeusrangaistus ilman mahdollisuutta saada rangaistuksen kestoa uudelleen arvioitavaksi ja siten ilman minkäänlaista vapautumismahdollisuutta ei ole yhteensopiva ihmisarvon kanssa (Vintern ja muut v. Iso-Britannia, 2013, erityisesti kohdat 112–113). Tämä suuren jaoston ratkaisu yhdistää ihmisarvon kunnioittamisen vankeuden käsittämiseen kuntouttavana toimintana. Daniel Bedford on katsonut, että tuomioistuimen argu-

mentaatio vähintään sanattomasti viittaa sellaiseen näkemykseen ihmisarvosta, joka vaatii kunnioittamaan ihmisen persoonallisuuden vapaata kehittymistä (Bedford, 2019, 186).

Myös vankeuslain 1:2 §:n mukaan vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä estää rikosten tekeminen rangaistusaikana. Säännöksen yksityiskohtaisten perusteluiden mukaan ”Elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan voidaan tukea monilla tavoin rangaistusaikana. Vangin toimintakykyä voidaan pyrkiä parantamaan hänelle soveltuvalla työllä, koulutuksella ja muulla toiminnalla” (HE 263/2004 vp, 134). Tämäkin sopii hyvin yhteen ajatuksen kanssa, jossa ihmisarvo liitetään uusien alkujen mahdollisuuteen. Käytännön työssä keskeistä on myös sen ymmärtäminen, että tämä muutos ja kasvu tapahtuu todennäköisemmin niille otollisissa olosuhteissa.

Desistanssia eli rikollisuudesta irrottautumista käsittelevässä tutkimusperinteessä on koetettu löytää niitä tekijöitä, joihin vaikuttamalla ihminen jättäisi rikoksia sisältävän elämäntavan. Ei kuitenkaan ole oikein löydetty yhteisiä nimittäjiä, vaan ratkaisut todella kietoutuvat yksilön omaan tilanteeseen. Ihmisarvon kannalta perusteltua onkin kannustaa yksilöllisten tilanteiden ja piirteiden huomioimiseen siten, että oman näköinen – mutta rikokseton – elämä voisi olla vangille vapautumisen jälkeen mahdollista. Vankilassa pitäisi tätä ajatellen pyrkiä minimoimaan ”kaikki sellaiset vankielämän ja vapauden väliset erot, joilla on taipumus heikentää vankien vastuuntuntoa ja heidän oman ihmisarvonsa kunnioitusta” (HE 263/2004 vp, 62). Tämä näkemys viestii siitä, että henkilön itsearvontunto vaikuttaa myös hänen kykyynsä toimia yhteiskunnan vastuullisena jäsenenä. Toisen ihmisarvon kunnioittaminen tuntuisi siten vaikuttavan välillisesti myös siihen, kuinka hän kohtelee muita. Käsitys ihmisarvoa kunnioittavan kohtelun yhteisöllisestä ulottuvuudesta ja yksilöiden kiinnittymisestä toisiinsa minäkuviensa rakentamisessa tuntuu siten vaikuttavan sääntöjen taustalla. Rikosseuraamusalalla noudatettava normaalisuusperiaate turvaa oleellisesti tavoitetta rikoksettomasta elämäntavasta ja siten ihmisarvon kunnioittamiseen sisältyvästä ajatuksesta siitä, että yksilö voi aina muuttaa elämänsä suuntaa. Siirrymme tarkastelemaan tätä vankeinhoidon keskeistä periaatetta seuraavassa luvussa. Kahtena muuna vankilan arkeen liittyvänä keskeisenä ihmisarvokysymyksenä nostamme siinä vielä esiin vankilan turvallisuuden sekä yhdenvertaisuuden huomioimisen.

IHMISARVO JA VANKILAKONTEKSTIIN LIITTYVIÄ ERITYISKYSYMYKSIÄ

NORMAALISUUSPERIAATE

Vankeinhoidossa kantavana periaatteena on normaalisuusperiaate, jonka mukaisesti vankilan olot on järjestettävä niin pitkälle kuin mahdollista vastaamaan yhteiskunnassa vallitsevia elinoloja. Tämäkin turvaa sitä, että rangaistuksena olisi ainoastaan vapauden menetys, vaikka periaate liittyy myös vankeuden täytäntöönpanon turvallisuusvaatimuksiin. (ks. lähemmin Hartoneva, 2002, 18–20.)

Vankilan arjessa normaalisuusperiaate ilmentyy useilla eri tavoilla. Ensiksi normaalisuusperiaatteeseen perustuu esimerkiksi vankien osallistumis- ja työvelvollisuus. Pohja näille velvollisuuksille löytyy yhtäältä siitä, että vankilan päiväjärjestyksen tulee vastata yhteiskunnassa yleisesti noudatettavia käytäntöjä. Toisaalta velvollisuus tuntuisi perustuvan osin myös turvallisuusnäkökulmiin ja vankilaolojen käytännön järjestelyihin. Esimerkiksi YK:n vankeinhoidon vähimmäissäännöissä ja Euroopan neuvoston vankilasäännöissä lähtökohtana on nimittäin se, että yksi vankilan vahingollisimmista piirteistä on vankien toimettomuus. (HE 263/2004 vp, 93.) Tietenkin toimettomuuden haitat voivat liittyä yksilön tulevaan pärjäämiseen yhteiskunnassa, joka olisi yksilön mahdollisuuksiin liittyvä näkökulma. Toisaalta toimettomuuden haitat voivat näkyä ongelmina vankilan arjessa, joka on enemmän turvallisuuteen ja hallintaan liittyvä näkökulma.

Ihmisarvon kannalta normaalisuusperiaatteeseen pohjaavaa työnteko- ja osallistumisvelvollisuutta on kuitenkin mielenkiintoista tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Ihmisarvon näkökulmasta ihmisen arvokkuus ei nimittäin perustu ihmisen toimintaan, vaan sen sisältämän yleisen idean mukaan jokainen ihminen on yhtä arvokas pelkän ihmisyytensä perusteella. Hänen arvonsa ei voi perustua henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, hyödyllisyyteen tai joidenkin yksityiskohtaisempien vaatimusten täyttämiseen. Koska ihmisarvon kunnioittamisen keskeinen vaatimus on yksilön omien valintojen kunnioittaminen, voi työ- ja osallistumisvelvollisuus asettua jonkinlaiseen ristiriitaan tämän ihmisarvon kunnioittamisen puolen kanssa. Siten Suomessa noudatettu väljä suhtautuminen osallistumisvelvollisuuden noudattamiseen saattaa olla ihmisarvon kannalta ongelmattomampi kuin mitä tiukka osallistumisvelvollisuus olisi. Väljällä suhtautumisella viitataan tässä siihen, ettei toiminnasta kieltäytymisestä ole enää seurannut kurinpitorangaistuksia. Sen sijaan vanki on tällaisessa tapauksessa pyritty sijoittamaan muuhun toimintaan. Näin Suomen omaksumaa järjestelmää ei ole katsottu puhtaaksi osallistumisvelvollisuusjärjestelmäksi. (HE 263/2004 vp, 94.) Ihmisarvon kanssa ongelmalliseksi ja normaalisuusperiaat-

teen kanssa ristiriitaiseksi voitaisiin niin ikään katsoa vankityöstä maksettavat korvaukset. Ainakin vielä vankeuslakia valmistellessa on esitetty näkemys, että korvausten pienuuden vuoksi voidaan puhua työpakon sijaan pikemminkin pakkotyöstä. Pakkotyön kiellon suhde ihmisarvoon on puolestaan erottamaton osa ihmisoikeussääntelyä. Vankeuslain valmistelun ajoista korvaukset ovat nousseet, mutta niiden tasosta voi edelleen keskustella siitä näkökulmasta, minkä viestin ne antavat vankien tekemän työn arvokkuudesta.

Toisaalta osallistuminen, mielekäs ajankäyttö, hyödyksi olemisen tunne ja tieto siitä, että vankeusajan toiminnot valmistaisivat myös vapaudessa selviämiseen, ovat kuitenkin melko yleisesti inhimillisinä hyvinä pidettyjä asioita. Siten ainakin jonkinasteisen vangin oman valinnan kunnioittamisen sisällään pitävän työ- ja osallistumistoiminnan voidaan katsoa olevan juuri sitä aluetta, jolla normaalisuusperiaate ja ihmisarvon kunnioittamisen vaatimus toimivat saman suuntaisesti. Siten ihmisarvonkin kannalta ongelmallista voi olla pikemminkin se, ettei kaikille toimintaan kykeneville ja halukkaille vangeille ole mahdollista järjestää työtä tai muuta toimintaa erityisesti suuresta vankiluvusta ja vankiloiden yliasutuksesta johtuvista syistä. Ihmisarvon kunnioittamisen, hyvän vankilaelämän ja vangin paremman tulevaisuuden näkökulmasta voi katsoa hyödylliseksi etenkin työn palkkaukseen ja varsin yleisten vankien työkykyisyyteen liittyvien ongelmien vuoksi myös sen, että osallistumisvelvollisuuden toteuttamisen muodot ovat osin kehittyneet. Ne voivat sisältää myös erilaisia uusintarikollisuuden estoon tähtääviä toimintaohjelmia, päihdekuntoutusta ja koulutusta. (HE 263/2004 vp, 94, 125.)

Normaalisuusperiaatteeseen voidaan katsoa kuuluvaksi myös koulutus- ja kulttuurimahdollisuudet, jotka ovat osa ihmisarvoista elämää. Vankeuslain 11 luvussa säädetään vankien vapaa-ajasta, johon kuuluvat esimerkiksi mahdollisuus uskonnonharjoittamiseen, kirjastoasiointiin ja muuhun vapaa-ajan toimintaa. Koulutuksesta säädetään toimintaan osallistumisen yhteydessä vankeuslain 8 luvun 8 §:ssä. Yleisesti koulutuksen merkitys ihmisarvon kannalta on nostettu esiin esimerkiksi YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 6/1976) 13 artiklassa, jossa vahvistetaan oikeus opetuksen saamiseen. Artiklan mukaan opetuksen avulla on tarkoituksena kehittää ihmisen persoonaa ja myös ymmärrystä ihmisen persoonallisuuden arvokkuudesta.

Teoreettiselta taustaltaan tämä vapaa-ajan sääntely ja kulttuurielämään osallistuminen yhdistyy luontevasti erityisesti Martha Nussbaumin versioon niin sanotusta toimintavalmiusteoriasta (*capabilities approach*), jossa ihmisen elämää arvioidaan siitä näkökulmasta, mitä hän voi olla ja tehdä. Teorian taustalla on käsitys siitä, että toimintavalmiudet turvaavat henkilön ihmisarvoa (Nussbaum, 2013, 31–34). Tästä näkökulmasta esimerkiksi kirjastoa (vankeuslaki 11:4 §) ja kirjallisuutta ja tiedotusvälineiden seuraamista (11:6 §) koskevat säännök-

set vaikuttavat tärkeiltä. Myös 13 luvussa säännelty tapaamisten järjestely ja muut yhteydet vankilan ulkopuolelle (esimerkiksi vankeuslain 14 luvun mukaiset poistumisluvat) ovat Nussbaumin toimintavalmiusteorian näkökulmasta ihmisarvoisen elämän turvaamisen kannalta keskeisiä seikkoja vankeuden toimeenpanossa.

Myöskään vankien asumisoloihin ei saisi liittyä rangaistusluonteisia elementtejä, vaikka vankeuden tarkoituksena onkin rajoittaa henkilökohtaista vapautta. Siten asumisolot eivät saisi olla rangaistuslaitoksen ulkopuolella normitettuja yleisiä asumisoloja heikompia. Tähän liittyen Suomi on saanut huomiota niin sanottujen paljusellien käytöstä, mistä viimeiset poistuivat käytöstä Hämeenlinnan vankilan uudisrakennuksen myötä vuonna 2020. Tämän lisäksi vankien asumisolojen kannalta keskeisiä ovat myös muuta rakennuskantaa koskevat normit. Keskeiset määräykset liittyvät esimerkiksi asuinhuoneiden pinta-alaan, korkeuteen, luonnonvaloon, ilmanvaihtoon ja paloturvallisuuteen. Vankeuslakia koskevan hallituksen esityksen mukaan vankien asuttaminen sellaisissa selleissä, jotka poikkeavat yleisistä rakennusmääräyksistä ja etenkin vankien puutteet mahdollisuuksissa käyttää asianmukaisia saniteettitiloja, voidaan pitää perustuslain 7.2 §:n vastaisena ihmisarvoa loukkaavana kohteluna. Siten vankien majoittaminen niin kutsuttuihin paljuselleihin, joissa on käytössä vain siirrettävä ulostusastia ei katsota ihmisarvoisen kohtelun mukaiseksi. (HE 263/2004 vp, 93, 158–159.)

VANKILAN TURVALLISUUS

Vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon lähtökohtana on, että sen tulee olla turvallista vangille itselleen, henkilökunnalle ja koko yhteiskunnalle (vankeuslaki 1:3 §). Nämä näkökohdat eivät välttämättä ole keskenään yhdensuuntaisia. Turvallisuusnäkökulmasta tulee myös tarkastella niin pitkän kuin lyhyen aikavälin tarpeita. Näitäkään ei todennäköisesti onnistuta saavuttamaan samanlaisilla toimenpiteillä. (HE 263/2004 vp, 135.) Turvallisuus on myös perusoikeus, joka sisältyy perustuslain 7 §:ään. Turvallisuuden kirjaaminen perusoikeudeksi korostaa julkisen vallan positiivisia toimintavelvoitteita yhteiskunnan jäsenten turvallisuudesta huolehtimisessa. Rangaistuslaitoksessa turvallisuuden (niin sanotun laitosturvallisuuden) ylläpitämisvelvollisuus korostuu. Yksi keskeinen suoraan perusoikeuksiin liittyvä ongelma vankiloissa onkin vankien keskinäisen väkivallan torjuminen. (HE 263/2004 vp, 98–99, 101–102.)

Turvallisuusnäkökohdat ovat keskeinen osa vankilan arkea. Vankien ja henkilökunnan välisessä vuorovaikutuksessa turvallisuusnäkökulmat tulisi yhteensovittaa rikosseuraamuslaitoksen virkamiesten toimivaltuuksien kanssa. Vankeuslaissa onkin säädetty yleisellä tasolla periaatteista, jotka koskevat kaikkien virkatehtävien hoitoa ja toimivaltuuksien käyttöä. Tällaisia periaatteita ovat vir-

kamiehen toiminnan asiallisuus, puolueettomuus ja sovinnollisuuden edistäminen (vankeuslaki 1:6.1 §). Vankilan järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen tulisi ensisijaisesti tapahtua neuvoilla, kehotuksilla ja käskyillä (1:6.2 §). Esimerkiksi rangaistusajan suunnitelmat voisivat lisätä positiivisia keinoja ohjata toimintaa vankilassa. Vankeuslain 1:6.3 §:n mukaan käytettävien keinojen tulee olla suhteellisuus-, tarpeellisuus- ja vähimmän haitan periaatteen mukaisia. Keinojen ja aiheutettujen haittojen tulee siten olla järkevässä suhteessa tavoiteltuun päämäärään. Toimivaltaa ei saa myöskään käyttää enempää kuin tilanne vaatii. Tarpeellisuuden arvioimiseen vaikuttavat erityisesti rikosseuraamuslaitoksen päämäärien saavuttaminen. (HE 236/2004 vp, 111, 137.)

Turvallisuuden ylläpitämiseksi vankeuslaki mahdollistaa joukon toimenpiteitä, joilla laitoksen ja vangin itsensä turvallisuutta pyritään pitämään yllä. Vankeuslain 16 luvussa määritellään eriasteisia toimenpiteitä, joiden nojalla vangin henkilökohtaiseen koskemattomuuteen voidaan kajota. Lievimmillään vangille voidaan tehdä turvatarkastus, jossa tarkastus toteutetaan teknisillä apuvälineillä tai tunnustelemalla vaatteiden päältä. Toista ääripäätä edustaa henkilönkatsastus, joka mahdollistaa kehon tarkastamisen tai näytteen ottamisen. Myös vangin selli voidaan tarkastaa turvallisuuden takaamiseksi. Myös vankeuslain 18 luvun mukaiset turvaamistoimenpiteet (sitominen, tarkkailu, eristämistarkkailu tai erillään pitäminen) kajoavat koskemattomuuteen, mutta niiden käyttö perustuu turvallisuusnäkökohtiin. Muutkin laitoksen alueella vierailevat henkilöt, kuten vankien tapaajat, voidaan tarkastaa vankeuslain 17 luvun mukaisesti. Vartijoilla on myös asemansa suoma mahdollisuus käyttää voimakeinoja turvallisuuden ylläpitämiseksi (vankeuslaki 18 luku 6 §).

Ihmisarvo velvoittaa yhtäältä jokaisen hengen ja terveyden turvaamiseen, mutta toisaalta näidenkään suojelemisen keinot eivät saisi loukata toisten ihmisarvoa. Suhteellisuusperiaatteen mukaisesti keinojen tulisi olla oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään nähden. Turvallisuuden ylläpitäminen voi vaatia yksilöihin voimakkaasti kajoavia keinoja, jolloin ihmisarvo ja turvallisuusnäkökulma voivat törmätä vankilan arjessa. Siitä huolimatta ihmisarvo vaatii tarkastelua molemmista näkökulmista. Ihmisarvolle tyypillinen toimintamekanismi onkin se, että ihmisarvon kunnioittaminen vaikuttaa usein molemmilla puolilla ratkaistavana olevaa kysymystä. Yhtäältä esimerkiksi turvallisuuden ylläpitäminen ja siten kaikkien vankilassa olevien henki, terveys ja hyvinvointi voi vaatia laitosjärjestystä rikkovan rankaisemista. Toisella puolella ratkaistavana olevaa tilannetta saattaa taas vaikuttaa rankaistavan henkilön terveydentila tai muut seikat esimerkiksi siinä, millaisen yksinäisyysrangaistuksen hänelle voi asettaa. Ihmisarvo vaikuttaa siten molemmilla puolilla. Tilanteissa korostuu tällöin kontekstuaalinen harkinta ja eri intressien punninta. Vaikka ihmisarvon kunnioittamisen periaate ei varsinaisesti auttaisi ratkaisemaan tilannetta, voi sen vaikutuksen tunnistaminen auttaa ymmärtämään, millaisista arvoihin liittyvistä

ongelmista tilanteessa on kyse (Feldman, 1999, 688). Margaletia mukaillen tulisi ainakin huomioida, että ihmisiä kohdellaan ihmisinä.

Toisinaan turvallisuusnäkökohdat voivat saada korostuneen roolin verrattuna ihmisarvoiseen kohteluun. Eduskunnan oikeusasiamiehen antamassa ratkaisussa (2465/4/14) kysymys oli tutkintavangin kohtelusta synnytyksen yhteydessä, jossa vankila määräsi välittömän vartioinnin synnytyssaliin ja toinen vartijoista oli miespuolinen. Vartioinnin välittömyys todettiin saadun selvityksen perusteella ylimitoitetuksi ja lähtökohtaisesti vartijoiden tulisi olla samaa sukupuolta valvottavan kanssa, mikäli vanki joutuu osittainkaan riisuuntumaan. Tämän lisäksi tutkintavanki sijoitettiin välittömästi synnytyksen jälkeen vankilaan, jolloin jälkiseuranta oli jäänyt vankilan vastuulle. Jälkiseuranta oli myös ollut puutteellista. Tutkintavanki oli sijoitettu matkaselliin, jossa hänellä ei ollut mahdollisuutta huolehtia hygieniastaan asianmukaisesti. Lisäksi vastasynnyttäneen terveydentila oli heikentynyt yön aikana niin, että hänet sijoitettiin seuraavana aamuna Vankisairaalaan. Oikeusasiamiehen kannanoton mukaan tapauksessa oli korostettu turvallisuusnäkökohtia niin paljon, että synnyttäneen terveydentilan huomioiminen oli jäänyt toissijaiseksi. Kyseinen menettely loukkasi vastasynnyttäneen ihmisarvoa, jonka johdosta esitettiin hyvityksen suorittamista.

YHDENVERTAISUUS

Ihmisarvon perusidea on se, että se kuuluu yhdenvertaisesti kaikille ihmisille pelkän ihmisyyden perusteella. Myös Suomen perustuslain 1.2 §:n turvaaman ihmisarvon loukkaamattomuuden periaatteen katsotaan viittaavan kaikkien ihmisyksilöiden periaatteelliseen yhdenvertaisuuteen. Vankilassa yhdenvertaisuusvaatimus linkittyy laitosvallan kieltoon. Vaikka vapaudenmenetys merkitsee pitkälle menevää puuttumista henkilön oikeuksiin, se ei itsessään muodosta perustetta rajoittaa henkilön muita perusoikeuksia. Nämä rajoitukset on oikeutettava erikseen, kuten olemme edellä todenneet. Perustuslain perusoikeuksien turvaamisen taustalla on ajatus yhdenvertaisuudesta, ajatuksen on katsottu sisältyvän jo perusoikeuden käsitteeseen. Perusoikeussäännökset onkin pääsääntöisesti kirjoitettu jokaiselle kuuluviksi. (HE 309/1993 vp, 17, 25, 42.) Vankiloiden käytännöissä yhtäläisen ihmisarvon kunnioittaminen tarkoittaa ainakin syrjimättömyyttä perus- ja ihmisoikeuksien kohdalla. Eettisessä mielessä ylipäätään moniarvoisuutta ja erilaisuutta kunnioittava suhtautumistapa ihmisiin olisi yhdenvertaisuuden näkökulmasta perusteltu.

Konkreettisia yhdenvertaisuuteen liittyviä kysymyksiä ovat esimerkiksi vankien uskonnon-, omantunnon- ja sananvapauden turvaaminen. Yksi konkreettinen yhdenvertaisuuteen liittyvä tarve on ollut esimerkiksi omaan vakaumukseen perustuvan ruokavalion noudattamisen mahdollisuus. Vankeuslain

säätämisen yhteydessä tätä mahdollisuutta laajennettiin (HE 263/2004 vp, 126). Tämän tyyppiset kysymykset alkavat jo olla yhteiskunnallisesti vakiintuneita tarpeita ja niiden huomioimisen tarve myös varmasti tunnustetaan vankiloissa. Niin ikään mies- ja naisvankien kohtelun yhdenvertaisuuteen tulee kiinnittää huomiota. Samalla tavalla muun yhteiskunnan tavoin tulee myös vankiloissa pyrkiä kohtuullisilla järjestelyillä ja muutoksilla varmistamaan, että niin fyysisesti kuin psyykkisesti vammaisilla sekä muuten toimintarajoitteisilla vangeilla on täysimittaiset ja tosiasialliset mahdollisuudet osallistua yhdenvertaisesti vankilaelämään. (Esim. YK:n vankeinhoidon vähimmäissäännöt sääntö 5 kohta 2 ja sääntö 58 kohta 2.)

Muun yhteiskunnan moniarvoistuessa myös vankilat tulevat enenevissä määrin kohtaamaan kysymyksiä erilaisten vähemmistöjen kohtaamisesta. Esimerkiksi sukupuolen moninaisuuden tunnustamiseen liittyvät kysymykset tulevat varmasti herättämään keskustelua ja vaatimaan monenlaisia ratkaisuja myös rikosseuraamusalalla. Margalitin ajatteluun peilaten voidaan edelleen havainnollistaa sitä, miten yhdenvertaisuutta koskevat kysymykset linkittyvät ihmisarvoon. Hänen näkemyksensä mukaan ihmisen uskollisuus omille arvoilleen ja ideaaleilleen ja oman elämänsä muokkaaminen niiden mukaisesti on keskeinen inhimillisen elämän elementti. Tämä resonoi myös edellä esitetyn ihmisarvoa ja vapautta koskevan keskustelun kanssa. Margalitin mukaan myös osa ryhmistä, joihin yksilö kuuluu, on erityisen tärkeitä yksilön identiteetille. Tuollaisiin ryhmiin kuulumisen kyseenlaistaminen – ja siten tuon ihmisen identiteetin osa-alueen torjuminen tai häpäiseminen – voidaan tulkita ihmisen ihmisyyden, ei vain pelkän ryhmäjäsenyyden, kyseenalaistamiseksi. Margalitin ajattelussa nöyryyttämistä onkin myös se, jos yhteiskunnan instituutiot torjuvat tai jättävät huomiotta ihmisten identiteetin kannalta oleelliset viiteryhmät. Tällaisia ihmisten yhteenkuuluvuuden kokemukseen ja omaan identiteettiin vaikuttavia laajoja viiteryhmiä ovat esimerkiksi kansalaisuuteen, uskontoon, etnisyyteen, yhteiskuntaluokkaan tai sukupuoliseen suuntautumiseen perustuvat ryhmät. Hänen mukaansa tällaiset eri viiteryhmät heijastelevat erilaisia tapoja olla ihminen. Ihmisen torjuminen sillä perusteella, kuinka hän ilmaisee ihmisyyttään tällaisessa identiteetin kannalta perustavassa mielessä, on nöyryyttämistä eli ihmisen ihmisyyden kieltämistä. (Margalit, 1998, 134–143.)

MITÄ SAIMME SELVILLE: KURKISTUKSIA VANKIEN IHMISARVON MERKITYKSEEN

Valitsimme tämän artikkelin tutkimustehtäväksi sen selvittämisen, mitä ihmisarvon kunnioittaminen tarkemmin ottaen voisi tarkoittaa vapausrangaistuksen täytäntöönpanossa ja rikosseuraamusalan käytännössä laajemminkin. Oletimmekin, että vastaus tähän on monipolvinen ja koskettaa monia vankeuden toimeenpanoon liittyviä kysymyksiä. Tutkimuksen edetessä paljastui, miten kokonaisvaltaisesti ihmisarvo läpäisee vapausrangaistuksen täytäntöönpanoa. Artikkelin anti onkin ehkä ennen kaikkea niiden asiayhteyksien tunnistamisessa ja nimeämisessä, joissa ihmisarvo ainakin tulee esiin. Ihmisarvon kunnioittamisen vaatimuksen abstraktiuden vuoksi kykenimme varmasti tarjoamaan vain kurkistuksia ihmisarvon merkitykseen. Ajattelemme kuitenkin, että nämä kurkistukset paljastavat ainakin kriittisimpiä kohtia.

Valitsemamme oikeusfilosofinen lähestymistapa tutkimustyössä paljastui osuvaksi. Oikeudellinen ja eettinen ihmisarvokeskustelu tukivat yllättävänkin hyvin toisiaan, ja molemmissa vaikuttivat samansuuntaiset pyrkimykset vankien hyvää elämää koskevissa kysymyksissä. Käytännössä ristiriitatilanteilta ei voida välttyä, epäkohtia löytyy varmasti aina ja uusia kysymyksiä tulee lisää yhteiskunnan ja hyvää inhimillistä elämää koskevien käsitysten muuttuessa. Oikeudellinen ja teoreettinen ymmärrys ihmisarvosta vaikuttaa kuitenkin varsin hyvin perustellulta. Siten tärkeimmäksi tehtäväksi tuntuu jäävän ideoiden siirtäminen käsitteistä käytäntöön. Tämä tarkoittaa sitä, että rikosseuraamuslaitoksen henkilökunnan vastuu korostuu.

Vaikka aihe on moniulotteinen, on toisaalta yksinkertaista muistaa, että ihmisarvoinen kohtelu tarkoittaa arkipäiväisimmillään ihmisten tunnustamista ihmisiksi ja heidän kohteluaan tämän ihmisyyden edellyttämällä tavalla. Osittain Margalit on nähdäksemme oikeassa siinä, että ihmisten kohtelemista ihmisenä on vaikeaa tyhjentävästi kuvata. Toisaalta ihmisten kohteleminen ihmisinä on myös luontevaa samalla tavalla kuin ihmisten psykologisten tilojen lukeminen heidän eleistään ja ilmeistään. Ihmisen ihmisyydeltä voi päättää sulkea silmänsä, mutta ihmisarvon kunnioittamisen velvoittamana pitkälle kohtelussa voi päästä jo sillä, että pitää toisen ihmisyyden näkyvissään.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Aalto-Heinilä, M. (2022) Vastuu, ihmisarvo ja vammaisuus. Niin & näin 3/2022, s. 31–45.

Arola-Järvi, A. (2012) Suunnitelmallisen vankeusajan käsikirja. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Oppikirja 1/2012. Tampere, Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print.

Bedford, D. (2019) Key cases on human dignity under article 3 of the ECHR. European Human Rights Law Review, 2, s. 185–194.

Bouyid v. Belgia, 23380/09, suuri jaosto, 28.9.2015.

Dupré, C. (2009) Unlocking human dignity: towards a theory for the 21st century. European Human Rights Law Review 2/2009, s. 190–205.

Dupré, C. (2015) Constructing the Meaning of Human Dignity: Four Questions. Teoksessa

McCrudden, C. (toim.), Understanding Human Dignity, s. 113-121, Oxford, Oxford University Press, (paperback edition). https://doi.org/10.5871/bacad/9780197265642.003.0005

EOA 2011/2/10

EAOA 801/4/14

EAOA 2465/4/14

EAOA 346, 347, 349 ja 366/4/16

EAOK/4633/2017

EOAK/1626/2018

Eurooppalainen kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi toimiva komitea. URL=https://www.coe.int/en/web/cpt/home

Eurooppalaiset vankeinhoitosäännöt. Ministerikomitean suositus Rec(2006)2-rev jäsenvaltioille eurooppalaisista vankeinhoitosäännöistä. URL=https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210511151538/7QDxBFdo9/Eurooppalaiset_vankeinhoitosaannot.pdf

Feldman, D. (1999), Human dignity as a legal value: Part 1. Public Law Win/1999, s. 682–702.

Hartoneva, A (2002) Normaalisuusperiaate Suomen vankeinhoidossa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2002. Vammala, Vammalan kirjapaino Oy.

HE 309/1993 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 263/2004 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi.

Kant, I. (2014) Moraalin metafysiikan perustus. Turku, Areopagus, suomennos Markus Nikkarla, (alkuteos 1785).

Khaitan, T. (2012) Dignity as an Expressive Norm: Neither Vacuous Nor a Panacea. Oxford Journal of Legal Studies, 32(1), s. 1–19. https://doi.org/10.1093/ojls/gqr024

Lainkirjoittajan opas
URL= http://lainkirjoittaja.finlex.fi/

Laitinen, A (2020) Itseisarvoinen ihminen. Teoksessa Hänninen, V & Aaltola, E (toim.), Ihminen kaleidoskoopissa. Ihmiskäsitysten kirjoa tutkimassa, Luku 12, Helsinki, Gaudeamus.

Launis, V. (2018) Ihmisarvo. Tampere, Vastapaino.

Lindström ja Mässeli v. Suomi 24630/10, 14.1.2014.

Luban, D. (2014) Treatment of prisoners and torture. Teoksessa Düwell, M., Braarvig, J., Brownsword, R., Mieth, D. (toim.) The Cambridge Handbook of Human Dignity, s. 446–453, Cambridge, Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511979033.055

Margalit, A. (1998) The Decent Society. Cambridge, Harvard University Press, käännös Naomi Goldblum, (paperback edition).

Margalit, A (2007) Human Dignity between Kitsch and Deification, The Hedgehog review, 9 (3), s. 7–19.

Melander, S. (2008) Kriminalisointiteoria. Rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset, Helsinki, Suomalainen lakimiesyhdistys.

Nussbaum, M. (2013) Creating Capabilities: The Human Development Approach. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, (paperback edition).

Rikosseuraamuslaitoksen nettisivut, arvot ja strategia URL=https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/arvot.html

Sedmak, C. (2015) Human Dignity, Interiority, and Poverty. Teoksessa McCrudden, C. (toim.), Understanding Human Dignity, s. 559–571, Oxford, Oxford University Press, (paperback edition). https://doi.org/10.5871/bacad/9780197265642.003.0033

Vintern ja muut v. Iso-Britannia, 66069/09, 130/10 ja 3896/10, suuri jaosto, 9. 7. 2013.

Waldron, J. (2010) The Inhuman and Degrading Treatment: The Words Themselves. Canadian Journal of Law and Jurisprudence 23, s. 269–86.

Waldron, J. (2012). How Law Protects Dignity. Cambridge Law Journal 71/1, s. 200–222. DOI: https://doi.org/10.1017/S0008197312000256

Yle Areena, Linna tv-sarja
URL= https://areena.yle.fi/1-61028550

Yhdistyneiden kansakuntien vankeinhoidon vähimmäissäännöt. Nelson Mandela -säännöt, rikosseuraamuslaitos. URL= https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-muut/MZQ5sInI7/Vankeinhoidon_va776himma776issa776a776nno776t_low.pdf

Olli Kaarakka

NÄKÖKULMIA RANKAISUN OIKEUTUKSEEN

Kun kohtaamme väärintekemistä, meillä on intuitiivinen tarve rangaista väärintekijää. Ajattelemme, että väärintekijä *ansaitsee* rangaistuksen ja olisi epäoikeudenmukaista, mikäli hän ei sitä saisi. Samaan tapaan hyväntekijä *ansaitsee* kiitosta ja palkinnon. Koemme hyvin voimakkaina tällaiset moraalitunteet ja ne ohjaavat käyttäytymistämme ja voivat olla pohjana rangaistusjärjestelmille yhteiskunnassa, kuten Edward Westermarck on ”Moraalin synty ja kehitys” (1933) teoksessaan todennut.

Tässä artikkelissa tarkastelen rankaisua ja rankaisun oikeutusta moraalifilosofisesta näkökulmasta. Rankaisun oikeutus on filosofian klassikkokysymyksiä ja artikkelissa nostan esiin muutamia keskeisiä rangaistusteorioita. Rankaisun filosofiassa lähdetään liikkeelle usein rankaisun määritelmästä ja tämän jälkeen katsotaan mahdollisia oikeutusmahdollisuuksia rankaisulle (Canton, 2018). Lähden määritelmästä liikkeelle, koska määritelmällä on merkittävä vaikutus siihen, miten ymmärrämme rankaisun ja kuinka voimme sen oikeuttaa. Lähtökohtaisesti artikkelissa rankaisulla tarkoitetaan valtion toteuttamaa rankaisua, vaikka ihmisten välisessä kanssakäymisessä tai kasvatuksessa rankaisua voi nähdä monissa yhteyksissä.

Määrittelyn jälkeen käsittelen rangaistusteorioiden taustalla olevia eettisiä teorioita ja niiden yhteyttä rankaisemiseen. Keskeisinä tulevat esille klassisen utilitarismin edustaja Jeremy Bentham ja velvollisuuseettisen moraalifilosofian keskeisin henkilö Immanuel Kant. Utilitarismi on seurauseettinen moraaliteoria, jossa teon seuraukset määrittävät sen, onko teko oikein vai väärin. Velvollisuusetiikassa taas teon hyvyys määrittyy teon motiivista käsin – teko voi olla oikein seurauksista riippumatta.

Eettiset teoriat toimivat johdatuksena rangaistusteorioille. Rangaistusteorioita lähestyn sekä erilaisten preventioteorioiden kautta että sovitusteorioiden näkökulmasta. Tarkastelen myös hieman tämän jaottelun mielekkyyttä. Olen valinnut tarkasteluun sellaisia rangaistusteorioita, jotka ovat kohtuullisen tunnettuja ja yleisiä. Preventioteorioiden eettiset lähtökohdat ovat seurauseettisessä ajattelussa, jossa hyvät seuraukset oikeuttavat rankaisun. Sovitusteorioissa rankaisun oikeutus perustuu lähes yksinomaan tehtyyn tekoon.

Miksi sitten rankaisun oikeutusta tulisi miettiä? Ihmisen rankaiseminen tuottaa kärsimystä. Kun tuotamme kärsimystä, niin on olennaista tarkastella toimintamme perusteita. Kärsimys nähdään ikävänä ei-toivottuna asiana, jota

maailmassa on jo aivan liikaa. Kärsimys on oikeastaan perustavanlaatuinen syy sille, miksi rankaisun oikeuttamista tulee pohtia tarkkaan.

On selvää, että rangaistusteoreettisella keskustelulla on vahva side etiikkaan ja moraalifilosofiaan, mutta myös yhteiskuntafilosofinen ja -poliittinen ulottuvuus (Lappi-Seppälä, 2000, 16). Sidos ei jää vain näihin näkökulmiin, vaan esille nousee myös psykologinen ja sosiaalipsykologinen ulottuvuus, kun tarkastellaan esimerkiksi yhteistyötä ja vapaamatkustamista (Nummenmaa, 2022, 243–247). Ihmisen evolutiiviseen kehitykseen liittyvät asiat tulevat esille, vaikka puhuttaessa luonnollisista moraalitunteista, kuten kostavasta paheksumisesta tai palkitsevasta hyväksymisestä (Westermarck 1933, 29).

Tässä artikkelissa rankaisua lähestytään valtion harjoittamana toimintana. Kriminaalipoliittinen päätöksenteko perustuu tietynlaiseen eetokseen ja arvovalintoihin. Näiden perusteiden ymmärtäminen ja kriittinen tarkastelu kuuluu kaikille rikosseuraamusalan ammattilaisille. Artikkeli jättää monia kysymyksiä auki ja johdattaa näin lukijaa ajattelemaan itse hieman enemmän ja se onkin usein tarkoituksena, kun asioita lähestytään filosofisesti. Täytyy siis esittää kysymyksiä, jotta ajattelu avartuisi. Miksi rangaistaan, mikä on rangaistuksen tarkoitus, kenellä on oikeus rangaista, mistä oikeus syntyy ja kuuluuko rangaistukseen kärsimys?

RANGAISTUKSEEN KUULUU KÄRSIMYS

Allan Serlachius toteaa Suomen rikosoikeuden oppikirjan yleisissä opeissa vuodelta 1919: ”Yhteistä eri aikojen rangaistuksille on oikeastaan vain se, että rangaistus käsittää aina jonkin pahan tahallista aikaansaamista pahaa tehneelle”. Olipa rangaistuksen taustalla valtio tai vaikka vanhempi, niin aina siihen sisältyy jonkinlaisen haitan aiheuttaminen ja tällä haitalla on selvästi jonkinlainen tarkoitus. Palaan myöhemmin hieman tähän analogiaan lasten kasvatuksen osalta.

Serlachius tuo myös esille mielenkiintoisen ajatuksen tästä rangaistuksen tarkoituksesta. Rikoksentekijä voi itse etsiä kuolemaa tai on halunnut päästä vankeuteen, ja tämän takia on tehnyt rikoksen. Tällaisessa tapauksessa rangaistus ei sanan varsinaisessa merkityksessä *tuota* hänelle mitään pahaa, mutta silloinkin rangaistuksen *tarkoitus* on pahan aikaansaaminen rikoksentekijälle (emt, 17.)

Rangaistuksessa tarkoitus on tuottaa siis jotain ”pahaa”, jotain haitallista, joka voisi jossain muussa tilanteessa olla väärin. Ymmärrän tässä tapauksessa tämän ”pahan” jonain ikävänä asiana, jota henkilö ei toivo. Se on jotain yleisesti vältettävää.

Serlachiuksen mukaan kaikki eivät ehkä koe tätä yleisesti epätoivottavaa rangaistusta kuitenkaan epätoivottavana. Henkilön elämäntilanne vapaudessa voi olla niin kurja, että rikoksesta seuraava vapaudenmenetys vankilassa ei juurikaan harmita. Onkin selvää, että sama vapauden menetys ei tunnu kaikista samalta ja tällöin rangaistusten arvo, mistä esimerkiksi Nils Christie (1968) kirjoittaa, vaihtelee eri henkilöillä. Se vaihtelee myös ajassa. Hyvinvoinnin kasvu valtioissa ja ihmisten vapaa-ajan lisääntyminen lisää vankilarangaistuksen rangaistusarvoa (kts. myös Laine, 2014, 401).

Rangaistuksella voi olla myös analogisia yhteyksiä esimerkiksi lasten tai eläinten kasvatukseen. Rangaistuksella pyrimme ohjaamaan käytöstä oikeaan suuntaan ja tässä suhteessa aikuinen voi käyttää rangaistusta mahdollisesti kasvatuskeinona. Tämä poikkeaa kuitenkin selkeästi valtiovallan toteuttamasta rangaistuksesta, jossa oletus on se, että jokaisella rationaalisella toimijalla on ainakin mahdollisuus tietää etukäteen, mitkä teot ovat rangaistavia ja minkälainen rangaistus teosta mahdollisesti seuraa (Davis, 2008). Lapsen kohdalla tällainen etukäteistieto ei ehkä ole aina niin mahdollista ja kasvatuksellinen tehtävä onkin ennaltaehkäistä, ettei jokin teko toistu. Artikkelissa pysytellään kuitenkin valtiovallan toteuttamassa rangaistuksessa.

Matikkala (2021, 2) luonnehtii rangaistusta seuraavasti: rangaistus on valtion orgaanin eli yleensä tuomioistuimen tietyssä laissa säännellyssä menettelyssä määrätty haitallinen seuraamus, jolla osoitetaan virallista paheksuntaa ja joka voidaan antaa vain laissa rikokseksi määriteltyyn tekoon syyllistyneelle. Luonnehdinnassa korostuu juridinen näkökulma. Rangaistuksen määräämiseen liittyy selkeästi tekijän ja mahdollisen uhrin lisäksi kolmas osapuoli (valtio), joka seuraa sovittua menettelytapaa prosessissa. Seuraamus on luonteeltaan haitallinen ja sillä osoitetaan paheksunta jostain teosta. Paheksunnan esiintuominen tarkoittaa sitä, että rangaistus on myös kommunikatiivinen. Se osoittaa sekä tekijälle itselleen että muille sen, että teko on moitittava.

Samoja ajatuksia toistuu niin sanotussa Flew-Benn-Hart-määritelmässä, joka sisältää selkeästi ajatuksen rankaisun kärsimystä sisältävästä elementistä. Hartin (2008) mukaan rankaisuun tulee sisältää kärsimystä (*pain*) tai muita seurauksia, jotka normaalisti koetaan epämiellyttäviksi. Tämä epämiellyttävyys selkeästi tarkoittaa jotain ikäviä asioita (Zaibert, 2018). Kärsimys vertautuu myös aikaisemmin esitettyyn ”pahaan” tai haittaan ja tarkoitan artikkelissa näillä samoja asioita.

Hartin määritelmä koostuu viidestä elementistä, joista tässä artikkelissa keskitytään lähinnä ensimmäiseen (Hart, 2008, 4; kts. myös Canton, 2022, 12–22):

i) Rankaisuun tulee sisältää kärsimystä (pain) tai muita seurauksia, jotka nor-maalisti koetaan epämiellyttäviksi.

ii) Rankaisu on seuraus laillisten sääntöjen rikkomisesta.

iii) Rankaisu kohdistuu tosiasiallisesti tai oletetusti rikoksentekijään tehdyn rikoksen perusteella.

iv) Rankaisu toteutetaan tarkoituksellisesti jonkin muun ihmisen toimesta kuin rikoksentekijän.

v) Rangaistuksen määrää ja langettaa oikeusjärjestelmän hyväksymä auktoriteetti, jonka normeja on rikottu.

Vaikka rankaiseminen lähtökohtaisesti sisältää aina jonkinlaista haittaa tai kärsimystä, niin onko se kuitenkaan välttämätöntä. Voiko rankaisua olla, ilman että kärsimys lisääntyy? Keskustelu rankaisun oikeutuksesta tiivistyy pitkälti rankaisemisen sisältämään kärsimykseen. Rankaisun moraalinen oikeuttaminen on keskeistä, koska rankaiseminen sisältää kärsimystä.

Kärsimyksen aspekti on olennainen. Voidaan pohtia muita ihmiseen kohdistuvia kärsimystä aiheuttavia tekoja, joissa oikeutus usein nähdään seurauksissa tai henkilön suostumuksessa. Esimerkiksi lääkärin suorittaessa kivuliasta toimenpidettä potilaalle hänellä ei ole tarkoitus itsessään tuottaa kärsimystä, vaan kivuliaan toimenpiteen tarkoituksena on jokin muu hyöty. Kärsimystä vältetään niin pitkälle kuin mahdollista. Potilaan tilan mukaan hän joko suostuu toimenpiteeseen tai se suoritetaan potilaalle ilman suostumusta, jos tähän ei esimerkiksi tajuttomuuden takia ole mahdollisuutta. Missä määrin sitten kärsimys on olennaista esimerkiksi vankeusrangaistuksessa, jossa kärsimystä aiheuttaa juuri vapauden menetys? Onko kärsimys välttämätön edellytys, jotta saavutetaan niitä hyötyjä, joita rankaisulla ajatellaan olevan?

Itse asiassa, jos rankaisu käsitteellisesti sisältää ajatuksen siitä, että rankaisulla pyritään aiheuttamaan kärsimystä rikoksen tekijässä, niin se tuntuu johtavan ajatukseen siitä, että kärsimyksellä sovitetaan tehty rikos ja näin rankaisu oikeutetaan (Hanna, 2008). Vai onko kärsimyksen tuottaminen tarkoituksellista vain siinä mielessä, että perimmäisenä tavoitteena on jotain muuta? Kärsimys voi olla vain väistämätön seuraus todellisista tavoitteista.

EETTISET TEORIAT RANKAISEMISEN TAUSTALLA

Jotta rangaistusteorioita ja niihin kohdistuvaa kritiikkiä voidaan ymmärtää, tulee ensiksi tarkastella niitä eettisiä periaatteita, joihin rangaistusteoriat nojaavat. Käyn pintapuolisesti läpi kahden vastakkaisen näkökulman filosofia lähtökohtia – Jeremy Benthamin (1748–1832) utilitarismia ja Immanuel Kantin (1724–1804) velvollisuusetiikkaa.

Lähdetään liikkeelle utilitarismista ja sen ehkä tunnetuimman edustajan Jeremy Benthamin pohdinnoista. Bentham ei ole utilitaristisen doktriinin keksijä, vaikka usein häntä sellaisen pidetään, mutta hänen vaikutuksensa klassisen utilitarismin keskeisiin ajatuksiin on kiistaton (Häyry, 2001, 75).

> *Luonto on asettanut ihmiskunnalle kaksi suvereenia valtiasta: tuskan ja mielihyvän. Ne yksin määräävät, mitä meidän pitäisi tehdä, ja sen, mitä me teemme. Toisaalta oikean ja väärän kriteeri, toisaalta syiden ja seurausten ketju on kiinnitetty niiden valtaistuimeen.* (Bentham, 2011, 51, suomennos Häyry, 2001, 77.)

Keskeisintä Benthamin ajattelussa on, että ihminen toimii mielihyvän ohjaamana. Jos jokin teko pitää tehdä, niin se Benthamin mukaan tarkoittaa sitä, että sillä teolla on hyödylliset seuraukset, jotka lisäävät teon vaikutuspiirissä olevien onnellisuutta. Bentham kirjoittaa teoksissaan sekä hyötyperiaatteesta, että onnellisuusperiaatteesta, jota kutsutaan myös suurimman onnellisuuden periaatteeksi (Häyry, 2001, 78). Benthamin ajatus on kohtuullisen selkeä. Tarkoitus on tieteellistää moraalin perusta ja tämä voitaisiin tehdä, jos pystyttäisiin laskemaan erilaisten toimintavaihtoehtojen tuottamat kokemukset vertailtavaksi. Yksinkertaisesti sellainen teko, joka tuottaa eniten mielihyvää tai vähiten tuskaa, on se, joka tulee valita. Tämä ajatus nousee Benthamin rangaistukseen liittyvissä pohdinnoissa.

Kysymys siitä, miten lainrikkojaa tulisi kohdella pohjautuu Benthamilla utilitaristiseen eli ajatukseltaan ehkäisevään rangaistusteoriaan (preventioteoriat). Ajatuksilla on selkeä yhteys Cesare Beccarian aikaisemmin esittämiin pohdintoihin teoksessa ”Dei delitti e delle pene” (”Rikoksista ja rangaistuksista”, 1764). Rangaistus ei ole kostoa eikä rikoksentekijät sairaita, vaan rangaistus on julkisen vallan yksilöille aiheuttamaa kärsimystä, joka kussakin tapauksessa on oikeutettava erikseen onnellisuusperiaatetta noudattaen (Häyry, 2001, 86).

Hyödylliset tekijät, jotka nousevat esille Benthamin rangaistusteoriassa ovat yleisestävyys, rikoksentekijän muuttaminen, inkapasitaatiovaikutus, mutta myös ihmisten kostonhalun tyydyttäminen (Laine, 2014, 234–235; Häyry, 2001, 87). Palaan näihin hyödyllisiin tekijöihin vielä myöhemmin, mutta keskeistä on se, että Benthamin mukaan rangaistuksen oikeutukseen voidaan vastata vain empiirisesti, havainnoimalla ympäröivää todellisuutta.

Ajatukset rangaistusten vaikutuksista eivät olleet mitenkään uusia ja Bentham systematisoi aikaisempaa ajattelua eri teoksissaan. Antiikin Kreikassa Platon nosti Gorgias dialogissa samoja teemoja esille.

> *Rangaistus on luonteeltaan kahdenlainen. Se joka kärsii oikeudenmukaisesti, joko muuttuu paremmaksi ja rangaistuksesta niin ollen on hänelle hyötyä, tai sitten hänestä tulee varoittava esimerkki muille, niin että he hänen kärsimyksensä nähdessään pelästyvät ja muuttuva paremmiksi ihmisiksi.* (Platon, 1999a, 525b.)

Kun Benthamin eettinen teoria johtaa väistämättä oikeuttamaan rankaisun seurausten perusteella, niin vastakohtana voidaan nähdä velvollisuusetiikka, jossa teon oikeus tai vääryys määräytyy teon taustalla olevien syiden pohjalta. Tämän etiikan teorian selkeä ja erityisen merkittävä systematisoija oli filosofi Immanuel Kant.

Kantin moraalifilosofia saattaa tuntua vaikeaselkoiselta, mutta sen vaikutusvalta on ollut merkittävä. Hänen varsinainen ensimmäinen moraalifilosofinen teoksensa oli *Moraalin metafysiikan perustus* vuodelta 1785, joka pohjautui hänen kriittisen filosofiaansa. Kantin mukaan moraalisuus perustuu ainoastaan puhtaasti järkiperäisiin ja ehdottomiin yleispäteviin periaatteisiin, eikä moraalisuutta tule etsiä kokemusmaailmasta empiirisesti. (Kotkavirta, 2013, 177–178.)

> *Moraalilaki on nimittäin kaikkein täydellisimmän olennon tahdolle pyhyyden laki, kun taas jokaisen äärellisen järjellisen olennon tahdolle se on velvollisuuden, moraalisen pakottamisen sekä lain kunnioittamisesta ja velvollisuuden täyttämisestä määräytyvän toiminnan laki. Mitään muuta subjektiivista periaatetta ei pidä omaksua houkuttimeksi, sillä sellaisessa tapauksessa toiminta voitaisiin kylläkin suorittaa lain määräämällä tavalla, mutta velvollisuudenmukaisuudestaan huolimatta se ei voisi tapahtua velvollisuudesta, joten pyrkimys toimintaan ei olisi moraalinen.* (Kant, 2016, 136–137.)

Moraali siis muodostuu ehdottomassa velvollisuudessa, joka tulee esiin Kantin klassisessa muotoilussa kategorisesta imperatiivista: toimi vain sen maksiimin mukaan, joka sallii sinun samanaikaisesti tahtoa, että siitä tulisi yleinen laki (Kant, 2014, 63). Kategorinen imperatiivi ei periaatteena kerro, mitä maksiimeja eli periaatteita tulisi hyväksyä, vaan miten meidän tulee valita maksiimit. Kuten Pihlström (2018, 77) toteaa, moraalisuus voi johtaa tilanteeseen, jossa henkilö uhraa oman onnellisuutensa velvollisuuden hyväksi. Moraali ei näin ollen voi olla neuvottelukysymys, joka alistuisi esimerkiksi psykologisille tai taloudellisille näkökohdille. Keskeistä on se, että vaikka teoista tulisi hyvä mieli tai seurauksena olisi moraalisesti hyviä asioita, ei se velvollisuuseettisessä ajattelussa kerro tekojen moraalisesta hyvyydestä mitään (emt. 77–78). Kantin moraalifilosofian selkeä ero utilitaristiseen ajatteluun on siinä, että velvollisuuseettisessä ajattelussa seurauksilla ei ole merkitystä, kun arvioidaan teon moraalista hyvyyttä.

Kantin ajattelussa nousee ajatus ihmisarvosta tai kaikkien järjellisten moraalisten olentojen sisäisestä arvosta, jonka pohjalta muodostuu käytännöllinen imperatiivi. Tämä tarkoittaa sitä, että moraalisuuteen kykenevää luontoa ei saa käyttää pelkkänä välineenä jonkin tavoitteen tai päämäärän saavuttamiseksi. Tämä vaatimus on rangaistusteorioiden kannalta oleellinen ja se menee

näin: ”Toimi siten, että käytät ihmisyyttä niin omassa kuin kaikkien muidenkin persoonassa aina samanaikaisesti päämääränä, ei koskaan pelkkänä välineenä” (Kant 2014, 71). Ajatus ihmisarvosta oli aikaisemmin ollut täysin päinvastainen esimerkiksi Thomas Hobbesilla (1588–1679), jonka mukaan ihmisen arvo tarkoitti sananmukaisesti tämän hintaa (Hobbes, 1999, luku 10; Launis, 2018, 92.)

Kantin moraalifilosofisia periaatteita on haastavaa avata lyhyesti, mutta lopulta yhteys rankaisuun on hyvin selkeä. Ainut oikeutus rankaisulle on tekijän syyllisyys eikä oikeutusta voi perustella rankaisun aiheuttamilla seurauksilla, koska silloin ihmistä käytettäisiin välineenä joidenkin muiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Rankaisulla toki voi olla hyviä seurauksia, mutta ne eivät kuitenkaan ole oikeuttamassa itse rankaisua.

RANGAISTUSTEORIAT

Moraalifilosofisista lähtökohdista on hyvä siirtyä rangaistusteorioihin. Klassisesti rankaisua oikeutetaan yleensä joko sovituksen (retribuutio tai retributivismi) tai hyödyn (utilitarismi) perusteella ja myöhemmin on tullut useita näiden näkökulmien yhdistelmiä. Näkökulmia kutsutaan siis rangaistusteorioiksi ja ne voidaan myös jakaa niin sanottuihin retribuutio- ja preventioteorioihin. Moraalifilosofiset lähtökohdat ovat hyvin selkeät. Preventioteoriat pohjautuvat seurauseettisiin näkökulmiin, jotka tulevat esille esimerkiksi Jeremy Benthamin ajattelussa. Sovitusteoriat taas pohjautuvat Immanuel Kantin velvollisuuseettiseen ajatteluun, jossa teon moraalista hyvyyttä ei perustella seurausten pohjalta, vaan usein syyllisyyden kautta.

Rangaistusteoriat ovat keskeisiä näkökulmia siihen, kun halutaan ymmärtää niitä tavoitteita ja syitä, miksi ihmisiä rangaistaan. Sovituksessa näkökulma on vahvasti menneessä teossa, joka on ollut väärin, ja josta on syytä seurata oikeudenmukainen rangaistus. Preventioteorioissa taas rankaisua oikeuttavat rangaistuksesta seuraavat hyödyt (utilitarismi), jotka voivat olla esimerkiksi tulevan rikollisuuden ehkäiseminen tai rikosten ennaltaehkäisy. Usein lähestymistavat ovat nähty toisensa poissulkevina, mutta tätä on syytä kriittisesti tarkastella jo senkin takia, että rikollisuus on itsessään hyvin heterogeeninen ilmiö ja rikokseen syyllistyneillä on hyvin erilaisia piirteitä ja syitä tehdä rikoksia (Tolvanen 2009, 359).

Jaottelu sovitus- tai preventioteorioihin ei ole ehkä senkään takia kaikkein hedelmällisin lähtökohta, että sovitus sulkee sisäänsä hyvinkin monenlaisia erilaisia näkökulmia. Niissä otetaan jossain määrin huomioon myös seuraukset. Erilaisissa preventioteorioissa huomioidaan myös menneisyys ja tietenkin tehty teko. Siksi rangaistusteorioita on myös jaettu (Ellis, 2012, 17; Davis, 2009.)

sisäisiin eli käsitteellisiin (internalist) ja ulkoisiin eli empiirisiin (externalist) riippuen siitä onko rangaistus päämäärä itsessään vai onko sillä jotain selkeitä ulkoisia tavoitteita, joiden perusteella rangaistus oikeutetaan. Ulkoiset teoriat lähtevät liikkeelle joidenkin empiiristen näkökulmien kautta: rangaistuksella tavoitellaan jotain hyvää, jolloin tämä hyvän tavoittelu oikeuttaa rangaistuksen. Näistä rikollisuuden ehkäisy on tavallisin päämäärä, mutta on myös muita: sosiaalisen yhtenäisyyden luominen tai muutoksen saaminen rikoksentekijässä (tämä voi olla myös sisäinen näkökulma).

Eettiset lähtökohdat rangaistuksien oikeutuksille tulevat näkyviin julkisessa keskustelussa. Rangaistusten koventamista voidaan vaatia sillä perusteella, ettei rangaistus ole rikokseen nähden tarpeeksi ankara – ja tässä nähdään omanlainen oikeudenmukaisuuden käsitys. Vastakkaisessa näkökulmassa rangaistuksia voidaan pyrkiä lieventämään, koska esimerkiksi vankeusrangaistuksella ei nähdä olevan sellaista hyötyä, jota sillä tavoitellaan esimerkiksi rikoksien ennaltaehkäisyssä tai uusintarikollisuuden vähentämisessä. Toisaalta joskus voidaan nähdä hyödylliseksi rangaista ihmisiä ankarammin jo ennen kuin he ovat tehneet seuraavaa rikosta, esimerkiksi riskien pohjalta – kyse ei ehkä ole enää rankaisemisesta tehdyn teon perusteella vaan yhteiskunnan turvaamisesta henkilön ominaisuuksien pohjalta.

Sisäisissä rangaistusteorioissa taas rangaistuksella ei ole mitään itsenäistä ja erillistä päämäärää, vaan rankaisun oikeuttaa moraalinen prinsiippi, jonka mukaan rikoksentekijää tulee rangaista. Sisäisissä näkökulmissa oikeutuksen perustaksi tulee käsitteelliset suhteet ja rangaistuksen merkitys erityisesti suhteessa rikokseen. Kun henkilö on tehnyt rikoksen ja moraaliperiaatteena on, että rikoksentekijä ansaitsee rangaistuksen, niin mitään muuta ei tarvita oikeuttamaan rikoksentekijään kohdistuvaa rangaistusta. (Ellis, 2012, 18.)

PYHITTÄÄKÖ PÄÄMÄÄRÄ KEINOT? PREVENTIOTEORIOIDEN TARKASTELUA

Ulkoisiin rangaistusteorioiden näkökulmiin kuuluu esimerkiksi reformiteoria (reform theory), jossa rangaistus on oikeutettu siihen pisteeseen saakka, että se vähentää tekijän halukkuutta syyllistyä uusiin rikoksiin ja saa aikaan muutosta. Muutos voidaan nähdä hyödyllisenä yksilölle itselleen, mutta myös yhteiskunnalle. (Ellis, 2012, 20.) Taustalla olevaa ajatusta voisi myös kutsua parannusteoriaksi (Wennberg, 2018, 108.) erityisesti, jos katsotaan Platonin näkemystä aiheesta. Platonille heikkotahtoisuus (kreik. akrasia) on tietämättömyyttä. Ihminen, joka ei tiedä mikä on hyvää voi toimia väärin. Tämä tarkoittaa sitä, että meidän tulisi tuntea sääliä väärintekijöitä kohtaan ja pyrkiä korjaamaan tilanne.

> *[…] hyvän ja pahan tuntevaa ei kukaan voi pakottaa tekemään toisin kuin tieto käskee, ja että järki on riittävä turva ihmiselle.* (Platon 1999a, 352c.)

Opettamalla ja kasvattamalla ihmisiä oikeaan suuntaan voitaisiin lisätä ihmisten tietoa, jolloin he eivät toimisi väärin. Platonin teoksissa nousee keskeisesti esille rangaistusten parantava vaikutus monilla eri tasoilla. Rangaistuksella on puhdistava vaikutus ja rangaistuksen sisältämällä kärsimyksellä selkeä tarkoitus myös rikoksen sovittamisessa, jolloin Platonin ”rangaistusteoria” sisältää sekä rangaistuksen sisäisiä (sovitus) että ulkoisia (hyöty) näkökulmia. Kärsimyksen tuottaminen olisi rikoksentekijälle Platonin mukaan väärin, ellei se itsessään olisi tälle henkilölle hyödyllistä.

> *Ne joille on hyötyä siitä että jumalat ja ihmiset rankaisevat heitä, ovat niitä joiden rikokset ovat sovitettavissa; tuska ja kärsimys tekee heidät paremmiksi, niin tässä elämässä kuin tulevassa, eikä ole muuta keinoa millä rikoksesta voi vapautua.* (Platon, 1999c, 525b.)

Tehdyt vääryydet ovat ikään kuin *sielun* sairauksia, joita voidaan rankaisemisella hoitaa:

> *[…] Vääryydet on korjattava, ja sen jälkeen tekijät että vääryyttä kärsineet on lakien avulla taivutettava ystävyyteen. […] Mitä tulee lainvastaisesti aiheutettuun vahinkoon tai vaikkapa hyötyyn, jonka joku aikaansaa toiselle käyttäen epäoikeudenmukaisia keinoja, tällaisia tapauksia on pidettävä sielun sairauksina, ja ne on parannettava sikäli kuin ne parannettavissa ovat.* (Platon, 1999d, 862c-d.)

Reformiteorian mukaisia ajatuksia on myös Aristoteleen Nikomakhoksen etiikassa, vaikkakaan hänen mukaansa tieto ei yksin riitä johtamaan heikkotahtoisia oikeille urille, vaan tarvitaan harjoitusta:

> *[…] tekemällä oikeudenmukaisia tekoja tulemme oikeudenmukaisiksi ja toimimalla kohtuullisesti tulemme kohtuullisiksi ja miehuullisia tekoja tekemällä miehuullisiksi. Tämän todistaa myös se, mitä tapahtuu valtiossa, sillä lainsäätäjät pyrkivät tekemään kansalaisista hyviä synnyttämällä heissä tottumuksia.* (Aristoteles, 2005, 1103b.)

Aristoteleen mukaan ihmisen on mahdollista kehittää hyveellisyyttään ja valtion tehtävä olisi antaa tukea siinä esimerkiksi lainsäädännön keinoin. Rangaistuksen aikainen kuntoutus harjoituksineen voisi kehittää ja muokata ihmisistä hyveelliseen suuntaan.

Reformaatio nousee myös Jeremy Benthamin teoksissa yhdeksi keskeiseksi rangaistuksen oikeutuksen perusteeksi, mutta ei kuitenkaan niin tärkeäksi kuin rangaistusten yleisestävä vaikutus (Bentham, 2011). Yleisestävyys eli yleispreventio on ollut erityisesti suomalaisessa kriminaalipoliittisessa keskustelussa rangaistusten keskeinen tavoite, mutta onko siitä oikeuttamaan rangaistusta? Yleisprevention keskeinen ajatus on se, että rikoksesta rangaistu henkilö toimii esimerkkinä muille ja näin ennaltaehkäisee muita tekemästä rikoksia, joko pelotteen tai jonkinlaisen moraalisen ymmärryksen kasvun seurauksena. Tarkoitus on siis estää tuleva rikollisuus. Yleispreventio voidaan jakaa pelotuspreventioon ja integraatiopreventioon (Matikkala, 2021, 7), joista voidaan käyttää myös nimityksiä välitön ja välillinen yleispreventio.

Benthamin ajattelussa pelotuspreventio on yksi olennaisimpia elementtejä. Ihmiset pidättäytyvät tekemästä rikoksia rangaistuksen pelossa. Pelotuspreventioajattelussa oletetaan, että ihmiset punnitsevat jokseenkin rationaalisesti teosta seuraavia hyötyjä (esim. taloudellinen hyöty) ja haittoja (esim. pitkä vankeusrangaistus) ja tämän perusteella tekevät ratkaisun toiminnasta. Pelotuspreventiiviseen ajatteluun sisältyy rangaistusuhan lisäksi rangaistuksen ankaruus sekä rangaistuksen varmuus.

Kritiikkiä yleispreventiota kohtaan on esittänyt Thomas Mathiesen, jonka mukaan empiirinen näyttö yleisprevention toimivuudesta on heikko (Mathiesen, 2006, 58–56; kts. myös Laine, 2014, 282–284 yleisprevention kritiikistä). Mathiesenin moraalifilosofinen kritiikki on kuitenkin astetta mielenkiintoisempi ja perustuu vahvasti Kantilaiseen velvollisuuseettiseen ajatteluun. Mathiesen kysyy millä oikeudella voidaan yhtä ihmistä rangaista, mahdollisesti kovastikin, jotta muut ihmiset noudattaisivat lakia. (2006, 75–78.)

Yleisprevention kohdalla ei kuitenkaan ole syytä käsitellä vain pelotevaikutusta, vaan oleellista on myös sen moraalia luova vaikutus eli integraatiopreventio. Rangaistusjärjestelmä ilmentää hyvin selkeästi sitä, mikä on hyvää ja mikä pahaa, erityisesti silloin kun ihmisillä on käsitystä normeista. (Lappi-Seppälä, 2000, 27–29.) Rangaistus vahvistaa moraalikäsityksiä ja voi mahdollisesti myös muuttaa niitä, mutta näiden asioiden mittaaminen empiirisesti on hankalaa.

Inkapasitaatioteoriassa rankaisun oikeutus perustuu siihen, että rangaistus tekee tekijän kyvyttömäksi uusimaan rikostaan. Inkapasitaatio tarkoittaa kyvyttömäksi tai vaarattomaksi tekemistä. Tämä toteutuu täydellisesti vain kuolemanrangaistuksessa ja kohtuullisen tehokkaasti pitkässä vankeusrangaistuksessa. Rikosoikeusjärjestelmässä on toki paljon muitakin mahdollisuuksia jonkin asteiselle inkapasitaatiolle, kuten esimerkiksi ajo- ja liiketoimintakielto tai viraltapano (kts. Laine 2014, 306).

Inkapasitaation ajatuksena on suojella yhteiskuntaa rikoksilta, mutta sen ongelma rankaisun oikeutuksen näkökulmasta on juuri siinä, että se lähtökohtaisesti perustuu ennustamiseen tulevista rikoksista. Laine (2014) käsittelee tätä

tematiikkaa aika laajasti ja tuo esiin selkeitä haasteita esimerkiksi korkean uusimisriskin rikoksentekijöiden eristämisestä. Ihmisen tulevaa käyttäytymistä on erittäin haastavaa ennakoida, vaikka tietäisimme kaiken hänen menneisyydestään. Eettisessä tarkastelussa kuitenkin inkapasitaatiossa korostuu se ongelma, että jos haluamme oikeuttaa rangaistuksen, niin emme voi sitä tehdä tulevien (oletettujen) rikosten pohjalta. Tällainen oletus rikkoisi sitä periaatetta, että rangaistus on seuraus jostain tehdystä rikoksesta.

TULEEKO PAHAN SAADA PALKKANSA? SOVITUKSEEN LIITTYVIÄ NÄKÖKULMIA RANGAISTUKSEEN

Ansaitun rangaistuksen näkökulmasta (*just desert*) rankaisun oikeutus perustuu vain ja ainoastaan siihen, että väärintekijä ansaitsee rangaistuksen pahantahtoisista teoistaan (Moore 2009). Ajatus rikoksen ja rangaistuksen suhteesta on hyvin intuitiivinen ja meille syntyy normaalisti voimakas moraalitunne siitä, että väärintekijän kuuluisi saada rangaistus tehdystä rikoksestaan – pahan tulee saada palkkansa. Tämä tunne voi perustua moniin seikkoihin ja helposti se sotkeutuu koston ajatuksiin. Koemme epäoikeudenmukaisuuden tunnetta, mikäli väärintekijä ei joudu kärsimään teostaan.

Ansaitun rangaistuksen logiikka on kohtuullisen selkeä ja yksinkertainen. Moraalisesti vääristä teoista tulee seurata rangaistus ja rangaistuksen tuottaman kärsimyksen tulee vastata jollain moraalisella tasolla tehtyä tekoa (Ellis, 2012, 28–40). Ongelmia kuitenkin ilmenee, kun tarkastelemme todellista lainsäädäntöä, jossa määritellään hyvin useita tekoja vääriksi, vaikka moraalisesti itse teot eivät ole ehkä vääriä. Tällöin ansaittu rangaistus kohdistuisikin yleisesti siihen, että henkilö on jättänyt noudattamatta lakia ja tästä tulee seurata rangaistus. Tässä tapauksessa moraalisesti väärä teko olisi lain noudattamatta jättäminen. Tässä yhteydessä vaaditaan hyvät perustelut, miksi lain noudattamatta jättäminen on moraalisesti väärin.

Toinen vaihtoehto olisi se, että ainoastaan moraalisesti väärät teot voisivat olla laissa kiellettyjä. Tällöin moraalisen painoarvon suhde teon ja rangaistuksen välillä olisi jokseenkin selkeämpi. Murhaaminen on moraalisesti väärin ja se on myös määritelty rikoslaissa rangaistavaksi. Murhaaminen on moraalisesti enemmän väärin kuin pahoinpitely, joka on myös moraalisesti väärin, mutta rangaistuksen tuottama kärsimys tulisi olla lievempi pahoinpitelyssä kuin murhassa.

On kuitenkin myös lakeja, jotka eivät ole moraalisesti kovinkaan relevantteja. Jotkin laissa kielletyt teot eivät itsessään välttämättä ole niinkään moraalisesti väärin, vaan ne voivat olla välillisesti vahingollisia tai ne voivat olla potentiaalisesti haitallisia. Huumeiden käyttäminen ei yksittäisenä tekona välttämättä ole

moraalisesti väärin, eli itse tapahtuma, jossa esimerkiksi henkilö polttaa kannabista sisältävän savukkeen. Sillä voi kuitenkin olla välillisiä tai potentiaalisia seurauksia, jotka aiheuttavat mahdollisesti käyttäjälle tai muille haittaa. Ajokortitta autolla ajaminen on myös laitonta, mutta tekoa ei välttämättä voida kutsua moraalittomaksi, jos siis kyseisessä tilanteessa ei aiheuteta minkäänlaista välillistä vaaraa kenellekään. Tapahtuma itsessään ei aiheuta vielä kärsimystä kellekään, eikä loukkaa varsinaisesti kenenkään oikeuksia.

On siis hyvä ymmärtää lain ja moraalin hyvin erityinen suhde, jossa monilla laeilla on selkeä yhteys moraaliin, mutta toisilla ei. Jos kuitenkin ajateltaisiin, että lain noudattamatta jättäminen oikeuttaisi rangaistuksen, niin seuraavaksi ongelmaksi muodostuisi se, miten vertailtavuus tehdyn teon ja koetun kärsimyksen välillä mitattaisiin? Vai onko näkökulma sellainen, ettei se edes ota kantaa rangaistuksen ankaruuteen, kuten J. D, Mabbot (1995 [1939]) esittää klassisessa artikkelissaan. Vielä perustavanlaatuisempi kysymys on se, miksi juuri valtiolla on oikeus rangaista? (Duff 2001, 20; Ellis 2012, 42.)

Voisiko rankaisun oikeuttaa se, että rankaisulla osoitamme paheksuntamme tekoa kohtaan? On jokseenkin selvää, että rangaistus osoittaa sekä tekijälle itselleen että muille teon olevan paheksuttu. Näkökulma liittyy ns. sisäisiin eli käsitteellisiin teorioihin, joissa rangaistuksella ja syyllisyydellä on selkeä yhteys (Ellis, 2012, 24). Paheksunnan osoittaminen tuli jo esille, kun alussa käsittelimme rangaistuksen määritelmää.

Esimerkiksi Anthony Duff on tuonut tätä näkökulmaa esille ja hänen moraalifilosofiansa pohjautuu Kantilaiseen velvollisuusetiikkaan, jonka mukaan meidän tulisi kohdella ihmisiä rationaalisina ja autonomisina moraalisina olentoina, eli päämäärinä sinänsä, eikä koskaan vain välineinä johonkin. Tällöin ihmisten manipulatiivinen pakottaminen toimimaan toisin ei tule kysymykseen, vaan vetoaminen järkeen. Väärintekijä tulee saada ymmärtämään tekonsa vääryys ja tätä kautta hän mahdollisesti muuttaa käyttäytymistään (Duff 2001, kts myös Ellis 2012, 114; Tolvanen 2009).

Tässä yhteydessä tulee esille rangaistuksen kommunikatiivinen luonne ja tämän takia Duffin näkökulmaa kutsutaankin rangaistusten kommunikatiiviseksi teoriaksi. Rangaistus viestii yhteisön paheksunnan tekoa kohtaan ja samalla kunnioittaa myös väärintekijää rationaalisena ja itsenäisenä moraalisena toimijana, jolla on mahdollisuus ymmärtää teon vääryys. Duffin mukaan keskeistä rangaistuksessa on katumuksen aikaansaaminen, jonkinlainen uudistuminen ja sovitus.

Ehkä vaikeampaa on kuitenkin perustella, miksi tämä viesti täytyy toimittaa rangaistuksen muodossa. Onko kärsimyksen tuottamisella jokin keskeinen rooli, jotta viesti saataisiin perille. Eikö pelkästään asian ilmoittaminen riittäisi? Duffin mukaan kärsimys pakottaa väärintekijän kohtaamaan tekonsa tavalla, johon pelkät sanat eivät kuitenkaan pystyisi.

POHDINTA

Olen tarkastellut tässä artikkelissa rangaistusta eri näkökulmista ja tuonut esille rangaistuksen ja kärsimyksen suhdetta sekä sen määritelmällisiä haasteita. Rangaistusteorioiden eettisistä lähtökohdista nostin esiin keskeiset, eli utilitarismin ja velvollisuusetiikan. Tarkoituksenani oli tuoda esille, kuinka erilaiset eettiset lähtökohdat johtavat erilaisiin rangaistusteorioihin ja kuinka ne mahdollistavat myös rangaistusteorian kritisoinnin. En ole kuitenkaan tämän artikkelin rajoissa käsitellyt kuin muutamia rangaistusteoreettisia näkökulmia.

On jokseenkin selvää, että ihmiselämä ja ihmisten luomat järjestelmät eivät pohjaudu vain yhden eettisen teorian varaan, vaan ne ovat monimutkaisia ja yhdistävät erilaisia periaatteita. Lähempi asioiden tarkastelu vaatii jonkin verran asioiden yksinkertaistamista ja selkeyttämistä, jotta niitä voidaan lähestyä kriittisesti.

Kriminaalipoliittisesti ei ole yhdentekevää, kuinka rangaistus käsitetään ja minkälaisia tavoitteita sille asetetaan. Näillä käsityksillä on merkitystä sille kriminaalipoliittiselle suunnalle, kuinka vahvasti rankaisussa keskitytään itse rikoksen tekijään ja kuinka merkityksellinen itse teko on. Jos rankaisun lähtökohtainen oikeutus ja samalla tavoite on erityisesti niissä hyödyllisissä seurauksissa, joita rankaiseminen sisältää, niin silloin meidän tulee vahvasti myös pyrkiä selvittämään ja tutkimaan näitä seurauksia. Seurauksia voidaan jossain määrin tutkia empiirisesti, vaikka esimerkiksi yleisestävyyden moraalia luovaa vaikutusta voi olla hyvin vaikeaa saada selville.

Tähän liittyy selkeästi myös kysymys, onko rangaistusjärjestelmän ensisijainen tarkoitus panna seuraamus täytäntöön turvallisesti vai onko sillä joitain muita selkeitä yhteiskunnallisia tavoitteita, kuten uusintarikollisuuden vähentäminen? Voidaanko ihmistä rangaista mahdollisista tulevista teoista pidentämällä rangaistusaikaa vai määrittääkö menneisyydessä tehty teko sovitettavan ajan. Tässä tapauksessa henkilön ominaisuudet eivät suoranaisesti vaikuttaisi rangaistuksen kestoon taikka ankaruuteen.

Vaikka sovitusajattelu ja retribuution käsite voivatkin nostaa esiin ajatuksen kostosta tai talio-periaatteesta (lat. lex talionis) ”silmä silmästä, hammas hampaasta”, niin sovitusteorioita ja erityisesti niiden eettisiä lähtökohtia tarkastellessa voidaan huomata, että kyse ei ole kostosta, vaan ihmisen ihmisarvoisesta kohtelusta. Rangaistus tulee tehdystä teosta, eikä rangaistuksen tulisi jatkua, kun teko on sovitettu. Yhteiskunnan velvollisuutena voitaisiin tästä näkökulmasta nähdä myös kaikkien rangaistuksesta seuranneiden haittojen minimointi, kun sovitus on suoritettu. Tämäkään näkökulma ei ole ongelmaton.

Suomalaisessa kriminaalipolitiikassa vallitsee vahvasti seurauseettinen ajattelutapa, jossa rankaisemisen seuraukset määrittelevät hyvin vahvasti sen oikeudenmukaisuutta ja järkevyyttä. Rangaistusasteikon koventamisesta tehdään

kustannuslaskelmia, joissa arvioidaan kuinka paljon koventaminen mahdollisesti ehkäisee rikoksia ja kuinka paljon tämä tulee maksamaan. Onko koventaminen kustannustehokasta? Samanlaisia laskelmia tehdään liikennenopeuksia arvioitaessa. Tämä ajattelu sopii myös tavallisen kansalaisen pirtaan tiettyyn rajaan asti. Erityisen raa'at ja julmat rikokset taas herättävät voimakkaita tunteita, jolloin vain erityisen ankara rangaistus koetaan rikoksen julmuuden takia oikeudenmukaiseksi. Voimakkaan moraalitunteen palossa mikään rangaistus ei tunnu tarpeeksi riittävältä. Tämä on ihmiselle luonnollista, mutta kuten usein on, voimakkaat tunteet voivat ohjata ajattelua harhaan ja pahaa harvoin saa korjattua pahalla.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Aristoteles (2005). Nikomakhoksen etiikka. Kääntänyt ja selitykset laatinut Simo Knuuttila. 2. tarkistettu painos. Teokset VII. Gaudeamus, Helsinki

Bentham, J. (2011). "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation" teoksessa Why Punish? How Much? A Reader on Punishment, 2011 (toim. Michael Tonry). Oxford University Press 2011

Canton, R. (2018). Probation and the philosophy of punishment. *Probation Journal*, *65*(3), 252–268. https://doi.org/10.1177/0264550518776768

Canton, R. (2022). Punishment. Routledge, London.

Christie, N. (1968). Changes in Penal Values. Teoksessa *Scandinavian Studies in Criminology 2.* Universitetsforlaget, Oslo.

Davis, M. (2009). Punishment Theory's Golden Half Century: A Survey of Developments from (About) 1957 to 2007. *The journal of ethics, 13*(1), 73–100. https://doi.org/10.1007/s10892-008-9040-0

Duff, R. A. (2009). Punishment, Communication and Community. Oxford University Press. New York

Ellis, A. (2012). The Philosophy of Punishment. Imprint Academic. UK

Hanna, N. (2008). Say What? A Critique of Expressive Retributivism. *Law and philosophy*, vol,. xxvii (2007), pp. 123 – 150. https://doi.org/10.1007/s10982-007-9014-6

Hart, H. L. A. (2008). Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law, 2nd edn. Oxford University Press. New York.

Hobbes, T. (1999/1651). Leviathan. Suom. Tuomo Aho. Vastapaino. Tampere.

Häyry, M (2001). Mahdollisimman monen onnellisuus. Utilitarismin historia, teoria ja sovellukset. Tummavuoren kirjapaino Oy, Vantaa 2001.

Kant, I. (2014/1785). Moraalinen metafysiikan perustus. Suom. Markus Nikkarla. Areopagus, Turku.

Kant, I (2016/1788). Käytännöllisen järjen kritiikki. Suom. Markus Nikkarla. Gaudeamus, Helsinki.

Laine, M. (2014). Kriminologia ja rankaisun sosiologia. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Actoa Poenologica 1/2014. Tietosanoma, Riika.

Lappi-Seppälä, T. (2000). Rikosten seuraamukset. Werner Söderström Lakitieto Oy. Helsinki.

Mathiesen, T. (2006). Prison on Trial. 3. painos. Waterside press, Winchester.

Matikkala, J. (2021). Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. 2. uudistettu painos. Edita. Keuruu.

Moore, M. S. (2009). A Tale of Two Theories. *Criminal justice ethics*, 28(1), 27–48. https://doi.org/10.1080/07311290902831284

Nummenmaa, L. (2022). Pahuus. Ihmisluonnon pimeä puoli. Tammi. Helsinki.

Pihlström, S. (2018). Ota elämä vakavasti. Negatiivisen ajattelijan opas. Ntamo. Helsinki.

Platon (1999a). Protagoras. Teoksessa Teokset I. Suomentaneet Marja Itkonen-Kaila, Marianna Tyni & Kaarle Hirvonen. Otava. Helsinki.

Platon (1999b). Gorgias. Teoksessa Teokset II. Suomentaneet Marja Itkonen-Kaila, Pentti Saarikoski & Marianna Tyni. Otava, Helsinki.

Platon (1999c). Valtio. Teokset IV. Suomentanut Marja Itkonen Kaila. Otava. Helsinki.

Platon (1999d). Lait. Teoksessa Teokset VI. Suom. Marja Itkonen-Kaila, Holger Thesleff, Tuomas Anhava ja A. M. Anttila. Otava. Helsinki.

Serlachius, A (1919). Suomen Rikosoikeuden Oppikirja. Ensimmäinen osa. Yleiset opit. Toinen painos. Otava. Helsinki.

Tolvanen, M. (2009). Rangaistusteoriat – mitä ne ovat ja mihin niitä tarvitaan? Oikeus 4/2009 s. 358–379

Wennberg, M. (2018). Hyväksyttävä rangaistus. Teoksessa Yhteiskuntafilosofia. Toim. Juha Räikkä. Unipress.

Westermarck, E (1933). Moraalin synty ja kehitys. Suom. Emerik Olsoni. WSOY, Porvoo.

Zaibert, L (2018). Rethinking Punishment. Cambridge University Press. Cambridge.

Elli Jutila

VANKIEN OIKEUDET VANKEUSRANGAISTUKSEN AIKANA: TARKASTELUSSA OIKEUSASIAMIEHEN RATKAISUT VANKIEN KANTELUISTA VUOSILTA 2015–2020

Tämä artikkeli perustuu pro gradu -tutkielmaani vankien oikeuksista Suomen vankiloissa. Artikkelissa paneudutaan tutkielmaa syvemmin eettisyyteen rikosseuraamusalalla ja erityisesti vankien oikeuksiin. Aineistona on käytetty vankien tekemiä kanteluita eduskunnan oikeusasiamiehelle, joissa on viitattu perusoikeuksiin.

Vankien kantelut oikeusasiamiehelle kohdistuvat pääosin Rikosseuraamuslaitoksen eri toimijoihin, kuten vankiloihin ja niiden toimintaan. Artikkelin tehtävä on pohtia etiikan ja oikeudenmukaisuuden lähtökohdista vankien oikeuksien tilaa Suomen vankiloissa vankien tekemien kanteluiden ja Rikosseuraamuslaitoksen toiminnan perusteella. Aineisto on kerätty eduskunnan oikeusasiamiehen verkkosivuilta ja se on mahdollistanut kanteluiden tarkastelun syvemmin. Vankien kanteluiden tarkastelu oikeudenmukaisuuden ja etiikan näkökulmasta on merkittävää, koska se antaa tilaisuuden tuoda esiin julkisen vallan mahdollisuuksia ja rajoitteita toteuttaa vankien oikeuksia. Vankien oikeudet ovat jo itsessään eettinen aihe, mitä on tärkeä käsitellä ja tuoda esiin.

Eduskunnan oikeusasiamiehen tärkeä tehtävä on valvoa, että julkista valtaa käyttävät viranomaiset noudattavat lainsäädäntöä ja velvollisuuksiaan oikein. Oikeusasiamiehen yksi tehtävistä on vankien kohtelun ja elinolojen valvonta. (Oikeusministeriö, 2019, 9, 58.) Perustuslain mukaan eduskunnan oikeusasiamies on Suomen ylin laillisuusvalvoja (731/1999, 109–113 §, 115 §). Eduskunta valitsee oikeusasiamiehen lisäksi kaksi apulaisoikeusasiamiestä. Oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehen välisestä työnjaosta päättää oikeusasiamies. (Eduskunnan oikeusasiamies, 2021, 38.) Oikeusasiamiesinstituutio valvoo viranomaisten toimintaa tekemällä tarkistuskäyntejä muun muassa vankiloihin sekä ratkaisemalla kanteluita vankien kohtelusta ja olosuhteista (Perälä & Leppo, 2022, 45).

Vankeuden täytäntöönpanon tavoite on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämään ja edistää tämän integroitumista takaisin yhteiskuntaan (767/2005, 1:2). Rikosseuraamuslaitos on tärkeässä roolissa vankien rikoksettoman elämän tukemisessa (953/2009, 2 §). Aktiivinen lähityö tukee täy-

täntöönpanon tavoitteen toteutumista ja edistää vankien elämänhallintaa sekä henkilökunnan vankituntemusta (Ylisassi ym., 2021, 21–22). Vankila on erityinen instituutio, jossa korostuvat oikeudet, velvollisuudet ja valta. Vankien kokemukset vankilassa voivat olla tärkeässä roolissa heidän asenteissaan ja toiminnassaan viranomaisia sekä vankilan henkilökuntaa kohtaan. Tutkimuksilla on osoitettu, että vankien kokemus oikeudenmukaisuudesta ja vallankäytöstä on yhteydessä vankilassa vallitsevaan järjestykseen (Reisig & Mesko, 2009, 55).

Lähes kaikki vangit vapautuvat takaisin yhteiskuntaan jossain elämän vaiheessa, minkä vuoksi heidän kokemuksensa vankeudestaan ja kohtelustaan vankilassa voivat olla merkittävässä asemassa yhteiskuntaan palattaessa. Viranomaisten tulee kohdella vankeja ihmisarvon mukaisesti ja oikeudenmukaisesti (767/2005, 1:5). Tämän artikkelin lähtökohtana toimii vankien kokemus oikeudenmukaisuudesta. Oikeudenmukaisuudella tarkoitetaan näkemystä siitä, miten asioiden tulisi olla (Herne, 2012, 11). Vankien tehdessä kanteluita, he kokevat sekä epäoikeudenmukaisuutta että epäreilua kohtelua vankilan toimintatavoissa ja vuorovaikutuksessa henkilökunnan kanssa. Oikeusasiamies ottaa kantaa kanteluissa siihen, miten vankien oikeuksien tulisi toteutua ja näin Rikosseuraamuslaitos saa palautetta toiminnastaan.

Kantelut ja muutoksenhaku ovat vankien keinoja osoittaa tyytymättömyyttä olosuhteisiinsa vankilassa (Rantala ym., 2021, 228). Oikeus hakea muutosta itseä koskeviin päätöksiin pohjautuu muun muassa perustuslain 21 §:ään oikeusturvasta (731/1999). Oikeusturvan mukaan jokaisella tulee olla oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa. Siihen kuuluu myös oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman elimen käsiteltäväksi. Käsittelyn julkisuus, oikeus tulla kuulluksi, mahdollisuus saada asiasta perusteltu päätös, hakea muutosta päätökseen ja hyvän hallinnon takeet tulee turvata lailla. Julkisen vallan tulee turvata oikeusturvan toteutuminen sekä kansalaisten muut perus- ja ihmisoikeudet. (731/1999, 21–22 §.)

Oikeusasiamies ottaa kantelun tutkittavakseen, jos asia kuuluu hänen laillisuusvalvontaansa ja on syytä epäillä, että valvottava on menetellyt virheellisesti tai lainvastaisesti. Oikeusasiamies voi ottaa myös asian omasta aloitteestaan käsiteltäväksi. (197/2002, 3–4 §.) Vankien on mahdollista hakea muutosta muillakin keinoin kuin kantelemalla eduskunnan oikeusasiamiehelle, kuten tekemällä oikaisuvaatimus Rikosseuraamuslaitoksen kehittämisen ja ohjauksen vastuualueen johtajalle. Vankeuslaissa on määritelty ne päätökset, mistä vangin on mahdollista hakea oikaisua tai valittaa. Vangin ollessa tyytymätön saamaansa päätökseen voi hän valittaa siitä hallinto-oikeuteen. (767/2005, 20:1–4.)

Oikeusasiamiehen tarkastellessa vankien oikeuksien toteutumista on olennaista pohtia myös ratkaisujen eettisiä näkökulmia. Etiikka käsittelee arvo- ja

moraaliperiaatteita, jotka sisältävät pohdintaa sekä hyvästä ja pahasta, että oikeasta ja väärästä (Niemelä, 2011, 14–15). Tyypillisesti eettiset ongelmat kytkeytyvät ihmisten hyvinvointiin ja oikeuksien toteutumiseen. Lainsäädännön ja etiikan suhde voi olla ajatuksia herättävä, minkä vuoksi on merkityksellistä, että ajankohtaista lainsäädäntöä noudatetaan ja tulkitaan oikein. Tämä edesauttaa vankien tasa-arvoista ja yhdenmukaista kohtelua. Pelkkä lainsäädännön tunteminen ei aina auta, vaan on tärkeää tuntea syvemmin, mitä lainsäädännöllä laajemmin tavoitellaan. (Juujärvi ym., 2007, 17, 74–75.)

Etiikan näkökulmasta oikeus tarkoittaa vaatimusta, joka on perusteltu riittävän kattavasti. Oikeudet voivat olla laillisia tai moraalisia oikeuksia. Lailliset oikeudet pohjautuvat lainsäädäntöön, kun taas moraaliset oikeudet koskevat meitä kaikkia. Näitä molempia tukevat ammattieettiset ohjeet ja toimenpiteet. (Juujärvi ym., 2007, 93.) Rikosseuraamuslaitoksen yksi arvoista on oikeudenmukaisuus (Rikosseuraamuslaitos, 2022, 4). Työntekijät ja asiakkaat pitävät oikeudenmukaisuutta ja reilua kohtelua merkittävinä ominaisuuksina organisaatiossa. Tällöin myös eettinen johtaminen ja oikeudenmukainen menettely on mahdollista toteutua tasokkaasti (Juujärvi ym., 2007, 103).

Rikosseuraamuslaitoksen normit eli toimintatavat ja työn raamit ovat tarkoin määritelty lainsäädännössä, esimerkiksi vankeuslaissa (767/2005), tutkintavankeuslaissa (768/2005) ja hallintolaissa (434/2003). Lisäksi vankiloissa on järjestyssäännöt, jotka määrittävät pitkälti vankilan arkea ja toimintatapoja (767/2005, 15:1). Rikosseuraamuslaitoksen tulee olla instituutiona oikeudenmukainen, jotta kansalaiset voivat saada hyviä kokemuksia ja muodostaa luottamusta Rikosseuraamuslaitokseen ja laajemmin yhteiskuntaan. Rikosseuraamuslaitoksen asiakkaat ovat saattaneet kokea elämässään paljon vastoinkäymisiä ja heitä voidaan pitää taloudellisesti, sosiaalisesti, terveydellisesti ja koulutuksellisesti muuta väestöä huonommassa asemassa. Tämän vuoksi positiiviset kokemukset viranomaisista ovat tärkeitä. Toisaalta oikeudenmukaisuuden käsite on haastava, sillä sen määrittely voi olla vaikeaa ja tarkoittaa eri ihmisille erilaisia asioita (Gollwitzer ym., 2005; Juujärvi ym., 2007, 153).

VANKIEN OIKEUKSIEN TUKENA TOIMII LAINSÄÄDÄNTÖ

Julkisen vallan tehtävänä on turvata kansalaisten perus- ja ihmisoikeudet. Oikeudet tulee turvata myös vankeusrangaistusta suorittavien vankien osalta. (731/1999.) Tämä on myös yksi vankilaviranomaisten tärkeimmistä tehtävistä ja olennainen asia vankien oikeuksia tarkastellessa.

Vielä 1970-luvulla yleisesti hyväksyttiin, että vankien oikeuksia voitiin rajoittaa laitosvallan perusteella. Laitosvalta tarkoitti vankiloissa muun muassa sitä, että vankeihin voitiin kohdistaa toimia vasten heidän tahtoaan vankista-

tukseen ja vankilan järjestykseen vedoten. Vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen jälkeen vankien perusoikeuksien rajoittaminen on ollut huomattavasti rajoitetumpaa. Nykypäivänä tällaisia perusteita perusoikeusrajoituksiin ei enää ole, vaan vangit ovat oikeutettuja perusoikeuksiin täysimääräisesti. (HE 263/2004 vp, 81, 83; Taskinen, 2012, 117.) Laitosvalta ei ole nykyisin enää virallisesti käytössä, mutta on tarpeellista pohtia vankien asemaa vankilassa sekä heidän mahdollisuuksiaan täysimääräisiin perusoikeuksiin. Perustuslaissa todetaan, että vapautensa menettäneiden oikeudet tulee turvata lailla (731/1999, 7 §). Perusoikeusuudistuksen yksi tärkeä tavoite oli perusoikeuksien korostaminen, johon tarve syntyi muun muassa kansainvälisten ihmisoikeussopimusten myötä. (Hautamäki, 2004, 59; HE 309/1993 vp, 8.)

Perustuslaissa säädetyt perusoikeudet tarkoittavat yksilölle asetettuja oikeuksia (Puurunen, 2017, 356). Perusoikeudet on määritelty Suomen perustuslaissa (731/1999). Niiden esiin tuominen tässä artikkelissa on olennaista, koska vankilan arjessa niiden täysimääräiseen toteutumiseen vaikuttavat monet seikat. Perusoikeuksien tarkastelu vankien näkökulmasta on merkityksellistä etiikan ja oikeudenmukaisuuden keskustelussa. Kansalaisten perusoikeuksia ovat: yhdenvertaisuus (6 §), oikeus elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (7 §), rikosoikeudellinen laillisuusperiaate (8 §), liikkumisvapaus (9 §), yksityiselämän suoja (10 §), uskonnon ja omantunnon vapaus (11 §), sananvapaus ja julkisuus (12 §), kokoontumis- ja yhdistymisvapaus (13 §), vaali- ja osallistumisoikeus (14 §), omaisuuden suoja (15 §), sivistykselliset oikeudet (16 §), oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin (17 §), oikeus työhön ja elinkeinovapaus (18 §), oikeus sosiaaliturvaan (19 §), vastuu ympäristöstä (20 §) ja oikeusturva (21 §). Tämän artikkelin aineistossa korostuvat oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (7 §), yksityiselämän suoja (10 §) ja oikeusturva (21 §).

Vuonna 2006 vankeuslakia uudistettiin kattavasti ja sen tarkoituksena oli parantaa vankien oikeusturvaa sekä kehittää vankiloiden toimintaa yhdenmukaisemmaksi (Liimatainen & Rantala, 2016, 1). Vankeuslain uudistuksen taustalla vaikutti muun muassa Suomen päätös ratifioida Euroopan ihmisoikeussopimus vuonna 1990, tehty perusoikeusuudistus vuodelta 1995 sekä uusi perustuslaki vuodelta 2000. Vankeuslain kokonaisuudistuksen tarkoituksena oli säätää vankien perusoikeuksien rajoittamisesta tarkemmin lain tasolla ja ihmisoikeussopimusten mukaisesti. (HE 263/2004 vp, 1, 60, 80.) Myöhemmin vuonna 2015 vankeuslakia uudistettiin lisää vankien muutoksenhakuoikeuden osalta, jotta se olisi vangeille yhdenvertaisempi (HE 45/2014 vp, 29–30; Liimatainen & Rantala, 2016, 13).

Tarkemmin vankeuden toimeenpanosta ja vankien arjesta vankilassa säädetään vankeuslaissa. Vankeuden sisältönä on vapauden menetys, eikä vankien oikeuksia tule rajoittaa muutoin kuin siltä osin, mitä on laissa säädetty tai, mikä

on seurausta itse rangaistuksesta. Lisäksi vankilaviranomaisten tulee huolehtia siitä, ettei kukaan oikeudettomasti puutu vankien henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. Vankilan olosuhteiden tulisi vastata mahdollisimman paljon yhteiskunnan oloja. Vankeusrangaistuksen aikana mahdollisia haittoja tulisi estää ja vangin hyvinvointia tulisi tukea mahdollisuuksien mukaan, esimerkiksi työelämään ja opiskeluun kannustamalla sekä perhesuhteita vahvistamalla. (767/2005, 1:3; Suonpää ym., 2021, 200.)

Hallintolaki (434/2003) määrittelee hyvän hallinnon periaatteet, jotka koskevat kaikkia, myös Rikosseuraamuslaitoksen työntekijöitä. Heidän on tärkeää noudattaa hyvän hallinnon periaatteita, sillä niiden noudattaminen on tärkeä pohja perusoikeuksien toteutumiselle. Lakiin on kirjattu viisi periaatetta, jotka ovat hallinnon oikeusperiaatteet (6 §), palveluperiaate ja palvelun asianmukaisuus (7 §), neuvonta (8 §), hyvän kielen vaatimus (9 §) ja viranomaisten yhteistyö (10 §). Hallintolain lisäksi Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstöä koskee valtion virkamieslaki (750/1994).

Hyvän hallinnon oikeusperiaatteiden mukaan jokaisen Rikosseuraamuslaitoksen työntekijän tulisi kohdella kaikkia puolueettomasti ja reilusti sekä käytettävä toimivaltaansa lainsäädännön mukaisesti. Palveluperiaate ja palvelun asianmukaisuus tarkoittavat sitä, että palvelut hallinnossa on järjestetty siten, että siellä asioiva saa asian edellyttämää palvelua. (434/2003, 6–7 §.) Viranomaisen velvollisuudesta tiedottaa yksilön ja yhteisön oikeuksista ja velvollisuudesta on säädetty erikseen viranomaisen toiminnan julkisuuden koskevassa lainsäädännössä (621/1999, 20 §). Viranomaisen täytyy antaa tarvittaessa tietoa asiakkaille hallintoasian hoitamisesta tai ohjata asiakas oikealle taholle. Viranomaisen neuvonta on asiakkaille ilmaista. Hallintolain mukaan viranomaisen tulee käyttää asiallista ja ymmärrettävää kieltä sekä tarvittaessa tehdä yhteistyötä eri viranomaistahojen kanssa. (434/2003, 8–10 §.)

Vankien oikeuksien näkökulmasta on tärkeää, että Rikosseuraamuslaitoksen viranomaiset toteuttavat työtään näiden periaatteiden mukaisesti. Vankeuslain arviointitutkimuksessa tunnistettiin eroja hyvän hallinnon menettelyssä eri vankiloissa, mikä asettaa vangit eriarvoiseen asemaan kanteluiden ja valitusten osalta. Kehittämisehdotukseksi tutkimuksessa ehdotettiin esimerkiksi erillistä muutoksenhakuasiamiestä, joka auttaisi vankia kaikissa muutoksenhakuprosessiin liittyvissä tehtävissä. (Liimatainen & Rantala, 2016, 63–64.)

EETTISYYS JA KOKEMUS OIKEUDENMUKAISUUDESTA

Etiikka tarkastelee oikean ja väärän sekä hyvän ja pahan eroa. Etiikalle läheinen käsite on moraali, joka tarkastelee etiikan tavoin inhimillistä toimintaa ja ihmisten käsityksiä oikeasta ja väärästä. (Juujärvi ym., 2007, 13.) Etiikan tarkastelu rikosseuraamusalalla on merkityksellistä, koska etiikan katsotaan olevan

olennaisessa osassa aina, kun edistetään ihmisen hyvinvointia ja hyvää elämää. Tähän pyrkiminen vaatii ammattieettistä pohdintaa ja kollektiivista näkemystä ihmisten kunnioittamisesta. Ammattietiikka jakaa yhteisen näkemyksen siitä, miten eri tilanteissa tulisi toimia oikein etiikan näkökulmasta. Ammattietiikkaan kuuluvat myös työyhteisön arvot ja normit. Arvoilla tarkoitetaan päämääriä ja periaatteita, kun taas normit määrittävät työyhteisön keinoja ja toimintatapoja. (Juujärvi ym., 2007, 13; Niemelä, 2011, 14–15.)

Eettisen toiminnan ja oikeudenmukaisuuden tarkastelu edellyttää arvojen ja toiminnan analysointia (Niemelä, 2011, 14). Vankien kokemus oikeudenmukaisuudesta sekä sen esteet ja haasteet tulevat ilmi heidän kanteluistaan, joita tarkastelen tässä artikkelissa. Kanteluissa ilmi tulleet tilanteet sisältävät monenlaisia moraalisia ongelmia, joiden esiin tuominen on olennaista ja perusteltua. Epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia voidaan ehkäistä laadukkaalla ammattieettisellä toiminnalla. Rest ym. (1999) on luonut neljän komponentin mallin, jossa yhdistyvät eettinen herkkyys, moraalis-eettinen ongelmanratkaisu, eettinen motivaatio ja taito toimia eettisesti tiukoissakin tilanteissa. (Juujärvi ym., 2007, 20, 103; Rest ym., 1999.)

Eettinen herkkyys on kyvykkyyttä tunnistaa eettisesti haastavia tilanteita sekä yksilöiden tarpeita, oikeuksia ja velvollisuuksia. Se edellyttää henkilöltä kykyä asettua toisen ihmisen asemaan ja ratkaista tilanteita tilannekohtaisesti. Eettisten ongelmien havaitsemisen jälkeen henkilöllä tulisi olla myös moraalis-eettinen ongelmanratkaisutaito sekä kyky analysoida erilaisia vaihtoehtoja. (Juujärvi ym., 2007, 20–21.) Yhdysvaltalainen psykologi Kohlberg (1984) kehitti 1960-luvulla teorian moraaliajattelusta, jonka mukaan keskiössä on oikeudenmukaisuus ja sitä koskevat näkemykset, jotka kehittyvät jatkuvasti. Kehittymistä edesauttavat vuorovaikutus muiden kanssa sekä haastavien tilanteiden kohtaaminen ja ratkominen. Ammattietiikan näkökulmasta Kohlbergin teoria on merkityksellinen, sillä sen mukaan työntekijän tulisi asettaa omat henkilökohtaiset näkemyksensä sivuun ja nähdä tilanne asiakkaan silmin. Oikeudenmukaisuuden lisäksi yksi tämän artikkelin kannalta kiinnostava moraaliajattelun muoto on huolenpidon etiikka. Huolenpidon etiikassa toinen ihminen nähdään apua ja huolenpitoa tarvitsevana. (Juujärvi ym., 2007, 25–26.) Tätä moraaliajattelun muotoa voidaan ajatella olevan myös Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstön ja vangin välillä sellaisissa tilanteissa, joissa vangin elämänhallintaa yritetään parantaa ja uusintarikollisuutta vähentää.

Kolmas ammattieettisen toiminnan osatekijä on eettinen motivaatio. Sen mukaan yksilön tulisi olla riittävän sitoutunut eettiseen toimintaan, ja tätä kautta saavuttaa eettinen päämäärä (Rest ym., 1999). Viimeinen osatekijä ammattieettisessä toiminnassa on eettinen toimeenpano, jonka onnistumiseen vaaditaan päättäväisyyttä, rohkeutta toimia oikein ja argumentoida omia päätöksiään muille. Onnistuakseen eettinen toimeenpano vaatii kaikkia kolmea

edellä mainittua osatekijää ja ne saattavat esiintyä päällekkäisinä sekä olla vuorovaikutussuhteessa keskenään. Yhdenkin osatekijän puuttuminen saa aikaan epäonnistumisen eettisessä toiminnassa. (Juujärvi ym., 2007, 29–30; Rest ym., 1999.)

Julkisen työn ja viranomaisten näkökulmasta proseduraalinen eli menettelytapoihin perustuva oikeudenmukaisuus on olennaisessa roolissa. Proseduraalisessa oikeudenmukaisuudessa kiinnitetään erityisesti huomiota siihen, miten eri tilanteissa on menetelty. Viranomaisten tekemät päätökset perustuvat lainsäädäntöön, jossa olennaisessa roolissa on oikeusturva. Tärkeää proseduraalisen oikeudenmukaisuuden toteutumisessa on se, että mielivallan käytölle ei anneta mahdollisuutta. (Salminen, 2016, 3, 5.) Vankien kanteluita tarkastellessa tulee ilmi heidän tyytymättömyytensä oikeudenmukaisuuden toteutumisesta. Epäoikeudenmukaisuuden kokemuksilla ja vangin käyttäytymisellä sekä toiminnalla on todettu olevan yhteys (Reisig & Mesko, 2009, 56). Tämän vuoksi huomion kiinnittäminen ja panostaminen eettiseen toimintaan olisi rikosseuraamusalalla arvokasta ja myös taloudellisesti järkevää, että vankeja saataisiin motivoitua kohti rikoksetonta elämää.

John Rawlsin teoriaa yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta pidetään tärkeänä ajatussuuntana proseduraalisesta oikeudenmukaisuudesta. Rawls määrittää kaksi perustelua oikeudenmukaisen yhteiskunnan puolesta. Ensimmäinen periaate on jokaisen oikeus yhtäläisiin perusoikeuksiin- ja vapauksiin, jota kutsutaan vapausperiaatteeksi. Toinen periaate on nimeltään eroperiaate, jonka mukaan sosiaalisten ja taloudellisten erojen tulee täyttää kaksi ehtoa: ensinnäkin niiden tulee tuoda kaikkein suurin etu heikommassa asemassa oleville kansalaisille, toiseksi asemien ja virkojen tulee olla kaikkien saatavilla. (Herne, 2013, 28; Rawls, 1988; Salminen, 2016, 4.)

Menettelytapojen oikeudenmukaisuudesta on erotettavissa kuusi sääntöä, jotka ovat 1) johdonmukaisuus, 2) tiedon tarkkuus, 3) edustavuus, 4) oikaistavuus, 5) puolueettomuus ja 6) eettisyys. Johdonmukaisuus tarkoittaa sitä, että menettelytapojen tulee olla samanlaisia ajassa ja eri ihmisten kohdalla. Päätöksenteon ja menettelyiden tulee aina perustua täsmälliseen ja objektiiviseen tietoon. Kaikkia asianosaisia tulisi kuulla silloin, kun heitä koskevista asioista päätetään. Virheelliseen tietoon pohjautuvat päätökset tulisi voida korjata. Viranomaisen puolueettomuus on menettelytapojen oikeudenmukaisuudessa ensiarvoisen tärkeää ja merkityksellistä, jotta asenteet ja ennakkoluulot eivät vaikuta kohteluun tai päätöksentekoon. Eettisen näkökulman huomioiminen jokaiseen päätöksentekotilanteeseen luo paremmat mahdollisuudet oikeudenmukaisuuden toteutumiselle. (Colquitt ym., 2005, 24; Leventhal, 1980.)

Tutkijoiden keskuudessa on käyty keskustelua kohtelun oikeudenmukaisuuden kuulumisesta osaksi proseduraalista oikeudenmukaisuutta. Osa päättelee sen olevan erillinen oikeudenmukaisuuden lajinsa, kun taas toiset liittävät

sen vahvasti proseduraaliseen oikeudenmukaisuuteen. (Ambrose, 2002, 804.) Kohtelun oikeudenmukaisuus käsittää myös ihmisten välisen vuorovaikutuksen. Hyvän kohtelun periaatteita on neljä, jotka ovat 1) totuudenmukaisuus (*engl. truthfulness*), 2) oikeuttaminen (*justification*), 3) kunnioitus (*respect*) ja asianmukaisuus (*propriety*). Totuudenmukaisuuden mukaan viranomaisten tulisi olla avoimia ja rehellisiä. Oikeuttamisella tarkoitetaan riittäviä ja asianmukaisia perusteluita päätöksilleen siten, että oikeudenmukaisuus on mahdollista toteutua. Periaatteisiin kuuluu kunnioitus, jonka mukaan kohtelun tulee olla kunnioittavaa eikä ketään loukkaavaa tai halventavaa. Julkisen vallan tulisi toimia asianmukaisesti eikä tehdä asiakkaasta epäsuotuisia lausuntoja tai kysyä kysymyksiä liittyen esimerkiksi sukupuoleen, ikään tai uskontoon. (Colquitt ym., 2005, 29–30.)

AINEISTO JA MENETELMÄT

Artikkelin aineistona hyödynnettiin kirjoittajan pro gradu -tutkielman aineistoa eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuista vankien kanteluista vuosilta 2015–2020. Ratkaisut on tehty eduskunnan oikeusasiamiehen tai apulaisoikeusasiamiehen toimesta. Aineisto kerättiin talvella 2020. Asiakirjat ovat vapaasti saatavilla eduskunnan oikeusasiamiehen verkkosivujen ratkaisuhausta ja aineisto kerättiin hyödyntäen hakutoimintoa. Hakusanoina käytettiin katkaistuja sanoja perusoik* ja perustusla* sekä hallinnonalaksi valittiin rikosseuraamusala. Näiden rajausten avulla aineistoon on saatu kerättyä oikeusasiamiehen ratkaisuja vankien kanteluista, joissa on viitattu perusoikeuksiin ja perustuslakiin. Vankien oikeuksia tutkiessa oikeusasiamiehen asiakirjat ovat hyödyllisiä, sillä niissä ihmisoikeusnäkökulma ja lainsäädäntö näyttäytyvät vahvasti. Asiakirjojen yhteiskunnallinen merkityksellisyys tulee esiin vankien äänenä ja toiminnan läpinäkyvyytenä. Läpinäkyvyys perustuu asiakirjojen vapaaseen saatavuuteen. (Jutila, 2021, 33–34.)

Perusoikeusrajauksen lisäksi analyysin ulkopuolelle jätettiin tutkintavankien toimesta tehdyt kantelut, koska heitä koskeva lainsäädäntö on erilainen vankeusvankeihin verrattuna. Esitutkinnan aikana tutkintavankien oikeuksia voidaan rajoittaa enemmän esimerkiksi rajoittamalla yhteydenpitoa (Rantala ym., 2017, 1–2). Kantelijoiden vankistatukset tai muut tarkemmat tiedot eivät tulleet ilmi asiakirjoista. Mikäli asiakirjassa viitattiin tutkintavankeuslakiin, oli kyseessä tutkintavanki, eikä vankeusvanki. Esimerkki epäselvästä ratkaisusta liittyen vankistatukseen koski vangin sijoittamista eristykseen ja sitomista kaltereihin. Vangin täytyi tavata asianajajaansa eristyssellissä, mutta syytä asianajajan tapaamiselle ei ilmennyt asiakirjasta, jonka vuoksi ei voitu olla varmoja, onko kyseessä tutkintavanki vai vankeusvanki. Apulaisoikeusasiamies antoi

tapauksen johdosta Jokelan vankilalle huomautuksen ja esitti hyvitysesityksen Valtionkonttorille. (28.7.2017, Dnro 346/2016.) Kantelu on otettu mukaan analyysiin sen merkityksellisyyden vuoksi perusoikeuksien näkökulmasta. Rajauksien jälkeen lopulliseen analyysiin otettiin mukaan 47 asiakirjaa, jotka olivat pituudeltaan 3–32 sivua. Yhteensä aineistossa oli 442 sivua tekstiä.

Vuosiluku kertoo kantelun vireilletulovuoden, mutta ei oikeusasiamiehen ratkaisun ajankohtaa. Kantelut jakaantuivat tasaisesti vuosille 2015–2020, pois lukien vuosi 2015. Vuodelta 2015 kanteluita oli aineistossa vain kaksi, joissa oli viitattu perusoikeuksiin. Vuoden 2015 vankeuslakiuudistus saattoi aiheuttaa vangeissa kiinnostusta huomioida omia oikeuksiaan enemmän, sillä uudistuksen myötä vankien muutoksenhakuoikeus laajeni (Liimatainen & Rantala, 2016, 13). Aineistossa on mukana vangin läheisen tai oikeusasiamiehen aloitteesta tehtyjä kanteluita. Vankien läheisten ja oikeusasiamiehen lisäksi aineistossa on mukana kanteluita, joita on ollut laatimassa useampi vanki. (kts. esim. 5.11.2019, Dnro 5349/2019.) Tuloksia analysoitaessa täytyy huomioida se, ettei mukana ole kaikkia niitä kanteluita, joita vangit ovat rajatulla aikavälillä tehneet eduskunnan oikeusasiamiehelle.

Kun tekstissä viitataan kanteluun, tarkoitetaan tuolloin vangin esittämää asiaa oikeusasiamiehelle. Kun taas viitataan ratkaisuun, tarkoitetaan oikeusasiamiehen ratkaisua vangin kantelusta. Kantelu ja ratkaisu ovat sama asiakirja, mutta niiden merkitykset ovat tekstissä erilaiset. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisujen rakenne on asiakirjoissa pääpiirteittäin samanlainen. Alussa esitellään kantelijan oma näkemys tapahtumista, jonka jälkeen asiaa käydään läpi kantelun kohteen selvitysten perusteella. Eduskunnan oikeusasiamies tuo asiakirjoihin mukaan keskeisen lainsäädännön ja perustelee ratkaisut sen pohjalta.

Analyysimenetelminä on käytetty sisällön erittelyä, kvantifiointia ja sisällönanalyysiä. Sisällön erittelyllä aineistosta analysoitiin kanteluiden aiheet ja niiden jakautuminen eri toimijoille. Kvantifioinnin avulla onnistuttiin löytämään asiakirjoista oikeusasiamiehen viittaukset perusoikeuksiin. Aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin oli mahdollista analysoida syvemmin asiakirjoissa ilmenneitä perusteluita. Artikkelissa on hyödynnetty ammattietiikan, moraaliajattelun ja oikeudenmukaisuuden näkökulmia lainsäädännön raamien lisäksi.

Lähestymistavassa on yhteyksiä taistelevaan tutkimukseen, minkä tavoitteena on tuoda esiin sellaisia ilmiöitä yhteiskunnasta, jotka ovat uhassa jäädä vähäiselle huomiolle. Taistelevan tutkimuksen lähtökohtana on kiinnittää laajemman yleisön huomiota ja kriittistä ajattelua yhteiskunnan eri instituutioiden valtarakenteisiin sekä niissä vallitsevaan epäoikeudenmukaisuuteen. (Suoranta & Ryynänen, 2014, 31–33.) Taistelevan tutkimuksen näkökulmasta on olennaista tunnistaa Rikosseuraamuslaitoksen ja vankien välinen valta-asetelma sekä tiedostaa sen mahdollisesti tuottamaa epäoikeudenmukaisuutta. Tärkeää on nostaa ne esiin osaksi yleistä keskustelua ja tunnistaa eettisiä ristiriitoja ri-

kosseuraamusalalla. Analyysin tuloksena oli mahdollista syventyä oikeudenmukaisuuden ja eettisyyden teemoihin kolmesta eri näkökulmasta: 1) vankien kanteluiden aiheet ja niiden jakautuminen Rikosseuraamuslaitoksessa, 2) Rikosseuraamuslaitoksen perustelut ja 3) perusoikeudet ratkaisuissa.

TULOKSET

VANKIEN KANTELUT EDUSKUNNAN OIKEUSASIAMIEHELLE

Vankien kanteluiden aiheet olivat moninaisia liittyen heidän arkeensa ja elämäänsä vankilassa. Vangin on mahdollista kannella samalla kantelulla eduskunnan oikeusasiamiehelle useammasta havaitsemastaan asiasta tai epäkohdasta. Näissä tapauksissa oikeusasiamies on ratkaissut kantelussa ilmi tulleet asiat samassa ratkaisussa, mikäli hän on katsonut sen tarpeelliseksi. Vankien kantelut on kategorisoitu tässä artikkelissa niiden pääasiallisen aihepiirin mukaisesti ja asiakirjan otsikon mukaisesti. (Jutila, 2021, 42.) Aineistostani esiin nousseet vankien kanteluiden aiheet olivat kohtelu, elinolot, kirje- ja puhelinsalaisuus, laitos- ja osastosijoittelu, vangin tarkastaminen sekä kategoria muut.

TAULUKKO 1. Vankien kanteluiden aiheet ja määrät vuosilta 2015–2020.

Kantelun aihe	**Määrä (n. 47)**
Vangin kohtelu	15
Vangin elinolot	12
Kirje- ja puhelinsalaisuus	10
Laitos- ja osastosijoittelu	4
Vangin tarkastaminen	4
Muut	2

Vankien *kohteluun* liittyviä kanteluita oli aineistossa eniten (Taulukko 1). Niihin sisältyi haasteita vankien ja Rikosseuraamuslaitoksen henkilökunnan väliseen vuorovaikutukseen, kuten perusteluiden puutteeseen tai vankilan toimintoihin osallistumiseen liittyen. Tapauksissa valtaa oli saatettu käyttää perusteettomasti, jolloin vanki oli kokenut tilanteet epäoikeudenmukaiseksi. (Jutila, 2021, 42.) Rikosseuraamuslaitoksen arvoihin kuuluvat tasavertainen ja oikeudenmukainen kohtelu (Kleemola ym., 2019, 20). Tästä huolimatta vankien kohteluun liittyviä kanteluita oli aineistossa eniten. Vankilaolosuhteet muodostavat haasteita oikeudenmukaisuuden toteutumiselle. Siksi on myös syytä pohtia, onko sen täysimääräinen toteutuminen edes mahdollista. Rikosseuraamuslaitoksen

pyrkimys tasavertaiseen kohteluun saattaa olla nykyhetken realiteetit huomioiden epärealistinen päämäärä, mutta silti se on tavoittelemisen arvoista ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta.

Rikosseuraamuslaitoksen laatututkimuksessa (Linderborg ym., 2020, 8) todetaan laadun ilmenevän muun muassa henkilökunnan tavassa kohdella vankeja. Vankien kokemukset heidän kohtelustaan olivat parantuneet vuodesta 2016, mutta luottamuksessa valvontahenkilöstöön koettiin edelleen olevan puutteita. Kyselyssä vangit pitivät suhteitaan vankilan henkilökuntaan vähintään tyydyttävinä. Henkilöstölle tehdystä kyselystä ilmeni, että vuorovaikutus oli parantunut henkilökunnan ja vankien välillä. Henkilöstö koki, että vankien kanssa käydään nykyään enemmän keskustelua muistakin asioista, kuin ainoastaan välttämättömistä aiheista. (emt., 14–16.) Euroopan kidutuksen vastainen komitea eli CPT (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) suositteli vierailullaan Suomea kiinnittämään huomiota vankien ja henkilöstön väliseen vuorovaikutukseen (CPT, 2021, 27). Oikeusministeriön ja Rikosseuraamuslaitoksen välisessä tulossopimuksessa on kirjattuna tavoitteeksi lähityön kehittäminen, missä panostetaan kommunikaatioon henkilökunnan ja vankien väillä (Oikeusministeriö, 2020, 26). Lähityön katsotaan olevan merkittävässä roolissa vangin uusintarikollisuuden ehkäisemisessä ja kuntouttamisessa (Ylisassi ym., 2016, 17).

Vankien *elinoloihin* liittyvät kantelut kohdistuivat vankiloiden olosuhteisiin. Näihin asioihin, kuten sellien olosuhteisiin, henkilökunnan oli haastava vaikuttaa vankiloiden ominaisuuksien vuoksi. Vankien kantelut kohtelusta ja elinoloista on eroteltu siten, että kohtelut sisältävät elementtejä vankien ja henkilökunnan kommunikaatiosta, kun taas elinoloissa on kyse vankilan fyysisistä elementeistä (Jutila, 2021, 43). Myös Mäkipään (2015, 72) tekemän tutkimuksen mukaan vangit tekivät runsaasti kanteluita heihin kohdistuneesta kohtelusta ja olosuhteista vankilassa. Yksi kantelu koski Hämeenlinnan vankilan sellejä, joissa ei ollut omaa WC-tilaa (9.11.2015, Dnro 598/2/15). Suomi on saanut aiheesta ensimmäisen kerran kritiikkiä Euroopan kidutuksen vastaiselta komitealta vuonna 1992 (CPT, 2015, 19). Kantelussa kritisoitiin vankien mahdollisuutta päästä yöaikaan selleistään WC-tiloihin, koska sellikutsuihin saatettiin reagoida pitkällä viiveellä. Sellikutsujärjestelmä toimii siten, että vangin painamasta hälytyksestä menee ilmoitus osastovartijan huoneeseen ja vartijoiden kahvihuoneisiin. Hälytys ei siis mene vankilan valvomoon. (9.11.2015, Dnro 598/2/15.) Hämeenlinnan vankila muuttui naisvankilaksi vuonna 2017 ja vuonna 2020 se muutti täysin uusiin tiloihin. Uusissa tiloissa jokaisessa sellissä on oma suihku ja WC. (Tammi-Moilanen, 2020, 41.)

Kirje- ja puhelinsalaisuus ilmeni kanteluissa vankien välisessä yhteydenpidossa tai vankien yhteydenpidossa vankilan ulkopuolelle. Vankeuslakiin on kirjattu tarkemmin vangin yhteydenpitomahdollisuuksista vankilan ulkopuolelle, ku-

ten kirjeenvaihdosta, puhelimen käytöstä ja niiden tarkastamisesta (767/2005). Vuoden 2006 vankeuslain uudistuksen myötä vankien muutoksenhakuoikeus uudistui osin myös kirjeenvaihdon osalta, mikä on saattanut lisätä vankien tietoisuutta oikeuksistaan ja halua kannella oikeusasiamiehelle (Mäkipää, 2015, 73).

Yhdessä kirje- ja puhelinsalaisuutta ilmenneessä kantelussa vanki kanteli Mikkelin vankilan perusteettomasta asiakirjojen tarkastuksesta, koska asianajajalle tarkoitetut asiakirjat oli läpivalaistu ilman vangin läsnäoloa (13.1.2017, Dnro 4976/2016). Apulaisoikeusasiamies toteaa ratkaisussaan vankilan toimineen vankeuslain 12 luvun 4 §:n vastaisesti, minkä mukaan asiamiehen kirjettä tai postilähetystä ei tule lukea. Lähetys on mahdollista tarkastaa vangin läsnä ollessa, mikäli on syytä epäillä, että se sisältää kiellettyjä aineita tai esineitä (767/2005, 12:4). Vankilan selvityksestä ei ilmennyt minkäänlaisia puoltavia seikkoja siitä, että vankilalla olisi ollut perusteita puuttua vangin ja asianajajan väliseen asianajosalaisuuteen. Apulaisoikeusasiamies antoi tapauksen johdosta Mikkelin vankilalle huomautuksen. (13.1.2017, Dnro 4976/2016.) Perusteeton asiakirjojen tarkastus voi viitata muun muassa työntekijän moraalisen motivaation puutteeseen tai eettisen stressin aiheuttamaan työn laadun laskemiseen (Fantus ym., 2017). Vangin näkökulmasta sillä ei ole välttämättä merkitystä, koska epäkohta on tapahtunut ja hän on saanut negatiivisen kokemuksen oikeudenmukaisuuden toteutumisesta.

Laitos- ja osastosijoittelu liittyivät nimensä mukaisesti vankien sijoitteluun vankilan sisällä tai vankiloiden välillä. Yhdessä kantelussa liikuntarajoitteinen vanki kritisoi mahdollisuuksiaan päästä avolaitokseen ja osallistua toimintoihin vankilassa. Kantelussaan vanki oli tuonut esiin, ettei hänellä ole liikkuessaan pyörätuolilla yhtäläisiä edellytyksiä osallistua vankilan toimintoihin, kuten kirjastoon tai kuntosalille vankilan portaiden aiheuttaman esteellisyyden vuoksi. Oikeusasiamies totesi ratkaisussaan, että Rikosseuraamuslaitoksen tulee järjestää liikuntarajoitteisten vankien olosuhteet muiden vankien olosuhteita vastaaviksi. (30.8.2017, Dnro 2871/2016.)

Vangin tarkastamiseen kuuluvissa kanteluissa ilmeni sellaisia piirteitä koskemattomuuteen ja henkilökohtaiseen vapauteen liittyen, mitkä vanki oli kokenut loukkaaviksi tai nöyryyttäviksi. Kanteluissa esiintyi epäselvyyksiä esimerkiksi vangin turvatarkastuksen ja henkilöntarkastuksen välillä. Vanki on mahdollista tarkastaa vankeuslain (767/2005) mukaan turvatarkastuksella, henkilöntarkastuksella, erityistarkastuksella tai henkilönkatsastuksella. Turvatarkastus mahdollistaa vangin tarkastamisen metallinilmaisimella tai muulla teknisellä laitteella, koiran avulla tai muutoin vaatteiden päältä tunnustellen. Turvatarkastus voidaan tehdä vangille vankilassa, sen alueella tai kuljetuksen aikana turvallisuuden huolehtimisen, järjestyksen turvaamisen tai omaisuuden suojelemisen vuoksi. Henkilöntarkastus voidaan tehdä vangille, mikäli on syytä

epäillä vankia luvattomien aineiden tai esineiden hallussapidosta. Se on mahdollista tehdä esimerkiksi valvomattoman tapaamisen yhteydessä tai vankilan järjestystä uhkaavan vaaran torjumiseksi. Henkilöntarkastus käsittää vangin vaatteiden ja suun tutkimisen. (767/2005, 16:3–4.)

Eräässä kantelussa vanki kritisoi hänelle tehtyä tulotarkastusta. Vanki oli tarkastuksen yhteydessä riisutettu ja käsketty istumaan verkkojakkaralle alushousut jalassa, jonka jälkeen vartija oli käyttänyt koiraa tarkastuksen suorittamiseen. Apulaisoikeusasiamies muistutti vankilaa ratkaisussaan turvatarkastuksen ja henkilöntarkastuksen erosta, koska lähtökohtaisesti turvatarkastusta tehdessä vanki voi pitää vaihtovaatteet päällään. (7.5.2019, Dnro 5948/2018.)

Muut-kategoriaan päätyi analyysissä kaksi kantelua, koska ne eivät soveltuneet edellä mainittuihin kategorioihin. Ensimmäinen kantelu koski elinkautisvangin vapauttamista ja toinen vangin luvatonta vangitsemista. Viimeisessä tapauksessa kantelun oli tehnyt vangin puoliso. (17.12.2018, Dnro 4140/2018; 7.12.2016, Dnro 943/2016.)

RIKOSSEURAAMUSLAITOS KANTELUIDEN KOHTEENA

Vankien kantelut eduskunnan oikeusasiamiehelle on analysoitu sen perusteella, mitä Rikosseuraamuslaitoksen yksikköä kantelu on koskenut eli miten kantelut ovat jakautuneet Rikosseuraamuslaitoksen kesken. Joissain tapauksissa vanki oli kritisoinut eduskunnan oikeusasiamiehelle useampaa Rikosseuraamuslaitoksen yksikköä, kuten esimerkiksi vankilaa ja arviointikeskusta. On mahdollista, että sellaiset vangit, jotka ymmärtävät byrokratian luonteen tekevät kanteluita, sillä ymmärtämättömyys prosessista voi estää kantelun tekemisen. Apua kanteluiden tekemiseen ei ole aina henkilöstöltä saatavissa, koska osa heistä rajaa sen omien tehtäviensä ulkopuolelle. Osa puolestaan kokee yksittäisten vankien kuormittavan järjestelmää aiheettomilla kanteluilla, mikä sinällään heikentää vankien asemaa kanteluprosessissa. (Liimatainen & Rantala, 2016, 59; Rantala ym., 2021, 230–231.)

Vankeuslakiuudistuksen arviointitutkimuksen (Liimatainen & Rantala, 2016, 2) mukaan vankien oikaisuvaatimukset Rikosseuraamuslaitoksen sisällä eivät juurikaan menesty lukuun ottamatta tilanteita, joissa viranomainen on selkeästi soveltanut lakia väärin tai toiminut ilman lakiin pohjautuvaa perustetta. Rikosseuraamuslaitoksen muutoksenhakujärjestelmä reagoi herkemmin selkeisiin virheisiin, kuin tulkinnanvaraisiin ja harkintavaltaa sisältäviin tapauksiin. (emt., 2.) Oikeusasiamies ottaa kantelun käsittelyyn ja aloittaa selvitystyön, jos asia kuuluu hänen laillisuusvalvontaansa tai hän muutoin katsoo siihen olevan tarvetta (197/2002, 3 §). Vangeilla ei välttämättä ole osaamista tunnistaa kantelun tarvetta, eivätkä he ole aina itse kykeneväisiä puolustamaan omia oikeuksiaan tai heillä ei ole niistä riittävästi tietoa. Vankien näkemyksen

mukaan vankiloiden henkilöstö suhtautuu kielteisesti vankien tekemiin kanteluihin ja muutoksen hakemiseen. (Liimatainen & Rantala, 2016, 41.)

Viranomaisia koskevat hallintolain mukaiset hyvän hallinnon perusteet (434/2003, 6–10 §). Viranomaisilla on harkintavaltaa tehdessään vankeja koskevia päätöksiä, minkä vuoksi on tärkeää, että viranomaiset tietävät ja ymmärtävät heitä koskevat hyvän hallinnon perusteet. Niiden lisäksi viranomaisia koskee perustuslain 22 §, eli perusoikeuksien turvaaminen. Julkisen vallan tulee turvata kansalaisten perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen (731/1999, 22 §).

Yhteistä kanteluissa oli se, että niissä jokaisessa vanki kritisoi vankilan toimintaa eli jokainen kantelu liittyi edes osittain Rikosseuraamuslaitokseen. Vankiloiden lisäksi kritiikkiä kanteluissa saivat muun muassa arviointikeskukset ja aluekeskukset. Kanteluiden jakautuminen on luokiteltu rikosseuraamusalueiden mukaisesti eli Etelä-Suomen rikosseuraamusalueeseen (Esra), Itä- ja Pohjois-Suomen rikosseuraamusalueeseen (Ipra) ja Länsi-Suomen rikosseuraamusalueeseen (Lsra). Artikkelin kirjoitushetkellä Rikosseuraamuslaitoksen organisaatiorakenne on muodostunut kolmesta rikosseuraamusalueesta. Vuoden 2022 aikana Rikosseuraamuslaitos tulee käymään läpi organisaatiouudistuksen, jonka seurauksena perustetaan 11 rikosseuraamuskeskusta nykyisten rikosseuraamusalueiden tilalle. Artikkelin tutkimustuloksia voi hyödyntää toiminnan kehittämiseen organisaatiomuutoksesta huolimatta. Seuraavassa taulukossa (Taulukko 2) ilmenee vankien kanteluiden jakautuminen.

TAULUKKO 2. Vankien kanteluiden jakautuminen.

Kantelun kohde	**Määrä (n. 57)**
Etelä-Suomen rikosseuraamusalue	21
Itä- ja Pohjois-Suomen rikosseuraamusalue	9
Länsi-Suomen rikosseuraamusale	6
Kantelun kohde ei tiedossa	14
Muut	7

Kanteluista valtaosa kohdistui Etelä-Suomen rikosseuraamusalueeseen ja niistä suurin osa käsitteli vankien elinoloja vankilassa. Rikosseuraamuslaitoksen tilastojen mukaan keväällä 2022 eniten rikosseuraamusasiakkaita oli Länsi-Suomen rikosseuraamusalueella, kun taas vähiten asiakkaita oli Itä- ja Pohjois-Suomen rikosseuraamusalueella (Rikosseuraamuslaitos, 2022, 6). Etelä-Suomen rikosseuraamusalueella kantelut jakaantuivat Riihimäen (8 kpl), Helsingin (6) ja Jokelan (3) vankiloihin. Itä- ja Pohjois-Suomen rikosseuraamusalueen yhdeksästä kantelusta suurin osa liittyi kohteluun ja kirje- ja puhelinsalaisuuteen. Itä- ja

Pohjois-Suomen rikosseuraamusalueen vankiloista Mikkelin (4), Sukevan (2) ja Pyhäselän (2) vankilat nousivat esiin vankien kanteluissa oikeusasiamiehelle. Länsi-Suomen rikosseuraamusalueen kanteluista suurin osa koski kirje- ja puhelinsalaisuutta. Länsi-Suomi oli ainut alue, johon ei kohdistunut lainkaan kohteluun liittyviä kanteluita. Länsi-Suomen rikosseuraamusalueen vankiloista ainoastaan Turku (4) ja Hämeenlinna (1) olivat mainittuina vankien kanteluissa. Loput vankien tehdyistä kanteluista oikeusasiamiehelle arvostelivat Rikosseuraamuslaitoksen alue- tai arviointikeskusten toimintaa. (Jutila, 2021, 47–48.)

Rikosseuraamuslaitoksen vankiloiden, aluekeskusten ja arviointikeskusten lisäksi vankien kanteluissa oli kritisoitu muitakin toimijoita. Nämä toimijat olivat Rikosseuraamuslaitoksen täytäntöönpanoyksikkö, Vankiterveydenhuolto, Helsingin hovioikeus ja Helsingin hallinto-oikeus. Oikeusasiamiehen omasta aloitteesta tehty kantelu oli osoitettu koko Rikosseuraamuslaitoksen organisaatiolle. Kiinnostavaa oli, että jopa 14:ssä asiakirjassa vangin kantelun kohde ei ollut tiedossa, vaan kohde oli poistettu ratkaisusta. Syytä tälle ei asiakirjoissa tuotu esiin. On todennäköistä, että vangit osoittivat tyytymättömyyttään esimerkiksi joihinkin vankiloihin enemmän, kuin mitä aineisto suoraan antaa ymmärtää. (Jutila, 2021, 48–49.)

RIKOSSEURAAMUSLAITOKSEN PERUSTELUT ASIAKIRJOISSA

Rikosseuraamuslaitos perusteli toimintaansa monin eri tavoin. Eduskunnan oikeusasiamies on pyytänyt Rikosseuraamuslaitoksen eri toimijoilta selvityksiä liittyen vankien kanteluihin ja esitellyt niitä ratkaisuissaan. Perustelut olivat monisyisiä, minkä seurauksena olen nimennyt ne kuuteen eri pääkategoriaan. Nämä kategoriat ovat turvallisuus, organisaatioon liittyvät seikat, resurssit, perustelut eivät olleet tiedossa tai ne kiistettiin, vankilasta riippumattomat syyt sekä vankilan fyysinen ominaisuus. Perustelut ovat syitä ja perusteluita sille, miksi vankien oikeudet eivät ole toteutuneet, kuten lainsäädäntö edellyttäisi. Monesti ratkaisussa tapahtumia selitettiin eri tavoin, ja olen ottanut tämän huomioon analyysissa.

TAULUKKO 3. Rikosseuraamuslaitoksen perustelut toiminnalleen.

Perustelut	Sisältö
Turvallisuus	Salassa pidettävät tiedot, laitosturvallisuus, vangin käytös, väkivallan uhka, vankilan yleinen järjestys
Organisaatioon liittyvät seikat	Linjausten- ja organisaation muutokset, puutteellinen ohjeistus, byrokratia, informaatiokatkokset, vankilan omaisuuden suojaaminen, lainsäädännön tulkinta ja henkilökunnan huolimattomuus
Resurssit	Henkilökuntaan liittyvät resurssivajeet, kiire, aikataululliset haasteet ja valvonnalliset syyt
Perustelut eivät olleet tiedossa tai väitteet kiistettiin	Perustelut eivät ilmene asiakirjasta tai niille ei ollut oikeudellista perustetta
Vankilasta riippumaton syy	Tekninen syy, terveysviranomaisten ohjeistus, ulkoistettu toiminta, järjestelmien kömpelyys
Vankilan fyysiset ominaisuudet	Vankilan osastojen tilan puute, kapeat käytävät

Yleisin Rikosseuraamuslaitoksen perusteluista oli *turvallisuus.* Vankilat ja muut Rikosseuraamuslaitoksen eri toimijat olivat perustelleet tapahtumia salassa pidettävillä tiedoilla, laitosturvallisuudella, vangin käytöksellä, väkivallan uhalla ja vankilan yleisellä järjestyksellä. Kantelussaan vanki oli pyytänyt apulaisoikeusasiamiestä selvittämään vankilan toimintaa valvomatonta tapaamista koskevassa asiassa. Vanki oli tiedustellut asiointilomakkeella valvomattoman tapaamisen epäämisen perusteita. Päätös oli esitetty vangille seuraavasti:

> *Vankilatietojen perusteella on perusteltua epäillä valvomattoman tapaamisen vaarantavan laitoksen järjestystä tai turvallisuutta.* (12.9.2016, Dnro 3843/4/15.)

Apulaisoikeusasiamies toteaa, ettei hänellä ole syytä olla uskomatta, etteikö tapaamisen kielteiselle päätökselle olisi ollut perusteita. Hän kuitenkin kiinnittää huomiota koskevien perusteluiden puutteellisuuteen ja menettelyyn. Päätösten perusteleminen, tiedon saaminen sekä tiedusteluun vastaaminen eivät ole olleet hallintolain ja viranomaisen toiminnan julkisuuden toiminnan mukaista. Lisäksi apulaisoikeusasiamies viittaa perustuslain 21 §:ään eli jokaisen oikeuteen saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti. (12.9.2016, Dnro 3843/4/15.) Tapauksessa nousee esiin proseduraalisen oikeudenmukaisuuden elementtejä. Perusteluiden puutteellisuus ja vaillinainen menettely tekevät tilanteesta vangille epäoikeudenmukaisen. Ilman riittäviä perusteita päätöksille oikeudenmukaisuus ei voi toteutua (Colquitt ym., 2005, 29–30). Viranomaisten tulisi perustella päätöksiä johdonmukaisesti ja tilanteen eettinen ulottuvuus huomioiden.

Vankilan toiminta perustuu pitkälti turvallisuuteen ja se onkin Rikosseuraamuslaitoksen yksi arvoista. Turvallisuudella perusteleminen on oikeutettua ja tarpeellista silloin, kun siihen on riittävät syyt ja perusteet. Turvallisuuden arvo on tavoittelemisen arvoista, mutta on syytä pohtia millä normeilla arvoa toteutetaan. Rikosseuraamuslaitoksen laatututkimuksen mukaan vankilaturvallisuus oli heikentynyt vuodesta 2016. Henkilöstön näkemyksen mukaan turvallisuusuhat olivat lisääntyneet vankiloiden arjessa, kun samalla niiden tunnistaminen koettiin aikaisempaa haasteellisemmaksi. Lisäksi turvallisuustekniset laitteet koettiin riittämättömiksi ja sanktioiden seurauksia pidettiin aikaisempaa tehottomimpina. Vankien kyselyssä ilmeni, että esimerkiksi vankien välinen väkivalta, uhkailu ja kiusaaminen olivat lisääntyneet. (Linderborg ym., 2020, 14, 16.)

Organisaatioon liittyvät perustelut sisälsivät piirteitä linjausten ja organisaation muutoksista, puutteellisesta ohjeistuksesta, byrokratiasta, informaatiokatkoksista, vankilan omaisuuden suojaamisesta, lainsäädännön tulkinnasta ja henkilökunnan huolimattomuudesta. Oikeudenmukaisuus ja eettinen harkinta toteutuvatkin parhaiten silloin, kun itse työ on järjestetty ja organisoitu mahdollisimman hyvin (Salminen, 2016, 6). Vanki oli kannellut eduskunnan oikeusasiamiehelle oikeudestaan kirjeenvaihtoon. Kantelun mukaan suljettu kirje oli avattu ennen tapaajalle toimittamista ja sitä oli perusteltu seuraavasti:

> *Vartija A:n selvityksen mukaan hän oli kerran epähuomiossa avannut kantelijan tapaajalle toimittaman kirjeen, koska vartija ei ollut muistanut lainsäädännön sisältöä. Vartija oli vain tarkastanut, ettei kirjekuori sisällä muuta kuin kirjeen, muttei ollut lukenut kirjettä.* (17.6.2019, Dnro 5848/2018.)

Apulaisoikeusasiamies kommentoi ratkaisussaan, ettei saadun selvityksen perusteella kirjeen avaamiselle vaikuttanut olleen muuta syytä, kuin vartijan muistamattomuus kirjeen avaamista koskeviin säännöksiin. Työntekijän muistamattomuus voi johtua monesta eri tekijästä ja se voi olla tahaton inhimillinen virhe, mutta vangin näkökulmasta sillä tuskin on merkitystä. Lisäksi apulaisoikeusasiamies totesi vartijan menetelleen tapauksessa virheellisesti, koska selvityksestä ei ilmene, että olisi ollut syytä epäillä kirjeen sisältävän vankeuslain 12 luvun 1 §:n mukaisia kiellettyjä aineita tai esineitä. (17.6.2019, Dnro 5848/2018.)

Lainsäädännön vaihteleva tulkinta ja linjausten muutokset selittävät Rikosseuraamuslaitoksen vaihtelevia käytänteitä (HE 57/2021 vp, 12). Rikosseuraamuslaitoksen vankila- ja arviointikeskushenkilöstö onkin toivonut tarkempia ohjeistuksia ja lisäkoulutusta lainsäädännön sekä määräysten tulkintaan ja soveltamiseen (Liimatainen & Rantala, 2016, 28). Euroopan kidutuksen vastainen komitea (CPT) totesi raportissaan, että Suomen tulisi panostaa entistä enemmän henkilökunnan koulutukseen laadukkaan työn mahdollistamiseksi (CPT, 2021, 38). Riittävällä henkilöstön perehdytyksellä voidaan vaikuttaa laa-

dukkaan työn toteutumiseen ja samalla vankien oikeuksiin. Vankiloissa vallitseva organisaatiokulttuuri saattaa vaikuttaa siihen, miten ja millä keinoin henkilöstö tukee ja antaa tietoa vangeille näiden oikeuksista ja velvollisuuksista. Onnistunut vuorovaikutus tukee vankien ja henkilökunnan tietojen vaihtoa ja tätä kautta mahdollistaa vankien kokemusta oikeudenmukaisuudesta.

Resursointiin liittyvät perustelut koskivat henkilökunnan määrästä johtuvaa resurssivajetta ja sen mukanaan tuomaa kiirettä. Vajavaiset resurssit ovat vaikuttaneet henkilöstön mukaan vankien oikeuksien toteutumiseen (Liimatainen & Rantala, 2016, 33). Henkilöstön resurssivaje näkyi esimerkiksi yhdessä kantelussa, jossa vanki kritisoi vankilan vastaanotto-osaston toimintaa. Kantelijan mukaan vankien mahdollisuus käydä vaihtamassa tavaroita ei toteudu siinä määrin, kuin pitäisi. Vankilan johtaja perusteli asiaa nimenomaan henkilöstöresursseilla:

> *Varuspuolen toiminta on ollut joulukuun 2016 ja huhtikuun 2017 välisenä aikana poikkeustilassa vankilan virkamiesten tehtäviin liittyvien järjestelyiden vuoksi. Varuspuolen lähiesimiehenä toimivien rikosseuraamusesimiesten vaihtuvuus ja heidän poissaolonsa ovat olleet varuspuolen tehtävien kannalta rasitteena ja siten niistä on aiheutunut haittaa varuspuolen toiminnalle. Järjestelyiden myötä varuspuolella työskentelevää henkilöstöä on jouduttu määrällisesti vähentämään vankilan muun toiminnan ja turvallisuuden takaamiseksi. Muutosten vaikutukset ovat nyt vähentymässä ja varuspuolen toiminnassa ollaan pääsemässä edellytetyn mukaiseen työjärjestykseen ja -käytäntöihin.* (15.11.2017, Dnro 2546/2017.)

Vuosien 2005–2016 välisenä aikana Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstöä on vähennetty yhteensä yli 500 henkilötyövuodella. Vuonna 2019 Rikosseuraamuslaitoksessa oli yhteensä 2574 henkilöstövuotta. Henkilöstömäärän vähennyksen taustalla ovat valtion tuottavuusohjelma ja talouden sopeuttamisohjelma. Samaan aikaan työn haastavuus on kasvanut esimerkiksi vankeuslain uudistuksen myötä vuonna 2006, jolloin perusoikeusnäkökulma otettiin huomioon aikaisempaa täsmällisemmin. (HE 57/2021 vp, 10.) Toisaalta myös vankiluku on laskenut, sillä vuonna 2015 keskimääräinen vankiluku oli 19 prosenttia vähemmän, kuin kymmenen vuotta aiemmin (Rikosseuraamuslaitos, 2016, 5). Vankiluvun vähentymiseen puolestaan vaikuttaa samaan aikaan tapahtunut yhdyskuntaseuraamusten käyttöönotto.

Organisaatioon ja sen resursseihin liittyvät haasteet ovat yleisiä eettisen stressin syitä. Rikosseuraamuslaitos on toteuttanut vuosien aikana muutoksia organisaatiossaan. Edellinen organisaatiouudistus toteutettiin vuonna 2010 ja syksyllä 2022 toteutetaan uusi organisaatiouudistus nimeltä Rise 2.0. Sen tarkoitus on muun muassa uudistaa johtamista, yhdenmukaistaa organisaatiota

ja antaa parempia edellytyksiä oikeusturvan toteutumiselle. (HE 57/2021 vp, 9–10.) Organisaatiouudistuksen lisäksi Rikosseuraamuslaitos otti käyttöön uuden asiakastietojärjestelmä Rotin keväällä 2022. Muutokset organisaatiossa saattavat aiheuttaa työntekijöissä stressiä ja lisätä kuormitusta. Eettinen stressi muodostuu, kun työntekijä joutuu tekemään arvojensa ja etiikkansa vastaisia ratkaisuita. Riittämättömät resurssit, suuri työmäärä, ongelmat organisaatiokulttuurissa ja työntekijöiden osaamattomuus ajavat työntekijät usein stressitilaan. Eettisen stressin pitkittyessä se voi aiheuttaa negatiivisia tunteita työntekijöissä, työmotivaation laskua sekä henkilökunnan suurta vaihtuvuutta. (Fantus ym., 2017, 2275–2283.) Tämä voi saada aikaan sen, ettei ammattieettinen toiminta toteudu, kuten sen pitäisi.

Perustelut eivät tulleet kaikissa asiakirjoissa ilmi tai ne eivät olleet riittävät. Kantelun kohde saattoi kiistää vangin esittämät väitteet, muttei välttämättä kyennyt perustelemaan sitä. Esimerkiksi yhdessä ratkaisussa apulaisoikeusasiamies oli pyytänyt vankilalta lisäselvityksiä, mutta ei saanut kaikilta tapahtumiin osallistuneilta pyytämiinsä kysymyksiin vastauksia:

> *Lisäselvityspyynnöstä huolimatta vankila ei toimittanut tapahtumiin osallistuneiden ja kantelun kohteena olevien virkamiesten selvitystä asiasta. Selvityspyyntööni antoivat selvityksen tälläkin kertaa ainoastaan vankilan johtaja ja apulaisjohtaja. Apulaisjohtaja totesi selvityksessään, että hän oli keskustellut asiasta uudelleen tapaukseen osallistuneen henkilökunnan kanssa ja että selvitys oli hänelle syntynyt käsitys tapahtumista näiden keskusteluiden perusteella. Apulaisjohtajan selvityksestä ei ilmennyt kenen henkilökuntaan kuuluvien kanssa hän oli keskustellut, ja mitä kukakin oli kertonut hänelle tapahtumista.* (24.10.2015, Dnro 5540/4/15.)

Hyvän hallinnon periaatteisiin kuuluu, että viranomaisen tulee käyttää toimivaltaansa yksinomaan lain mukaan hyväksyttäviin tarkoituksiin. Viranomaisen toiminta tulee olla oikeassa suhteessa tavoiteltavaan päämäärään nähden. (434/2003, 6 §.) Vangit ovat kritisoineet heitä koskevien päätösten perusteluiden puutteita (Liimatainen & Rantala, 2016, 31). Viranomaisten menettely ja perustelut nojautuen lainsäädäntöön ovat nimenomaan proseduraalisen oikeudenmukaisuuden ydintä. Menettelytapojen kuusi sääntöä eivät toteudu täysimääräisesti, vaan viranomainen on toiminut epäjohdonmukaisesti ja vaillinaiseen tietoon perustuen. Ilman riittäviä perusteluita ja tietoja julkinen valta ei voi oikeuttaa päätöksiään, eikä täten oikeudenmukaisuus voi toteutua.

Vankilasta riippumattomiin syihin lukeutuivat tietotekniset syyt, järjestelmien kömpelyys, toimintojen ulkoistaminen tai terveysviranomaisten ohjeistukset. Osa kanteluiden sisällöistä ja tapahtumien seurauksista olivat yhteydessä sellaisiin syihin, mihin toimijat eivät ole suoranaisesti pystyneet vaikuttamaan.

Esimerkiksi yhdessä kantelussa vangille ei ollut myönnetty lupaa Skype-tapaamiseen, koska vankilan Skype-laitteisto ei ollut tuolloin käyttökelpoinen. Vangin samasta päätöksestä ei kuitenkaan käynyt ilmi, että hylätty Skype-tapaaminen johtui toimimattomasta laitteistosta:

> *Vankilan selvityksen mukaan ongelmana elokuussa 2018 oli vankien sähköisen asioinnin työasemien toimivuus ja erityisesti kirjautuminen skype-puheluihin. Asia oli korjaantunut pian elokuun alun jälkeen.* (26.11.2019, Dnro 5083/2018.)

Tapauksessa apulaisoikeusasiamies kiinnittikin huomiota vankilan puutteellisiin perusteluihin, koska kantelija ei ollut ymmärtänyt, että kielteisen päätöksen taustalla oli ollut tietotekninen syy (26.11.2019, Dnro 5083/2018). Ihmisten välinen vuorovaikutus on merkityksellinen osa kohtelun oikeudenmukaisuutta. Onnistuessaan sen tulisi olla totuudenmukaista, oikeutettua, kunnioittavaa ja asianmukaista. (Colquitt ym., 2005, 29–30.) Tässä tapauksessa vuorovaikutus oli ollut puutteellista ja muodostanut vangille epäreilun tilanteen. Kuulluksi tulemisen kokemus voi olla vangille hyvinkin merkittävässä roolissa tämän asenteissa ja muutosprosessissa (Granfelt, 2011, 226).

*Vankilan fyysiset ominaisu*udet vaikeuttivat joissain tapauksissa vankien oikeuksien toteutumista. Vankiloiden tilojen ominaisuudet, niiden haasteet ja puutteet eivät aina mahdollista henkilökunnalle otollisia olosuhteita toteuttaa työtään ja tukea vankien oikeuksien toteutumista. Yksi vangin kantelu koski vankien puheluiden yksityisyydensuojaa. Vankilan osaston käytävällä puhelimen suojana on kupu, joka ei kuitenkaan takaa yksityisyyttä vangeille. Vangin mukaan muut vangit kuulivat puhelun sisällön eikä hänellä näin ollen ollut mahdollisuutta luottamukselliseen puhelinkeskusteluun. Vankila totesi, ettei osastolle ole mahdollista rakentaa puhelinkoppia turvallisuussyistä osaston kapeiden käytävien vuoksi:

> *Rikosseuraamusalueen aluekeskuksen kiinteistöpäällikkö ja turvallisuuspäällikkö tekivät A:n vankilaan katselmuksen tarkoituksena selvittää, miten vankien puheluiden yksityisyyden suojaa voitaisiin parantaa ja voidaanko vankilan joillekin tai kaikille vankiosastoille rakentaa puhelinkopit. Tämä näyttäisi olevan mahdollista osastoilla A, F ja C, mutta D-osastoille kiinteän puhelinkopin rakentamisen ei turvallisuussyistä käytävän kapeuden vuoksi katsota oleva mahdollista.* (15.11.2016, Dnro 5246/4/15.)

Apulaisoikeusasiamiehen mukaan vankilan tulee jatkaa tilanteeseen sopivien ratkaisujen löytämistä, sillä puhelujen luottamuksen suoja kuuluu myös vangeille (15.11.2016, Dnro 5246/4/15). Vankilat ovat keskenään erilaisia, minkä

vuoksi se aiheuttaa vankien keskuudessa epäoikeudenmukaisuutta. Oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaisuus ovat kuitenkin osa Rikosseuraamuslaitoksen arvoperustaa. Erot vankiloiden fyysisissä ominaisuuksissa aiheuttavat sen, etteivät vangit ole yhdenvertaisessa asemassa. Myöskään työntekijät eivät pysty toteuttamaan näissä tilanteissa ammattieettisesti laadukasta työtä, kun toimeenpanoa ei voida viedä täytäntöön.

Suomessa on muutamia vankiloita, jotka ovat verrattain vanhoja eikä tarpeellisia uudistuksia niissä ole mahdollista toteuttaa. Rikosseuraamuslaitos on pyrkinyt panostamaan suurilla investoinneilla uusiin vankilahankkeisiin. Esimerkiksi vuoden 2020 aikana otettiin käyttöön uusia vankiloita Keravalla, Hämeenlinnassa ja Jyväskylässä. Suunnitteilla on myös uudistuksia muun muassa Oulun ja Vantaan vankiloihin. (Rikosseuraamuslaitos, 2021, 9.)

PERUSOIKEUDET RATKAISUISSA

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuissa on viitattu perustuslain mukaisiin perusoikeuksiin. Viittaukset perusoikeuksiin tarkoittavat sitä, etteivät vankien oikeudet toteudu aina kuten pitäisi. Seuraavasta taulukosta (Taulukko 4) ilmenee, että perusoikeusviittauksia on ollut enemmän kuin viitattuja asiakirjoja. Joissain ratkaisuissa oikeusasiamies oli viitannut useampaan perusoikeuteen. Perustuslain mukaisten perusoikeuksien esiin ottaminen ratkaisuissa ei välttämättä tarkoittanut, että toimija olisi menetellyt suoraan lain vastaisesti, vaan oikeusasiamies saattoi tuoda asian tiedoksi kantelun kohteelle parempaa menettelyä varten seuraavilla kerroilla. (Jutila, 2021, 50.)

TAULUKKO 4. Perusoikeudet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuissa.

Perusoikeus	Määrä (n. 68)
21 § Oikeusturva	18
7 § Oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen	18
10 § Yksityiselämän suoja	16
6 § Yhdenvertaisuus	3
12 § Sananvapaus ja julkisuus	3
22 § Perusoikeuksien turvaaminen	3
19 § Oikeus sosiaaliturvaan	2
20 § Vastuu ympäristöstä	1
15 § Omaisuuden suoja	1
13 § Kokoontumis- ja yhdistymisvapaus	1
11 § Uskonnon ja omantunnon vapaus	1
8 § Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate	1

Oikeusturvan mukaan jokaisen tulisi saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa. Lisäksi kunkin oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös on osa oikeusturvan toteutumista. (731/1999, 21 §.) Oikeusturvaan (21 §) viitattiin erityisesti vangin kohtelua koskevissa asiakirjoissa, muun muassa päätösten perustelemisesta, tietopyynnön käsittelystä ja päihdevalvonnasta. Ratkaisuissa oli puutteita vankeja koskevien päätösten perusteluissa, mikä on ongelmallista paitsi vankien, mutta myös henkilökunnan oikeusturvan ja uudelleenarvioinnin mahdollisuuden näkökulmasta. On hankalaa arvioida tilanteita ja annettuja päätöksiä myöhemmin, kun asiakirjoissa olevat tiedot ovat puutteellisia.

Perusteluiden puute ilmeni muun muassa vankien sijoittelussa, jolloin perusteluita ei joko ollut kerrottu vangille riittävän selkeästi tai kirjaamiskäytänteissä oli selkeitä puutteita (kts. esim. 4.6.2019, Dnro 6065/2016). Kirjaamiseen liittyviin toimintatapoihin panostamalla on mahdollista vaikuttaa vankien oikeuksien toteutumiseen ja tasavertaiseen kohteluun (Ylisassi ym., 2021, 23). Johdonmukaisuuden ja tiedon puute muodostavat näistä tilanteista eettisesti ongelmallisia: vankien oikeuksien toteutuminen on haastavaa, jos organisaatiossa ilmenee tämänkaltaisia ongelmia. Ilman täsmällistä tietoa viranomaisten päätökset ovat puutteellisia, eikä voida sanoa, että niiden eettisiä näkökulmia olisi huomioitu riittävällä tasolla.

Oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (7 §) turvaa jokaisen yksilön ihmisarvoisen kohtelun. Ketään ei tule tuomita, kiduttaa, eikä puuttua henkilökohtaiseen vapauteen. Vapautta ei saa riistää mielivaltaisesti ilman laissa säädettyä perustetta. Tuomioistuin määrää tarvittaessa vankeusrangaistuksen rikoksen tehneelle henkilölle, mikä tarkoittaa vapaudenmenetystä. Vankien saadessa vapausrangaistuksen, he menettävät vapautensa. Vapautensa menettäneiden oikeudet turvataan lailla. (731/1999.) Oikeus elämään näkyi oikeusturvan tavoin eniten vankien kohtelua koskevissa kanteluissa.

Yksityiselämän suoja tarkoittaa sitä, että jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu. Yksityiselämän suoja (10 §) tarkoittaa sitä, että jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu. Lisäksi kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin suoja on loukkaamaton. Lailla voidaan säätää välttämättömistä rajoituksista muun muassa yksilön tai yhteiskunnan turvallisuutta uhkaavien rikosten tutkinnassa, oikeudenkäynnissä, turvatarkastuksessa ja vapaudenmenetyksen aikana. Myös henkilötietojen suojasta säädetään täsmällisemmin perustuslaissa. Yksityiselämän suoja esiintyi eniten kirje- ja puhelinsalaisuutta koskevissa kanteluissa. Lisäksi kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin suoja on loukkaamaton. Lailla voidaan säätää välttämättömistä rajoituksista muun muassa yksilön tai yhteiskunnan turvallisuutta uhkaavien rikosten tutkinnassa, oikeudenkäynnissä, turvatarkastuksessa ja vapaudenmenetyksen aikana. Myös henkilötietojen suojasta säädetään täsmällisemmin perustuslaissa. (10 §.) Yksityiselämän suoja esiintyi eniten kirje- ja puhelinsalaisuutta koskevissa kanteluissa.

Yhdessä kantelussa apulaisoikeusasiamies oli viitannut vangin oikeuteen elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen sekä yksityiselämän suojaan, koska vangin olosuhteet tarkkailun aikana olivat vastoin ohjeita ja loukkasivat vangin ihmisarvoa. Erityisesti apulaisoikeusasiamies kritisoi vangin sijoittamista tarkkailuun alasti kädet sidottuna, tarkkailun liiallista kestoa ja sen tapahtumien tallentumista kameravalvontaan. Lisäksi apulaisoikeusasiamies otti kantaa vastakkaisen sukupuolen läsnäoloon henkilöntarkastuksen aikana sekä vangilta perusteettomasti evättyä mahdollisuutta vaatteiden ja vuodevaatteiden saamiseksi tarkkailuselliin. (19.8.2019, Dnro 5960/2018.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema vankilassa vaatii työntekijöiltä osaamista ja eettistä herkkyyttä. Rikosseuraamuslaitoksella on ohje sukupuolen korjausprosessin läpikäyneen ja korjausprosessissa olevan henkilön sijoittamiseen. Sen mukaan muun muassa henkilöntarkastus tulee suorittaa henkilön kanssa samaa sukupuolta oleva työntekijä. (Vesterbacka & Knuuti, 2019.) Tarkempaa tietoa tai tilastoja ei kuitenkaan Suomessa ole ohjeistuksen käytännön toteutuksesta.

Oikeusturva, oikeus elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen sekä koskemattomuuteen ja yksityiselämän suoja näyttäytyvät aineistossa huomattavasti

muita perusoikeuksia enemmän. Yhdenvertaisuus (6 §), sananvapaus ja julkisuus (12 §) sekä perusoikeuksien turvaaminen (22§) esiintyivät jokainen kolmesti. Muut aiemmassa taulukossa (Taulukko 4) kuvaamani oikeudet tulivat ratkaisuissa vain muutamia tai yksittäisiä kertoja esiin. Liikkumisvapaus (9 §), vaali- ja osallistumisoikeus (14 §), sivistykselliset oikeudet (16 §), oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin (17 §) ja oikeus työhön ja elinkeinovapauteen (18 §) eivät nousseet asiakirjoista lainkaan esiin. Vaikka analyysin mukaan edellä mainittuihin perusoikeuksiin ei viitattu, ei se tarkoita, etteikö puutteita näiden perusoikeuksien toteutumisessa voisi olla. Esimerkiksi ulkomaalaisten vankien on haastavaa saada tietoa oikeuksistaan omalla äidinkielellään, vaikkakin vankiloiden käytäntöjä on kehitetty muun muassa kääntämällä tulo-oppaita ja järjestyssääntöjä vähintään englannin kielelle (Eduskunnan oikeusasiamies, 2021, 101).

POHDINTA

Tämän artikkelin tehtävänä oli kuvata, miten vankien oikeudet toteutuvat, millaisia perusteluita Rikosseuraamuslaitos antaa toiminnalleen ja millaisia eettisiä ulottuvuuksia ja ristiriitoja aineistossa ilmenee. Vankien kanteluita analysoin kolmen teeman avulla, joita olivat 1) vankien tekemien kanteluiden aiheet, 2) Rikosseuraamuslaitoksen antamat perustelut kanteluissa ja 3) ratkaisuissa tehdyt viittaukset perusoikeuksiin.

Kanteluiden aiheiden perusteella voidaan todeta, että vangit kokevat epäoikeudenmukaisuutta vankilassa. Vankien kohteluun liittyviä teemoja ilmeni kanteluissa eniten. Kohtelun oikeudenmukaisuuden mukaan ihmisten välinen vuorovaikutus tulisi olla totuudenmukaista, oikeutettua, kunnioittavaa ja asianmukaista. Näiden elementtien puuttuessa ei kohtelun oikeudenmukaisuus toteudu. (Colquitt ym., 2005, 29–30.) Onnistuessaan se vaatii myös motivaatiota toimia eettisesti ja organisaatiossa sovittujen arvojen mukaisesti. Oikeudenmukaisuuden pohtiminen vankilakontekstissa herättää kysymyksiä siitä, vallitseeko yhteiskunnassa käsitys vankien epäoikeudenmukaisen kohtelun hiljaisesta hyväksymisestä tai koetaanko oikeuksien loukkaaminen jollain tasolla hyväksyttävämmäksi, koska vangit ovat tuomittuja rikollisia? Vangeilla on lähtökohtaisesti ja lainkin takaama oikeus elää ihmisarvoista elämää, kuten kaikilla muillakin kansalaisilla.

Yksi Rikosseuraamuslaitoksen tärkeistä arvoista on oikeudenmukaisuus, joten tällaista epäoikeudenmukaista kohtelua ei voida hyväksyä. Kyse on merkittävästä ristiriidasta ja epäkohdasta, mitä ei voida pitää oikeutettuna. Vuoden 1995 perusoikeusuudistus ja vuonna 2000 voimaan tullut perustuslaki ovat olleet hyviä askeleita kohti vankien oikeuksien toteutumista (HE 263/2004 vp, 80), samoin kuin monet uudistukset vankeuslaissa. Rikosseuraamuslaitos on

tehnyt kattavasti töitä ja muutoksia, jotta vankien oikeudenmukaisuus toteutuisi. Kuitenkin kehitettävää oikeuksissa vielä selkeästi on, etenkin koska huomattava osa kanteluista keskittyy vankien epäoikeudenmukaiseen kohteluun.

Viranomaiset ovat perustelleet syitä oikeuksien rajoittamiselle eri tavoin, suurimmalta osalta viitaten turvallisuuteen ja erilaisiin organisaatioon liittyviin seikkoihin. Monien perusteluiden taustalla on menettelyiden epäoikeudenmukaisuus. Viranomaiset ovat perustelleet vankeja koskevia päätöksiä ja menettelyitä vaillinaisesti, ja jopa ilman perusteluita. Tämä aiheuttaa ymmärrettävästi vangeissa negatiivisen reaktion. Epäoikeudenmukaisuutta voidaankin pitää ihmisen yhtenä voimakkaimpana tunteena ja se saattaa aiheuttaa mielipahaa ja katkeruutta (Juujärvi ym., 2007, 103). Etiikan näkökulmasta perustelut ja niiden syyt ovat ongelmallisia, sillä julkisen vallan tulisi joka tapauksessa turvata vankien perusoikeudet. On silti syytä nostaa esiin myös moraaliset oikeudet, joiden tulisi olla läsnä viranomaisten työssä ilman lainsäädännön asettamia ehtoja. (Juujärvi ym., 2007, 93.) Haastavat tilanteet viranomaisten näkökulmasta ovat todellisia, mutta vankien ja heidän oikeuksiensa kannalta epäsuotuisia.

Viranomaisten vajavaiset perustelut eivät ole ainoastaan haitta vangeille, vaan ne ovat sitä myös viranomaisille itselleen. Lähtökohtaisesti viranomaisen tulisi perustella päätökset riittävästi (434/2003, 45 §). Perusteluiden puuttuminen vaikuttaa vankien oikeuksien lisäksi työntekijöiden oikeusturvaan, erityisesti tilanteissa, joissa niitä joudutaan tarkastelemaan jälkikäteen. Yksi tapa parantaa henkilöstön ja vankien välistä kuilua on lähityö. Lähityön keinoin henkilöstö tuntee vangit paremmin, vanki puolestaan saa paremman kokemuksen kuulluksi tulemisesta. Avoimen kommunikaation nostaminen keskiöön vie asioita parempaan suuntaan niin vankien kuin henkilökunnankin näkökulmasta. Tällöin vangit saavat mahdollisuuden aitoon vuorovaikutukseen ja henkilökunta tuntee paremmin vankien elämäntilanteet ja tarpeet. Lähityön avulla vankeja on mahdollisuus auttaa paremmin rikoksettomaan elämäntapaan ja kohti yhteiskunnan täysivaltaisena jäsenenä toimimista. (HE 57/2021 vp, 11; Ylisassi ym., 2021, 21–22.)

Analyysin perusteella voidaan sanoa, että vankien perusoikeudet eivät toteudu vankiloissa siinä määrin kuin niiden pitäisi toteutua. Erityisesti puutteita oli havaittavissa oikeusturvassa (21 §), oikeudessa elämään sekä henkilökohtaisessa vapaudessa ja koskemattomuudessa (7 §) sekä yksityiselämän suojassa (10 §). Vankien oikeuksiin ja niiden toteutumiseen vaikuttavat monet seikat, jotka eivät ole yksiselitteisesti selitettävissä. Resurssit, aika ja toimintaympäristö hankaloittavat henkilöstön työtä sekä sen laadukasta toteutumista. Tämän vuoksi yksittäisiä työntekijöitä tai vankiloita ei voida asettaa yksin asiasta vastuuseen, vaan kyseessä on laajempi rakenteellinen ja institutionaalinen ongelma, joka vaikuttaa työn järjestelyssä, työn tekemisen motivaatiossa ja sen mielekkyydes-

sä. Myös Rantala ym. (2021) toteavat analyysissaan, että sääntelyn tavoitteet eivät ole aina realistisia, jonka seurauksena ne eivät toteudu odotetusti.

Oikeudenmukaisuus, sen toteutumisen haasteet ja esteet ilmenivät aineistossa moninaisesti. Vangit osoittavat sen puuttumisen kantelemalla tapahtumista heidän omiin kokemuksiinsa ja näkemyksiinsä perustuen. Onkin syytä pohtia vankien asemaa vankilaympäristössä oikeudenmukaisuuden ja etiikan näkökulmasta. Kaikilla ei ole samanlaisia mahdollisuuksia tai taitoja puolustaa oikeuksiaan. Osaamattomuuden lisäksi syynä vangeilla voi olla muun muassa pelko siitä, millaisia seurauksia kantelu heille aiheuttaa. (Rantala ym., 2021, 236). Tämän mahdollisuuden ulkopuolelle saattaa jäädä moni, joka tarvitsisi apua ja tukea. Kyse on oikeuksien saavutettavuuteen liittyvistä tiedollisista ja taidollisista tekijöistä. Henkilöstöllä ei ole aina mahdollisuutta toteuttaa työtään eettisesti, vaikka työntekijältä löytyisi riittävästi eettistä motivaatiota ja tahtoa auttaa vankeja. Kaikissa toimintaympäristöissä ja resurssin puutteissa se ei ole mahdollista. Pahimmillaan eettinen stressi voi lisääntyä ja ajaa työntekijöitä pois alalta. Tämän seurauksena vankien asema heikkenee entisestään, sillä he eivät saa riittävästi aikaa ja tukea.

Eettisesti tarkasteltuna vangin kuntouttaminen vankilassa on merkittävämpää kuin tämän rankaiseminen. Voidaan arvioida sitä, toimiiko kontrolloinnin paremmin rikollisuuden vähentämisessä kuin rikollisten kuntouttamisessa. Vankeusrangaistuksen tärkeyttä on argumentoitu inkapasitaatiolla, eli rikollisten sulkemisella hetkellisesti pois yhteiskunnasta ja samalla suojelemalla kansalaisten turvallisuutta. Vasta-argumenttina voidaan pitää sitä, että vankeusrangaistus ja vankila voivat ympäristönä lisätä tuomitun rikollista ajattelua ja käyttäytymistä. (Haapasalo, 2017, 354–355.)

Yhtenä oivana keinona vankien kiinnittämiseen takaisin yhteiskuntaan voidaan pitää viranomaisten laadukasta ammattieettistä toimintaa. Eettiseen toimintaan panostaminen organisaatiossa voi luoda parhaimmillaan hyviä toimintatapoja asiakkaiden kuin työntekijöidenkin näkökulmasta.

Vangin oma kokemus omasta ihmisarvostaan on olennaisessa roolissa. Sisäisellä motivaatiolla on suuri rooli, mutta se ei poissulje ulkoisen motivaation merkitystä. Muutoksen täytyy lähteä sisältä päin ja vangin tulee kokea olevansa merkityksellinen yhteiskunnassa tai muussa yhteisössä. Kokemus merkityksellisyydestä voi luoda vangille tunteen, että elämä on elämisen arvoista ja luoda halua tehdä erilaisia päätöksiä elämässä. Vangin kokemus omasta arvostaan ja sen tärkeydestä yhteiskunnassamme voi tukea tämän halua kiinnittyä yhteiskuntaan. Vaikka vangin oikeuksia tukee lainsäädäntö, tulee niiden merkitys ymmärtää myös laajemmin. Rikosseuraamuslaitos on tärkeässä roolissa tukemassa yksittäisen vangin mahdollisuuksia tunnustaa ja tunnistaa oma ihmisarvonsa.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Ambrose, M. (2002). Contemporary justice research: A new look at familiar questions. *Organizational behavior and human decision Processes 89* (1), 303–812. https://doi.org/10.1016/S0749-5978(02)00030-4

Colquitt, J. A., Greenberg, J. & Zapata-Phelan, C. P. (2005). What is organizational justice? A historical overview. Teoksessa J. C. Greenberg, J. Colquitt, J.A. Colquitt, J. Greenberg & Jason A. Colquitt. *Handbook of organizational justice*. Hoboken. Psychology Press, 3–58.

CPT/Inf (2015). 25. Report to the Finnish Government on the visit to Finland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 22 September to 2 October 2014. Council of Europe. https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680695f70

CPT/Inf (2021). 7. Report to the Finnish Government on the visit to Finland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 7 September to 18 September 2020. Council of Europe. https://rm.coe.int/1680a25b54

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2015). Dnro 598/2015. Hämeenlinnan vankilan sellikutsuihin reagoimisen viiveet / 9.11.2015. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/598/2015

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2016). Dnro 3843/4/15. Vankeja koskevien päätösten perusteleminen / 12.9.2016. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/3843/2015

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2016). Dnro 5246/4/15. Vankien puhelinkeskusteluiden luottamuksellisuus / 15.11.2016. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/5246/2015

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2016). Dnro 5540/4/15. Vangin perusteeton tarkkailuun sijoittaminen / 24.10.2016. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/5540/2015

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2017). Dnro 2546/2017. Riihimäen vankilan menettely vankien tavaroiden vaihtamista koskevassa asiassa / 15.11.2017. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/2546/2017

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2017). Dnro 346/16. Vangin sijoittaminen alastomana tarkkailuun ja sitominen kaltereihin / 28.2.2017. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/346/2016

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2017). Dnro 4976/2016. Asianajosalaisuutta loukannut perusteeton asiakirjojen tarkastus vankilassa / 13.1.2017. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/4976/2016

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2017). Dnro 5948/2018. Vangin tarkastaminen koiran avulla / 18.6.2017. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/5948/2018

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2018). Dnro 4140/2018. Elinkautisvangin aikaisin mahdollinen vapauttamisajankohta / 31.12.2018. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/4140/2018

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2019). Dnro 5083/2018. Päätösten perusteleminen ja perusteluiden ilmoittaminen siirtoa, valvomatonta tapaamista ja poistumislupaa koskevissa asioissa / 26.11.2019. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/5083/2018

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2019). Dnro 5349/2019. Sellitupakoinnin kieltäminen Helsingin vankiloissa / 5.11.2019. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/5349/2019

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2019). Dnro 5848/2018. Vangin oikeus kirjeenvaihtoon / 17.6.2019. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/5848/2018

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2019). Dnro 5960/2018. Tarkkailuun sijoittaminen ja olosuhteet sen aikana / 19.8.2019. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/5960/2018

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu (2019). Dnro 6065/2016. Oma aloite menettelystä vangin osastosijoittelusta päätettäessä / 4.6.2019. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/6065/2016

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu (2016). Dnro 943/2016. Hyvitysesitys lainvastaisesta vangitsemisesta / 7.12.2016. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/943/2016

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu (2017). Dnro 2871/2016. Liikuntavammaisen vangin sijoittaminen / 30.8.2017. https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/2871/2016

Eduskunnan oikeusasiamies. (2021). *Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2020.* K 8/2021 vp. Helsinki.

Fantus, S., Greenberg R., Muskat, B. & Katz, D. (2017). Exploring Moral Distress for Hospital Social Workers. *British Journal of Social Work 47*, 2273–2290. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw113

Gollwitzer, M., Schmitt, M., Schalke, R., Maes, J. & Baer, A. (2005). Asymmetrical Effects of Justice Sensitivity Perspectives on Prosocial and Antisocial Behavior. *Social justice research, 18*(2), 183–201. https://doi.org/10.1007/s11211-005-7368-1

Granfelt, R. (2011). Vankila auttamistyön ympäristönä? Teoksessa A. Pehkonen & M. Väänänen-Fomin. *Sosiaalityön arvot ja etiikka.* Jyväskylä. PS-kustannus, 215–231.

Haapasalo, J. (2017). *Kriminaalipsykologia*. Jyväskylä. PS-kustannus.

Hallintolaki 6.6.2003/434. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030434

Hautamäki, V-P. (2004). *Hyvän hallinnon toteuttaminen.* Helsinki. Edita Publishing Oy.

HE 263/2004. Hallituksen esitys eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi HE 263/2004. https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2004/20040263.pdf

HE 309/1993. Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta HE 309/1993. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/he_309+1993.pdf

HE 45/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle vankeutta ja tutkintavankeutta koskevan lainsäädännön muuttamiseksi HE 45/2014. https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140045.pdf

HE 57/2021. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Rikosseuraamuslaitoksesta sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi HE 57/2021. https://finlex.fi/fi/esitykset/he/2021/20210057.pdf

Herne, K. (2012). *Mitä oikeudenmukaisuus on?* Helsinki. Gaudeamus.

Herne, K. (2013). Oikeudenmukaisuusteoria. Teoksessa J. Mäkinen & H. Saxen. *John Rawlsin filosofia. Oikeudenmukaisuus moniarvoisessa yhteiskunnassa.* Helsinki. Gaudeamus, 23–52.

Holopainen, J-P. (2021). *Selvitys Rikosseuraamuslaitoksen kyvystä vastata järjestäytyneen rikollisuuden aiheuttamiin haasteisiin.* Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 3/2021. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210510163527/7QCW6DgVd/2021-03_Selvitys_Risen_kyvysta_vastata_jarjestaytyneen_rikollisuuden_aiheuttamiin_haasteisiin_web.pdf

Jutila, E. (2021). *Vankien oikeuksien toteutuminen Suomen vankiloissa. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut vankien kanteluista vuosilta 2015–2020.* Pro gradu -tutkielma, Yhteiskuntatieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/80105/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-202203141811.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Juujärvi, S., Myyry, L. & Pesso, K. (2011). *Eettinen herkkyys ammatillisessa toiminnassa* (1.–2. p.). Helsinki. Tammi.

Kleemola, J., Honkavaara, J. & Sonkamo, J. (2019). *Rikosseuraamuslaitoksen rakenteiden ja toiminnan arviointi.* Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2019:14. Helsinki. Oikeusministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161540/OMSO_14_2019_RISE_Rakenteiden_ja_toiminnan_arviointi.pdf

Kohlberg, L. (1984). *The psychology of moral development: The nature and validity of moral stages. The nature and validity of moral stages.* Vol 2. San Francisco. Harper & Row.

Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä 14.3.2002/197. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020197

Laki Rikosseuraamuslaitoksesta 27.11.2009/953. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090953

Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 21.5.1999/621. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990621

Leventhal, G. S. (1980). What should be done with equity theory? New approach to the study of fairness in social relationships. Teoksessa K., Gergen, M., Greenberg & R. Willis (toim.) *Social exchange: Advances in theory and research.* New York. Plenum Press, 27–55.

Liimatainen, A. & Rantala, K. (2016). *Vankeuslakiuudistuksen arviointitutkimuksen yhteenveto.* Helsingin yliopisto: Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin katsauksia 17/2016. Helsinki. Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0630-8

Linderborg, H., Blomster, P., Laurila, T., Muiluvuori, M-L., Tyni, S. & Karjalainen, R. (2020). *Rikosseuraamuslaitoksen laatumittaus 2019.* Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 3/2020. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-monisteetjaraportit/HFd4vDvk7/Rikosseuraamuslaitoksen_laatumittaus_2019_-_ei_saavutettava_web.pdf

Mäkipää, L. (2015). Vangit jälkikäteisen oikeusturvakeinojen käyttäjinä. *Lakimies, 113*(1), 54–80.

Niemelä, P. (2011). Sosiaalityö hyvinvointietiikan toteuttajana. Teoksessa A. Pehkonen & M. Väänänen-Fomin. *Sosiaalityön arvot ja etiikka.* Jyväskylä. PS-kustannus, 13–65.

Oikeusministeriö. (2019). *Ylimpien laillisuusvalvojien tehtävien jako.* Työryhmän mietintö. Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2019:24. Helsinki. Oikeusministeriö. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-762-5

Oikeusministeriö. (2020). *Oikeusministeriön ja Rikosseuraamuslaitoksen tulossopimus 2021–2024.* Helsinki. Oikeusministeriö. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210423121712/7PmNvOtl3/Rise_OM_Tulossopimus_2021.pdf

Perälä, R. & Leppo, A. (2022). Turha kärsimys. Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuissa. *Yhteiskuntapolitiikka 87*(1), 45–55.

Puurunen, T. (2017). Perus- ja ihmisoikeusrajoitusten sääntelytarkkuudesta eduskunnan perustusvaliokunnan ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä. *Oikeustiede-Jurisprudentia* L:2017, 337–426.

Rantala, K., Helenius, A. & Kuokkanen, K. (2021). Reilun vankilan elementit. Teoksessa S. Kainulainen & J. Saari (toim.). *Suomalainen vanki*. Tampere. Vastapaino, 219–239.

Rantala, K., Tyni, S., Koskenniemi, L., Liimatainen, A. & Kääriäinen, H. (2017). *Tutkintavankien olot ja oikeuksien toteutuminen.* Helsingin yliopisto: Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin tutkimuksia 4/2017. Helsinki. http://hdl.handle.net/10138/224593

Rawls, J., Pursiainen, T. & Nevanlinna, T. (1988). *Oikeudenmukaisuusteoria.* Helsinki. WSOY.

Reisig, M. & Mesko, G. (2009). Procedural justice, legitimacy, and prisoner misconduct. *Psychology, Crime & Law 15*(1), 41–59, https://doi.org/10.1080/10683160802089768

Rest, J. R., Narvaez, D., Bebeau, M.J. & Thoma, S. J. (1999). *Postconventional moral thinking. A neo-Kohlbergian approach*. Mahwah. Erlbaum.

Rikosseuraamuslaitos (2021). *Rikosseuraamuslaitoksen tilinpäätös ja toimintakertomus vuodelta 2020.* Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 1/2021. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210301093858/7OTf5ft2H/Tilinpaatos_ja_toimintakertomus_vuodelta_2020_saavutettava.pdf

Rikosseuraamuslaitos. (2016). *Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2015.* Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-tilastollinenvuosikirja/tE4LLWEpz/RISE_vuosikirja_2015_WEB.pdf

Rikosseuraamuslaitos. (2022). *Rikosseuraamusasiakkaat 30.4.2022.* Rikosseuraamuslaitoksen monisteita. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20220614100448/7a0YIpyOn/Rikosseuraamusasiakkaat_30042022.pdf

Rikosseuraamuslaitos. (2022). *Vastuullisuus Rikosseuraamuslaitoksessa. Vuosi 2021.* Diaarinumero 4/201/2022. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20220516113444/7ZIXDTp8z/Rikosseuraamuslaitos_Vastuullisuusraportti_2021.pdf

Salminen, A. (2016). *Julkisen johtamisen etiikka.* (4. uudistettu painos.). Vaasa. Vaasan yliopisto.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731

Suonpää, K., Ellonen, N., Aaltonen, M. & Tyni, S. (2021). Vankien sosiaalinen integraatio. Teoksessa S. Kainulainen & J. Saari (toim.). *Suomalainen vanki*. Tampere. Vastapaino,199–218.

Suoranta, J. & Ryynänen, S. (2014). *Taisteleva tutkimus.* Helsinki. Into Kustannus Oy.

Tammi-Moilanen, K. (2020). *Naisvankiselvitys. Selvitys naisvankien olosuhteista, toiminnoista ja turvallisuudesta.* Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 4/2020. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20201019102643/7LDL7zoyH/Naisvankiselvitys_-_Selvitys_naisvankien_olosuhteista%2C_toiminnoista_web.pdf

Taskinen, A. (2012). Vangin oikeuksien rajoittamisesta – Esimerkkinä vangin lääkehoidon kieltäminen laitoksen järjestykseen ja turvallisuuteen liittyvillä perusteilla. *Oikeus 41:*(1), 107–120.

Tutkintavankeuslaki 23.9.2005/768. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050768

Valtion virkamieslaki 19.8.1994/750. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1994/19940750

Vankeuslaki 23.9.2005/767. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050767

Vesterbacka, E. & Nuuti, U. (2019). *Sukupuolen korjausprosessin läpikäyneen ja korjausprosessissa olevan henkilön sijoittaminen Rikosseuraamuslaitoksessa.* Rikosseuraamuslaitoksen ohje, Dnro 8/004/2018. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset/saannokset/maarayksetjaohjeet/sukupuolenkorjausprosessinlapikayneenjakorjausprosessissaolevanhenkilonsijoittaminenrikosseuraamuslaitoksessa80042018.html

Ylisassi, H., Seppänen, L., Heikkilä, H. & Vesio, M. (2021). *Osallistavalla kehittämisellä ja kokeilujen arvioinnilla käytäntöjen uudistamista ja kehittämistoimijuutta. Lähityön ja sähköisen asioinnin kehittämiskokeilut vankilatyössä.* Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2021. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210927082906/7TcxZa7VJ/1_2021_Osallistavalla_kehittamisella_ja_kokeilujen_arvioinnilla_kaytantojen_uudistamista_ja_kehittamistoim_WEB.pdf

Ylisassi, H., Seppänen, L., Uusitalo, H., Kalavainen, S., & Piispanen, P. (2016). *Aktivoiva lähityö. Vankiloiden valvonta- ja ohjaushenkilöstö vuorovaikutuksellista lähityötä kehittämässä.* Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 2/2016. Helsinki. Rikosseuraamuslaitos.

Henrik Linderborg

KONTROLLI JA TUKI RIKOSSEURAAMUSALAN AMMATTIEETTISENÄ KYSYMYKSENÄ

Tässä artikkelissa pohditaan sitä, millaisia eettisiä kysymyksiä kontrollin ja tuen yhdistämiseen liittyy sekä miten näihin on pyritty vastaamaan rikosseuraamusalalla toimivien ammattikuntien keskuudessa. Tuella tarkoitetaan kaikkia niitä rikosseuraamusalan ammattikäytäntöjä, joilla pyritään auttamaan ja ohjaamaan rikosseuraamusasiakkaita vankeudessa ja yhdyskuntaseuraamuksissa. Ne voivat rikosseuraamusasiakkaiden elämäntilanteiden mukaan kohdistua joko heidän terveyteensä tai sosiaaliseen ja taloudelliseen tilanteeseensa (ks. esim. Denney & Tewksbury & Jones 2014, 39–40). Ne kattavat kaikki ne toimenpiteet, joilla pyritään vaikuttamaan rikoksentekijään niin, että hänen mahdollisuutensa elää vapaassa yhteiskunnassa syyllistymättä uusiin rikoksiin paranisivat. Kontrollilla tarkoitetaan kaikkia niitä valvonta- ja turvallisuuskäytäntöjä sekä sanktiointimenetelmiä, joilla rajoitetaan rikosseuraamusasiakkaiden elämää ja puututaan siihen seuraamuksen suorittamisen aikana.

Tukitoimien merkitys vaihtelee riippuen eri ammattikuntien edustajien tehtävistä. Kaikissa ammattikunnissa tulee jollain tavalla huomioida tuen merkitys omassa työssään sekä se, mitä tämä vaatii omalta ammattiosaamiselta. Tuen yhdistäminen kaikkeen rikosseuraamusalan työhön on tullut yhä tärkeämmäksi. Sitä painotetaan myös virallisessa kriminaalipolitiikassa, jossa painopiste on nyt siinä, että seuraamuksilla tulee edistää rangaistuksiin tuomittujen siirtymistä normaalielämään. (Linderborg 2014, 38–39.)

Ammattietiikalla ymmärretään tässä artikkelissa yhteistä käsitystä siitä, mikä on jossain ammatissa toimivien mukaan oikein ja hyväksyttävää. Ammattietiikkaan kuuluvat ne arvot ja periaatteet, joita ammattikunnat pitävät tärkeinä. Ne on yleensä kirjattu koodistoksi, jossa on kuvattu tarkemmin kutakin ammattikuntaa velvoittavat normit, säännöt ja vastuut. (Pietarinen 2015.)

KONTROLLIN JA TUEN AMMATTIEETTISESTÄ SÄÄTELYSTÄ RIKOSSEURAAMUSALALLA

Rikosseuraamusalan etiikkaan vaikuttavat kansainvälisellä tasolla erilaiset sopimukset, joihin useimmat maat ovat sitoutuneet. Keskeisiä niistä ovat Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksessaan vuonna 2015 hyväksymät ns. Mandela-säännöt (United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment

of Prisoners 2015) sekä Euroopan Ministerineuvoston vuonna 2006 esittämät suositukset vankilaoloista (European Prison Rules Rec, 2006, 2), joissa molemmissa korostuu kontrollin lisäksi tuen näkökulma.

Mandela-säännöt sisältävät yksityiskohtaiset standardit siitä, millaisia vankeuden aikaisten olosuhteiden (terveydenhuollon tason, kuntouttavien toimintojen sekä koulutuksen saatavuus, vankien kohtelu, rajoitteiden ja sanktioiden käyttö) tulee olla täyttääkseen eettisesti ja lainsäädännöllisesti hyväksytyn vähimmäistason. Lähtökohtana säännöissä pidetään sitä, että kohtelun tulee olla vankien ihmisarvoa ja perusoikeuksia kunnioittavaa. Auktoriteettia ei saa väärinkäyttää ja sanktioiden sekä rajoitteiden on oltava oikeasuhtaisia sekä perusteltuja. Vankeja on autettava irtaantumaan rikollisesta käyttäytymismallista erilaisten kuntouttavien ja sosiaalistavien ohjelmien sekä toimintojen avulla, joilla voidaan edistää kiinnittymistä normaalina pidettyyn yhteiskuntaelämään. (United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners 2015.)

Ministerineuvoston suositukset ovat painotuksiltaan samanlaisia Mandela-sääntöjen kanssa. Punaisena lankana niissä on vankien ihmisarvon kunnioitus sekä normaaliuden vahvistaminen vankeuden aikana. Vankien olot eivät saa poiketa vapaan yhteiskunnan olosuhteista. Vankien vapautta ei myöskään saa rajoittaa enempää kuin välttämätöntä. Vankeuden on kaikilla käytännöillään edistettävä vankien kiinnittymistä yhteiskuntaan. Vankiloiden henkilökunnan todetaan suorittavan tärkeää julkisen sektorin palvelutehtävää, joka asettaa henkilökunnalle korkeatasoisen eettisen suoriutumisvelvoitteen. Selviytyäkseen tehtävästään asianmukaisesti henkilökunnan tulee saada riittävää ja monipuolista koulutusta voidakseen huolehtia vangeista eettisesti kestävällä tavalla. (European Prison Rules Rec, 2006,2.)

Ministerineuvosto on lisäksi hyväksynyt vuonna 2012 yleiset suositukset vankiloiden eri henkilöstöryhmien eettisestä koodistosta (European Code of Ethics for Prison Staff CM/Rec, 2012,5). Se velvoittaa henkilökuntaa sitoutumaan hyväksyttyihin standardeihin koskien henkilökunnan ja vankien välisiä suhteita, henkilökunnan puolueettomuutta sekä vankien kunnioittavaa ja arvokasta kohtelua. Koodistossa painotetaan sitä, että henkilökunnan tulee olla sensitiivinen erityisryhmien kuten nuorten, naisten, ulkomaalaisten, ikääntyvien sekä vammaisten vankien tarpeille. Henkilökunnan on autettava ja tuettava vankeja parhaan ammattitaitonsa mukaan. Vankeja on esimerkiksi autettava saamaan tarvitsemiaan palveluja (terveydenhuolto, sosiaalihuolto, uskonnolliset ja henkiset tarpeet) ja tukitoimia. Lisäksi henkilökunnan tulee auttaa vankeja yhteiskuntaan integroitumisessa. Tämä edellyttää sitä, että henkilökunta on tiiviissä vuorovaikutuksessa vankien kanssa ja tarjoaa heille erilaisia kuntouttavia ja integroitumista edistäviä toimintoja sekä ohjelmia.

Yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanohenkilöstön eettinen koodisto on samansuuntainen kuin vankeudessa. Samalla siinä kuitenkin korostuu asiakkuusnäkökulma sekä osallisuus ja myötävaikutus täytäntöönpanon aikaisiin toimenpiteisiin kuten ehdonalaisen vapauden suunnitteluun. (van Kalmthout & Durnescu 2008, 15.)

Eettistä koodistoa on kehitetty vastaamaan kunkin maan erityisiin olosuhteisiin. Ne ovat pääpiirteissään samansuuntaisia edellä kuvattujen kansainvälisten suositusten kanssa. Esimerkiksi Yhdysvaltojen eri osavaltioissa käytössä oleva koodisto (ACA Code of Ethics 2014) pohjautuu rikosseuraamusalan henkilöstön kattojärjestön (American Correctional Association) eettisiin linjauksiin, joissa on yksilöity tarkasti se, millaista käyttäytymistä eri henkilöstöryhmiltä edellytetään. Useissa maissa alan koulutukseen sisältyy myös sen opiskelu, mitä eettinen koodisto merkitsee käytännön työssä. Esimerkiksi ranskalaisessa rikosseuraamusalan koulutuskeskuksessa (École nationale d´administration pénitentiaire) etiikka on olennainen osa käytännön harjoittelua sekä teoreettista opetusta. Eettisiä kysymyksiä pohditaan mentorien sekä opettajien kanssa jatkuvasti. (Linderborg ym. 2022). Käytössä on myös eettinen käsikirja, johon on koottu yksityiskohtaisesti keskeiset eettiset periaatteet ja toimintamallit tilanteissa, joissa vankien oikeudet esimerkiksi ehdonalaisen vapauttamisen yhteydessä tarvittaviin tukipalveluihin voivat jäädä huomioimatta (Coyle 2002, 28).

Käsitys siitä, mikä on ammatillisesti hyväksyttävää, on rikosseuraamusalallakin muuttunut historian kuluessa. Tässä mielessä etiikan käsite voidaan rikosseuraamusalalla ymmärtää Beauchampin ja Childressin (1994,4) sanoin ”geneeriseksi termiksi” viittaamaan erilaisiin tapoihin ”tulkita moraalista elämää”. Rikosseuraamusalalla onkin jouduttu tarkistamaan näkemyksiä siitä, mikä on ammatillisesti tehokas ja toimiva tapa vaikuttaa rikollisen käyttäytymisen taustalla oleviin tekijöihin (Linderborg ym. 2012, 124). Ala on tämän kehityksen myötä muuttunut moniammatillisemmaksi tavalla, jossa turvallisuus- ja kontrollipanotteinen sekä yksilökohtaiseen tukeen ja vuorovaikutukseen pohjautuva työ yhdistyvät. Tämä heijastuu myös alan koodistossa, jossa tärkeäksi eettiseksi periaatteeksi nousee henkilökunnan vastuu siitä, että rikosseuraamuksiin tuomittujen mahdollisuuksia selviytyä normaalielämässä parannetaan seuraamusten suorittamisen aikana. (emt., 124.)

KONTROLLI JA TUKI VANKILA- JA YHDYSKUNTASEURAAMUSHENKILÖSTÖN AMMATTIKÄYTÄNNÖISSÄ

Rikosseuraamusalan ammattilaisilla on erilaisia käsityksiä siitä, missä määrin ja millä tavalla niiden tulisi osallistua rikosseuraamusasiakkaiden tukemiseen varsinaisen tehtävänsä lisäksi. Selkeästi tämä näkyy esimerkiksi vankiloiden val-

vontahenkilöstön ja toisaalta kuntoutus- sekä muun toiminnan välillä. (Linderborg ym. 2012, 144–146; Linderborg ym. 2015, 142–143.) Ammattikunnilla on yleensä myös omat sisäiset koodistonsa sekä työkulttuurinsa, jotka ovat kehittyneet pitkän ajan kuluessa vastaamaan niihin tavoitteisiin ja arvoihin, joita pidetään oman ammattikunnan piirissä tärkeinä. Ne saattavat olla jännitteisessä suhteessa rikosseuraamusalan muiden ammattikuntien ja toisinaan myös rikosseuraamusalan yleisten tavoitteiden kanssa. (Linderborg ym. 2015, 257.) Eettiset ongelmat saattavat liittyä esimerkiksi siihen, miten ammattikuntien edustajat itse haluavat työtänsä tehdä ja kuinka hyvin tämä sopii rikosseuraamusalan vallitseviin käytäntöihin. Esimerkkinä tästä voidaan mainita yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanossa työskentelevät, jotka haluavat työssään painottaa asiakaslähtöistä työtä selkeästi enemmän kuin vankiloiden valvontatyössä toimivat. Toisaalta myös vankiloiden valvontatyössä on alettu viime vuosina selkeämmin korostaa vuorovaikutuksen merkitystä vankien kanssa tehtävässä työssä. Vankiloissa on otettu tätä varten käyttöön lähityön malli. Lähityöllä pyritään siihen, että henkilökunta olisi enemmän tekemisissä vankien kanssa pyrkien perehtymään heidän ongelmiinsa ja tarpeisiinsa. Lähityön istuttaminen vankiloihin osaksi valvontahenkilökunnan perinteisiä työmenetelmiä on osoittautunut haasteelliseksi mutta samalla opetukselliseksi projektiksi. (Ylisassi ym. 2016, 17–18.) Seuraavassa tarkastellaan tarkemmin, millaisia eettisiä haasteita ja jännitteitä rikosseuraamusalalla on löydettävissä ja millä tavalla näihin pyritään vaikuttamaan.

Eettiset jännitteet vankiloissa liittyvät tutkimusten mukaan valta-aseman väärinkäyttöön, joka saattaa ilmetä vankien epäoikeudenmukaisena ja epätasa-arvoisena kohteluna esimerkiksi myönnettäessä erilaisia etuuksia, kuten poistumislupia tai perhetapaamisia (Linderborg ym. 2012, 42–45). Valta-asemaa voidaan käyttää väärin myös silloin, kun vankien käytöstä arvioidaan heistä tehtyjen suunnitelmien ja riskiarvioiden pohjalta (Crewe 2011). Crewen (emt., 455–456) mukaan vaarana saattaa olla, että tietynlaisten, hankalammiksi koettujen vankien käytöstä arvioidaan suunnitelmien ja riskiarvioiden pohjalta eri tavoin kuin muita vankeja. Tämä saattaa asettaa heidät eriarvoiseen asemaan silloin, kun vankien vapautumista ja siihen liittyviä tuki- ja kuntoutustoimintoja ryhdytään suunnittelemaan. Ongelmana pidetään myös sitä, millaista vuorovaikutuksen tulisi olla niin, että siinä yhdistyisi muodollinen etäisyys ja samalla myös tarvittava epämuodollisempi läheisyys (Crewe 2009). Crewe´n (emt., 106) mielestä tasapainottelu muodollisen ja epämuodollisen välillä on muuttunut entistä vaikeammaksi. Tämä johtuu siitä, että vankilahenkilökunnan työhön tulisi sisällyttää enemmän humaanien arvojen mukaista ihmisläheistä työtä, jossa huomioidaan paremmin vankien tarpeet sekä heidän elämäntilanteensa. Samalla siihen kuuluu edelleen erittäin tärkeänä elementtinä auktoriteetin ylläpito. Auktoriteetin ylläpito saattaa joutua ristiriitaan humaanien arvojen

mukaisen toiminnan kanssa esimerkiksi tilanteissa, joissa järjestyksen ja turvallisuuden näkökulmat vaativat vankien yksilöllisen tilanteen jättämistä vähemmälle huomiolle päätöksiä tehtäessä.

Henkilökunnan eettisenä ohjenuorana nykyisissä vankiloissa on, että vankien kanssa tulee olla vuorovaikutuksessa sen takia, että sillä edistetään myönteistä muutosta ja rohkaistaan vankeja irtaantumaan rikollisesta käyttäytymisestä. Arvovallan ja kunnioituksen säilyttämiseksi vankiin on samalla kuitenkin pidettävä tarpeellista välimatkaa. Tässä tasapainottelussa onnistumiseen vaikuttaa vankilahenkilökunnan keskuudessa vallitseva ammatillinen kulttuuri sekä se, millaisia eettisiä normeja siinä pidetään tärkeinä. (Crewe 2009, 106; vrt. Linderborg ym.2012, 143–144.)

Ammattikuntien epävirallisilla, sisäisillä alakulttuureilla, on tässä prosessissa suuri merkitys. Tutkimusten mukaan esimerkiksi vankiloiden valvontahenkilöstön alakulttuurissa vallitsevat kielteiset käsitykset rikoksentekijöistä eroavat niistä muutos- ja kuntoutusmyönteisistä arvoista ja tavoitteista, joita eri maiden rikosseuraamusjärjestelmissä halutaan virallisesti korostaa. Tämä vaikeuttaa sellaisen eettisen koodiston omaksumista, jossa sitoudutaan tukemaan ja motivoimaan vankeja, jotka haluavat irtaantua rikollisuudesta ja päästä kiinni normaaliin elämään. (Liebling ym. 2011, 85–86.) Alakulttuurin vallitsevat eettiset koodistot saattavat suosia työotetta, jossa korostetaan muodollisen auktoriteetin tärkeyttä ja valvonnan sekä rajoitteiden ensisijaisuutta. Niitä perustellaan yleensä turvallisuusnäkökohdilla. Muodollisesti tämä voi olla eettisesti perusteltavissa. Samalla se saattaa kuitenkin vaikuttaa kielteisesti esimerkiksi heräämässä olevan kuntoutusmotivaation vahvistumiseen. (Crewe ym. 2011, 100–101.)

Tutkimuksissa on todettu vankiloiden valvontahenkilöstön alakulttuurin olevan edelleen samanlaista poliisien alakulttuurin kanssa selittäen osaltaan auktoriteetin väärinkäytön ja muut vankeihin kohdistuvat epäoikeudenmukaisuudet tavalla, joka ei aina ole eettisesti perusteltua (Terrill ym. 2006, 1004). Lieblingin ja Arnoldin (2004, 243) mukaan vankiloiden syvärakenteisiin historiallisesti juurtunut ”traditionaalinen kulttuuri” tekee selkeän eron henkilökunnan ja vankien välillä. Vangit ja henkilökunta ymmärretään traditionaalisen kulttuurin viitekehyksessä toisistaan selkeästi erillisinä ihmisryhminä, joiden välillä ei voi olla normaalielämän kaltaista vuorovaikutusta. Vangit edustavat tässä suhteessa toiseutta ja erilaisuuden kulttuuria, joka saatetaan kokea vaaraksi ja uhaksi normaalille elämäntavalle (Pryor 2010, 515). Tältä pohjalta pyritään myös löytämään eettisesti hyväksyttäviä perusteluja valvonnan ja turvallisuuden ensisijaisuudelle kuntouttavien ja sosiaalistavien toimenpiteiden sijaan (Linderborg ym. 2012, 123).

Crewe’n ym. (2011, 111–112) tutkimus osoitti valvontahenkilöstön jakaantuvan kuitenkin kielteisiin ja myönteisiin sen suhteen, miten voimakkaasti henkilöstö asemoi itsensä kontrollin ja tuen suhteen. Kielteisimpiä ovat perin-

teiseen kulttuuriin juuttuneet, jotka pitävät kontrollia ensisijaisena ja ainoana tehtävänään. Heidän suhtautumistaan vankeihin leimaa kyynisyys, välinpitämättömyys, epäkunnioittavuus, pikkumaisuus ja valvontakeskeisyys. Myönteisiä ovat traditionaalisprofessionaaliset, jotka pitävät kontrollin lähtökohtana luottamusta, joka perustuu selkeisiin ja perusteltuihin rajoihin, henkilöstön valppauteen ja huomiointiin sekä tietoisuuteen vankien asioista sekä ongelmista ja riskeistä.

Crewe ym. (2011, 111) toteavat valvontahenkilöstön kontrollin olevan vankien mielestä legitiimiä silloin, kun sitä osataan käyttää eettisesti oikein niin, että siinä on sopiva määrä auktoriteettia yhdistettynä kykyyn olla tasapuolisesti ja asiallisesti vuorovaikutuksessa kaikkien vankien kanssa. Auktoriteettiaan liian löysästi ja epäjohdonmukaisesti käyttävä valvontahenkilöstö ei saavuta samanlaista legitimiteettiä ja hyväksyntää vankien keskuudessa.

Crewe (2011, 456) toteaa kontrolliin ja auktoriteettiin liittyvien eettisten ongelmien merkityksen kuitenkin vähentyneen viime vuosina. Samalla vastakkainasettelu vankien ja valvontahenkilöstön välillä on muuttunut vähemmän jyrkäksi ja ei-hierarkkiseksi. Tilalle on tullut hienovaraisempi, psykologisen vallankäytön muoto, jota Crewe (emt., 456) kutsuu pehmeäksi vallaksi tai kontrolliksi. Eettiset kysymykset pehmeässä kontrollissa liittyvät esimerkiksi siihen, miten oikeudenmukaisesti ja tasapuolisesti vankeja arvioidaan sen suhteen, ovatko he saavuttaneet rangaistusajan suunnitelman tavoitteet ja voidaanko heidät tämän perusteella siirtää avovankeuteen tai ennenaikaiseen ehdolliseen vapauteen. Pehmeä kontrolli on anonyymia eikä siinä tarvitse aina olla kosketuksessa ja vuorovaikutuksessa vankien kanssa. Vaikka pehmeä kontrolli ei olekaan samalla tavalla autoritaarista ja pakottavaa kuin traditionaalinen auktoriteetin käyttö, puututaan siinäkin voimakkaasti yksilöiden elämään ja rajoitetaan heidän mahdollisuuksiaan siirtyä vapauteen. Vangit eivät välttämättä pääse vaikuttamaan siihen, miten heidän edistymistään ja mahdollista riskiään syyllistyä uusintarikollisuuteen arvioidaan ja millä tavalla erilaiset yksilölliset tekijät vaikuttavat siihen, miten valvontahenkilöstä arvioi vankeja lausunnoissaan. (emt., 45.)

Pehmeään kontrolliin liittyvät ongelmat ovat tuttuja rikosseuraamusalalla myös Suomessa. Liimataisen ym. (2017) tutkimuksessa osoitetaan esimerkiksi, että vankien ja henkilökunnan käsitykset saattavat erota sen suhteen, miten hyvin rangaistusajan suunnitelmien tavoitteita on onnistuttu saavuttamaan ja kuinka niillä voidaan perustella avolaitokseen siirtämistä. Tutkimukseen osallistuneet henkilökunnan edustajat uskoivat, että osa vangeista saattoi noudattaa rangaistusajan suunnitelmaan vain näennäisesti vailla todellista muutosmotivaatiota päästäkseen avolaitokseen. Tutkimuksessa mukana olleista vangeista monet olivat kuitenkin mielestään sitoutuneet rangaistusajan suunnitelmaan. Erityisesti suljettujen vankiloiden vangit olivat kuitenkin samalla tyytymättö-

miä suunnitelmien sisällön yksilölliseen toteutukseen sekä suunnitelmien johdonmukaisuuteen.

Liimataisen ym. (2017) tutkimus vahvisti sen koulutus- ja perehdytystarpeen, joka vankiloiden henkilökunnalla edelleen on sen suhteen, miten rangaistusajan suunnitelmia kirjoitetaan niin, että niissä huomioidaan mahdollisimman kattavasti ja tarkasti kaikki ne tekijät, jotka ovat rikollisen käyttäytymisen taustalla vaikeuttaen normaalielämään siirtymistä. Suunnitelmissa pitäisi pyrkiä myös huomioimaan rikollisuudesta irtautumiseen vaikuttavat yksilölliset eroavuudet ja elämänkulkutekijät sekä laatia suunnitelmien tavoitteet niiden pohjalta mahdollisimman realistiseksi huomioiden sen, mitkä vankien resurssit ovat tavoitteiden saavuttamiseksi. (vrt. McNeill 2006.)

Se miten henkilökunta kokee yksittäiset vangit ja millaiset suhteet he ovat onnistuneet luomaan näihin vaikuttaa usein siihen, miten vankeja arvioidaan silloin, kun esimerkiksi mahdollisuutta siirtyä ehdonalaiseen vapauteen arvioidaan (Crewe 2011, 461). Keskeinen eettinen kysymys pehmeän vallan liittyykin siihen, miten vangeissa saadaan tunne ja luottamus siihen, että arvioita ei tehdä ylhäältä päin kuulematta vankien omia näkemyksiä sekä toiveita. Siksi onkin entistä tärkeämpää pohtia sitä, miten vangit saadaan osallisiksi heitä koskeviin arvioihin ja lausuntoihin tavalla, joka motivoi heitä sitoutumaan aidosti täytäntöönpanon tavoitteisiin. Vankiloiden henkilökunnalla on eettinen vastuu sen suhteen, miten puolueettomasti ja ammatillisesti he arvioivat rikosseuraamusasiakkaita niin, että henkilökohtaiset mielipiteet, tunteet ja ennakkoasenteet eivät pääse vaikuttamaan heidän lausuntoihinsa. (emt., 466.)

Pyrkimys puolueettomuuteen on tärkeätä myös yhdyskuntaseuraamustyössä, joka on muuttunut yhdyskuntaseuraamuksiin lisättyjen tiukennusten sekä kuntouttavien sisältöjen monipuolistumisten myötä eettisesti yhä vaativammaksi (Whitehead 2012, 218). Uudistusten tavoitteena on ollut luoda yhdyskuntaseuraamuksista uskottavampi ja vaikuttavampi kokonaisuus, jonka rangaistukselliset ja kuntouttavat elementit yhdessä edistävät seuraamuksiin tuomittujen irtaantumista rikollisuudesta ja kiinnittymistä normaalielämään (Linderborg 2016, 253).

Tässä onnistuminen edellyttää, että yhdyskuntaseuraamuksiin sisältyvät kontrolli ja valvonta ovat johdonmukaisia erilaisiin rikkomuksiin nähden. Kontrolli ja valvonta eivät myöskään saa olla korostuneen rangaistuksellisia tavalla, joka ei vahvista motivaatiota irtaantua rikollisuudesta. Kuten vankeudessa myös yhdyskuntaseuraamuksissa kontrollin ja valvonnan sekä auktoriteetin käytön pitää tukea kaikkea sitä kuntouttavaa toimintaa, jolla pyritään vaikuttamaan yhdyskuntaseuraamusasiakkaiden motivaatioon muuttaa rikoskäyttäytymistään. (Linderborg ym. 2015, 33.)

Edellä todetun kannalta haasteellista on yhdyskuntaseuraamustyön pohjautuminen yksilöllisen asiakassuhteen varaan. Asiakassuhteen luonne vaikut-

taa siihen, miten hyvin asiakas saadaan sitoutumaan seuraamuksen ehtoihin ja rangaistusajan suunnitelmassa asetettuihin kuntoutustavoitteisiin. Suhteen pohjautuessa yhteisymmärrykselle ja luottamukselle asiakas saadaan yleensä mukautumaan helpommin seuraamuksen ehtoihin ja valvontaan sekä sanktiointiin, koska niiden ymmärretään tukevan omia kuntoutumispyrkimyksiä. Varsinaiseksi ongelmaksi tilanne muuttuu silloin, kun asiakassuhde ei jostain syystä toimi. Tällöin asiakassuhde on pääasiassa muodollinen ja pinnallinen ja rangaistuksellisesti painottunut silloin, kun asiakasta on vaikeaa saada mukautumaan täytäntöönpanon ehtoihin. (Linderborg ym. 2015, 259–261.)

Eettiseltä kannalta tilanne on vaativa siksi, että yhteistyöhaluttomia ja ei-motivoituneita asiakkaita tulisi myös rohkaista sitoutumaan muutostavoitteisiin. Usein työntekijät valitsevat kuitenkin yhteistyöhalukkaat ja muutosmotivoituneet sellaisiksi asiakkaiksi, joiden kanssa saatetaan työskennellä pitkään ja perusteellisesti. Työ motivoituneen asiakkaan kanssa koetaan työntekijän kannalta palkitsevampana ja inspiroivampana kuin usein turhauttaviksi koetut yritykset luoda jonkinlainen keskusteluyhteys passiivisen asiakkaan kanssa. Asiakassuhde passiiviseen asiakkaaseen jää tällöin usein pinnalliseksi esimerkiksi tilanteissa, joissa asiakkaan elämäntilannetta, tulevaisuuden suunnitelmia sekä rikollisuuteen liittyviä ongelmia pitäisi käsitellä syvällisemmin. (Linderborg ym. 2015, 253–254.)

Toimiva asiakassuhde on tehokkaan ja tuloksellisen yhdyskuntaseuraamustyön perusta. Siksi on tärkeää, että myös passiivisen asiakkaan kanssa toimitaan niin, että hänet saadaan motivoitua pohtimaan elämäntilannettaan ongelmiaan yhdessä työntekijän kanssa niin, että niihin päästään vaikuttamaan ja puuttumaan. Tämä asettaa suuria ammatillisia vaatimuksia työntekijöille, joiden on kyettävä löytämään oikea tapa lähestyä asiakasta ja voittaa hänen luottamuksensa ja kunnioituksensa niin, että todellinen muutostyö ja vuorovaikutus käynnistyy. (Burnett 2005, 236–237.)

Tämä edellyttäisi selkeitä eettisiä toimintalinjauksia ja tarkempia ohjeita sen suhteen, kuinka vaikeimpien ja enemmän paneutumista vaativien asiakkaiden tilanteeseen puututaan. Monissa Euroopan maissa onkin kehitetty ohjausmalleja sille, kuinka työtä tulisi yhdyskuntaseuraamuksissa tässä mielessä painottaa. Esimerkiksi Englannissa ja Walesissa on ohjauskäytäntöjä, joilla yhdyskuntaseuraamustoimistojen toimintaan voidaan puuttua yksittäisen työntelijän tasolla esimerkiksi silloin, kun havaitaan, että tiettyjen rikollisuudessa kiinni olevien asiakkaiden kohdalla ei ole käytetty tarpeeksi aikaa rikollisuuden taustatekijöistä keskusteluun eikä siihen ole muutenkaan puututtu tarpeeksi tehokkaasti. (Quality & Impact Inspection 2017.)

Yhdyskuntaseuraamuksissa valvontahenkilöstön eettiset ongelmat ovat yhteneväisiä vankiloiden valvontahenkilöstön kanssa sen suhteen, miten valvonta ja kontrolli saadaan yhdistettyä huolenpitoon tasapainoisella tavalla (Banks,

2006, 216). Jonesin & Lurigion (1997, 29–30) tutkimuksessa yhdyskuntaseuraamustyöntekijöiden suhdetta kontrollin ja huolenpitoon on kuvattu neljän typologian avulla. Rangaistuksellisesti suhtautuvat asettavat yhteiskunnan asiakkaiden huolenpitotarpeiden edelle. Hyvinvointirangaistuksellis-terapeuttisesti suuntautuneet pitävät tärkeimpinä asiakkaan kuntoutustarpeita yhteiskunnallisten tarpeiden kustannuksella. Virkamiesmäisesti suhtautuvat pohtivat lähinnä asioiden hoitamista mahdollisimman mutkattomasti niin, että asiakkaista ei ole liikaa haittaa. Syntetisoijat pyrkivät löytämään sopivan tasapainon asiakkaan huolenpito- ja yhteiskunnan turvallisuustarpeen välillä.

Tutkimusten mukaan yhdyskuntaseuraamushenkilöstön keskuudessa on löydettävissä yllä kuvattujen typologioiden mukaan toimivia vaihtelevin painotuksin (Willis 1983, 340–341; Whitehead & Lindquist 1992, 18–19; Raynor & Wanstone 2018,). Nykyään pidetään joka tapauksessa keskeisenä sitä, että yhdyskuntaseuraamuksissa kuten vankeudessakin rikosseuraamusasiakkaiden huolenpitotarpeiden tyydyttämisen on oltava keskiössä ja samalla kaikkea toimintaa ohjaava eettinen periaate (Dominey & Canton 2022, 1–3). Tärkeätä sekä yhdyskuntaseuraamuksissa että vankeudessa on rikosseuraamusasiakkaan tukeminen ja ohjaaminen takaisin normaaliin yhteiskuntaan. Huolenpidon etiikka tunnistaa yksiköiden perustavat oikeudet ja arvot, mutta se ei nosta niitä yhteiskunnan tarpeiden yläpuolelle, joita ovat esimerkiksi oikeus turvalliseen arkeen. (Jones & Lurigio 1997, 31.)

Jonesin & Luirigon (1997, 31) mukaan tarpeita, arvoja ja oikeuksia onkin arvioitava uudelleen jatkuvuuden pohjalta niin, että kaikkien osapuolten (rikoksentekijät, yhteiskunnan muut jäsenet) intressit voidaan yhteensovittaa mahdollisin hyvin. Tämän tulisi olla myös yhdyskuntaseuraamustyön keskeinen eettinen periaate. Käytännössä sen toteuttaminen saattaa olla kuitenkin vaikeata johtuen työntekijöiden erilaisista ammatillisista suuntautumisvaihtoehdoista tai työkulttuureista, jotka suosivat vain tietyntyyppistä työotetta kuten muodollisen täytäntöönpanon velvoitteiden suorittamista (Linderborg ym. 2015, 257–258).

Whiteheadin (2012, 221) mukaan yhdyskuntaseuraamustyöntekijöiden samoin kuin vankeudessa työskentelevien eettinen vastuu on huolehtia siitä, että vankeudesta ehdonalaiseen vapauteen pääsevät ovat saaneet tarpeeksi erilaisia kuntouttavia toimenpiteitä (päihdeohjelmat, erilaiset rikolliseen käyttäytymiseen vaikuttavat ohjelmat, sosiaalinen tuki ja neuvonta) jatkumoperiaatteella sekä vankeuden että valvotun koevapauden ja ehdonalaisen vapauden aikana. Heille tulee myös tarjota erilaisia palveluja (työllistäminen, kouluttautuminen, päihde- ja mielenterveys) yhteistyössä eri viranomaisten ja kolmannen sektorin toimijoiden kanssa mahdollisimman monipuolisesti.

Keskeinen eettinen kysymys on Whiteheadin (2012, 222) mukaan tässä yhteydessä se, mikä velvollisuus yhteiskunnalla on auttaa tilanteessa, jossa rikosseuraamusasiakas ehdonalaiseen vapauteen siirtyessään on ilman koulutusta eikä saa apua päihdeongelmaansa tai työllistymiseen eikä asumiseen. Voidaanko tällaisessa tilanteessa olettaa, että rikoksentekijä selviäisi yhteiskunnassa syyllistymättä uusiin rikoksiin. Whiteheadin (emt., 222) mielestä yhdyskuntaseuraamustyön etiikkaa voidaankin arvioida sekä institutionaalisesti että yksilöllisen toiminnan tasolla siten, että rikoksentekijöille tulee tarjota monipuolisesti heidän tarvitsemiaan kuntoutus- ja muita palveluita. Samalla myös työntekijöiden on toimittava niin, että motivaatiota tarttua rikoksettomuuspolkuun palvelujen avulla kasvatetaan.

Eettiseltä kannalta sähköisen valvonnan käyttöä yhdyskuntaseuraamustyössä voidaan Nellisin (2012, 21) mielestä puolustaa silloin, kun sitä käytetään rajoitetun ajan tarkoituksena auttaa rikosseuraamusasiakasta pysymään erossa rikoksista ja päihteistä. Eettisesti kestävää sähköistä valvontaa ei siksi pidä toteuttaa pelkästään teknisenä toimenpiteenä. Se on ymmärrettävä osana kuntouttavien ja sosiaalistavien toimenpiteiden kokonaisuutta, jolla pyritään edistämään rikollisuudesta irtaantumista. Sähköinen valvonta on yhdyskuntaseuraamustyössä yhdistettävä yksilöllisellä tavalla kaikkiin niihin toimintoihin, jotka kohdistuvat rikollisen käyttäytymisen taustalla oleviin yksilöllisiin ja sosiaalisiin ongelmiin sekä kriminogeenisiin tarpeisiin kuten päihderiippuvuuden hoitoon sekä päihderiippuvuuden katkaisuun (emt., 21).

Nellisin (2012, 23) mukaan rikosseuraamustyöntekijöiden eettisenä velvoitteena on myös lieventää niitä ongelmia, joita sähköisen valvonnan täytäntöönpano aiheuttaa tuomitulle sekä niille, jotka asuvat hänen kanssaan samassa taloudessa. Rikosseuraamustyöntekijän on toimittava niin, että valvonnan haittavaikutukset normaaliin elämään ovat niin vähäisiä kuin mahdollista tai valvontaa tulisi ainakin lieventää niin, että valvottavan on helpompi mukautua siihen. Tärkeätä on tällöin miettiä esimerkiksi sitä, miten kotikäynneillä huomioidaan muut perheenjäsenet ja mahdollisesti myös naapurit. Kontrollitoimet, kuten päihdetestit on tehtävä näin ollen hienovaraisesti.

Gregoryn (2010, 2276–2277) toteaa, että yhdyskuntaseuraamustyön tiukentuminen rangaistuksellisesti vaativammaksi edellyttää myös työntekijöiden eettiseltä ammattitaidolta enemmän työhön kuuluvan huolenpitovelvoitteen myötä. Työntekijät joutuvat tasapainottelemaan työnsä rangaistuksellisten sekä huolenpitovaatimusten välillä kehittämällä omaa työtään sellaiseksi, että se ei ole pelkästään teknistä valvontaa, vaan sekoitus valvontaa ja ihmissuhdetyötä, joka pohjautuu työntekijöiden taidolle luoda rakentavaa ammatillista suhdetta asiakkaiden kanssa.

KONTROLLI JA TUKI RIKOSSEURAAMUSALAN MUIDEN AMMATTIKUNTIEN KÄYTÄNNÖISSÄ

Valvonta ja kontrolli sisältyvät turvallisuushenkilöstön lisäksi jossain määrin kaikkien rikosseuraamusalan ammattikuntien tehtäviin erityisesti vankiloissa. Valvontahenkilöstön kohdalla turvallisuus ja kontrolli ovat ensisijaisia tehtäviä ja ammattieettisiä tulkintoja tehdään yleensä tämän mukaisesti (Liebling ym. 2011, 3–4). Muiden ammattikuntien kohdalla jännitteitä saattaa esiintyä enemmän silloin, kun työtehtäviä joudutaan yhteensovittamaan esimerkiksi silloin, kun työtehtäviin joudutaan sisällyttämään valvontaa ja kontrollia. Tästä esimerkkinä on vankiloiden sairaanhoitohenkilöstö, joka saattaa kokea hoidon antamisen eettisesti ristiriitaiseksi vankiloiden suljetussa ympäristössä, jossa kontrolli on kaikkia toimintoja hallitseva elementti (White ym. 2014, 334).

Vankilan fyysiset puitteet; vankila suljettuna ja tiukasti rajoitettuna ja kontrolloituna ympäristönä määrittää paljon sitä, millä ehdoilla ja miten hoitoa annetaan. Terveydenhoidon henkilöstölle muodostuu tämän takia heidän omasta koodistostaan poikkeava eettinen koodisto. Ammattikunnan oma eettinen koodisto perustuu esimerkiksi asiakassuhteen luottamuksellisuuteen ja auttamiseen. Vankeudessa se saattaa muuttua epäluottamuksellisuudeksi tai ainakin varautuneisuudeksi. (White ym. 2014, 334.)

Tämä johtuu Whiten ym. (2014, 335) mukaan siitä, että vankilahenkilökunnan keskuudessa vallitsee käsitys siitä, että vankeihin ei voi koskaan luottaa. He saattavat olla hyvin arvaamattomia ja siksi heihin pitää suhtautua mahdollisimman epäluuloisesti ja varovaisesti. Myös hoitohenkilöstö omaksuu nopeasti vankiloissa työskennellessään tällaisen epäluuloisen asenteen, joka on ristiriidassa heidän eettisen koodistonsa kanssa, kuten Whiten ym. (emt., 336) tutkimukseen osallistuneet hoitajat totesivat. Vankiloissa kuri ja järjestys ovat asiakassuhdetta keskeisesti säätelevä tekijä. Tämä vaikuttaa siihen, miten hoitoa ja apua annetaan esimerkiksi päihdeongelman hoidossa, jossa vankien sekä terveydenhuollon käsitykset eroavat siitä, mikä on eettisesti oikeaa hoitoa vaikkapa lääkityksen suhteen. Syynä tähän on se, että vankien keskuudessa päihdeongelma on korostuneen suuri samoin kuin siihen liittyvät terveysongelmat. Hoitoa annetaan kontrollin, kurin ja turvallisuuden määrittämissä rajoissa, joka tekee vankilaterveydenhuollosta monin tavoin siviiliterveydenhuollosta poikkeavan. (emt., 336.)

Tämä sama ilmiö tuli esiin myös Suomessa tehdyssä vankeuden laatua koskevassa tutkimuksessa, jossa esimerkiksi terveydenhuollon henkilöstö ilmoitti suhtautuvansa varauksellisesti ja epäluuloisesti vankeihin ollessaan heidän kanssaan vuorovaikutuksessa (Linderborg ym. 2012). Näin ilmenevää luottamuksen puutetta perusteltiin vankien päihdeongelmalla emt., 111). Vangeille ei haluttu

antaa väärää kuvaa ”terveydenhuollosta kauppakeskuksena, jossa kuka tahansa saattoi marssia sisään hakemaan lääkkeitä” (emt., 111).

Vankiloiden sosiaalityöntekijät ovat toinen suoranainen huolenpidon ammattikunta, joiden eettinen koodisto saattaa olla voimakkaassa ristiriidassa rikosseuraamusalan vallitsevien käytäntöjen kanssa (Lopez 2021, 17–18). Fentonin (2012, 950–951) mukaan tutkimus vahvistaakin sitä, että vankiloiden sosiaalityöntekijät kokevat voimakasta eettistä stressiä, mikäli he joutuvat tekemään työtä, joka on voimakkaasti ristiriitainen heidän omien arvojensa kanssa.

Sosiaalityöntekijöiden työtä ohjaavat arvot ihmisten auttamisesta sekä sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. Terveydenhoidon tavoin myös sosiaalityöntekijät kokevat vaikeaksi toteuttaa arvojensa mukaista työtä ympäristössä, jota leimaa syyllistäminen, rankaisu ja kontrolli. (Fenton 2012, 948.) Sosiaalityön periaatteet saattavat myös joutua ristiriitaan vallitsevien vankilakäytäntöjen kanssa, joilla on rajoitettu vankien kanssakäymismahdollisuuksia samoin kuin mahdollisuuksia vaikuttaa omien asioidensa etenemiseen täytäntöönpanobyrokratiassa (Fenton 2012, 950; ks. myös Gregory 2010, 2282; Young 2015). Yhdysvalloissa ja Englannissa tehdyissä tutkimuksissa on todettu, että vallitseva rangaistuksellisempi suuntaus onkin vaatinut sosiaalityöntekijöitä mukauttamaan omaa ammatillista ajattelutapaansa tavalla, jonka osa työntekijöistä kokee ristiriitaiseksi sosiaalityön eettisen koodiston kanssa. Tämä saattaa aiheuttaa sosiaalityöntekijöissä eettistä stressiä ja loppuun palamista. (Lopez 2021, 16–17; Fenton 2015, 32.)

Eettisellä stressillä tarkoitetaan ammatillista stressiä, joka aiheuttaa moraalisesta ristiriidasta ja voimattomuudesta johtuvia emotionaalisia, fyysisiä ja psykososiaalisia seuraamuksia. Ammattikunnan edustajat tietävät toisin sanoen sen, millaista moraalisesti oikea ammatillinen toiminta on. He ovat olosuhteitten takia kuitenkin estyneitä toimimaan oikeaksi kokemallaan tavalla ja tämä aiheuttaa eettisen stressin. (Corley ym. 2005, 383.)

Youngin (2015, 12) Yhdysvalloissa haastattelemissa sosiaalityöntekijöissä eettistä stressiä aiheutti esimerkiksi vankiloiden mustavalkoinen näkemys hyvistä ja huonoista ihmisistä. Stressiä aiheuttaa myös se, että asiakkaan tarpeet ovat rikosoikeudessa aina alisteisia organisaation tarpeille ja tämä korostuu vankiloissa. Vankilan sosiaalityöntekijät kuten muutkin ammattikunnat ovat kaksoislojaliteetin tilanteessa. Heidän on ajateltava sekä organisaation että asiakkaan etua. Etusijalla ovat Youngin mukaan käytännössä kuitenkin aina organisaation eivätkä asiakkaan tarpeet varsinkin, jos ne ovat ristiriidassa organisaation tarpeiden kanssa.

Young (2015, 18) kuvaakin vankilasosiaalityöntekijöiden eettistä selviytymistä työssään jatkuvaksi kompromissien tekemiseksi rikosseuraamusasiakkaiden kuntoutus- ja sosiaalistumistarpeiden ja organisaation monitasoisten turvallisuus, valvonta- ja rangaistuksellisuustarpeiden välillä. Sosiaaliyöntekijät

joutuvat arkityössään keksimään erilaisia yksilöllisiä keinoja sille, missä tilanteissa on mahdollista toimia yksittäisen rikosseuraamusasiakkaan asianajajana ja missä tilanteissa siitä on parasta luopua. Tätä kompromissien tekemisen taitoa vaatii myös se, että sosiaalityöntekijän on oltava uskottava rikosoikeuden muiden ammattiryhmien silmissä. Siksi on tärkeätä miettiä sitä, mitä rikosseuraamusalan muut ammattikunnat kuten turvallisuushenkilöstö ajattelevat sosiaalityöntekijän näkemyksistä.

Lopez´n (2021, 17) mukaan lojaliteettiristiriitaa korostaa nykyään myös lisääntyvä lausuntojen ja arvioiden tekeminen sekä muu pehmeään kontrolliin kuuluva työ, joka vähentää mahdollisuuksia välittömään asiakastyöhön. Lopez (emt., 18) tulkitsee tämän siirtymisenä ajatteluun, jossa riskien hallinta ja yleisön suojelu on tullut myös vankiloiden sosiaalityössä keskeiseksi tavoitteeksi. Tälle alisteiseksi ovat jääneet vankien kuntoutukselliset ja hyvinvointiyhteiskunnalliset integraatio- ja selviytymistarpeet.

Vankien ja rikosseuraamusasiakkaiden huolenpitotarpeet ovat lisääntyneet samalla kun heidän selviytymisongelmansa ovat muuttuneet yhä vaikeammin hallittaviksi. Sosiaalityöntekijät joutuvat nykyään pohtimaan monien eri ryhmien erityistarpeiden tyydyttämistä vankiloiden tarjoamissa rajoittavissa puitteissa. Tällaisia tarpeita on esimerkiksi traumatisoituneilla naisvangeilla, kasvavalla ikääntyvien vankien joukolla, sukupuolivähemmistöjen edustajilla, kehitysvammaisilla sekä nuorilla rikoksentekijöillä ja mielenterveysongelmaisilla. Näiden erityisryhmien tarpeisiin vastaaminen tarkoituksenmukaisella tavalla on muuttunut yhä vaikeammaksi ja edellyttää moniammatillista intensiivistä yhteistyötä rikosseuraamusalalla. (Matejowski ym. 2014.)

Youngin (2015, 19) mukaan olisikin hyvä pohtia sitä, miten vankiloiden sosiaalityölle voitaisiin luoda omaa eettistä koodistoa, jossa on huomioitu ne erilaiset ristiriidat, jota ammattikunnalle tässä ympäristössä syntyy. Näin sosiaalityöntekijät eivät joutuisi yksinään pohtimaan eettisiä ongelmia, joita he kohtaavat päivittäisessä työssään. Lopez´n (2021, 109) mielestä sosiaalityön tulisi rikosseuraamusalalla yleisemminkin pitää lähtökohtana asiakasnäkökulmaa. Sosiaalityössä voitaisiin tuoda selkeämmin esiin se, mikä vaikutus esimerkiksi köyhyydellä, yhteiskunnallisella eriarvoisuudella, rodulla ja leimaavilla rikosseuraamuskäytännöillä on vankien sekä rikosseuraamusasiakkaiden mahdollisuuksiin selviytyä vapaudessa.

MAHDOLLISUUDET YHTEISEN AMMATTIEETTISEN KULTTUURIN LUOMISEEN RIKOSSEURAAMUSALALLA

Edellä on kuvattu, miten heterogeenisia rikosseuraamusalalla toimivien ammattikuntien eettiset näkemykset ovat. Voidaanko rikosseuraamusalla puhua yhteisestä ammattietiikasta ja miten sitä voidaan edistää organisaation tasolla

niin, että voidaan puhua yhteisestä ammattieettisestä toimintamallista ja sitä tukevasta koodistosta ja eettisestä ohjelmasta? Tätä pohditaan seuraavassa ammattieettisen organisaatiokulttuurin viitekehyksessä.

Pihlajasaari (2015, 15–16) määrittelee eettisen organisaatiokulttuurin muodostuvan organisaation muodollisten (mm. eettiset ohjeistukset, julkilausutut arvot, suoriutumisarvioinnit ja palkitsemiskriteerit) sekä epämuodollisten (mm. auktoriteettirakenteet, roolimallit, palkitsemisjärjestelmät, toimintaperiaatteet, normit) kontrollijärjestelmien vuorovaikutuksessa. Ne ”tukevat työntekijöiden eettistä käyttäytymistä” ja organisaation tavoitteille myönteisen eettisen ilmapiirin luomista. (emt., 16.)

Toimiakseen eettisen organisaatiokulttuurin tulee Kapteinin (2011, 845–846) mukaan täyttää kahdeksan hyvettä. Ensimmäisenä on *selkeys,* jolla viitataan työntekijöiden käyttäytymistä koskevien normien ja standardien ymmärrettävyyteen ja konkreettisuuteen. Toisena ja kolmantena hyveenä on *esimiesten* ja *johdon yhdenmukainen toiminta* organisaation eettisten periaatteiden kanssa, joka luo normatiivisen esimerkin organisaation muille työntekijöille. Neljäntenä oleva *sovellettavuus* edellyttää, että organisaation työntekijöillä on mahdollisuus toteuttaa työssään organisaation eettisiä periaatteita. Epäeettisen toiminnan riski kasvaa organisaatiossa, jossa työntekijöillä ei ole esimerkiksi resurssipulan tai osaamisvajeen takia mahdollisuuksia täyttää kaikkia työn eettisiä vaatimuksia. Viidentenä oleva *tuki* viittaa siihen, miten organisaatiossa kokonaisuudessaan osataan luoda eettistä toimintaa eri ammattikuntien välillä tukeva ja kannustava sekä keskinäiseen luottamukseen perustuvan ilmapiiri. Tukevassa eli supportiivisessa organisaatiossa työntekijöihin luotetaan ja heidän keskinäistä yhteistyötään tuetaan ja rohkaistaan ja työntekijöitä motivoidaan muutenkin toimimaan organisaation eettisten periaatteiden kannalta hyvällä tavalla. Kuudes hyve on transparenssi eli *läpinäkyvyys*, joka on sekä horisontaalista että vertikaalista. Eettisten periaatteiden ja toimintamallien on oltava organisaation eri tasoilla toimivien ammattikuntien sekä johdon tiedossa. Johdon ja eri ammattikuntien edustajien on myös oltava tietoisia toistensa työstä sekä siihen kohdistuvista odotuksista ja velvoitteista. Seitsemäntenä hyveenä on *keskusteltavuus*. Tällä tarkoitetaan sitä, että eettisistä kysymyksistä on voitava keskustella organisaatiossa hyvin laajasti ja systemaattisesti sekä johdon että eri ammattikuntien kesken. Avoin keskusteleva ilmapiiri on läpinäkyvyyden edellytys ja mahdollistaa sen, että eettisesti kyseenalaiset ajattelu- ja toimintamallit tulevat organisaatiossa laajasti arvoiduksi ja niihin voidaan myös puuttua. Kahdeksas hyve onkin *sanktioitavuus*, jolla tarkoitetaan, että organisaatiolla on selkeä järjestelmä, jolla epäeettistä toimintaa sanktioidaan ja toisaalta palkitaan ja tuetaan eettistä toimintaa.

Bachmannin (2017, 48–49) mukaan eettisen kulttuurin muuttaminen missä tahansa organisaatiossa on nähtävänä kokonaisvaltaisen prosessina, jossa on huomioitava sekä rakenteelliset että prosessuaaliset tekijät. Yritykset muuttaa

organisaation eettistä kulttuuria pysyvästi törmäävät usein ”organisatoriseen inertiaan”, eli eräänlaiseen tylsyyteen, joka Bachmannin (emt., 48) mielestä johtuu ”päätöksentekoprosessien epäselvyydestä ja tehottomuudesta”. Tämä selittää myös sen, miksi eettistä muutosta koskevat aloitteet jäävät toteuttamatta, koska organisaation yleinen mieliala ja asenteet (*mindset*) eivät muutu. Bachmann (emt., 49) painottaa, että tärkeää eettisen ilmapiirin muuttamisessa ja istuttamisessa on organisaation eettinen johtajuus. Rakenteet ja prosessit eivät ole niin tärkeässä asemassa eettisessä muutostyössä. Eettinen johtajuus edellyttää käytännössä eettisen orientaation oppimista ja omaksumista. Tämä tarkoittaa vastuunottoa siitä, että eettisesti kestävä toimintamalli istutetaan pysyväksi osaksi organisaation rakenteita ja prosesseja. Tämän lisäksi tarvitaan hyvin koordinoituja ja jaksotettuja toimintoja yksilöllisen käyttäytymisen sekä koko organisaation eettisen kulttuurin ja ilmapiirin muuttamiseksi.

Bachmann (2017, 49) mainitsee esimerkkinä eettisestä johtamismallista muutosjohtajat, joilla on ”kulttuurista intelligenssiä” sekä ”eettistä lukutaitoa”, joilla ohjata ja kehittää toimintoja oikeasuhtaisesti. Tämä on tärkeää esimerkiksi sen takia, että eettiset muutosehdotukset saadaan istutettua organisaation työntekijöiden omina aloitteina. Näin niitä ei myöskään ymmärretä ylhäältä johdettuina yrityksinä muokata työyksiköiden perinteisiä toimintatapoja. Manipulaatioksi tulkitut muutosehdotukset kohtaisivatkin vain vastarintaa työntekijöiden tasolla.

Bachmann (2017, 50) pitää tärkeänä myös sitä, että eettiset toimintamallit sopivat organisaation eri ammattikunnille ja hierarkkisesti eri tasoille oleville henkilöstöryhmille niin, että kaikki ovat valmiita sitoutumaan niihin. Erityisen tärkeää tässä yhteydessä on pohtia sitä, kuinka eettinen kulttuuri saadaan sopimaan toimipaikkojen työkulttuuriin. Ilman työkulttuurin tai työkulttuurien hyväksyntää eettiset muutokset eivät saa Bachmannin (emt., 50) sanoin ”strategista painoarvoa” tai sopivuutta. Vaarana on tällöin, että eettiset ohjelmat jäävät kirjoituspöytäehdotelmiksi tavoittamatta organisaatioiden operaationaalista tasoa muuten kuin osittain tai ei ehkä ollenkaan.

YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Edellä on tarkasteltu rikosseuraamusalan ammattietiikkaa tuen ja kontrollin näkökulmasta. Suhtautuminen tukeen ja kontrolliin on erottanut rikosseuraamusalalla toimivia ammattikuntia siitä lähtien, kun seuraamuskäytäntöjä on ryhdytty kehittämään kuntouttavaan ja sosiaalistavaan suuntaan. Tätä jännitettä on pyritty lieventämään monin eri tavoin. Ammattietiikkaa on samalla muokattu kullekin ammattikunnalle sopivaksi korostamalla sitä, kuinka tuki ja kontrolli yhdessä edistävät rikosseuraamusalan yhteistä tavoitetta auttaa seuraamuksiin tuomittuja rikollisuudesta irtaantumiseen. (Linderborg 2014, 19–20.)

Ammattietiikka heijastaa niitä arvoja, joihin eri maiden rikosseuraamusjärjestelmät ovat sitoutuneet, ja joita ne haluavat toteuttaa jokapäiväisillä käytännöillään. Se millaisina rikosseuraamusasiakkaat kokevat jokapäiväiset seuraamuskäytännöt, kertoo myös siitä, millaista alan ammatillinen etiikka todellisuudessa on ja miten sitoutuneita rikosseuraamusalan yksiköissä ollaan toiminnan tausta-arvoihin. Ammattikuntien välinen erimielisyys heijastuu väistämättä myös rikosseuraamusasiakkaan kokemuksiin saamastaan palvelusta esimerkiksi tilanteissa, joissa kuntoutustoimintoja ei saada yhteensovitettua kontrolli- ja turvallisuuskäytäntöjen kanssa.

Rikosseuraamusalalla olisikin syytä jatkaa keskustelua yhteisen näkemyksen löytämiseksi siitä, millä tavalla ammattikuntien käytäntöjä voidaan kehittää yhteistoiminnallisemmiksi niin, että ne yhdessä voisivat edistää ja tukea rikollisuudesta irtaantumista. Samalla myös ammattieettistä ajattelua tulisi kehittää niin, että se ottaisi monipuolisemmin huomioon rikosseuraamusalalla vaikuttavien ammattikuntien erityiset lähtökohdat työlleen.

Rikosseuraamusalan ammattietiikkaa on tähän mennessä kehitetty lähinnä eri ammattikuntien kuten vankila- tai yhdyskuntaseuraamushenkilöstön lähtökohdista huomioimatta sitä, miten ammattikunnat yhdessä voisivat edistää rikosseuraamusalan yleisiä tavoitteita. Tämä edellyttää koko organisaation sitoutumista kaikilla tasoilla ammattieettisen ohjelman kehittämiseen ja sen istuttamiseen jokapäiväisiin käytäntöihin. Vasta käytännön tasolla löytyvät toimintamallit ja menettelytavat, joiden avulla eri ammattikuntien yhteistoimintaa voidaan vahvistaa ja edelleen kehittää.

Samalla voidaan myös monipuolistaa ja laajentaa käsitystä ammattietiikasta suhteessa niihin laajempiin tavoitteisiin, joita rikosseuraamusalalla on koskien rikosseuraamusasiakkaiden tukemista normaalielämään ja rikoksettomuuteen. Ammattietiikka tulisi tässä mielessä ymmärtää paitsi muodollisesti myös substantiaalisesti eri käytäntöihin liittyvänä toimintana. Tähän mennessä toimintaa on arvioitu pääasiassa sen suhteen, miten hyvin se täyttää toiminnan ammattieettiset muotomääräykset esimerkiksi toimenpiteiden oikeudellisuuden suhteen. Tärkeätä olisi kuitenkin arvioida myös sitä, miten tarkoituksenmukaisesti ja hyvin se täyttää ne tavoitteet ja niiden taustalla olevat arvot, joita rikosseuraamusalalla on sen suhteen, millaisilla käytännöillä se haluaa edistää toimintaansa. Ammattieettiseen keskusteluun tulisi tämän takia sisällyttää myös kysymykset siitä, miten käytännöillä edistetään rikosseuraamusasiakkaiden mahdollisuuksia elää tasavertaisena kansalaisena yhteiskunnassa seuraamuksensa suorittamisen jälkeen. Tällä tavalla ammattietiikka laajenisi koskemaan oikeudenmukaisuuden ja laillisuuden lisäksi eettisesti tärkeitä kysymyksiä ihmisarvosta, mahdollisuuksien tasavertaisuudesta, syrjäytymisen ehkäisystä sekä sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. Näitäkin periaatteita on otettu eri maiden ammattieettiseen ohjelmaan rikosseuraamusalalla. Esimerkkinä tästä on Englanti, jossa yhdys-

kuntaseuraamuksissa on käytössä myös näin laajennettu ammattieettinen koodisto (Gregory 2010, 2282).

Suomessa rikosseuraamusalalla ei ole kuitenkaan vielä kehitetty alan yhteisiä ammattieettisiä koodeja siitä huolimatta, että täälläkin alan keskeisenä tavoitteena on rikoksettomuuteen tukeminen. Tämän takia olisi tärkeää kehittää alan koodistoa tavalla, joka auttaa kehittämään toimintoja alan keskeisten tavoitteiden saavuttamiseksi eettisesti oikealla ja kestävällä tavalla. Hyvän lähtökohdan tälle tarjoaa se työ, jota rikosseuraamusalalla Suomessakin on tähän mennessä tehty esimerkiksi alan laatukriteeristön kehittämisessä. Se tarjoaa lähtökohdan myös eettisen koodiston kehittämiseen tavalla, jossa on huomioitu tuen ja kontrollin mahdollisuudet ja haasteet rikosseuraamusalan käytäntöjen kehittämisessä eettisesti hyvällä ja kestävällä tavalla niin, että kaikki ammattikunnat tuntevat voivansa sitoutua niihin.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ACA Code of Ethics as approved by the ACA Governing Council 2014. American Counselling Association. https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf

Bachmann, B. (2017). Ethical Leadership in Organizations. Concepts and Implementation. New York: Springer International Publishing.

Banks, C. (2006). Criminal Justice Ethics. Theory and Practice. Thousand Oaks: Sage.

Burnett, R. (2005). The place of the officer-offender relationship in assisting offenders to desist from crime. Probation Journal 2005, 52/3, 221 – 242). https://doi.org/10.1177/0264550505055112.

Coyle, A. (2002). Gérer les prisons dans le souci du respect des droits de l'homme Manuel destiné au personnel pénitentiaire. London. King´s College: Centre Internatiol des Etudes Pénitentiaires.

Crewe, B. (2009) The Prisoner Society. Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison. Oxford: Oxford University Press.

Crewe, B. (2011). Soft power in prison: Implications for staff-prisoner relationships, liberty, and legitimacy. European Journal of Criminology 2011, 8/6, 455–468. https://doi.org/10.1177/1477370811413805.

Crewe, B. & Liebling, A. & Hulley, S. (2011). Staff culture, use of authority and prisoner quality of life in public and private sector prisons. Australian & New Zealand Journal of Criminology 2011 44/1, 94–115.

Denney, A. S. & Tewksbury, R. & Jones, R. S. (2014). Beyond Basic Social Needs: Social Support and Structure for Successful Offender Reentry. Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology 2014, 2/1, 39–67. https://epublications.marquette.edu/socs_fac/96.

Dominey, J. & Canton, R. (2022). Probation and the ethics of care. Probation Journal 2022, 69/3, 1–17. https://doi.org/10.1177/02645505221105401.

Gregory, M. (2010). Reflection and Resistance: Probation Practice and the Ethic of Care. British Journal of Social Work 2010, 40/7, 2274 – 2290. https://www.jstor.org/stable/43688034.

European Code of Ethics for Prison Staff. Recommendation CM/Rec (2012)XX of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Ethics for Prison Staff. Strasbourg: European Committee on Crime Problems (CDPC). Council for Penological Co-operation (PC-CP).

European Prison Rules. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Strasbourg. Council of Europe publishing.

Fenton, J. (2012). Bringing together messages from the literature on Criminal Justice Social Work and 'disjuncture': The importance of 'helping.' British Journal of Social Work 2012, 42/3, 941–956. https://www.jstor.org/stable/43771703.

Fenton, J. (2015). An analysis of "ethical stress" in criminal justice social work in Scotland: the place of values. British Journal of Social Work 2015, 45/5, 1415–1432. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu032.

Gregory, M. (2010). Reflection and Resistance: probation Practice and the Ethic of Care. British Journal of Social Work 2010, 40/7, 2274–2290. https://www.jstor.org/stable/43688034.

Jones, M.E. & Lurigio, A J. (1997). Ethical Considerations in Probation Practice. Perspectives 1997, 20/3, 26–32.

Kaptein, M. (2011). Understanding unethical behavior by unraveling ethical culture. Human Relations 2011, 64/6, 843–869. https://doi.org/0018726710390536.

Liebling, A. & Arnold, H. (2004). Prisons and their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life. Oxford: Oxford University Press.

Liebling, A. & Price, D. & Schefer, G. (2011). The Prison Officer. Cullompton. Willan.

Liimatainen, A. & Rantala, K. & Mäkipää, L. & Tyni, S. (2017). Porkkanaa ja keppiä. Rangaistusajan suunnitelmat osana vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa. Helsinki: Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti. Tutkimuksia 1/2017. https://hdl.handle.net/10138/162418.

Linderborg, H. (2014). Rikollisuus sosiaalisena ongelmana kontrollikulttuurin muutoksessa. Teoksessa: Linderborg, H. & Suonio, M. & Lassila, T. (toim.): Sosiaalityö ja sosiaalinen tuki rikosseuraamusalalla. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2014, 19–47.

Linderborg, H. & Norman, M. & Maununiemi, S-M. (2022). Prison officer training in Europe. Comparative Analysis of Prison Officer Training in Belgium, Germany, France, Italy, Portugal and Spain. Twinning-projektia (TR 16 IPA JH 05 19T: Strengthening the institutional capacity of Personnel Training Centres of the Penal Institutions in Turkey) varten tehty selvitys. Julkaisematon.

Linderborg, H. & Blomster, P. & Tyni, S. & Muiluvuori, M.-L. (2012). Laatuaikaa vankilassa. Tutkimus vankilaelämän laatuun vaikuttavista tekijöistä. Helsinki: Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 2/2012.

Linderborg, H. & Blomster, P. & Muiluvuori, M.-L. & Tyni, S. & Laurila, T. (2015). Yhtenäinen organisaatio – yhtenäinen laatu? Tutkimus vankeuden ja yhdyskuntaseuraamusten laatutekijöistä Rikosseuraamuslaitoksessa. Helsinki: Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 2/2015.

Lopez, L. L. (2021). The Occupational Experiences of Social Workers in Corrections. Minneapolis. Walden University. Walden Dissertations and Doctoral Studies Collection 2021. https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/11000.

Matejkowski, J. & Johnson, T. & Severson, M. E. (2014). Prison Social Work. Encyclopedia of Social Work. Oxford: National Association of Social Workers Press and Oxford University Press.

McNeill, F. (2006). A Desistance Paradigm for Offender Management. Criminology and Criminal Justice 2006, 6/1, 39 – 62. https://doi.org/10.1177/1748895806060666.

Nellis, M. (2012) Ethics, Rules, and the Electronic Monitoring of Offenders. European Committee on Crime Problems. Council for Penological Co-operation. March 2012.

Nellis, M. Standards and Ethics in Electronic Monitoring. Council of Europe 2015. Pietarinen, J. (2016). Etiikka, julkaistu 3.3.2015. http://filosofia.fi/node/6985. Viitattu 21.9.2016

Pihlajasaari, P. (2015). Eettinen organisaatiokulttuuri: yhteydet työhyvinvointiin ja työpaikan vaihtoihin. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in education, psychology and social research.

Pryor, M (2010). The unintended effects of prisoner reentry policy and the marginalization of urban communities. Dialectical Anthropology 2010, 34/4, 513 – 517. https://doi.org/10.1007/s10624-010-9207-5.

Quality & Impact inspection (2017). The effectiveness of probation work in Greater Manchester. Her Majesty's Inspectorate of Probation 1st Floor Civil Justice Centre 1 Bridge Street West Manchester, M3 3FX. http://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprobation

Raynor, P. & Vanstone, M. (2018). What matters is what you do: The rediscovery of skills in probation practice. European Journal of Probation 2018, 10/3. https://doi.org/10.1177/2066220318820199.

Recommendation (CM/Rec(2012)5 of the Committee of Ministers to member States on the European Code of Ethics for Prison Staff.

Terrill, W. & Paoline III, E. A. & Manning, P. K. (2006). Police culture and coercion. Criminology 2006, 41/4, 1003–1034. https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb01012x.

United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). A/RES/70/175. United Nations: New York. Available at https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/175&referer=/english/&Lang=E

van Kalmthout, A. M. & Durnescu, I. (2008). Probation in Europe. Nijmegem: Wolf Legal Publishers (WLP).

White, K. & Jordans, C. F.C. & Kerridge I. (2014). Contextualising professional ethics: the impact of the prison context on the practices and norms of health care practitioners. Journal of Bioethical Inquiry. Published online: 11 July 2014. 11/3, 333–345. https://Doi: 10.1007/s11673-014-9558-8

Whitehead, J. T. (2009). Ethical issues in probation, parole and community corrections. Teoksessa: Braswell, M. C. & McCarthy, B. R. & McCarthy, B. J. (ed.). Justice, Crime and Ethics. Seventh Edition. Washington: Anderson Publishing 2009. 217–238.

Whitehead, J. T. & Lindquist. C. A. (1992). Determinants of probation and parole officer professional orientation. Journal of Criminal Justice 1992, 20/1, 13–24.

Willis, A. (1983) A Balance between Care and Control in Probation: A Research Note. The Britsih Journal of SocialWork 1983, 13/1, 339–346. https://www.jstor.org/stable/23704008.

Ylisassi, H. & Seppänen, L. & Uusitalo, H. & Kalavainen, S. & Piispanen, P. (2016). Aktivoiva lähityö. Vankiloiden valvonta- ja ohjaushenkilöstö vuorovaikutuksellista lähityötä kehittämässä. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 2/2016.

Young, Diane S. (2015) Lived Challenges to Ethical Social Work Practice in Criminal Justice Settings. University of Washington Tacoma. UW Tacoma Digital Commons. Social Work & Criminal Justice Publications 9 – 2 – 2015.

Karoliina Nikula & Maria Normann

EETTISESTI KESTÄVÄ KOKEMUSASIANTUNTIJUUS RIKOSSEURAAMUSALALLA – TILAAJAN NÄKÖKULMA[1]

JOHDANTO

Kokemustiedon ja kokemusasiantuntijuuden hyödyntäminen on lisääntynyt sosiaali- ja terveysalalla 2000-luvulla. Kokemusasiantuntijatyö on vakiinnuttanut paikkansa osana sote-alaa. Myös rikosseuraamusalalla on ryhdytty tilaamaan kokemusasiantuntijuutta ja kokemustietoa. Rikosseuraamusalalla kokemusasiantuntijoita on tilattu mm. rikosseuraamusasiakkaan näkökulman huomioimiseen palveluiden kehittämisessä, järjestöissä työparityössä ja korkeakoulussa opintojaksoilla vierailijana tai vaikkapa tehtävien arvioinnissa uuden näkökulman tuojana.

Kokemusasiantuntijuus on rantautunut 2000-luvulla Suomeen Iso-Britanniasta ja Tanskasta. Taustalla kokemusasiantuntijuuden hyödyntämisessä on tavoite asiakkaan osallisuudesta. Asiakkaan osallisuudelle on säädösperusteet mm. perustuslaissa (731/1999, 2. ja 14. §:ssä), sosiaalihuoltolaissa (1301/2014); kuntalaissa (410/2015, 22 §:ssä), ja laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000). Kokemusasiantuntijuutta on perusteltu mm. osallisuudella, palveluiden kehittämisellä ja demokratialla.

Tahtotilaa kokemusasiantuntijuuden hyödyntämiselle on kuvattu esimerkiksi STM:n Asiakas- ja potilasturvallisuusstrategia ja toimeenpanosuunnitelmassa 2022–2026. Siinä todetaan, että ”Olemassa olevaa kokemusasiantuntijajärjestelmää on hyödynnettävä nykyistä laajamittaisemmin laadun ja turvallisuuden kehittämisessä.” (STM 2022, 26.) Dokumentissa osallisuus ymmärretään myös turvallisuuskysymyksenä. Asiakkaiden kokemusten nähdään ohjaavan palveluiden kehittämistä (STM 2022, 25). Kokemusasiantuntijan tilaajalla tarkoitamme tässä henkilöä tai tahoa, joka kutsuu kokemusasiantuntijan (kokemus)asiantuntijuutensa perusteella esimerkiksi järjestettävään tapahtumaan puhumaan, panelistiksi, osaksi jotain työryhmää tai kehittämistyötä tai asiakastyöhön organisaatiossaan. Tilaajan näkökulmasta kokemusasiantuntija voi olla uuden näkökulman tuoja, omaa työtä rikastuttava tai yksi osa jaettua

[1] Artikkeli on toteutettu osittain osana Kokemusasiantuntijat verkossa -hanketta, jota rahoittaa ESR osana unionin Covid-19-pandemian johdosta toteuttamia toimia.

asiantuntijuutta. Rikosseuraamusalalla kokemusasiantuntijuuden hyödyntämisen voidaan nähdä olevan yksi uusi tai uudehko menetelmä tehdä vaikuttavaa työtä uusintarikollisuuden ehkäisemiseksi tai kuntoutumiseksi.

Kokemusasiantuntijuuden hyödyntämiseen liittyy kuitenkin edelleen epäselvyyksiä ja suoranaista tiedon puutettakin. Kokemusasiantuntijuuteen liittyy myös paljon eettisiä kysymyksiä, lähtien käsitteen määrittelystä. Usein puhutaan kokemusasiantuntijoista, kokemustoimijoista, vertaisista tai jaetusta asiantuntijuudesta jne. Tässä artikkelissa kirjoitamme kokemusasiantuntijoista ja tarkoitamme sillä THL:n määritelmää mukaillen ”ihmistä, jolla on omakohtaista kokemusta joko sairastavana, kokeneena, toipuneena, kuntoutuvana, palveluita käyttäneenä tai läheisenä/omaisena. Kokemusasiantuntija tietää, mikä häntä on auttanut ja mitkä tekijät ovat vaikuttaneet hänen tai läheisensä toipumiseen tai elämän muutokseen sekä siihen sopeutumiseen.” (THL n.d.)

TUTKIMUSONGELMA JA TUTKIMUSKYSYMYS

Tarkastelemme tässä artikkelissa kokemusasiantuntijuutta rikosseuraamusalalla sosiaalieettisestä näkökulmasta. Sosiaalietiikka tarkastelee yhteisön, yhteiskunnan ja yksilön arvoja ja valintoja. Yksilön toimintaa ohjaavat yhteiskunnan rakenteet, lait, käytänteet, perinteet ja ehkä lausumatonkin moraalinen paine (Pruuki 2007, 21). Sosiaalietiikan yhtenä tehtävänä on esittää vaihtoehtoisia ajatusmalleja. (Björklund 2008, 39–40.)

Kysymme *(1) Mitä kokemusasiantuntijuuden eettiset ohjeistot kertovat? (2) Mitä olisi hyvä ottaa huomioon rikosseuraamusalan kokemusasiantuntijuuden eettistä ohjeistoa laadittaessa?* Keskitymme artikkelissa kokemusasiantuntijan tilaajan näkökulmaan, emme niinkään kokemusasiantuntijan eettiseen ohjeistukseen. Tilaajalla tarkoitetaan tässä yhteydessä ammattilaista, ammatillista yhteisöä tai organisaatiota joka tilaa / hyödyntää kokemusasiantuntijaa. Lopuksi täytämme sosiaalietiikan tehtävän vaihtoehtoisista ajatusmalleista tarjoamalla kehitysehdotuksia jatkoon. Artikkelissa on normatiivinen lähestymistapa kysymyksen kaksi osalta, sillä pyrimme kysymyksen yksi jälkeen jäsentelemään sitä, mitä olisi jatkossa hyvä ottaa huomioon.

MENETELMÄ

Tämän artikkelin välineet ja lähestymistapa ovat käsitteellisiä. Metodimme on filosofinen käsite- ja argumentaatioanalyysi. Etsimme vastauksia tutkimuskysymyksiimme hakemalla valitusta aineistosta käsitteitä, argumentteja, väitelauseita ja ajatusrakennelmia, jotka ovat relevantteja tutkimuskysymyksiemme kannalta. Tätä artikkelia teemme lähteiden ja niihin olennaisesti liittyvän kirjallisuuden avulla.

Filosofinen ajattelu lähtee yleensä liikkeelle problematisoinnista eli ongelmien herättämisestä. Lähtökohta voi olla käsitys, jota ei ole aiemmin pidetty ongelmallisena. Problematisoinnissa on välineenä kriittinen epäily. Sen avulla pyritään "paljastamaan kohteena olevaan käsitykseen liittyviä epäselviä käsitteitä tai kyseenalaisia ennakko-oletuksia." (Niiniluoto 1984, 62.) Tässä artikkelissa problematisointi on rikosseuraamusalan kokemusasiantuntijuudessa paikannettu vaje eettisen ohjeiston osalta. Toisena vaiheena on eksplikointi eli vastausyritysten muotoilu filosofiseen ongelmaan. Eksplikointivaihe muodostuu käsitteiden analysoinnista ja määrittelemisestä, kysymysten täsmennyksestä, ideoiden esittämisestä ja filosofisten teesien ja näkemysten muotoilusta. Se tarkoittaa aineistona olevien eettisten ohjeistojen tutkimista siinä mielessä, mitä voidaan oppia lähialojen eettisistä ohjeistoista. Kolmantena vaiheena on argumenttien esittäminen vastausyritysten tueksi tai niitä vastaan, eli vastausyritysten vertailu ja arvostelu (Niiniluoto 1984, 62–63). Se tarkoittaa tässä edellisen vaiheen analyysin pohjalta tehtyjä ehdotuksia rikosseuraamusalan eettisen ohjeiston laadintaan tulevaisuudessa.

AINEISTO: KOKEMUSASIANTUNTIJUUDEN ETIIKKAAN LIITTYVIÄ OHJEISTUKSIA

Kokemusasiantuntijuuden etiikkaa tukemaan on Suomessa olemassa joitakin ohjeistuksia ja oppaita. Harva ohjeistus tai opas suuntautuu kokemusasiantuntijan työllistäjälle/tilaajalle. Tarkastelemme tässä artikkelissa seuraavia lähteitä:

1. Lastensuojelun kokemusasiantuntijuuden eettisiä ohjeita
2. Maahan muuttaneet kokemusasiantuntijoina. Eettiset toimintaohjeet järjestötoimijoille
3. Kokemusasiantuntija – hoidon ja avun kohteesta omien kokemusten jakajaksi sekä palveluiden kehittäjäksi
   – Opas kokemusasiantuntijatoiminnasta
4. THL: Kokemusosaaminen-sivu
5. Nuorten osallisuus ja kokemusasiantuntijuus ennen, nyt ja tulevaisuudessa -raportti
6. Sidosryhmäyhteistyön linjaukset (Rikosseuraamuslaitos)
7. Etenen kannanotto vapaaehtoistoiminnan etiikasta
8. Change from Within: Insights from people with lived experience working to improve the criminal justice system

Aineistomme koostuu kahdesta eettisestä ohjeistosta, jotka liittyvät kokemusasiantuntijuuteen (lähteet 1 ja 2), lisäksi olemme käyttäneet kokemusasiantuntijuutta käsitteleviä oppaita (lähteet 3–5). Rikosseuraamuslaitoksen tuoreet sidosryhmäyhteistyön linjaukset sisältävät kokemusasiantuntijoita käsittelevän luvun ja ovat siksi valikoituneet mukaan aineistoon (6).

Hietalan ja Rissasen (2015) mukaan kokemusasiantuntijatoiminnassa yhdistyvät vapaaehtoistyön ja ammatillisen auttamisen ainekset. Siksi olemme sisällyttäneet aineistoon myös vapaaehtoistoimintaa käsittelevän lähteen (lähde 7) ja kansainvälisen näkökulman kokemusasiantuntijuudesta rikosseuraamuskontekstissa (lähde 8).

KOKEMUSASIANTUNTIJUUDEN HYÖDYNTÄMINEN EETTISENÄ KYSYMYKSENÄ

Kokemusasiantuntijatoimintaa ei säätele tai ohjaa virkavastuu toisin kuin perinteisiä professionaalisia tehtäviä. Tämä tarkoittaa sitä, että on epäselvää, mitä seuraa esimerkiksi siitä, jos kokemusasiantuntija toimii tehtävissään vastuuttomasti: hän ei (välttämättä) saa siitä seuraamuksia virallisesti, toisin kuin virkavastuulla toimiva. Tämä tarkoittaa myös sitä, että ei ole selkeästi säädetty työnantajalle sääntöjä, odotuksia tai reunaehtoja kokemusasiantuntijoiden työllistämiselle (kts. esim. Oravasaari ja Nikula 2022; Helenius ym. 2022).

Vaikka kokemusasiantuntijuus on yleistynyt ja kokemusasiantuntijoiden osaamisen hyödyntäminen on lisääntynyt, esimerkiksi rikosseuraamusalalla ei vielä ole vakiintuneita käytäntöjä tai ohjeita siitä, miten kokemusasiantuntijuutta laajemmin hyödynnetään. Rikosseuraamuslaitos on julkaissut Sidosryhmäyhteistyön linjaukset 2022, niissä käsitellään myös kokemusasiantuntijuuden hyödyntämistä (Rikosseuraamusalaitoksen julkaisuja 2022). Linjauksissa todetaan yhteistyön kokemusasiantuntijoiden kanssa olevan tällä hetkellä valtakunnallisesti hajanaista, satunnaista ja eritasoista. Uuden toimintatavan käyttöönotto vaatii aina aikaa, prosessointia sekä vallitsevien käytäntöjen ja reunaehtojen tarkastelua ja soveltamista. Kokemusasiantuntijuuden hyödyntäminen ja linjaukset ovat Suomessa rikosseuraamusalalla uudehkoja. Siksi ei vielä voidakaan olettaa, että kaikille työntekijöille olisi vielä selvää, miten kokemusasiantuntijoita voidaan vastuullisesti ja omaan yksikköön sopivalla tavalla hyödyntää esimerkiksi osana kuntoutusta, palveluiden kehittämistä tai osallisuuden lisäämistä. Työntekijän/tilaajan omaan koulutukseen ei myöskään ole välttämättä sisältynyt elementtejä kokemusasiantuntijuudesta sote-alalla, joten sellainen taito tulee ottaa haltuun työelämän muuttuessa.

Kokemusasiantuntijuuden hyödyntämiseen tarvitaan rikosseuraamusalalla, kuten muuallakin sosiaalialalla, tietopohjaa, koulutusta ja ilmiön kanssa tutuksi tulemista. Eettinen toimintaohjeisto tukisi sekä tilaajan että kokemusasiantuntijan toimintaa. Eettisten ohjeistusten puute kokemusasiantuntijoiden kanssa toimiessa on havaittu jo 2014 THL:n Kokemukset käyttöön – kokemusasiantuntijatoiminnan kehittäminen -raportissa (Kostiainen ym. 2014). Raportin kehittämisehdotuksissa on maininta siitä, että kokemusasiantuntijan

asema suhteessa järjestelmään, ammattilaisiin ja asiakkaisiin kaipaa selkeyttämistä. Raportissa huomioidaan, että eettisiin kysymyksiin on syytä kiinnittää huomiota. Esimerkkeinä kirjoittajat nostavat esiin, että on pohdittava, mihin tilanteeseen asiakkaan voi laittaa; milloin on syytä luopua kokemusasiantuntijan roolista; milloin kokemusasiantuntija edustaa laveampaa näkökulmaa ja milloin henkilökohtaista kokemustaan.

Erilaisia näkemyksiä on siitäkin, pitäisikö kokemusasiantuntijuuden olla vain siirtymä- ja välivaihe, vai tulisiko sen olla mahdollista myös kokopäivätyönä. On hyvä pohtia, onko vaarana, että yksilö jää epätoivotulla tavalla oman tarinansa ja kokemusasiantuntijaidentiteetin vangiksi (kts. lisää esim. Buck 2022). Siirtymä asiantuntijaksi voi olla haastavaa, kun ympäristö palauttaa henkilön kokemusasiantuntijuuden aina uudestaan ja uudestaan esille, vaikka henkilö ei ehkä sitä niin välttämättä haluaisikaan. Tällä hetkellä rikosseuraamusalan kokemusasiantuntijat tekevät paljon keikkaluontoista työtä, mutta osa heistä tekee myös kokopäiväistä työtä esimerkiksi työparimallin kautta. (kts. esim. Lindström 2021; Oravasaari ja Nikula 2022; Aalto 2018). Kokemusasiantuntijatoiminnan oppaassa on esitetty uhkana, että kuntien ja valtion taloudellisen tilanteen ollessa heikko, kokemusasiantuntijoita käytettäisiin hyväksi vaikkapa korvaamaan ammattilaisia ilman korvausta tai nimellisellä korvauksella. (Kokemusasiantuntijatoiminnan opas 2014.)

Kansainvälisesti tarkastellen kokemusasiantuntijoita työskentelee esimerkiksi mielenterveystyössä. Australiassa *Lived Experience workfoce* käsitteen alle mahtuu monta eri työtitteliä, kuten Consumer Consultant, Family and Carer Consultant, Consumer Support Peer Worker. Kokemusasiantuntijuuden rajapintaan jää oppisopimuksella opiskeleva sosiaali- ja terveysalan henkilökunta, jolla itsellään on kokemusta mielenterveysongelmista, päihderiippuvuudesta, rikollisuudesta jne. (Forensicare 2022). Myös Suomessa kokemusasiantuntijuutta jaetaan ja hahmotetaan eri nimikkeiden alla, kuten alussa kuvasimme.

ANALYYSI

Olemme analysoineet ja eritelleet alla olevaan taulukkoon aineistona olevia kahdeksaa eri lähdettämme. Niiden voi nähdä käsittelevän kokemusasiantuntijuuden etiikkaa, vaikka niitä ei ole kirjoitettu erityisesti juuri rikosseuraamusalan kontekstiin.

TAULUKKO 1. Kuvaus ja luokittelu lähdeaineistosta (Normann 2022).

Lähde	1. Lastensuojelun kokemusasiantuntijoiden eettiset ohjeet.	2. Maahan muuttaneet kokemusasiantuntijoina. Eettiset toimintaohjeet järjestötoimijoille.	3. Kokemusasiantuntija – hoidon ja avun kohteesta omien kokemusten jakajaksi sekä palveluiden kehittäjäksi – opas kokemusasiantuntijatoiminnasta.	4. THL: Kokemusosaaminen-sivu.	5. Nuorten osallisuus ja kokemusasiantuntijuus ennen, nyt ja tulevaisuudessa -raportti.	6. Sidosryhmäyhteistyön linjaukset.	7. Vapaaehtoistoiminnan etiikka. Etenen kannanotto.	8. Change from Within: Insights from people with lived experience working to improve the criminal justice system.
Laatija ja vuosi	Lastensuojelun keskusliitto ym. (n.d.)	Väestöliitto (2017)	Kuntoutusäätiö ja Mielenterveyden keskusliitto (2015)	THL, päivitetty 2022	Pesäpuu ry	Rikosseuraamuslaitos 2022	Etene (2014)	Criminal Justice Alliance (2019)
Julkaisun tarkoitus ja kohderyhmä	Lastensuojelun kokemusasiantuntijuuden eettisten ohjeiden tarkoituksena on antoisan ja onnistuneen yhteistyön kokemusasiantuntijoiden ja heidät kutsuneiden tahojen osalta.	Ohjeistuksen tarkoituksena on ohjata järjestöjä käyttämään maahan muuttaneiden kokemusasiantuntijuutta osana työtään eettisesti kestävällä tavalla.	Oppaassa kuvataan etupäässä päihde- ja mielenterveyskentässä tapahtuvan kokemusasiantuntijatoiminnan lähtökohtia. Opas on tarkoitettu kokemusasiantuntijalle tai sellaiseksi aikovalle, laajasti kokemusasiantuntijoiden kanssa toimiville ammattilaisille, kokemusasiantuntijoiden sosiaaliturvasta ja -etuuksista päättäville viranomaisille.	Sivu kuuluu Hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen johtamisen sivustolle. Sivuston pääkohderyhmiä ovat johtavat viranhaltijat kaikilla hallinnonaloilla sekä hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen suunnittelijat kunnissa ja alueilla.	Raportissa kuvataan niitä keskeisiä tekijöitä, joita tarvitaan mahdollistamaan ja varmistamaan kokemusasiantuntijatoiminnan hyöty kaikille osapuolille. Raportti kokoaa yhteen myös viisitoista konkreettista toimintamallia nuorten osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden toteuttamiseksi.	Linjauksiin on koottu ohjeita Rikosseuraamuslaitoksen sidosryhmäyhteistyöhön rikollisuuden torjunnassa oikeusministeriön hallinnonalalla, sote-, työllisyys- ja koulutuspalvelujen sekä järjestöjen kanssa. Tämän lisäksi on linjattu myös yhteistyöstä asiakkaiden läheisten ja kokemusasiantuntijoiden kanssa sekä tutkimuksessa ja kansainvälisessä toiminnassa tehtävään sidosryhmäyhteistyöhön liittyen.	Kannanotossa pohditaan vapaaehtoistyön asemaa, merkitystä ja toimintatapoja osana sosiaali- ja terveydenhuollon toimintakenttää.	Raportti koskee kokemusasiantuntijoiden tarvetta päästä palkalliseen työhön ja saada vaikutusvaltaa alalla. Raportissa esitetään ehdotuksia viranomaisille, järjestöille, korkeakouluille, työnantajille ja alan rahoittajille.
Ala	Lastensuojelu	Maahanmuuttajien kanssa tehtävä työ, vammaistyö	Päihde- ja mielenterveyskenttä, julkiset palvelut	Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen	Lastesuojelu	Rikosseuraamusviraston toiminta	Vapaaehtoistyö	Criminal Justice

Ohjaavia periaatteita tai ohjeita kokemusasiantuntijan kanssa tehtäväsä työssä	Luottamuksellisuus, tasa-arvoisuus, turvallisuus, kunnioitus, vapaaehtoisuus (todetaan, ei selitetä).	Muistilista yhteistyöhön kokemusasiantuntijoiden kanssa 1. Kunnioita kokemusasiantuntijaa ja hänen itsemääräämisoikeuttaan. 2. Sovi selkeästi yhteistyön ehdot. 3. Muista, että kokemusasiantuntija edustaa ensi sijassa omaa itseään, ei organisaatiotanne. 4. Valmenna hänet ennen tilaisuutta tai haastattelua. 5. Varmista palaute ja tuki kokemusasiantuntijalle. 6. On suositeltavaa, että kokemusasiantuntijalle maksetaan korvaus. Eettiset periaatteet ja toimintatavat a) Ihmisarvo ja yksilön kunnioittaminen b) Tasavertaisuus ja syrjinnän vastaisuus c) Itsemääräämisoikeus d) Yksityisyys ja luottamus	Eettiset toimintaohjeet järjestötoimijoille ovat selkeästi suunnattu kokemusasiantuntijan tilaajalle tai työllistäjälle.	Vaikka kokemustoimijan kanssa sovittaisiin toiminnasta, jota ei määritellä varsinaiseksi asiantuntijatehtäväksi, josta saa palkkaa tai palkkioita, tulee yhdenvertaisuusperiaatteesta ja toiminnan eettisyydestä huolehtia. Esimerkiksi matkakuluista, ateria- ja majoituskuluista sekä työnohjauksesta ja tuesta tulee sopia siten, että osallistuminen on mahdollista.	Osallistumisen tulee olla: a) avointa ja informatiivista, b) vapaaehtoista, c) kunnioittavaa, d) merkityksellistä, e) lapsille sopivaa, f) kaikille avointa, g) koulutukseen perustuvaa, h) turvallista ja riskit huomioivaa, i) vastuullista.	Linjaukset sisältävät tavoitteita kokemusasiantuntijoiden kanssa tehtävän työn kehittämiseksi.	Ammatillista auttamista, vapaaehtoistoimintaa, vertaistukea, omaisauttamista ja kokemusasiantuntijatoimintaa koskevat samat, yhteiset eettiset periaatteet. Asiakkaan etu, hänen ihmisarvonsa kunnioittaminen, hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen ovat tärkeitä eettisiä periaatteita kaikessa toiminnassa. Sosiaali- ja terveystoimen ammattilaisella on tiukka tietojen salassapitovelvollisuus ja sama velvoite koskee myös muita toimijoita.	Ei suoranaisesti.
Kokemusasiantuntija määritelty	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei	Kyllä
Kokemusasiantuntijuuskoulutus mainittu	Ei	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei	Kyllä	Ei	Ei
Palkkio tai korvaus mainittu	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä
Kokemusasiantuntijuus ja työllistyminen palkkatyöhön	Ei	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei	Ei	Kyllä

Palkkion vaikutuksesta sosiaalietuuksiin	Ei	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei	Ei	Ei	Ei
Vapaaehtoisuus	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei	Kyllä	Ei	Kyllä	Kyllä
Muuta	Turvallinen tila mainittu	Media- ja somehuomio Kokemusasiantuntijan oman jaksamisen huomioiminen Kokemusasiantuntijoita etsittäessä on monipuolisuus tärkeää sukupuoli, ikä, uskonto, taustamaa, elämäntilanne, ammatillinen osaaminen, kokemus ja taustatiedot ym.			Turvallinen tila mainittu		Median huomio	

MITÄ KOKEMUSASIANTUNTIJUUDEN EETTISET OHJEISTOT KERTOVAT?

Tässä kappaleessa vastaamme ensimmäiseen tutkimuskysymykseemme *Mitä kokemusasiantuntijuuden eettiset ohjeistot kertovat?* Tarkastelemamme ohjeet kattavat osittain samoja käytännöllisiä aiheita, kuten palkkioita ja kulukorvauksia, mutta myös abstraktimpia asioita, kuten kokemusasiantuntijuuden määritelmän tai toimintaan liittyviä arvoja. Osa ohjeista ja oppaista on hyvinkin seikkaperäisiä, osa yleisemmällä tasolla. Etiikasta ei kaikissa oppaissa ole yhtä laajasti tai selkeästi kirjoitettu. Usein eettiset ohjeistot ovat ammattiliittojen laatimia (esim. lääkärin eettinen ohje, sairaanhoitajan eettiset ohjeet jne). Varsinaisesti (kokemusasiantuntijuuden) eettisten ohjeiden laatiminen ei välttämättä kuulu kenellekään.

KOKEMUSASIANTUNTIJUUDEN HYÖDYT TILAAJALLE

Aineistossamme kokemusasiantuntijoiden kanssa tehtävän työn hyödyt tilaajalle tunnistetaan kaikissa kokemusasiantuntijuutta käsittelevissä julkaisuissa. Esimerkiksi todetaan, että kokemusperäinen tieto ja ymmärrys voi auttaa palauttamaan ja säilyttämään ammatillisen työn perustehtävän elävyyden, inhimillisyyden ja vaikuttavuuden. Tämän lisäksi ammattilaisen ja kokemusasiantuntijan yhteistyön nähdään mahdollistavan ja vahvistavan työn eettistä perustaa ja mielekkyyttä (Hietala & Rissanen 2015, 19). Kokemusasiantuntija tarjoaa asiakaslähtöisen näkökulman palveluiden kehittämiseen ja tuottamiseen. Koke-

musasiantuntijan tiedon avulla voidaan myös edistää yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ja rakentaa tasa-arvoista yhteiskuntaa (Väestöliitto 2017). Etenen (2014) mukaan vapaaehtoistoiminnan avulla voidaan löytää uusia keinoja ratkaista sellaisia pulmatilanteita, joihin ammatillisella työllä ei saa otetta.

TAULUKKO 2. Kokemusasiantuntijuuden hyötyjä kootusti lähdeainestosta (Nikula ja Normann 2022).

Kokemusasiantuntijuus auttaa työn perustehtävän elävyyden, inhimillisyyden ja vaikuttavuuden palauttamisessa ja säilyttämisessä
Kokemusasiantuntijuus vahvistaa ja mahdollistaa työn eettistä perustaa ja mielekkyyttä
Tarjoaa asiakaslähtöisen näkökulman kehittämistä ja tuottamista palveluihin
Edistää yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta
Edistää yhteiskunnallista tasa-arvoisuutta
Löytää uusia ratkaisukeinoja pulmatilanteisiin

PALKKIOT, KORVAUKSET JA TYÖLLISTYMINEN

Kokemusasiantuntijan työstä korvauksen maksaminen ei näyttäydy aineistomme perusteella itsestäänselvyytenä. Kuitenkin kaikissa aineistoissa suositellaan, että jos palkkioita ja kulukorvauksia maksetaan, on siitä sovittava etukäteen.

THL:n sivustolla (2022) palkkio sidotaan koulutukseen, sillä verkkosivuilla lukee, että koulutetulle kokemusasiantuntijalle kuuluu maksaa asianmukaiset palkkio- ja kulukorvaukset. Koulutuksen ollessa ehtona, rajautuvat kokemuskoulutusta vailla olevat kokemusasiantuntijat (ainakin teoriassa) palkkioiden ulkopuolelle. Rikosseuraamuslaitos (2022, 68) edellyttää todennettavissa olevaa kokemusasiantuntijuuteen liittyvää koulutusta. Tätä kautta palkkion maksaminen on sidoksissa koulutukseen myös Rikosseuraamuslaitoksella. Ehkei ole vielä selvää, miten tämä aina käytännössä todennetaan.

Useat lähteet tunnistavat palkkiollisen työn taloudellisen ja työllistävän merkityksen. Väestöliiton oppaassa (2017, 2) on kiinnitetty huomiota siihen, että kokemusasiantuntijatoiminnassa mukana olevilla on mahdollisuus kehittyä arvostetuiksi asiantuntijoiksi ja ansaita sillä myös lisätuloja. Criminal Justice Alliance (2019, 3) kertoo, että moni vapaaehtoistyön järjestö tekee työtä sen eteen, että kokemusasiantuntijat myös rikosseuraamussektorilla voisivat siirtyä vapaaehtoisen ja kuultavan rooleista palkatuiksi ja vaikutusvaltaisiksi toimijoiksi, jotta myös he itse saavat hyötyä tärkeistä tiedoistaan. Kaijainen ym. (2022, 33) ehdottavat kokopäiväisen työllistämisen mallia, jossa hyvinvointialueen nuorten kokemusasiantuntijatoiminnasta vastaavan työntekijän työpariksi palkataan lastensuojelun sijaishuollosta itsenäistynyt nuori aikuinen, kahden vuoden sopimuksilla.

Kun kyseessä on keikkatyö Kaijainen ym. (2022, 45) suhteuttavat maksettavan palkkion suuruuden tehtävien sitoutumisen ja vaatimusten kasvaessa. Raportissa suositellaan käyttämään KoKoA ry:n (Koulutetut Kokemusasiantuntijat) viitteellisiä ohjeistuksia siitä, mistä ja minkälaisia palkkioita eri tehtävistä tulisi maksaa. Myös Rikosseuraamuslaitos (2022, 69) viittaa KoKoA ry:n ohjeistuksiin palkkauksessa.

MEDIA JA SOSIAALINEN MEDIA

Median tai sosiaalisen median huomio on mainittu kahdessa oppaassa. Maahan muuttaneita kokemusasiantuntijoita koskevassa oppaassa (Väestöliitto 2017) todetaan, että on olemassa riski, että kokemusasiantuntijoiden esiintyminen ja toiminta herättää kielteistä tai yllättävän laajaa media- ja somehuomiota.

Etenen (2014) kananotossa muistutetaan siitä, että vapaaehtoisilla on harvoin vankkaa kokemusta viestinnästä ja median toimintatavoista ja että julkinen mielenkiinto voi kohdistua vapaaehtoisen toimintaan. Kummassakin tekstissä annetaan tilaajalle/työnantajalle vastuu tämän riskin tiedostamisesta ja vapaaehtoisen tai kokemusasiantuntijan neuvonnasta ja tukemisesta, erityisesti jos kielteistä palautetta tulee.

TILAAJAN TAHTO KUULLA AIDOSTI KOKEMUSASIANTUNTIJUUTTA

Kokemusasiantuntijuudesta on todettu olevan hyötyä monella tavalla. Hyötyä ei kuitenkaan saada, jos tilaaja ei aidosti ole valmis kuulemaan tai kehittämään toimintaansa. Rikosseuraamuslaitoksessa (2022) tunnistetaan työntekijöihin liittyvät haasteet ja vaihtelevat asenteet. Syynä epäluottamukseen esitetään puuttuvia yhdenmukaisia toimintamalleja turvallisuuskysymyksiin ja ongelmatilanteisiin liittyen. Linjauksissa todetaan myös, että yhteistyö vaatii työntekijöiltä uudenlaista osaamista vuoropuheluun oman ammatillisuuden ja ammatillisen kokemuksen ulkopuolelta tulevan kokemustiedon kanssa.

Etenen kannanotossa (2014) todetaan, että ammattilaisilta edellytetään ennakkoluulotonta lähestymistapaa, joka korostaa mahdollisuuksia ja ratkaisuja, ei niinkään ongelmia ja vaikeuksia. Kaijainen ym. (2022, 24) kertoo, että kokemusasiantuntijuuden käyttämisen on oltava vastuullista: seurantaan ja arviointiin sitoutuminen on hyvin tärkeää. Kun kyseessä on tutkimus- ja kuulemismenettelyt, on kokemusasiantuntijoille kerrottava siitä, miten heidän näkemyksiään on tulkittu ja käytetty. Tarvittaessa heille on annettava mahdollisuus kyseenalaistaa havainnoista laadittu analyysi ja vaikuttaa siihen. Kokemusasiantuntijoilla on myös oikeus saada selvää palautetta siitä, miten heidän osallistumisensa on vaikuttanut lopputulokseen.

Edellä olemme tarkastelleet taulukossa 1 esitettyä erittelyä. Tarkastelemme seuraavaksi, miten olisi hyvä edetä tästä eteenpäin, jos ja kun rikosseuraamus-

alalle jossain vaiheessa laadittaisiin oma kokemusasiantuntijuuden eettinen ohjeisto.

MITÄ RIKOSSEURAAMUSALAN KOKEMUSASIANTUNTIJUUDEN EETTISTEN OHJEIDEN OLISI HYVÄ SISÄLTÄÄ?

Tässä kappaleessa vastaamme toiseen tutkimuskysymykseemme *Mitä olisi hyvä ottaa huomioon rikosseuraamusalan kokemusasiantuntijuuden eettistä ohjeistoa laadittaessa?* Vastaus kysymykseen on ”tutkimustulos”, joka pohjautuu edeltävään analyysiin: sisältöihin ja sisältöjen mahdollisiin puutteisiin. Mitä siis edellisten pohjalta voidaan sanoa rikosseuraamusalan kokemusasiantuntijuuden eettisen ohjeiston kehittämisen pohjaksi?

Esitämme kuusi asiaa, jotka minimissään tulisi ottaa huomioon, kun pohditaan kokemusasiantuntijuuden etiikkaa rikosseuraamusalalla tilaajan näkökulmasta: 1) kokemusasiantuntijan työn vastikkeellisuus, 2) palkkion vaikutus etuuksiin, 3) media ja sosiaalinen media, 4) vaikutusmahdollisuus sekä 5) valtasuhteet ja 6) kokemusasiantuntijan turvallisuus.

1) Vastikkeellinen vai vapaaehtoinen työ

Vapaaehtois- tai kokemusasiantutijatyön vastikkeellisuudesta on vähintään maininta kaikissa lähteissä. Etenen julkaisussa todetaan, että vapaaehtoistoiminnasta tekijä ei saa palkkaa ja että vapaaehtoinen toiminta itsessään palkitsee tekijänsä. Hietala ja Rissanen (2015) toteavat, että kokemusasiantuntijatoiminnassa yhdistyvät vapaaehtoistyön ja ammatillisen auttamisen ainekset. He huomauttavat, että vastikkeet ovat merkittävä asia pienituloisille, työelämän ulkopuolella toimiville tai välityömarkkinoiden kautta palkkatyöhön pyrkiville kuntoutujille. Vastikkeettomaan kokemusasiantuntijatoimintaan sitoutuminen voi olla köyhyysrajalla tai sen alla elävälle, tai pienituloiselle kokemusasiantuntijalle haastavaa tai mahdotonta. Ainakin toiminnasta syntyviin kuluihin olisi saatava tukea. On hyvä kysyä, ymmärtääkö vakituisessa palkkatyössä oleva ammattilainen aina tätä tilannetta.

Ajatus siitä, että työ itsessään olisi palkitsevaa eikä vastikkeita tarvita, osoittaa, että vapaaehtoistyö on perinteisesti mielletty taloudellisesti etuoikeutettujen, eli riittävän toimeentulon omaavien väestönryhmien toimintana ansiotyön ohessa. Overgaard (2018) kiinnittää huomiota sanaan vapaaehtoistyö, johon kuuluu sana työ, josta yleensä maksetaan palkkiota. Vapaaehtoistyöntekijä saattaa tehdä samoja asioita ja toimia kuin palkallinen työntekijä, esimerkiksi tehdä tiedonhankintaa, valmistella esityksiä ja tehdä oman toiminnan arviointia. Vapaaehtoistyön ja palkkatyön sisältö voi olla hyvinkin samankaltaista.

Erikssonin tutkimuksessa kokemusasiantuntijuudesta psykiatrian kentältä, tilaajat esittivät myös ajatuksia siitä, että palkkio sitouttaa kokemusasiantun-

tijan työhön paremmin. Kun on kyseessä palkallinen työ, sen arvo voi nousta myös kokemusasiantuntijan silmissä. Tilaajat ovat maininneet, että on todennäköisempää, että kokemusasiantuntijat tulevat paikalle, tulevat ajoissa, ja paikalla ollessa tekevät aktiivisemmin yhteistyötä, kun he saavat työstään korvausta. Myös työelämään siirtymisen kannalta kokemus palkallisesta työstä on tärkeä. (Eriksson 2017).

Hietala ja Rissanen (2015, 13–17) kirjoittavat, että kokemusasiantuntijatoiminnan ja vertaistuen juuret ovat kansalaistoiminnassa, vertaisuudessa ja vapaaehtoisuudessa, ja ne ovat toteutuneet perinteisesti kolmannen sektorin vapaaehtoistoiminnassa, erityisesti potilas-, vammais- ja kansalaisjärjestöissä. Toiminta on heidän mukaansa perustunut omakohtaisiin kokemuksiin jostain elämään vaikuttaneesta sairaudesta, kriisistä tai ongelmasta. Vasta myöhemmin, kun vertaistuki on laajentunut palveluihin ja julkiselle sektorille, siitä on alettu puhua kokemusasiantuntijuutena. Silloin ovat nousset keskusteluun kysymykset koulutuksen laadusta ja riittävyydestä, tehtäviin liittyvästä vastuusta ja niistä maksetuista vastikkeista, palkoista sekä korvauksista.

Overgaard (2018, 135–138) puolestaan kyseenalaistaa vapaaehtoisuuden korostamista vapaaehtoistyössä. Vapaaehtoistoiminta voi olla ainoa vaihtoehto palkkatyölle, esimerkiksi henkilöille, joilla ei ole koulutusta, työkokemusta tai mahdollisuutta tai kykyä kokopäiväiseen työhön eri syistä. Vapaaehtoistyö voi olla ainoa tapa hyödyntää osaamista tai päästä sellaisiin tehtäviin, joihin ei pääsisi palkatuksi työntekijäksi. Jos vapaaehtoistyöntekijä on siinä käsityksessä, että vapaaehtoistyö tuo hänelle parempia mahdollisuuksia saada palkkatyö ja sitä kautta elättää itsensä, ei voida Overgaardin mukaan puhua enää täysin vapaasta tahdosta. Työmarkkinoilla, joita leimaa kova kilpailu työpaikoista, pätkätyöt, opiskelijoiden, kuntoutujien ja työttömien palkattomat harjoittelujaksot ja työkokeilut vapaaehtoistyössä, ei voida sanoa vapaaehtoistyön olevan täysin vapaaehtoista muiden vaihtoehtojen puuttuessa.

Vapaaehtoisudella ja palkkiottomuudella on pitkä historia syrjäytettyjen ja sorrettujen väestöryhmien pyrkimyksessä muuttaa yhteiskunnallisia rakenteita, politiikkaa, oikeuksia ja palveluita omalle viiteryhmälle inhimillisemmäksi (Overgaard (2018). Esimerkkejä tällaisesta vapaaehtoistyöstä ovat naisten äänioikeus ja muut naisten oikeuksiin liittyvät kysymykset, kuten seksuaalisen tai parisuhdeväkivallan uhrien parissa tehty edunvalvonta ja auttamistyö, sekä vammaisten, lasten ja alkuperäiskansojen oikeudet.

2) Palkkion vaikutus etuuksiin

Valta-asemassa olevan toimijan, kuten valtion viraston, ei ole eettisesti kestävää hyödyntää marginaalista kumpuavaa tietoa vastikkeetta oman toiminnan kehittämisessä. Moni rikos- ja päihdetaustainen kokemusasiantuntija saattaa elää erilaisten korvausten ja tukien varassa ja on vasta siirtymässä palkkatyöhön.

Palkkiolla on kokemusasiantuntijalle siis todennäköisesti suuri taloudellinen merkitys.

Palkkiot saattavat kuitenkin aiheuttaa kokemusasiantuntijalle selvitystyötä suhteessa eri tukien tulorajoihin, ja pahimmassa tapauksessa tukien menetystä tai maksujen viivästymistä. Voi olla kohtuutonta vaatia rikoksettoman ja päihteettömän elämän alkumetreillä ihmiseltä erityisiä ”byrokraattisia taitoja” tällaisten asioiden hahmottamiseen. Viestintä eri toimijoiden kanssa sekä hakemusten ja selvittelyjen toimittaminen voi tuntua erityisen turhauttavalta ja hankalalta mahdollisen uuden elämän alkumetreillä. Tämä saattaa johtaa siihen, että selvittelyä ei välttämättä tule tehneeksi, josta voi seurata maksatusten keskeytyminen. On vahingollista, jos palkkion saaminen johtaa tilanteeseen, jossa köyhyydessä elävä on vaarassa joutua taloudelliseesti entistä heikompaan tilanteeseen. Tämän takia olisi erityisen tärkeää, että tilaajalla olisi mahdollisuus neuvoa kokemusasiantuntijaa tarvittaessa myös taloudellisissa kysymyksissä tai ohjata tiedon äärelle. Tärkeää olisi myös, että eri viranomaisten vaatimat selvitykset ja dokumentit toimitettaisiin nopeasti, ja että palkanmaksussa olisi joustavuutta niin, että tulorajojen mahdollinen ylitys ja siitä aiheutuvat riskit voitaisiin välttää.

3) Media ja sosiaalinen media

Rikostaustaisten kokemusasiantuntijoiden kohdalla on oltava tietoinen suuresta kiinnostuksesta ja huomiosta, jotka rikollisuuteen liittyvät aiheet voivat aiheuttaa. Erityisesti silloin, kun kuulijoiden joukossa on median edustajia, “maallikkoja” tai tilaisuuteen osallistuu muitakin kuin ammattilaisia. Jos kokemusasiantuntijalla on huomiota herättävä tausta, voi olla kohonnut riski, että kokemusasiantuntija herättää tavallista suurempaa huomiota.

Tilaajan on etukäteen pohdittava tällaiset riskit ja varauduttava niihin. Kokemusasiantuntijaa ei tule jättää yksin vastaamaan median tai sosiaalisen median huomioon. Voidaan esimerkiksi sopia etukäteen, että tapauksissa, joissa huomio on negatiivista tai suurta, tilaaja itse vastaa median kommenttipyyntöihin. Tilaajalla on myös oltava valmius neuvoa kokemusasiantuntijaa, miten rajoittaa omaa sosiaalisen median käyttöä esimerkiksi salaisilla profiileilla ja estoilla. Voidaan myös sopia jo etukäteen, että kokemusasiantuntija ei esiinny omalla tai koko nimellään ja että kuvia ja tallenteita ei ole lupa ottaa.

Jos kokemusasiantuntijan taustarikos on sellainen, että hänen toimintansa voi vaikuttaa uhrin, useamman uhrin tai heidän omaisten hyvinvointiin, tai hänen esiintymistään voidaan pitää yleisen oikeustajun tai hyvän maun vastaisina, on harkittava tarkkaan millaista julkisuutta kokemusasiantuntijan toiminnalle kannattaa antaa. Tässä tapauksessa työn tai palveluiden kehittämiseen liittyvät tehtävät voivat olla sopivampia kuin esimerkiksi julkiset seminaaripuheenvuorot.

4) Vaikutusmahdollisuus

Useissa käyttämissämme lähteissä on painotettu, että myös organisaation, jossa kokemusasiantuntija työskentelee, on tultava vastaan, on oltava aitoa kiinnostusta kuulla kokemusasiantuntijan tai asiakkaan näkökulma ja on oltava tahtotila muuttaa asioita (esim. Buck ym. 2021, 14, Kaijanen ym. 2022, 30, Rikosseuraamuslaitos 2022, 68). Jos aitoa kuulemista ei tapahdu, eikä ole aikomusta hyödyntää kokemusasiantuntijuutta toiminnan kehittämisessä, oma panos näyttäytyy kokemusasiantuntijalle merkityksettömänä.

Palveluiden kehittäminen ei tunnetusti ole välttämättä nopeaa toimintaa, ja rikosseuraamusalalla sitä osittain hidastaa lakien, sosiaalialan käytänteiden jne. monimutkainen kehikko. Toiminnan on oltava selvää, rehellistä ja läpinäkyvää sen suhteen, mihin voi tai mihin ei voi vaikuttaa vallitsevissa rakenteissa, ja sellaista, missä toimintaympäristöissä muutoksen ideaa voidaan kylvää menestyksekkäästi. (Buck 2020, 836.)

Rikosseuraamuslaitoksen linjauksista (2022, esim. 65, 68) näkyy, että työntekijöiden varauksellinen suhtautuminen kokemusasiantuntijoiden kanssa tehtävään työhön ja epävarmuus kokemusasiantuntijuuden lisäarvosta eri toiminnoissa, on tunnistettu. Linjauksissa vaaditaan työntekijöiden koulutusta ja valmennusta muun muassa kokemusasiantuntijoiden kohtaamiseen, yhdessä työskentelyyn ja yhteistyössä huomioitaviin asioihin. Kyky käydä vuoropuhelua oman ammatillisuuden ja ammatillisen kokemuksen ulkopuolelta tulevan kokemustiedon kanssa voi vaatia määrätietoista ja sinnikästä toimintaa toimintaympäristössä, jota saattaa leimata hierarkkisuus tai historiallisesti sortavat käytänteet.

Päihde- ja rikostaustaiset ovat myös muita useammin elämänpolullaan kokeneet laiminlyöntiä ja puutteita hyvinvoinnin eri osa-alueilla. Tämä väestöryhmä on todennäköisesti kokenut, ettei tule kuulluksi ja että palveluita, joita he olisivat tarvinneet, ei ole ollut saatavilla. Kokemusasiantuntijalle voi olla hyvin raskasta ja uudelleentraumatisoivaa huomata, ettei tule kuulluksi myöskään kokemusasiantuntijan roolissa, tai kun huomaa, että tilaajalla ei ole todellista aikomusta muuttaa toimintaansa (Buck 2020, 834).

Kokemusasiantuntijoita työllistävän organisaation tahtoa hyödyntää ja kuulla kokemusasiantuntijoita ei voida pitää itsestään selvänä. Eräässä australialaisessa hankkeessa (NMHC) jossa, koulutettiin kokemusasiantuntijoita, huomattiin, että kaikilla organisaatioilla ei ollut tahtoa tai sitoutumista eivätkä he osallistuneet koulutuksiin, joissa oli tarkoitus valmentaa heitä yhteistyöskentelyyn kokemusasiantuntijoiden kanssa. (Byrne ym. 2021.)

Eettiset näkökulmat linkittyvät myös siihen, millaisissa tehtävissä kokemusasiantuntija toimii. On syytä huomioida, onko hänellä asiakaskontaktia vai suunnittelu- ja kehittämistehtäviä. Turvallisuuden näkökulmasta tällä on merkitystä. Esimerkiksi vaitiolovelvollisuus, ja asiakkaiden, esimerkiksi vankien tai heidän läheistensä turvallisuus. Tämä on työnantajapuolen vastuu.

5) Valtasuhteet

Rikosseuraamusalaa leimaavat valtasuhteet ja riskipainotteinen turvallisuustyö, erityisesti Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa. Rikosseuraamuslaitoksen toiminnan lähtökohta on rikosoikeudellisten seuraamusten täytäntöönpano. Tuomion myötä avautuu eri mahdollisuuksia rajoittaa tuomitun itsemääräämisoikeutta esimerkiksi kurinpitorangaistuksilla, päihdevalvonnalla, henkilötarkastuksilla ja tilatarkastuksilla. Toinen erityinen piirre rikosseuraamusalan työssä on turvallisuusnäkökulma. Rikosseuraamuslaitoksella on sisäisesti ohjeistettu toimintamalli turvallisuusriskien minimoimiseksi. Voidaan sanoa, että turvallisuusnäkökulma on hyvinkin tarpeellinen. Asiakkaiden ja työntekijöiden näkökulmasta turvallisuuden varmistaminen on myös eettinen velvollisuus. On kuitenkin hyvä olla tietoinen myös siitä, miten turvallisuuteen liittyvät toimenpiteet voivat näyttäytyä epäluottamuksena kokemusasiantuntijoiden näkökulmasta.

Criminal Justice Alliance (2019, 3) nostaa raportissaan raskaat ja epäselvät turvallisuustarkastukset esimerkkinä rakenteellisista ja systeemisistä esteitä, jotka eivät kokonaisvaltaisesti tue kokemusasiantuntijuuden potentiaalin kehittymistä. Myös Buck ym. (2022, 824) toteavat, että kokemusasiantuntijatyötä tehdään usein toimintaympäristöissä, jotka ovat vihamielisiä, epätasa-arvoisia ja kiistanalaisia. Näissä toimintaympäristöissä on suuri riski tokenismille, näennäiselle inkluusiolle ja hyväksikäytölle.

Tilaajan on jatkuvasti kehitettävä sellaisia toimintatapoja, jotka näissä olosuhteissa edesauttavat mahdollisimman arvostavan ja tasa-arvoisen toimintakulttuurin sekä nykyisten että entisten asiakkaiden kanssa. Epäsuhtaisen valtaaseman manifestointi on tunnistettava ja sitä on aktiivisesti vältettävä. Tässä voi auttaa oivallus, että kuka tahansa asiakkaista voi tulevaisuudessa olla tuleva kokemusasiantuntija, työpari tai yhteistyökumppani.

6) Kokemusasiantuntijoiden turvallisuus

Rikos- ja päihdetaustaisten kokemusasiantuntijuus pohjautuu usein raskaisiin ja kielteisiin kokemuksiin elämänpolun varrelta. Tähän väestöryhmään kuuluvat ovat muuta väestöä useammin kokeneet traumaa elämässään (Esim. Buck et al 2021; Tammi-Moilanen 2020; Andersson 2002,; Reingle 2014; kts. myös Nilsson 2002). Tosiasia on, että osa tästä traumasta on syntynyt suhteessa eri viranomaisiin ja palveluntuottajiin. Tärkeää on, että kokemusasiantuntijan tilaaja kykenee ottamaan vastaan ja hyväksymään myös kielteiset kokemukset viranomaisista, palveluntarjoajista ja ammattiryhmistä. Tilaajan ei tule vähätellä tai puolustaa oman tai muiden rikosseuraamusalan toimijoiden ongelmia tai vahingollisia käytäntöjä.

Australialaisessa mielenterveyssektorin kokemusasiantuntijuusoppaassa (Byrne ym. 2021, 58) todetaan, että instituutiot, jossa potilaat ovat pakosta,

tai joissa työ sisältää perusoikeuksia rajoittavia toimenpiteitä, ovat kokemusasiantuntijatyötä tekeville haastavia toimintaympäristöjä ja toimintatapoja. Raportissa todetaan, että kokemusasiantuntijoilla voi olla muita työntekijöitä korkeampi riski kokea jälleen traumatisointia näissä työympäristöissä. Raportissa suositellaan tämän takia, että kokemusasiantuntijatyötä tekeviltä ei odoteta osallistumista asiakkaita rajoittaviin käytäntöihin.

Suomalaisessa kontekstissa on todennäköisesti harvinaista, että kokemusasiantuntijan roolissa toimiva joutuisi tekemään sellaista työtä, jossa voisi joutua rajoittamaan asiakkaita. Rikosseuraamuslaitoksen linjauksissa esitetään, että kokemusasiantuntijoiden jaksamisesta ja hyvinvoinnista on tärkeä huolehtia muiden asiantuntijoiden tavoin (Rikosseuraamuslaitos 2022, 69). On kuitenkin epäselvää, onko turvallisen tilan periaatteet tuttuja tai käytössä rikosseuraamusalan kentällä. Voidaan myös kysyä, tunnistetaanko alalla tarpeeksi hyvin, miten valtarakenteet, mikroaggressiot ja turvallisuustyöhön liittyvät käytänteet voivat aiheuttaa kokemusasiantuntijassa uusia traumoja, vanhojen traumojen jälleen aktivointia tai yleisesti turvattomuuden tunnetta.

POHDINTA

Suomessa ei ole selkeää eettistä ohjeistoa kokemusasiantuntijuudesta rikosseuraamusalle. Eettisen ohjeiston kehittäminen kokemustiedon hyödyntämiseen on sekä kokemusasiantuntijan että työntekijän turva. Eettinen ohjeisto on myös jokaisen ammattilaisen mahdollisuus ja vastuu. Voisi sanoa, että kokemusasiantuntijuuden etiikkaa luodaan käytännössä koko ajan siellä, missä kokemusasiantuntijuutta hyödynnetään.

Jos eettinen ohjeisto olisikin olemassa, ei sellainen ohjeisto tietenkään ratkaisisi kaikkea. Tarvitaan lisäksi myös kykyä toimia eettisesti. Tarvitaan myös koulutusta ammattilaisille. Korkeakoululla ja oppilaitoksilla on merkittävä rooli uusien rikosseuraamusalan ammattilaisten kouluttamisessa ja myös käytännön työssä olevien täydennyskoulutuksen kautta. Laurea-ammattikorkeakoulu on ollut mukana kehittämässä päihde- ja rikostaustaisten kokemusasiantuntijoiden koulutusta (KEIJO-koulutusmalli sovelluksineen, kts. esim. Lindström, Nikula ja Salo 2022) ja kokemusasiantuntijakoulutusta jo aiemminkin (Talaskivi-Munther ym. 2017).

Laureassa kokemusasiantuntijoiden kouluttaminen on integroitu sujuvasti myös tutkinto-opiskelijoiden opintoihin, erityisesti rikosseuraamusalan sosionomiopintoihin. Tällä kannetaan myös vastuuta siitä, että tulevat rikosseuraamusalan sosionomit tulevat opintojensa aikana tutustuneeksi kokemusasiantuntijatyöhön. Työssä olevien osalta täydennyskoulutus on tärkeää, jotta tullaan tutuiksi kokemustoiminnan kanssa ja saadaan välineitä hyödyntää kokemus-

asiantuntijuutta. Tämän artikkelin analyysin valmistuttua julkaistiin myös Opas: ”Lastensuojelun kokemusasiantuntijat korkeakouluopetuksessa” (LSKL 2022). Siinä todetaan, että kokemusasiantuntijuuden käyttöä omassa oppilaitoksessa voi vahvistaa siten, että ”Oppilaitoksessa levitetään ja noudatetaan kokemusasiantuntijuuden eettisiä ohjeita ja palkkiosuosituksia.”

Edellä olevan aineiston analyysin viiden kohdan lisäksi I) vastikkeellinen vai vapaaehtoinen työ, II) palkkion vaikutus etuuksiin, III) media ja sosiaalinen media, IV) vaikutusmahdollisuus, V) valtasuhteet, VI) kokemusasiantuntijoiden turvallisuus, esitämme myös, että rikosseuraamusalan eettisissä ohjeissa olisi syytä ottaa huomioon / asettaa tavoitteeksi, ettei toimittaisi vain ”minimitasolla” (ns. do no harm -periaatteen mukaan), vaan tavoiteltaisiin myös ihanteita. Olisi pyrittävä vaikuttamaan myös rakenteellisiin asioihin ja aikaansaamaan aktiivisesti hyvää. Ohjeissa voisi myös esittää kutsun haastaa omaa tai kollegan ajattelua ja asennetta liittyen rikosseuraamusalan kokemusasiantuntijatoimintaan.

Opettajina ajattelemme, että opiskelijoita on kohdeltava kunnioittavasti ja on tärkeää saada heidät uskomaan omiin kykyihinsä. Tulevaisuudessa he voivat olla työkavereita tai kollegoja. Rikosseuraamusalan toimijoille voisi toimia sama ajatus, että kuka tahansa asiakkaista voi olla tuleva työpari tai (kokemus) asiantuntija. Kokemusasiantuntijuuden hyödyntäminen tilaajan/ammattilaisen vastuuna ja mahdollisuutena on käsillä koko ajan, kun ollaan tekemisissä kokemusasiantuntijuuden kanssa.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Aalto, M. 2018. Entinen siltainsinööri romahti ”luuseriksi rapajuopoksi”, joka asui metsässä – Nyt Yrjö Kumpula päivystää espoolaisella terveysasemalla, ettei muiden tarvitsisi päätyä samaan. Helsingin Sanomat 3.9.2018. Saatavilla: https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000005813419.html

Australian Government. 2013. Department of Education, Employment and Workplace Relations. Project Prototype. Lived Experience Project. Saatavilla: https://socialfutures.org.au/wp-content/uploads/2015/11/LivedExperienceProject_prototype.pdf

Björklund, L. 2008. Kannustaminen ja moraali: Kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulta alkaen. Diss. Helsingin yliopisto.

Buck, G. B., Tomczak, P., Quinn, K. 2022. This is how it Feels: Activating Lived Experience in the Penal Voluntary Sector, The British Journal of Criminology, 62 (4), 822–839. Viitattu 20.09.2022. https://doi.org/10.1093/bjc/azab102

Byrne, L., Wang, L., Roennfeldt, H., Chapman, M., Darwin, L., Castles, C., Craze, L., Saunders, M. National Lived Experience Workforce Guidelines. 2021, National Mental Health Commission. National Lived Experience (Peer) Workforce Development Guidelines Placing lived experience at the centre of mental health reform. Viitattu 20.9.2022. Saatavilla: https://www.mentalhealthcommission.gov.au/getmedia/a33cce2a-e7fa-4f90-964d-85dbf1514b6b/NMHC_Lived-Experience-Workforce-Development-Guidelines

Criminal Justice Alliance. 2019. Change from within. Insights from people with lived experience working to improve the criminal justice system. Saatavilla: https://www.criminaljusticealliance.org/cja-resources/change-from-within-insights-from-people-with-lived-experience-working-to-improve-the-criminal-justice-system/

Eriksson, E. 2015. Sanktionerat motstånd: Brukarinflytande som fenomen och praktik (Eng: Sanctioned Resistance: Service user involvement as phenomenon and practice). Lund Dissertations in Social Work 47. Lund Universitet.

ETENE. 2014. Vapaaehtoistoiminnan etiikka. ETENEN kannanotto. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavilla: http://kamu.metropolia.fi/wp-content/uploads/2015/04/ETENE_kannanotto_Vapaaehtoistoiminnan_etiikka.pdf

ETENE. 2011. Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta. ETENE Julkaisuja 32. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki. Saatavilla: ETENE-julkaisuja+32+Sosiaali-+ja+terveysalan+eettinen+perusta.pdf

Forensicare -verkkosivu. Victorian Institute of Forensic Mental Health. Lived Experience Workforce. Viitattu 23.8.2022. Saatavilla: https://www.forensicare.vic.gov.au/careers/our-expertise/lived-experience-workforce/

Hallamaa, J. 2017. Yhdessä toimimisen etiikka. Gaudeamus. Tallinna.

Hietala ja Rissanen. 2015. Opas kokemusasiantuntijatoiminnasta. Kokemusasiantuntija – hoidon ja avun kohteesta omien kokemusten jakajaksi sekä palveluiden kehittäjäksi. Saatavilla: f27fa53c-kokemusasiantuntijaopas.pdf (mtkl.fi)

Kaijanen, M., Liukkonen, J., Nokireki, K. ja Westlund O. Toim. 2022. Nuorten osallisuus ja kokemusasiantuntijuus ennen, nyt ja tulevaisuudessa –raportti. Pesäpuu ry Raportti. Kirjapaino Kari Ky, Jyväskylä. Viitattu 20.92022. https://pesapuu.fi/wp-content/uploads/2022/02/Nuorten-osallisuus-ja-kokemusasiantuntijuus-ennen-nyt-ja-tulevaisuudessa-raportti-verkkoversio.pdf.pdf

KoKoA. 2020. Koulutussuosituksen kokemusasiantuntija koulutuksiin. Saatavilla: http://www.kokemusasiantuntijat.fi/wp-content/uploads/2021/03/Suositukset-kokemusasiantuntijakoulutuksiin-ei_voi_tulostaa-09-2020.pdf

Kostiainen E., Ahonen, S., Verho, T., Rissanen, P. ja Rotko, T. 2014. Kokemukset käyttöön – kokemusasiantuntijatoiminnan kehittämine. Työpaperi. THL. Saatavilla: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/125488/URN_ISBN_978-952-302-373-4.pdf?sequence=1

Kuntalaki (410/2015). Saatavilla: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150410

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000). Saatavilla: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000812

Lindström, J. 2021. Sininauhaliitto. Blogi: Vangista kokemusasiantuntijaksi ja ammattilaisen työpariksi. Sininauhaliitto. Saatavilla: https://www.sininauhaliitto.fi/tarinat/vangista-kokemusasiantuntijaksi-ja-ammattilaisen-tyopariksi/

Lindström, J. ja Toikko T. 2021. Survival stories as access to society. People with history of a crime as experts by experience. Nordic Journal of Criminology. 23:1, 3–22. Saatavilla: https://doi.org/10.1080/2578983X.2021.1918435

LSKL nd. Lastensuojelun kokemusasiantuntijat korkeakouluopetuksessa. Saatavilla: https://www.lskl.fi/wp-content/uploads/2022/09/20220830LastensuojelunKokemusasiantuntijatKorkeakouluopetuksessaVerkkoonVALMIS.pdf

LSKL n.d. Lastensuojelun kokemusasiantuntijuuden eettiset ohjeet. Saatavilla: https://www.lskl.fi/wp-content/uploads/2021/05/lskl-Lastensuojelun-kokemusasiantuntijoiden-eettiset-ohjeet.pdf

Meriluoto, Taina. 2018. Making experts-by-experience. Governmental Ethnography of Participatory Initiatives in Finnish Social Welfare Organisations. Diss. JYU DISSERTATIONS 38. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Niiniluoto, I. 1984. Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsiteen ja teorianmuodostus. Otava. Keuruu.

Niiniluoto, I. ja Haaparanta, L. 1990. Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja. Yliopistopaino. Helsinki.

Nilsson, A. 2002. Fånge i marginalen: Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar. Diss. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Saatavilla: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-72960

Oravasaari, H. ja Nikula, K. 2022. Kokemusasiantuntijuuden eettisiä kysymyksiä – havaintoja kentältä ja hanketyöstä. Laurea Journal.

Overgaard, C. 2018. Rethinking Volunteering as a Form of Unpaid Work. Nonprofit and Voluntary Sector QuarterlyVolume 48, Issue 1, Pages 128–145. Saatavilla: https://doi.org/10.1177/0899764018809419

Perustuslaki. (731/1999). Saatavilla: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731

Pruuki, H. Kuka on potilas? Suomalaisen sikiöseulontakäytännön sosiaalieettistä tarkastelua. Diss. Helsingin Yliopisto.

Reingle, J. M. 2014. Victim–Offender Overlap. In: The Encyclopedia of Theoretical Criminology, First Edition. Edited by J. Mitchell Miller. 2014 Blackwell Publishing Ltd. Published 2014 by Blackwell Publishing Ltd. DOI: 10.1002/9781118517390/wbetc139

Tammi-Moilanen, K. 2020. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 4/2020 Naisvankiselvitys Selvitys naisvankien olosuhteista, toiminnoista ja turvallisuudesta. RISE. Rikosseuraamuslaitos 2020. Saatavilla: https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20201019102643/7LDL7zoyH/Naisvankiselvitys_-_Selvitys_naisvankien_olosuhteista%2C_toiminnoista_web.pdf

Rikosseuraamusalaitoksen julkaisuja 2022. Sidosryhmäyhteistyön linjaukset. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20220608133128/7Zrdylskj/Sidosryhmayhteistyon_linjaukset.pdf

Saarinen, E. 2007. Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin. WSOY. Helsinki.

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014). https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301

STM. 2022. Asiakas- ja potilasturvallisuusstrategia ja toimeenpanosuunnitelma 2022–2026. Saatavilla: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/163858/STM_2022_2.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Talaskivi-Munther, T.; Talasma, H. ja Varjonen K. 2017. Jaetun asiantuntijuuden valmennus Laurea-ammattikorkeakoulussa Espoossa. Saatavilla: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/140429/Talaskivi.Munther_Talasma_Varjonen.pdf?sequence=1&isAllowed=y

THL. n.d. Kokemusosaaminen-verkkosivu. Päivitetty: 17.6.2022.Viitattu 20.9.2022 https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen/heikoimmassa-asemassa-olevien-osallisuus/osallisuuden-edistamisen-mallit/osallisuutta-edistava-hallintomalli-tukee-osallisuustyon-johtamista/kokemusosaaminen

Väestöliitto. 2017. Maahan muuttaneet kokemusasiantuntijoina: Eettiset toimintaohjeet järjestötoimijoille.

II
EETTINEN KOHTAAMINEN

Ulla Salovaara

NAISERITYISET JA SUKUPUOLISENSITIIVISET TOIMINTAMAHDOLLISUUDET RIKOSSEURAAMUSALALLA

PROLOGI: VIVIANIN TARINA

Vivian on 34-vuotias nainen. Hän suorittaa vankeusrangaistustaan Vanajan avovankilassa, jossa hän on ollut muutaman kuukauden. Vivian on saanut tuomion huumausainerikoksesta. Tuomiota on istuttavana kaiken kaikkiaan kaksi ja puoli vuotta, joista ensimmäisen vuoden hän olikin suljetussa vankilassa.

Ennen tuomion suorittamista Vivian oli vailla omaa asuntoa. Hän asui silloisen puolisonsa kanssa tämän asunnossa. Asuminen oli jatkuvasti vaakalaudalla, ellei Vivian tehnyt asioita puolison vaatimalla tavalla. Vivian oli riippuvainen hänestä asumisen, päihteiden ja suojelun osalta. Puolison väkivaltainen maine suojeli Viviania ja samalla tarjosi hänelle aseman tavallisten käyttäjien yläpuolella.

Vivianilla on kaksi lasta, 4-vuotias Adalmiina ja 8-vuotias Manuel. Molemmat ovat olleet huostaanotettuina jo pitkään. Manuelin kanssa Vivian asui tämän kaksi ensimmäistä vuotta käyttäen samaan aikaan huumeita. Vivian halusi olla hyvä äiti, ja hän hoiti lastaan parhaansa mukaan. Vaikka hän tiesi tarvitsevansa apua, ei hän sitä uskaltanut pyytää. Pikkuhiljaa lastensuojelu sai asiasta vihiä ja Manuel sijoitettiin kiireellisesti perheeseen. Vivian ajatteli, ettei hänelle tarjottu apua, ja koki jääneensä yksin. Huostaanotto oli satuttava kokemus, minkä jälkeen Vivianin päihteidenkäyttö lisääntyi. Kun hän muutama vuosi myöhemmin huomasi olevansa uudelleen raskaana, oli motivaatio raskauden aikana päihteiden lopettamiseksi kova. Kuitenkaan HAL-poliklinikan[1] ja ennakollisen lastensuojeluilmoituksen myötä saatu tuki ei ollut riittävää, ja Vivian pääsikin Adalmiinan isän kanssa laitosmuotoiseen kuntoutukseen. Sieltä kotiuduttuaan he olivat omassa kodissa, kunnes alkoi suunniteltu jakso ensikodissa. Adalmiinan synnyttyä Vivian koki itsensä avuttomaksi ja osaamattomaksi jatkuvan tarkkailun alla. Tunnetta loiventaakseen hän lähti yhdeksi illaksi kavereidensa luokse rentoutumaan. Sieltä paluu ensikotiin ei enää onnistunutkaan ja Adalmiina sijoitettiin kiireellisesti per-

[1] Lyhennys sanoista: huumeet, alkoholi ja lääkkeet. Poliklinikka, johon lasta odottavien päihteitä käyttävien äitien hoito keskittynyt. Nykyisin useimmat poliklinikat HALSO-poliklinikoita, jolloin päihteiden lisäksi asiakkuuden perusteena voivat olla myös sosiaalisten ongelmat ja mielenterveyden häiriöt.

heeseen. Toisenkin lapsen menetys ja koettu epäonnistuminen äitinä saivat hänet luovuttamaan. Vivian koki, ettei hänellä ole muuta mahdollisuutta kuin käyttää mahdollisimman paljon päihteitä tukahduttaakseen häpeän, syyllisyyden ja ahdistuksen tunteita.

Vivian ei saanut minkäänlaista tukea omilta vanhemmiltaan. Heihin välit olivat olleet huonot jo pitkään. Vanhemmat olivat eronneet Vivianin ollessa 5-vuotias. Isä perusti nopeasti uuden perheen eikä pitänyt häneen juuri yhteyttä. Äiti puolestaan alkoi juoda ja yritti elää parisuhteissa niissä juurikaan onnistumatta. Vaihtuvien isäpuolten joukko ei lisännyt luottamusta aikuisiin, ja eniten sitä vei yksi, joka käytti 9-vuotiasta Viviania seksuaalisesti hyväkseen. Äiti syytti tytärtään tapahtuneesta eikä tarjonnut henkistä tukea, saati vienyt tätä lääkäriin tai ilmoittanut tapahtuneesta poliisille. Vivian alkoi viettää vähemmän aikaa kotona. Koulussakaan hän ei halunnut olla, sillä etenkin raiskauksen jälkeen hän koki erilaisuutta ja joukkoon kuulumattomuutta. Jossain vaiheessa Vivian tutustui hieman vanhempiin kavereihin ja alkoi tutustua päihteisiin. Siinä joukossa hän tunsi olevansa samanarvoinen ja tunsi yhteenkuuluvaisuuden tunnetta. Siellä hän tapasi 14-vuotiaana 19-vuotiaan seurustelukumppanin. Suhde kesti useita vuosia ja oli väkivaltainen, kuten olivat poikkeuksetta kaikki Vivianin parisuhteet. Väkivalta oli aina hänen syytänsä ja hänen toimintansa seurausta, mihin Viviankin alkoi uskoa.

Vuosien varrella Vivian sai ajoittain kehotuksia hakeutua päihdepalveluihin, mielenterveyspalveluihin, aikuissosiaalityöhön ja tietenkin lasten asioissa lastensuojeluun. Ajoittain hän tapasikin erinäisiä työntekijöitä. Kukaan ei kuitenkaan tuntunut sellaiselta, että häneen olisi voinut täysin luottaa. Kun hän kertoi kohtaamastaan väkivallasta, häneltä kysyttiin, miksei hän lähtenyt suhteesta. Välillä häntä pompoteltiin päihde- ja mielenterveyshoidon välillä, kunnes hän totesi olevansa vääränlainen saadakseen apua. Kun viimeisin puoliso puhui hänet toimittamaan huumeita, mistä hänet pidätettiin, ei hän tuntenut oikeastaan mitään. Ehkä vankilassa ainakin saisi olla vapaammin, ettei tarvitsi pelätä päätyvänsä kadulle ilman huumeita, asuntoa ja suojelua.

JOHDANTO

Artikkelissa käsittelen rikosseuraamustyössä viime vuosina omaksuttua naiserityistä työotetta. Naiserityisyys viittaa toimintatapoihin, joiden on havaittu olevan naisia tukevia. Sillä tarkoitetaan työskentelyotetta, jossa ymmärretään ihmissuhteiden merkitys kuntoutumisessa, lisätään naisten tasa-arvoisempaa kohtelua ja huomioidaan heidän erityistarpeitaan. Rikosseuraamusalan kontekstissa naiserityisyys tarkoittaa etenkin turvallista ympäristöä, luottamuksellista ilmapiiriä ja traumataustan ymmärtämistä. (mm. Karttunen 2019; Salovaara

2019a.) Etenkin Naisvankiselvityksen (Tammi-Moilanen, 2020) valmistuminen teki näkyväksi naiserityisten lähestymistapojen tärkeyden ja käynnisti nopeita rakenteellisia muutoksia Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa. Lisäksi syntyi uusia hankkeita, joiden työskentelyssä otetaan naiserityinen näkökulma huomioon.[2]

Tässä teoreettisessa artikkelissa näkökulmana ovat naiserityisyys ja sukupuolisensitiivisyys sekä mahdollisuudet lisätä vankien ja vankilasta vapautuvien toimintamahdollisuuksia osana päihteettömyyttä ja desistanssiprosessia. Erityishuomio on naisissa, mutta haluan välttää myös tietoisesti ulossulkemasta ketään. Artikkelin teoreettisena viitekehyksenä on Amartya Senin (1993) ideoima, Martha Nussbaumin (2001) kehittämä ja Ingrid Robeynsin (2003) edelleen muokkaama toimintamahdollisuuksien teoria (ks. Taulukko 1).

Artikkelin tutkimuskysymyksenä on: *Miten naiserityisyyden ja sukupuolisensitiivisyyden huomioiminen lisää hyvän elämän edellytyksiä Robeyensin toimintamahdollisuuksien teorian mukaan?* Aineistona käytän kuvitteellista Vivianin tarinaa. Tarinan olen luonut itse, mutta se on myös synteesi usean kymmenen aiemmissa tutkimushankkeissani haastattelemani naisen tarinoista. Vivianin tarina kulkee artikkelissa konkretisoimassa teoriatietoa, ja sen avulla esitän, miksi rikosseuraamusalalla on vastuullista ja siten luovuttamatonta toteuttaa naiserityistä ja sukupuolisensitiivistä työotetta ja näkökulmaa. Samalla kokoan niitä erityispiirteitä, jotka vaikuttavat rikoksiin syyllistymisen ja päihteidenkäytön taustalla ja joihin vankeudessa ja vapaudessa tulisi pyrkiä vaikuttamaan.

Artikkelin tavoitteena on tuottaa teoreettista tietoa naiserityisyydestä rikosseuraamusalalla ja rikosseuraamusalalle. Lisäksi kokoan naiserityiseen ja sukupuolisensitiiviseen työskentelyyn soveltuvia teemoja ja osa-alueita sekä tuotan rikosseuraamusammattilaisille soveltuvaa koulutusmateriaalia. Lisään tietopohjaa naiserityisistä ja sukupuolisensitiivisistä kysymyksistä ja artikkelin tavoitteena on lisätä myös rikosseuraamusammattilaisten valmiuksia työskennellä naiserityisen ja sukupuolisensitiivisen ja työotteen avulla. Laajennan kuitenkin tarkastelua sukupuolen dikotomian ohi ja tarkastelen siten sukupuolisensitiivistä työotetta. Näin ollen huomioin sukupuolivähemmistöt ja sukupuolten moninaisuuden ja ymmärrän sukupuolen olevan kulttuurisesti sovittu ja opittu käsite. Lisäksi esitän naiserityiseksi mielletyn työotteen tukevan myös miehiä ja mieheksi itsensä mieltäviä rikostaustaisia. Eettisesti tarkasteltuna juuri suku-

---

[2] Kriminaalihuollon tukisäätiön Naiset näkyviksi -hanke (2018–2020), Y-säätiön NEA-hanke (2018–2020), Naistenkartanon ja Vailla vakinaista asuntoa ry:n Supernovat (2020–2023), Siltavalmennuksen, Valo-valmennuksen ja Laurea-ammattikorkeakoulun RIKSU-hanke (2020–2023), sekä naisvankien traumataustoja tutkiva ja naiserityistä palvelumallia kehittävä Jyväskylän, Turun ja Itä-Suomen yliopistojen RITA-hanke.

puolisensitiivinen lähestymistapa mahdollistaa yksilöiden ja heidän yhteiskuntaan integroitumisensa tukemisen. Artikkelissa käytän toisinaan dikotomisia sukupuolikäsitteitä, joihin sisältyy myös muun- ja transsukupuoliset henkilöt. Tiedostan tämän olevan haastavaa sukupuolisensitiivisyyden kannalta, mutta rikosseuraamusten kontekstissa sukupuoli on keskeinen määrittelykriteeri muun muassa siinä, mihin vankilaan tai vankilaosastoon henkilö sijoitetaan.

Artikkelin kontekstissa rikosseuraamusala tarkoittaa erityisesti vankilaa, mutta on hyvinkin sovellettavissa esimerkiksi yhdyskuntaseuraamustoimistoihin. Näkökulmani ajoittuu rangaistuksen loppuvaiheeseen, koevapauden ja vapauden valmisteluun sekä vapautumisen jälkeisiin ensimmäisiin kuukausiin. Kiinnitin huomiota etenkin vankeuden ja vapauden nivelvaiheeseen haavoittavana ja yksilöille riskialttiina ajankohtana, jossa palvelujärjestelmän jyrkät sektorirajat aiheuttavat paljon palveluita tarvitsevan asiakasryhmän ulossulkemista, poiskäännyttämistä (Hänninen & Karjalainen, 2007) ja jopa sosiaalista hylkäämistä (Metteri, 2012).

TOIMINTAMAHDOLLISUUKSIEN NÄKÖKULMA JA TEORIA

Toimintamahdollisuuksien teoria (*Capabilities Approach)* on taloustieteilijä Amartya Senin (1993) ja filosofi Martha Nussbaumin (2001) kehittämä teoria, jossa yksilön toimintamahdollisuudet ja niiden määrittely ovat lähtökohtana elämänlaadun arviointiin ja toisaalta sosiaalioikeuksien teoretisointiin. Nussbaum laajensi Senin teoriaa huomioimalla kulttuurin, inhimillisen toiminnan ja keskeiset toimintamahdollisuudet (Nussbaum, 2001), jotka hän kokosi kymmenkohtaiseksi listaksi ihmisarvoisen elämän ominaisuuksia (ks. Taulukko 1). Nussbaum asetti listallaan alarajat sille, mitä yhteiskuntien tulisi kansalaisilleen tarjota (Pathak & Upadhuay, 2021). Listan olennainen peruskysymys on siinä, mitä kullakin yksilöllä on mahdollisuus tehdä ja millaiseksi hänellä on mahdollisuus tulla. Kyse ei ole siitä, tekeekö hän valintoja tai mitä hän valitsee, vaan yksinkertaisesti siitä, onko hänellä olemassa olevia ja tosiasiallisia mahdollisuuksia lainkaan tehdä valintoja (Bay-Cheng ym., 2022). Tarkastelun kohteena ovat jokaiselle mahdolliset vaihtoehdot (Nussbaum, 2011, 18), jotka ovat universaaleja ja ehdottomia (Bay-Cheng ym., 2022). Toimintakyky on yhdistelmä, joka koostuu sisäisestä ja ulkoisesta toimintakyvystä (Nussbaum, 2011).

Olen valinnut artikkelini teoreettiseksi lähtökohdaksi Nussbaumin versiota kehittäneen Robeyensin (2003) toimintamahdollisuudet (ks.taulukko 1). Se tuo Nussbaumin toimintamahdollisuuksia paremmin esille arjen ulottuvuuksia erityisesti sosiaalityön tutkimuksen näkökulmasta tarkasteltuna, mikä lisää sen soveltumista juuri rikostaustaisten naisten elämäntilanteiden tarkasteluun.

Robeyens on listauksessaan kiinnittänyt huomion erityisesti sukupuolten tasa-arvoon. Sen ja Nussbaum pitivät toimintamahdollisuuksia universaaleina, mutta Robeyens on huomioinut kulttuuriset tekijät ja todennut tämän sopivan paremmin länsimaihin. Robeynsin mukaan Nussbaumin lista on ”normatiivisten asioiden to-do-lista” (Robeyns, 2003, 68).

TAULUKKO 1. Nussbaumin ja Robeyensin toimintamahdollisuudet.

TOIMINTAMAHDOLLISUUDET	
Nussbaum (2001)	**Robeyens (2003)**
Elämä	Elämä, fyysinen terveys
Ruumiillinen terveys	Henkinen hyvinvointi
Ruumiillinen koskemattomuus	Ruumiillinen koskemattomuus ja turvallisuus
Aistit, mielikuvitus ja ajattelu	Suoja ja asuinympäristö
Tunteet	Kunnioittaminen ja arvokas kohtelu
Käytännöllinen päättely (mahdollisuus suunnitella omaa elämäänsä)	Koulutus ja tiedostaminen
Yhteenkuuluvuus (mahdollisuus elää aidossa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, eläytyä toisten asemaan ja kantaa huolta toisista, sekä mahdollisuus kunnioittaa itseään ja luottaa siihen, että ihmiset kunnioittavat toistensa ihmisarvoa)	Liikkuminen
Muut lajit (mahdollisuus huolehtia luonnosta, eläimistä ja kasveista)	Vapaa-aika
Leikki	Ajankäytön hallinta
Hallinta-, työ- ja omistusoikeus	Sosiaaliset suhteet
	Poliittinen voimaantuminen
	Kotityö ja hoiva
	Palkkatyö ja opiskelu

Toimintamahdollisuuksien näkökulmaan ja teoriaan liittyy erilaisia teoreettisia kiistoja ja näkökulmaeroja (mm. Robeyens, 2003). Niihin en kuitenkaan ota tällä tekstillä kantaa. Käytän Robeynsin näkökulmaa ja tyypittelyitä raamina, jolla tuon esille rikostaustaisten naisten problematiikkaa sekä sellaisia naiserityisyyteen liittyviä seikkoja, joita rikosseuraamuksissa on mahdollista ottaa huomioon. Kyse on enemmän näkökulman käyttämisestä rikosseuraamusalan naiserityisyyden elementtien tarkastelun työkaluna kuin toimintamahdollisuuksien teorian tutkimisesta. Robeyensin toimintamahdollisuudet soveltuvat rikosseuraamusten kontekstiin, jossa turvallisuusnäkökulman ohella tulee kyetä tukemaan yksilöllisiä toiminta- ja kehittymismahdollisuuksia.

Toimintamahdollisuuksien tarkastelulla pyritään yleensä tarkastelemaan hyvinvointia ja sen lisäämistä. Niin myös tässä tekstissä. En kuitenkaan avaa hyvinvoinnin määrittelyä, subjektiivista kokemista tai arvioi sen toteutumista (vrt. Laitinen, 2008), lukuun ottamatta henkistä hyvinvointia, mikä on yksi Robeyensin listan osa-alueista. Ymmärrän toimintamahdollisuuksien eri osa-alueiden tarkastelun sinänsä rikostaustaisten naisten hyvinvointia edistäväksi asiaksi.

NAISERITYISYYS JA SUKUPUOLISENSITIIVISYYS

Tarve naiserityisyydelle on havaittu erityyppisissä palveluissa silloin, kun palvelut eivät pysty vastaamaan riittävästi naisten tarpeisiin. Usein palvelujärjestelmät (vaikkapa vankilat tai päihdehoitopaikat) rakentuvat miesten tarpeista ja lähtökohdista käsin, mikä on sinänsä ymmärrettävää, koska he ovat asiakkaiden enemmistö. Esimerkiksi vankilat ovat näennäisen sukupuolineutraaleita, millä tarkoitan sitä, ettei niissä ole huomioitu lainkaan sukupuolta ja sen merkitystä palveluiden käyttöön ja tarpeeseen. Sukupuoli on siten piiloista ja näkymätöntä (Ronkainen, 2017, 30). Vankilat ovat pitkälti kehittyneet vankien enemmistönä olevien miesten tarpeisiin, eikä niissä ole riittävästi kiinnitetty huomiota naisille tärkeiksi havaittuihin hoidollisiin osa-alueisiin, palvelutarpeisiin, mielenterveysongelmiin, väkivallan ja hyväksikäytön kokemuksiin, äitiyteen ja lapsiin liittyviin kysymyksiin (Salovaara, 2019b; Tammi-Moilanen, 2020). Naiset ovat näyttäytyneet hankalina ja vaativina asiakkaina vankein- ja päihdehoidossa, vaikka kyse on siitä, etteivät palvelut ole heille sopivia. Sen sijaan, että naiserityisyys toisi naisille jotain erityistä lisäpalvelua, se pikemminkin tarjoaa naisille mahdollisuuden olla palveluiden ja tuen puolesta tasa-arvoisia miesten kanssa. Naiserityisyys lisää siten tasa-arvoa rikosseuraamuksissa, jolloin pystytään tarjoamaan naisille heidän lähtökohdistaan käsin oikeanlaisia ja tarvittavia tukitoimia, ja edesauttamaan vankeuden täytäntöönpanon tavoitteiden toteutumista[3] heidän kohdallaan (VankL, 1. luku 2§).

Naiserityisyyden lähtökohtana on ymmärrys eri sukupuolten tasa-arvosta ja siten moninaisuuden hyväksymisestä. Naiserityinen lähestymistapa tuo miesnormiin perustuvaan toimintaan ymmärryksen naisten elämänhistoriasta, ihmissuhteiden kompleksisuudesta, nykytilanteesta sekä näistä johtuvista tarpeista. Naiserityinen lähestymistapa huomioi, hyväksyy ja tukee naistapaista toimijuutta eli tapoja ja toimintoja, joista huolehtiminen on naisille tyypillisempää, muttei sen luonnollisempaa kuin miehille, esimerkkinä kotiäitiys

[3] Vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan.

(Veijola & Jokinen, 2001, 23–27). Mutta samalla naiserityisyys on käsitteenä ulossulkeva ja tukeutuu oletukseen kahdesta sukupuolesta. Vaikka naiserityisyys käsitteenä huomioi sukupuolten moninaisuuden, se ei kuitenkaan tule selkeästi ilmi käsitteen nimessä. Siksi käytän rinnalla sukupuolisensitiivisyyttä. Se mahdollistaa tarkastelun binaaristen sukupuoliskäsitteiden yli ja ohi, eikä se sulje ketään ulkopuolelle. Lisäksi sukupuolisensitiivinen lähestymistapa mahdollistaa yksilölähtöisen, traumatietoisen, suhteiden merkitystä ja turvallisuutta hyödyntävän työotteen laajemman hyödyntämisen (myös Johansson, 2022).

Sukupuoli ei ole jotain valmista, lopullista ja annettua, vaan se on kulttuurisissa suhteissa opittua, tuotettua ja ylläpidettyä toimintaa. Sukupuolta voidaan tuottaa vaikkapa istumistavalla: istumalla jalat levitettyinä (manspreading) tai jalat yhdessä. Sukupuolta tuotetaan pienillä teoilla, eleillä ja puhetavoilla, jotka ymmärretään mies- ja naistapaiseksi tavaksi toimia. (Butler, 1999.) Naiserityinen lähestymistapa on sukupuolisensitiivinen, jolloin se ei sisällä oletusta yhtenäisestä naiseudesta ja mieheydestä. Siihen sisältyy intersektionaalisuus, jonka mukaan taloudellisen aseman, sosiaaliluokan, etnisen taustan ja iän tuottamat risteymät sisältävät erilaisia valta-asemia (Mattsson, 2021), jotka tulevat näkyviin rikostaustaisten heikommassa taloudellisessa, sosiaalisessa ja terveydellisessä asemassa.

Naiserityisyys on strategiatasolla ollut Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa mukana yli kaksikymmentä vuotta alkaen julkaisusta ”Naisten vuoro: Naisvankien tarpeet ja vankiloiden toiminnan kehittäminen” (1999), jatkuen ”Naiset näkyviksi” -työryhmämietinnöllä (2008) ja ”Naiserityisen kuntoutuksen kehittäminen vankeinhoidossa” -raportilla (2010). Nämä eivät kuitenkaan johtaneet muutoksiin, vaan vasta vuonna 2020 tehty Naisvankiselvitys (Tammi-Moilanen, 2020) toi näkyväksi naisvankien tilanteen, käynnisti muutoksia naisvankien sijoitteluun ja keskitti naiserityisen lähestymistavan muutamaan vankilaan.

Vankeuden heijastusvaikutus (Devlin, 1998, 52–64) ulottuu vankien lapsiin monin tavoin riippumatta huoltajuussuhteesta ja ennen vankeutta vallinneista asuinjärjestelyistä. Rikostaustaisten naisten kohdalla erityisesti perhe- ja parisuhteet ovat merkittäviä, mutta kompleksisia ja päihteidenkäytön sekä väkivallan merkitsemiä ja haavoittamia. (Hautala ym., 2018; Hautala, 2021; Karttunen, 2019; 2021a; 2021b; Lattu, 2016; Venäläinen, 2017; Virokannas, 2013, 2019; Virolainen, 2018; Väyrynen, 2007, 2009.) Lisäksi naisten vanhemmuus- ja perhesuhteita ja niissä toimimista määritellään tavalla, jossa näyttäisi olevan läsnä vahva moraalinen ulottuvuus. Tämä näkyy esimerkiksi vanhemmuuteen liittyvissä odotuksissa, jotka ovat äideillä korkeammat, kun taas isillä riittävää on pelkkä läsnäolo. (Enroos, 2015; Hiitola, 2015.)

Sosiaalipalveluissa, päihdekuntoutuksessa ja rikosseuraamuksissa ymmärretään naiserityisyyden rakentuvan ymmärryksen, kunnioituksen ja turvallisuuden varaan. Lisäksi ymmärrys traumojen yleisyydestä rikostaustaisten

naisten parissa sekä niiden laajoista vaikutuksista edellyttää psykososiaalisen lähestymistavan omaksumista ja ulottamista arkeen. Tarve naiserityisyyden huomioimiselle on syntynyt muun muassa siitä, että palvelujärjestelmissä naiset on koettu hankalina asiakkaina, kun taas naiset itse kokivat joutuneensa heille soveltumattomiin palveluihin. Rikosseuraamuksissa naiset tarvitsevat erityisesti tukea traumakokemuksien käsittelyyn ja lapsisuhteisiinsa sekä riittävää päihdekuntoutusta (Granfelt, 2007, 131).

Sukupuolen merkitys on saattanut jäädä vähäiselle huomiolle vankilaan tuomittujen naisten aiemmassa elämässä. Tähän liittyy etenkin päihteidenkäyttäjien sosiaalisissa verkostoissa vaikuttava vahva maskuliininen normi ja naisten aseman dikotomisuus, mikä äärimmillään näyttäytyy mahdollisuuksina omaksua joko ”hyvän jätkän” tai ”pirihuoran” rooli (Väyrynen, 2009; Salovaara, 2019b). Yhteisö on rakentunut pitkälti miehille tyypillisten toimintatapojen ja väkivallalla toimimisen logiikalle. Keskinäisessä hierarkiassa paikan lunastaminen käy parhaiten väkivallalla. Naiset ovat näissä verkostoissa erilaisia, joten melko luonnollista on se, että he häivyttävät oman sukupuolensa. Etenkin, kun se saattaa olla merkki heikkoudesta, sekä altistaa naisia muun muassa seksuaaliselle hyväksikäytölle. (Perälä, 2011; Virolainen, 2018; Väyrynen, 2007.)

VIVIANIN TARINA

Käytän toimintamahdollisuuksien kuvaamisessa ja käsitteellistämisessä apuna kuvitteellisen Vivianin tarinaa (ks. prologi): Vivianin tarina ei ole totta, mutta se voisi olla. Tarina on syntynyt synteesinä niiden yli kolmenkymmenen naisen tarinasta, joita olen haastatellut väitöskirjaani sekä akatemiahanketta varten. Tarinassa olen tutkijan vapaudella lainannut ja muokannut tarinaa sellaiseksi, että rikosseuraamusalalla työskentelevät voivat helpommin tunnistaa naiserityisiä elementtejä. Tarinan on lukenut muutama kokemusasiantuntijakoulutuksen ja omakohtaista rikostaustaa omaava nainen, jotka ovat vahvistaneet Vivianin tarinan vastaavan rikostaustaisten naisten todellisuutta. Vivianin tarinan avulla kuvaan sitä, miksi naiserityisyyden ja sukupuolisensitiivisyyden huomioiminen on tärkeää juuri rikosseuraamusalalla.

Tarkastelen Vivianin tarinaa suhteessa Robeynsin (2003; 2017) esittämiin toimintamahdollisuuksiin. Hän tyypitteli ne kolmeen ryhmään: 1. terveys, turva, kunnioitus, 2. tieto ja toiminta, 3. sosiaaliset suhteet ja itsensä toteuttaminen. Tarkastelen toimintamahdollisuuksia erityisesti rikosseuraamuksissa ja vapautuneita kohtaavissa palveluissa havaittujen ja huomioon otettavien seikkojen näkökulmasta.

NAISERITYISET JA SUKUPUOLISENSITIIVISET TOIMINTA-MAHDOLLISUUDET RIKOSSEURAAMUSALALLA

Tarkastelen Vivianin tarinan avulla naisten elämäntilanteita kokonaisuutena huomioiden myös ajan ennen rikoksia ja väkivaltaa. Rikosten tekemiseen ja päihteidenkäyttöön johtaneet syyt altistavat rikosseuraamuksista vapautuvaa uusimaan tekonsa, ellei niihin pystytä puuttumaan vankeuden aikana. Desistanssi- eli rikoksista irtaantumisen prosessi etenee useilla elämänalueilla pikkuhiljaa ja samanaikaisesti, ja huomio tulisikin kiinnittää laajalti niihin sen sijaan, että epäonnistuminen yhdellä osa-alueella (esimerkiksi retkahdus) sysää yksilön kuntoutuksellisen tuen ulottumattomiin. Vankiloita voidaan pitää merkittävinä paikkoina muutostyöskentelylle sekä kuntouttavalle sosiaalityölle, ja niiden resurssit tulisikin nostaa asiakaskunnan haasteiden edellyttämälle tasolle.

TERVEYS, TURVA, KUNNIOITUS

Tässä Robeyensin toimintamahdollisuuksien ensimmäisessä teemassa keskitytään fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen terveyden sekä hyvinvoinnin teemoihin.

Elämä ja fyysinen terveys

> *Vivian: Ne kysyy multa aina, että miksi en ole lähtenyt suhteesta. Miksi olen jatkanut elämistä sellaisen kanssa, joka lyö, potkii, haukkuu, raiskaa, alistaa jne. Ihan kuin se lähteminen olisi helppoa. Ei se ole. Kun se kertoo koko ajan miten onneton, huono, ruma ja vaikea olen, ja etten pärjää ilman sitä. Vaikka siihen ei alussa usko, alkaa pikkuhiljaa itsetunto olla jossain kynnysmaton tasolla. Ja sitten se uhkaa tappaa itsensä. Se kertoo julkaisevansa minusta juttuja somessa ja laittavansa mun kuvia julkiseen jakoon. En tiedä, miten pääsisin siitä eroon. Viime kesänä mietin, että ainoo keino päästä tästä irti on ajaa rekan alle. Ja sitten olisin vapaa. En jaksa miettiä näitä ja siksi sekoitan päätäni kaikella mahdollisella. Lapsia en välttämättä jaksa tavata, kun niiden näkeminen on ihanaa, mutta sen jälkeen olen ihan rikki. Näen mitä kaikkea olen omilla tekemisilläni saanut aikaan…*

Rikosseuraamuksiin tuomitut ovat monella osa-alueella tarkasteltuna suomalaisen yhteiskunnan huono-osaisin ryhmä, jossa tiivistyy matala koulutustausta, alhainen työmarkkina-asema ja terveysongelmat (Hypén, 2004; Joukamaa ym., 2010). Vankilaan tuomittujen naisten on havaittu olevan usein miesvankeja huonommassa asemassa, mikä näkyy mm. fyysisessä terveydessä ja mikä tulisi ottaa huomioon terveydenhoidon suunnittelussa (Tammi-Moilanen, 2020). Naisten asiat ovat usein pitempään menneet huonommalle tolalle ja ongelmat

ovat syvempiä kuin miesvankien kohdalla. Naisten kohdalla vaikuttaakin idea yksin pärjäämisestä, jolla tarkoitan pyrkimystä yrittää hoitaa asiat viimeiseen asti itse ja omin avuin. Avun pyytäminen edellyttää paitsi luottamuksellista suhdetta, myös kokemusta suhteen turvallisuudesta (Karttunen, 2019; Salovaara & Lindström, 2023 tulossa).

Rikosseuraamusasiakkaiden terveydentilaa alentaa merkittävästi vakava ja riippuvuuteen perustuva päihteidenkäyttö. Vaikka kaikkien rikosten taustalla ei ole päihteidenkäyttöä, on kuitenkin havaittavissa, että päihteet alentavat kynnystä syyllistyä rikoksiin ja joutua niiden kohteeksi. Päihteiden ja erilaisten väkivallantekojen keskinäinen suhde on merkittävä. Päihteet ovat myös merkittävässä osassa ja taustavaikuttajina rikoksiin, sillä julkitulleista rikoksista suuri osa tehdään päihtyneenä, tai niitä tehdään päihteidenkäytön rahoittamiseksi tai velkojen perimiseksi. (Pitkänen & Kaskela, 2016; Päihdetilastollinen vuosikirja, 2021.) Päihteidenkäytön on useissa tutkimuksissa (mm. Fuentes, 2014; Granfelt, 1998; 2007; Karttunen, 2019) havaittu olevan naisille myös selviytymisstrategia, joka auttaa sietämään paitsi väkivaltaa myös lapsien menettämistä ja koettua epäonnistumista monella elämän osa-alueella.

Henkinen hyvinvointi

> *Vivian: Mun jaksaminen on välillä aika huonoa. Kävin joskus mielenterveystoimistossa ja siellä kerrottiin, että olen hyvin traumatisoitunut. Se psykologi oli tosi järkyttynyt, kun kerroin lapsuudesta ja siitä millaista elämä on huumeporukoissa. Ei ne käynnit mua muuten auttanut, mutta silloin ymmärsin sen, että miksi haluan käyttää aineita. En jaksa niitä ajatuksia, mitkä on mielessä koko ajan, jos olen selvin päin. Oikeestaan musta tuntuu, että olen tosi epäonnistunut, kun elän niin kuin elän. Mua hävettää se, että lapset on viety, vaikka tiedän, että niillä on nyt paremmin kuin mun kanssa. Mä yritin olla heille hyvä ja tehdä asiat oikein. Mut sit en oikein tiennyt, miten olisi pitänyt tehdä ja miten olla. Mut se aineittenkäyttö on ollut aina ykkösenä, vaikka kuinka olisin halunnut hoitaa asiat oikein.*

Henkinen hyvinvointi on merkittävimpiä osa-alueita yksilön kokonaishyvinvoinnin ja siten myös rikoksettomaan elämään pyrkimisen kannalta. Henkisen hyvinvoinnin perusta luodaan lapsuudenperheessä, mutta sen ylläpito on elämän mittainen projekti. Vankilaan tuomittujen naisten on havaittu olevan poikkeuksetta vaikeasti traumatisoituneita, mikä tulisi lähtökohtaisesti huomioida heille suunnitelluissa palveluissa jo vankeusaikana (Anderson ym., 2020; Karatzias ym., 2018; Tammi-Moilanen 2020, 12). Tässä artikkelissa ja Robeyensin toimintamahdollisuuksissa yleiseensä, henkiseen hyvinvointiin sisältyy myös sosiaalinen hyvinvointi (myös Fadjukoff ym., 2022), vaikka sosiaalisen

hyvinvoinnin muita osa-alueita tarkastellaan myöhemmin tekstissä sosiaalisten suhteiden ja voimaantumisen kohdalla.

Vivianilla oli ollut jo lapsuudessa seksuaalista hyväksikäyttöä, mikä lisäsi hänen kokemaansa turvattomuutta. Hän oli myös kokenut isän hylkäämisen vanhempien avioeron jälkeen. Erilaiset vaille jäämiset lapsuudessa altistavat päihteidenkäytölle ja vahingoittaville parisuhteille, mutta eivät kuitenkaan vää-jäämättä johda niihin. Seuraavassa kuviossa (kuvio 1) mallinnetaan päihdetaus-taisten naisten polkuja:

KUVIO 1. Malli naisten päihteidenkäytön ja huumausainetuomioiden poluista (Kreis ym., 2016).

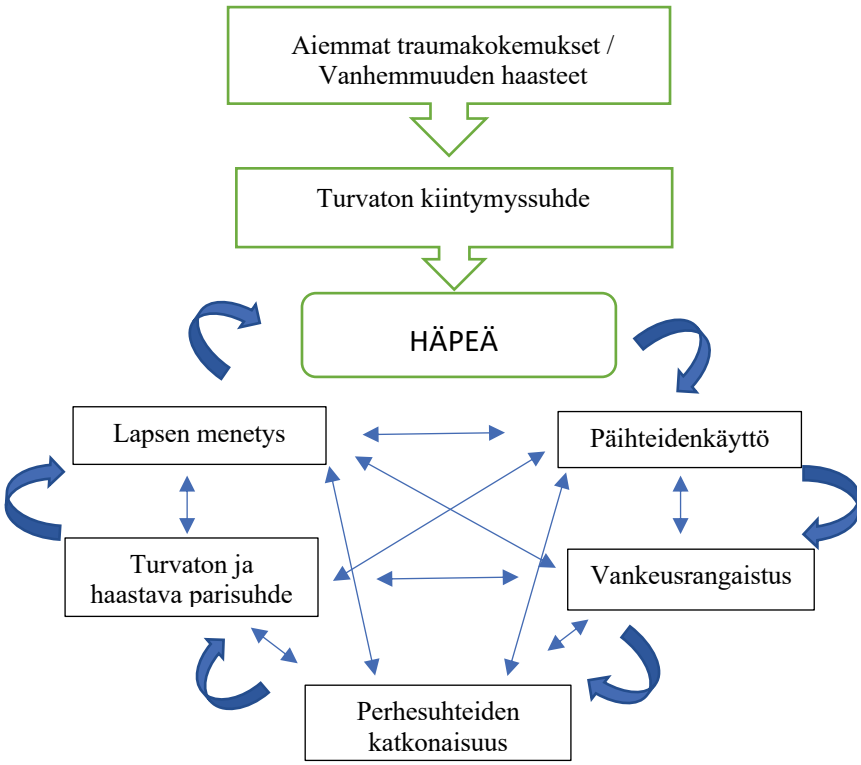

Kuviossa keskeisessä asemassa on häpeä seurauksena aiemmista rikos- ja päih-detaustaisten naisten traumaattisista kokemuksista, mitkä vaikuttavat vahvasti muihin osa-alueisiin (päihteidenkäyttöön, vankeusrangaistuksiin, parisuhtei-den katkonaisuuteen, turvattomaan ja haastavaan parisuhteeseen sekä lapsen menetykseen). Häpeäkokemukset ovat keskeisiä naiserityisessä lähestymista-vassa (mm. Anderson, 2020; Karttunen, 2019; Kreis, 2016) ja omien tekojen seuraukset läheisille (etenkin lapsille) on useissa tutkimuksissa (mm. Allen ym.,

2010; Kreis ym., 2016) havaittu merkittäviksi ja etenkin naisia päihteiden käytössä kiinni pitäviksi tekijöiksi. On kuitenkin muistettava, että häpeän määräsä ja sen tuottamassa ahdistavuudessa on yksilöllistä vaihtelua (Lidman, 2011, 269). Traumaattiset kokemukset ja päihteidenkäyttö yhdistyvät heikkoon itsetuntoon, suruun ja menetyksiin sekä vaikeuksiin sijoittua yhteiskuntaan (mm. Lewinson ym., 2014; Lynch, 2012). Tähän huomion kiinnittämistä voi siten pitää yhtenä naiserityisen ja sukupuolisensitiivisen työskentelyn elementtinä. Koettu häpeä voi ilmetä esimerkiksi ylimielisenä tai hyökkäävänä käytöksenä. Häpeän värittämä äitiys voi puolestaan olla voimavaroja kuluttavaa, ja esimerkiksi lasten tapaaminen saattaa aiheuttaa äidissä kriisikokemuksen (Salovaara 2023 tulossa). Häpeää voidaan pitää leiman (*stigma)* ja leimaantumisen yksilötason kokemuksena. Häpeäkokemuksia purkaessa on kyettävä erottamaan koettu häpeä omasta minästä (Lidman, 2011, 274).

Koetun alhaisen henkisen hyvinvoinnin mittarina voidaan pitää vähäisiä tulevaisuudensuunnitelmia (Pyles & Banerjee, 2010). Rikostaustaisten naisten kohdalla konkreettisten tulevaisuudensuunnitelmien tekemiseen tarjoutuu tilaisuus suunniteltaessa vankilasta vapautumista (Lafferty ym., 2016). Yksilöiden erot oman toiminnan ohjauksessa ovat vaihtelevia ja osin tilannesidonnaisia, joten apua suunnitteluun tulisi olla tarjolla asumisen, talousasioiden ja selviytymisen turvaamiseksi. Koettu, kuviteltu ja ennakoitu leima vaikuttaa siihen, kuinka yksilöt uskovat itseensä ja uskaltavat etsiä uusia ratkaisuja. Yksilötason mahdollisuuksien lisäämiseksi rinnalla kulkeva ja tukeva vertaistuki tarjoaisi matalan kynnyksen palvelua oman tulevaisuuden vaihtoehtojen pohtimiseen. (Salovaara & Lindström, 2023 tulossa.)

Ruumiillinen koskemattomuus ja turvallisuus

> *Vivian: Mä juttelin viime viikolla pitkään yhden työntekijän kans mun menneisyydestä. Kerroin sille mun elämästä ja se sit kerto, et minkäalaista kaikkee väkivaltaa mun elämässä on ollut. Mä en tienny, et se, ku faija hylkäs mut, oli laiminlyöntiä. Tai se, kun mutsi syytti mua raiskauksesta. Tai et mun exän toiminta oli taloudellista ja kemiallista väkivaltaa. Tai et sen uhkailu itsarilla on henkisen väkivallan äärimmäisin muoto. Niin, tai et kaikkeen väkivaltaan liittyy valta, millä mut halutaan saada toimimaan tietyllä tavalla ja olemaan tietynlainen. Se sai mut kyl miettimään mun elämää ihan toisesta vinkkelistä…*

Rikostaustaisten naisten elämänhistorian lähempi tarkastelu tuo usein esiin traumaattisia kokemuksia liittyen sosiaalisen verkoston ja kasvuolosuhteiden epävakauteen, kaltoinkohteluun sekä väkivaltaan (mm. Hautala ym., 2018; Joukamaa ym., 2010; Levenson & Willis, 2019; Pyles & Banerjee, 2010; Viitanen,

2013). Traumaattisten kokemusten aiheuttajana näyttäytyvät moninaisen väkivallan kokemukset. Moninaisella väkivallalla tarkoitan useiden erityyppisten vaurioittavien väkivaltakokemusten toistumista elämänhistoriassa. Moninaisessa väkivallassa ei ole kyse vain selkeimmin havaittavasta fyysisestä väkivallasta vaan myös muista väkivallan muodoista (Bildjuschkin ym., 2019). Ymmärrys väkivallan moninaisuudesta lisää rikosseuraamusalan työntekijöiden valmiuksia ymmärtää väkivallan ulottuvuuksia ja syy-seuraussuhteita sekä havaita traumatisoitumisen ilmentymiä yksilön toiminnassa ja käytöksessä.

Väkivalta on yksi keskeisistä syistä naisten vankeustuomioiden takana, ja se kietoutuu naisten päihteidenkäyttöön, sosiaalisiin suhteisiin ja heidän tekemäänsä väkivaltaan. Suomalaisten vankien päärikoksissa korostuvat väkivaltarikokset, ja erityisesti tämä korostuu naisten kohdalla. Vuonna 2020 oli 40 prosentilla naisvangeista päärikoksenaan väkivaltarikos. Vaikka vuoden 2013 ennätyslukemista (53 prosenttia) on tultu alaspäin, ovat luvut poikkeuksellisia verratessa niitä muihin Pohjoismaihin, muihin Euroopan maihin tai jopa Venäjään, jossa väkivaltarikokset ovat yleisempiä. (Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja, 2020, 33; Salovaara, 2019b). Näissä tilastoissa tulee näkyväksi suomalaisen yhteiskunnan väkivaltaisuus (myös Niemi-Kiesiläinen, 2004), kun tarkastellaan sitä väkivallalle altistumisen näkökulmasta. Rikos- ja päihdemyönteisten sosiaalisten verkostojen väkivaltaisuus sinällään traumatisoi kaikki osapuolet sukupuolesta riippumatta.

Väkivaltaan syyllistyneillä naisilla on taustallaan moninaista koettua väkivaltaa, mikä alentaa heidän kynnystään käyttää sitä myös itse. Kyse on paitsi erilaisista väkivallan oikeutuksen taktiikoista, myös siitä, että väkivaltainen ilmapiiri sosiaalistaa väkivallalle ja alentaa sen käyttämisen kynnystä. (Salovaara, 2019b; Venäläinen, 2017; Virolainen, 2018). Väkivaltakokemusten puheeksiotto kaikkien rikosseuraamusasiakkaiden kohdalla on tärkeää, koska siten voidaan ymmärtää toimintatapoja, lisätä itsetuntemusta ja myös estää tulevaa väkivaltaa. Puheeksiotolle otollinen ilmapiiri vaatii luottamusta ja turvallisuutta, jotka ovat merkittäviä tekijöitä vuorovaikutuksessa sukupuolesta riippumatta (Husso ym., 2014; Lafferty ym., 2016; Mönkkönen, 2018; Virkki & Jäppinen, 2016).

Rikosseuraamusten kontekstissa turvallisuudella tarkoitetaan erilaisia asioita kuin vapaudessa. Puhutaan laitosturvallisuudesta, jolla tarkoitetaan vankilaolosuhteissa ylläpidettyä kontrolloitua ja sääntöihin perustuvaan valtaan liittyvää tasapainotilannetta. Se ei välttämättä vastaa yksilön kokemaa turvallisuudentunnetta. (Drake, 2012.) Sukupuolisensitiivinen turvallisuus sisältää ajatuksen siitä, että yksilötasoisesti pyritään luomaan ilmapiiriä, jossa vallitsee molemminpuolinen koettu turvallisuus ja luottamus.

> *Vivian: Mulla on ollut oma koti viimeks, ku odotin Adalmiinaa. Olin laittanut sen kivaks ja nätiks ja siellä oli tosi hyvä olla. Siellä mulla oli hyvä ja turvallinen olla ja siksi mä sitä pidänkin kotina. Se oli sellanen suojapaikka. Sen jälkeen mulla on ollut asuntoja, kämppiä ja luukkuja, mut ei kotia. Eikä ykskään niistä oo ollu mulla pitkään, kun avaimet on ollut puolisolla ja siellä on majaillut vähän epämäärästäkin porukkaa. Kyl mä tajuun, et ei sellainen oo ollu kivaa naapureille ja siks mä ne kämpät oon menettänytkin.*

Rikostaustaisten naisten kohdalla asuinympäristö, asunto ja sen avainten hallinta ovat tärkeässä asemassa (myös Ranta ym., 2022). Useilla naisilla on kokemuksia parisuhdeväkivallasta. Tuolloin oma koti ei aina ole turvallinen paikka, vaan siihen saattaa liittyä turvattomuutta ja väkivallan uhkaa. Se voi muuttua paikaksi, josta ei pääse pois. Toisaalta omassa kodissa tehty väkivalta ja koti yleensä ottaen väkivallan tilana tekee naisista kodittomia (Husso, 2003), sillä koettu väkivalta vie naisilta mahdollisuuden kodintuntuun ja turvallisuuteen.

Vankilasta vapautuvien tulevaisuudenuskoa vähentävät aiemmin koetut yhteiskunnasta ulossulkemisen tunnetta lisäävät tekijät, kuten asunnottomuus ja riittämätön toimeentulo (Pyles & Banerjee, 2010). Vankilasta vapautuminen ilman asuntoa ja riittäviä tukipalveluita edesauttavat päihteidenkäytön ja rikollisuuden jatkumista. Siksi asumissosiaalinen työ tulisi aloittaa jo hyvissä ajoin ennen vapautumista selvittämällä asumiseen liittyviä riskitekijöitä (asumisen taidot, toimeentulo, talousosaaminen) ja ohjaamalla vapautuva palveluihin (Granfelt, 2013; 2015). Tämä nivelvaiheeseen kuuluva tuki luo edellytykset etenevälle desistanssiprosessille ja tukee yksilön mahdollisuuksia yhteiskuntaan integroitumiseen. Vaikka vapautuminen asunnottomana on aina riski uusintarikollisuudelle, on se naisten kohdalla erityisen haavoittavaa (Granfelt & Turunen, 2021), sillä asunnottomuus altistaa naisia erilaisille hyväksikäyttötilanteille ja vallankäyttösuhteille (Lavee, 2021).

Asuinympäristö ja suoja liittyy kokemukseen sosiaalisesta turvallisuudentunteesta, mihin vaikuttaa henkisiä voimavaroja kuluttava jatkuva epävarmuus arjessa selviytymisestä. Isola, Roivainen ja Hiilamo (2020) totesivat yksinhuoltajaäitejä koskevassa tutkimuksessaan, että etenkin yksityisten asioiden esittämisen vaatimus sosiaalietuuksia hakiessa lisäsi äitien kokemaa sosiaalista turvattomuutta. Samoin sitä lisäsivät nöyryyttävinä koetut tapaamiset sosiaalityöntekijöiden ja muiden etuuksia myöntävien viranomaisten kanssa.

Olen edellä kirjoittanut siitä, kuinka naisilla on taustallaan väkivaltaa sisältäviä traumaattisia kokemuksia, ja monella heistä on taustallaan päihderiippuvuutta, mikä usein altistaa väkivallalle. Kuitenkaan tälle asiakasryhmälle ei ole Suomessa yhtäkään turvakotipaikkaa, mikä on sinänsä ristiriitaista. Ne, joilla

on suurin riski olla väkivallan kohteena, eivät kuitenkaan päihderiippuvuutensa vuoksi pääse suojaan ja väkivaltatyöskentelyn piiriin. Esimerkiksi Husson tutkimuksessa juuri turvakotiin meno käynnisti ja mahdollisti monen uhrin kohdalla väkivaltaisesta suhteesta eroamisen sekä voi toimia siten väkivallan hallinnan keinona (Husso, 2003, 297). Näyttäisikin siltä, että rikos- ja päihdetaustaisten naisten väkivaltaisen suhteen pysäyttäjänä ja puuttumisen paikkana toimii vasta vankila (Salovaara, 2019a), koska mahdollisuutta päästä matalamman kynnyksen palveluihin ei ole.

Kunnioittaminen ja arvokas kohtelu

> *Vivian: Musta tuntuu, et aika harvoin mulle on puhuttu ystävällisesti sossussa. Nii, kai se johtuu siitä, kun itekin oon ollut epävarma ja varmaan aika tyly. Täällä vankilassa mua on kohdeltu, tai yks työntekijä on kohdellu mua ihan eri tavalla, se on kuunnellut mua ja tuntuu, et oon ihan samanarvonen ku se työntekijäkin. Se tuntuu hyvältä, mut samalla mua pelottaa vapautuminen. Kun pitää yrittää hoitaa asioita, juosta luukulta toiselle ja aina pelätä millasta kohtelua mistäkin saa. Ja sitä, millanen tyyppi siellä on vastassa. Se on kuiteski loppupeleissä ihan tuurista kiinni. Musta tuntuu, et olis helpompi mennä hoitamaan asioita, jos ois mukana joku toinen. Sellanen, joka osais mua kans vähän neuvoa, et miten asioita kannattais hoitaa. Ja joka tsemppais ja auttaisi muistamaan, kun en itse muista sanoa kaikkea.*

Vuorovaikutus on läsnä kaikissa kohtaamisissa. Viranomaisasioinnissa vuorovaikutuksen laatu, tapa ja käytäntö toimivat joko asiakkaita mukaansa ottavina tai ulossulkevina elementteinä. Merkittävinä ulossulkemisen tapoina toimivat kokemukset kohtaamattomuudesta ja vallankäytöstä sekä aiempien epäonnistumisten korostamisesta. (Juhila, 2016; Mönkkönen, 2018; Salovaara, 2021b.) Antti Särkelä on todennut menneisyyden vaikuttavan nykyhetkeen ja sitä kautta tulevaisuuteen: ”Se saattaa olla mukana jopa niin, että koemme itsemme tavoitteettomiksi ja toivottomiksi. Menneisyys ja nykyisyys saadaan kuitenkin käyttöömme vain tavoitteidemme ja tulevaisuuden näkökulmasta. Menneisyyden heikkoudet ja vahvuudet on nähtävä suhteessa tulevaisuuden tavoitteisiin.” (Särkelä, 2011, 85.)

Särkelä kuvaa edellä sitä, kuinka merkittävää työskentelyssä asiakkaan kanssa on huomioida kokonaisvaltaisesti tämän heikkoudet ja vahvuudet, menneisyys ja tulevaisuus, riskit ja mahdollisuudet. Sennettin (2004, 26) mukaan yksilön omanarvontuntoa heikentää riippuvaisuus muista, jolloin häneltä puuttuu mahdollisuus hallita omaa elämäänsä. Toimijuus on vahvempaa silloin, kun tulee kohdatuksi kunnioittavasti yksilönä sen sijaan, että kohdeltaisiin rikollisena (Lafferty ym., 2016). Menneisyyden ja tulevaisuuden peilaaminen nykyhetkeen

on konkreettisimmillaan vapautumisen valmistelussa, jolloin yksilöllä on mahdollisuus itse suunnitella ja rakentaa omaa tulevaisuuttaan.

Omien tekojen ja toiveiden hahmottaminen sekä reflektoiva pohtiminen koettuun ei välttämättä ole helppoa kenellekään, saati heille, jotka ovat vankeudessa. Vertaistuki ja kokemusasiantuntijat ovat keskeisessä asemassa päihteettömän ja rikoksettoman vaihtoehdon esimerkkeinä. Heillä on tarjottavanaan oma henkilökohtainen muutosprosessinsa osoituksena siitä, että päihteettömyys ja rikoksettomuus ovat sellaisia mahdollisia ja varteenotettavia vaihtoehtoja, jotka tuottavat myös mielekästä elämää. Rikollisista ja päihteitä käyttävistä sosiaalisista verkostoista ja elämäntavasta eroon pääseminen on yksilön elämää mullistava prosessi, jossa kaikki totutut toimintatavat on hylättävä. Vertaistuen antaman esimerkin ja tuen kanssa muutos saattaa olla hivenen kevyempi (Lindström & Toikko, 2021).

Elina Virokannas (2019) on korostanut päihteitä käyttävien äitien kohdalla olevan tärkeää vahvistaa positiivista äitiysidentiteettiä. Kohtaamisissa äitejä tulisi lähestyä heissä olevan hyvän kautta. Sanna Hautala (2022) on kirjoittanut siitä, kuinka päihde- ja rikostaustaisten äitien kohtaamisessa ei tunnisteta ja tueta heissä olevaa hyvää, vaan pikemminkin ohitetaan se keskittyen pelkästään päihderiippuvuuteen. Naiserityisessä ja sukupuolisensitiivisessä työskentelyssä rikosseuraamusalalla tulisi käyttää runsaasti aikaa vanhemmuuden teemojen ja niissä tapahtuneiden särkymisten käsittelyyn.

TIETO JA TOIMINTA

Koulutus ja tiedostaminen

> *Vivian: Mä tykkäsin koulusta. Siis silloin, kun jaksoin sitä käydä. Mut aika huonosti sen hoidin, eikä mulla oo peruskoulun jälkeen mitään suoritettu. Alotin aika montakin tutkintoo, mut jätin ne aina kesken. Monestakin syystä. Jossain vaiheessa olin jossain töissäkin, mut ne oli sellasia pätkiä. Oon miettinyt, et tulevaisuudessa haluasin tehdä töitä, mut sit ulosotto veis kaiken. Mulla on joku satatonnia maksettavia korvauksia. En niistä selviä ikinä. Eikä mun kai kannata edes miettiä töiden tekemistä. Siis tuntuu aika omituiselta, et kävisin töissä ja sit mun pitäs kuiteski hakee tukia, koska rahat ei riitä. Emmä tiiä, välillä tuntuu jotenkin toivottomalta. Olis kiva, jos olis vielä kerran mahollisuus aloittaa puhtaalta pöydältä. Yksi kerta, et sais aloitttaa uuden elämän ja sais vielä yhden mahdollisuuden...*

Vankilaan tuomituilla on keskivertoa heikompi koulutustaso ja työmarkkina-asema. Tässä taustalla voivat olla raskaudenaikaiset vaikutukset oppimiseen (Pyles & Banerjee, 2010), diagnosoimattomat neuropsykiatriset häiriöt

(Tuominen, 2018) tai aiemmat huonot kokemukset koulumaailmasta (Äärelä, 2012). Erilaisten oppimisvaikeuksien ja keskittymishäiriöiden riittämätön diagnosointi sekä diagnosointimenetelmien näennäinen sukupuolineutraalius jättävät tytöt ja naiset herkemmin riittämättömän avun ulkopuolelle kuin pojat ja miehet, joille useimmat testit on suunniteltu (Quinn, 2005; Waite, 2011). Lisäksi ADHD:n tuottama ulkopuolisuuden kokemus vaikuttaa ihmissuhteisiin (Quinn, 2011, Rösler ym., 2008; myös Lohi ym., 2023 tulossa).

Vaikeudet oppimisessa ja keskittymisessä vaikuttavat mahdollisuuksiin toimia ja selviytyä yhä enemmän digitaitoja vaativissa arjen tilanteissa. Ne lisäävät siten riskiä digisyrjäytymiseen (Eubanks, 2011) ja taloudellisen tilanteen hallitsemattomuuteen. Paitsi digiosaamisessa vapautuvilla saattaa olla puutteita myös talouslukutaidossa eli taidoissa ja tiedoissa, joiden avulla voi tehdä tietoisia ja vaikuttavia päätöksiä taloudellisten resurssiensa pohjalta. Talouslukutaidon lisääminen lisää taloudellista voimaantumista ja yksilön minäpystyvyyttä, mikä puolestaan lisää luottamusta tulevaan (Sanders, 2016). Talouslukutaidon ja sen rinnalla kulkevan taloussosiaalityön (Zechner ym., 2019) lisääminen rikostaustaisilla tukee oman taloustilanteen haltuun ottamista, kuten ulosoton ja velkojen selvittämistä, ja lisää siten mahdollisuuksia itsenäiseen selviytymiseen. Lisäksi oman tulotason haltuunotto on tärkeää heille, joilla rikoksista luopuminen tarkoittaa oman taloustilanteen totaalista romahtamista (Salovaara, 2019b). Viitasalon (2018) mukaan raha-asioiden hoitamisen pyrkimyksenä hänen tutkimillaan äideillä oli vastuurationaalisuus, kunniallisuus, kiinnittyneisyys lapseen ja autonomian ideaalin saavuttaminen. Laajemmin voikin ajatella, että oman ja perheen taloustilanteen haltuunotto lisää yksilön taloudellisia toimintamahdollisuuksia, mikä edesauttaa muun muassa toksisen stressin vähentymistä ja henkisen hyvinvoinnin lisääntymistä jopa ylisukupolvisesti (mm. Franke, 2014).

Liikkuminen

> *Vivian: Mä oon aina asunut tuolla Vuorisuon alueella, yleensä Pupuvuoressa. Jotkut sanoo, et se on huonoa aluetta ja siellä on vaarallista asua. Emmää oo koskaan siellä pelännyt asua, oikeastaan päinvastoin. Siellä on mun lapsuudenkavereita ja muita tuttaja. Helppo olla. Ja halpoja ja vapaita kämppiä siellä on kans. Matkustellut mä en oo koskaan. Lapsena meillä ei koskaan ollut rahaa, ja aikuisena ei ole ollut tarvetta. Jotkut on vankilassa tosi ahdistuneita, kun ne ei pääse mihinkään. Mulla on täällä hyvä ja turvallinen olo, omat rutiinit. Mulle riittää, että on paikka missä asua. Nyt mulla on. Vapautuminen kyllä pelottaa, kun pitäisi valita, mihin vapautuu ja mistä etsiä kämppää…*

Liikkumisella tarkoitetaan tässä mahdollisuutta liikkua ja matkustaa yleensä, mutta erityisesti mahdollisuutta vaihtaa asuinpaikkaa. Vankilasta vapautuvien mahdollisuudet valita asuinpaikkansa ovat usein suppeita johtuen sopivien ja saatavilla olevien asuntojen vähyydestä suhteessa vuokrien suuruuteen. Matalan tulotason vuoksi vankilasta vapautuvat tarvitsevat ainakin aluksi toimeentulotukea kohtuullisista elinkustannuksista selviytymiseen. Perustoimeentulotuella on ollut merkittäviä vaikutuksia tuen saajien asumisen keskittymiseen ja heidän valinnanvapautensa kaventumiseen (mm. Jauhiainen & Korpela, 2019, 50–51), mikä jo sinällään muodostaa riskitilanteen rikoksista ja päihteistä irtaantumiselle.

Asumiseen liittyvät kysymykset ovat usein naiserityisiä liittyen yksinhuoltajaköyhyyteen ja äitien pyrkimykseen turvata lapsilleen kohtuullinen elinympäristö. Perustoimeentulotuki rajoittaa asumisen valinnanmahdollisuuksia ja pakottaa tuen saajia siirtymään halvempien asumiskustannusten alueelle. Äidit kokevat, ettei heidän perheensä kokonaistilannetta huomioida esimerkiksi lapsen ja perheen sosiaalisen verkoston tai harrastusmahdollisuuksien vuoksi (mm. Krok, 2021). Toisaalta asuinalueen vahingollisuus vaikkapa näkyvän päihteidenkäytön muodossa ei ole hyväksyttävä peruste muuttaa toisaalle. Toimintamahdollisuuksia kuitenkin lisää kokemus kuulumisesta omaan asuinyhteisöön ja siltä avun saaminen (Isola ym., 2020).

Vankilasta vapautuvan suunnitelmissa asuinpaikan tai asuinpaikkakunnan vaihtaminen saattaa olla olennainen osa desistanssiprosessia (Willman, 2021). Vankeus estää liikkumisvapautta konkreettisesti rajoittamalla liikkumista vankilan ulkopuolella sekä hankaloittaa asuinpaikkakunnan vaihtamista. Vankeuteen tuomittu on kirjoilla siinä kunnassa, jossa hän asui vankeustuomion aloittaessaan. Vankilasta käsin paikkakunnan vaihtaminen on vaikeaa, ja vaikeinta se on asunnottomille, joilla on ollut vain poste restante -osoite. Myös väkivalta rajoittaa liikkumista ja vapautta merkittävästi. Taloudellinen väkivalta lisää riippuvuutta asuinkumppanin tuloista ja pitää naiset väkivaltaisissa parisuhteissa. Väkivallan seurauksena myös muut mahdollisuudet kaventuvat.

Prologissa Vivian kertoi, ettei hänellä ole nuorimmaisen lapsen huostaanoton jälkeen ollut omaa asuntoa. Hän on asunut puolisoidensa asunnoissa ja asuminen on siten ollut riippuvaista näiden suopeudesta. Suopeudella tarkoitan sitä, ettei Vivianilla ole ollut sananvaltaa, saati asumiseen liittyviä oikeuksia. Velvoitteina sen sijaan on voinut olla seksi, taloudenhoito ja nöyrä asenne. Vapautuvien asumiseen liittyvät seikat ovat keskeisessä asemassa vapautumisen onnistumisessa (Salovaara, 2021a). Niiden sukupuolisensitiivinen tarkastelu tuo esille asumiseen liittyvää vallankäyttöä, haavoittuvuuksia ja sidonnaisuuksia.

> *Vivian: Mulla ei ollu lapsena mitään harrastuksia. Ystäväni-kirjoista luin muitten harrastuksista ja jätin aina sen kohdan täyttämättä. Nyt pitäs alkaa harrastamaan… Tai no, kai mä harrastan. Oon alkanut täällä Vanajalla käydä salilla ja lenkillä. Ja sit luen aika paljon. Mä en oo pitkään aikaan pystynyt keskittymään kirjoihin. Kai noi aineet on tehny musta jotenkin keskittymishäiriöisen, mut nyt pystyn paremmin keskittymään tekstiin. Niin, et kyllä mulla nyt taitaa olla niitä harrastuksia. Ja toivottavasti nää pysyy myös siviilissä. Se kyllä pelottaa aika paljon. Miten mä sitten osaan olla… Mä oon aina käyttänyt jotain ja kaikki tekeminen on liittynyt siihen säätämiseen.*

Osana päihteetöntä ja rikoksetonta elämän opettelua on omaksuttava uudenlainen tapa viettää vapaa-aikaa. Usein desistanssi tarkoittaa arjen sosiaalisten verkostojen täydellistä uudistamista. Naisia päihteidenkäyttöön houkutelleet positiiviset vetovoimatekijät (hyvä olo, uusi kaveriporukka, normaalista poikkeava elämäntyyli, vakavasti otettavuus ja rahan helppo saatavuus) pitää hylätä (Salovaara, 2019b; Väyrynen, 2007, 73–100), ja niiden tilalle omaksua uusia. Tässä uuden opettelun vaiheessa onkin erityisen tärkeää saada vertaistukea.

Rikoksista ja päihteistä irtaantuminen on elämää kokonaisvaltaisesti järisyttävä asia. Siksi yksilö tarvitsee oman motivaation lisäksi vahvaa ja hyväksyttävää tukea viranomaisilta, läheisiltä sekä vertaisilta. Tässä vaiheessa erityyppiset vertaistoiminnan muodot voivat palvella paitsi oman identiteetin muodostumista myös tuoda kokemuksen ryhmääntymisestä ja itsen tärkeäksi kokemisesta. (ks. Pirttilahti ym. tässä teoksessa). Vivian viittasi sitaatissaan harrastuksiin ja niiden aloittamiseen. Harrastusten ja muun vapaa-ajantoiminnan merkitys voi olla vierasta. Kuitenkin yhteinen harrastustoiminta ja vaikkapa erityyppisiin liikuntamuotoihin tutustuminen tuo merkittäviä kokemuksia ja syventää itsetuntemusta osana desistanssia (Salovaara & Lindström 2023 tulossa).

Kun puhutaan vapaa-ajasta, puhutaan samalla työelämäkeskeisestä tavasta ajatella ajankäyttöä. Mikäli perheessä on ollut ylisukupolvista työttömyyttä, eivät vapaa-ajan aktiviteetit näyttäydy samalla tavalla merkittävinä. Vapaa-ajan aktiviteettien kohdalla naiserityistä on paitsi kokonaisvaltainen eheytyminen myös omanlaisen naiseuden ja äitiyden tukeminen. Toisaalta sukupuolisensitiivistä on huomioida kokemus oman kehon, kehollisuuden ja sen rajojen tuntemisesta.

Ajankäytön hallinta

> *Vivian: Aika on tosi hämmentävä asia. Kun on tuolla kadulla hankkimassa aineita yms, ei sillä oikeastaan ole merkitystä. Täällä vankilassa aika hidastuu ja tuntuu jotenkin kelluvan. On aikaa ajatella: miettiä tekojaan ja niiden seurauksia. Mä oon miettinyt, et sit ku pääsen ulos, haluan yrittää hyvittää lapsille mun vanhoja tekoja. Sitä, et mun aineidenkäytön takia ne ei tunne mua. Ja on joutuneet asumaan muualla. Sit mä kuitenkin mietin, et en osaa…*

Desistanssiprosessia saattaa tukea auttaminen tai korvaaminen osana hyvittämistä (making good), minkä avulla pyritään luomaan uutta hyväksyttävää tarinaa vastapainona entiselle elämäntavalle ja -historialle (Maruna, 2001). Myös eräänlainen ”haavoittuneen parantajan orientaation” omaksuminen voi tuoda hyvää oloa, takaisinantamisen kulttuuria ja mahdollisuutta oman kokemuksen tuoman kompetenssin hyödyntämiseen. Muiden auttamisesta on havaittu olevan hyötyä rikostaustaisille naisille itsetunnon kohoamisen, sosiaalisen pääoman, ja leimatun identiteetin vastustamisen keinona. (Heidemann ym., 2016, 15–21.)

Ajankäytönhallinta näyttelee melko suurta osaa koevapaudessa olevien elämässä. Päivät ovat valmiiksi aikataulutettuja, ja rangaistuksen suorittaminen rajoittaa mahdollisuuksia päihteidenkäyttöön. Rajaamisen opettelu on tärkeää, koska menneisyyttä ei ole mahdollista muuttaa, korvata tai kuroa umpeen. Siksi on tärkeää havaita, että keskittyminen nykyhetken mahdollisuuksiin on riittävää.

SOSIAALISET SUHTEET JA ITSENSÄ TOTEUTTAMINEN

Sosiaaliset suhteet

> *Vivian: Musta tuntuu, et oon aika yksin, vaikka onhan mulla paljon kavereita ja tuttuja. Mut yksikään niistä ei oo semmonen, et kertoisin niille asioita ja oikeeastaan mun on aika vaikee luottaa kehenkään. Se johtuu varmaan kaikesta siitä säätämisestä, mitä on ollut… Sossujen ja vartijoiden kans mulla on kaikkein vaikeinta. Tuntuu, et tarkkaillaan koko ajan. Mulla on täällä Vanajalla yks työntekijä, jonka kanssa oon jutellut. Se on jotenkin auttanut mua ymmärtämään itseäni ja kaikkea, mitä on sattunu ja tapahtunu. Pikkuhiljaa mä oon alkanu uskoa, et musta vois tulla vielä jotain ja et voisin olla jotain. Se nainen on mulle vähän ku roolimalli. Vaikka se on vartija, se ei yritä olla joku äijä, niinkun monet muut. Se on kaunis ja lempeä, sellainen elämäänsä kaikin puolin tyytyväinen ihminen. Sellaisena olis*

kiva olla. Mää oon uskaltanu viime aikoina ottaa yhteyttä lasten perheisiin. Meillä on tulossa lasupalaveri ja toivon, et jollain keinoin saisin lapsia takaisin mun elämään.

Informaalit eli epäviralliset suhteet voidaan karkeasti jakaa tukeviin ja vahingoittaviin suhteisiin. Tukevat suhteet ovat vastavuoroisia sekä edistävät irtipääsyä päihteistä ja rikoskierteestä. Tärkeimpänä motivoivana ja tukea antavana suhteena äidit usein pitävät lapsiaan (Karttunen, 2019; Virokannas, 2019). Vankilasta käsin yhteydenpito koetaan hankalaksi, mutta vankeusaika voi myös tarjota äideille uuden tilaisuuden suhteen rakentamiselle (mm. Salovaara, 2019b). Lapset antavat merkityksen elämälle ja toimivat muutosmotivaation käynnistäjänä. Toisaalta myös syyllisyys ja häpeä oman päihteidenkäytön seurauksista sekä pelko lapsen menettämisestä voivat toimia motivoijina. Tukea antavana suhteena voivat toimia vertaiset (Virokannas, 2021) tai ystävät ja sukulaiset. Merkittävää on se, kuinka yksilö kykenee pyytämään ja vastaanottamaan apua, ja kokee sen olennaisena tekijänä desistanssiprosessissaan (Willman, 2021).

Vahingoittavina suhteina puolestaan voidaan pitää väkivaltaa sisältäviä parisuhteita, joissa eläminen altistaa ja ylläpitää päihteidenkäyttöä. Toisaalta päihteidenkäyttö myös pitää naisia kiinni parisuhteissa muun muassa huumeiden saatavuuden (Väyrynen, 2007) tai ulkopuolisen henkilön tekemän väkivallan uhan (Salovaara, 2019b, 144–148) vuoksi. Ferraro (2006) kuvaa *sumeiksi rajoiksi* sitä väkivallan näkijyyden, tekijyyden ja kokijuuden yhteenkietoutuvuutta, joka tiivistyy juuri rikostaustaisten naisten kohdalla (myös Venäläinen, 2017; Virolainen, 2018). Viranomaistahot saattavat pohtia sitä, miksi ”naiset rakastuvat renttuihin” eli miksi he siirtyvät yhdestä alistavasta ja väkivaltaisesta suhteesta toiseen samanlaiseen. Kyse ei ole suinkaan siitä, että naiset tarkoituksellisesti tekisivät itseään vaurioittavia valintoja. Kyse on siitä, että he valitsevat kussakin tilanteessa parhaimman mahdollisen vaihtoehdon. (Fuentes, 2014.) Vahingoittaviin pari- tai ihmissuhteisiin kuuluvat myös vaurioittavat toimintatavat, kuten seksi vaihdonvälineenä. Tuolloin seksi mahdollistaa päihteiden, turvan ja suojelun, nukkumapaikan tai asuinpaikan saamisen. (Lavee, 2021; Pyles & Banerjee, 2010.)

Formaalit eli viralliset sosiaaliset verkostot käsittävät ne viranomaistahot ja kolmannen sektorin toimijat, joiden palveluita vapautuvat käyttävät. Vankeja voidaan pitää aikuissosiaalityön haastavimpina asiakkaina, sillä he usein tarvitsevat pitkää ja intensiivistä työskentelyä vankilassa ja sen jälkeen sekä erityisesti vankeuden ja vapauden nivelvaiheessa (Karsikas, 2014, 107). Vankiloiden sosiaalityön resursointi ei ole asiakaskunnan haasteet huomioon ottaen tarpeenmukaista. Vankilasta vapautuvien kohdalla on melko tyypillistä, ettei kontaktia aikuissosiaalityöhön juuri ole, vaan riittävä apu saadaan järjestötason toimijoiden kautta (Salovaara, 2021a). Etenkin toimeentulotuen siirtyminen

kuntien sosiaalitoimilta Kelaan vuonna 2017 on lisännyt aikuissosiaalityön näkymättömyyttä vapautuvien arjessa. Näin siitäkin huolimatta, että heille olisi usein tarpeen laatia sosiaalihuoltolain mukainen palvelutarpeen arviointi (SHL 36 §), jossa kartoitetaan asumiseen, toimeentuloon ja tuentarpeisiin liittyviä seikkoja (mm. Paavola, 2019, 107–120).

Vapautuville vangeille suunnattujen palveluiden laajuus riippuu siitä, miten ne hyvinvointialueilla on järjestetty. Palvelut ovat usein erilaisten järjestötoimijoiden vastuulla, jolloin vapautuvat ovat keskenään eriarvoisissa tilanteissa kotipaikkakunnasta riippuen. Kun kuitenkin otetaan huomioon vankilasta vapautuvien naisten moninainen tuentarve useilla elämänalueilla, on aikuissosiaalityön poissaolo vapautumisen suunnittelussa paitsi hämmentävää myös asiakkaiden heitteillejättöä, josta vastuu kuuluu kaikille heidän parissaan toimiville.

Olen aiemmassa tutkimuksessani havainnut rikostaustaisten naisten kokevan hyvinvointipalvelujärjestelmän epämääräisenä, ennalta-arvaamattomana ja ristiriitaisena. Palveluiden saaminen koetaan johtuvan hyvästä ”tuurista” ja siitä, että on osannut riittävän nöyrästi lähestyä työntekijää. Toisaalta naiset kokevat, että saadakseen riittäviä palveluita pitää sietää viranomaisten tylyä kohtelua ja loukkaavia asenteita. (Salovaara, 2021b.)

Lastensuojelu saattaa usein olla ainut sosiaalitoimen edustaja vankilassa silloin, kun vangin lapsilla on lastensuojelun asiakkuus. Tätä ei voida pitää riittävänä tukena vanhemmille. Huostaanotettujen lasten vanhemmille ei välttämättä ole tehty asiakassuunnitelmia, joissa heidän tuentarpeensa olisi arvioitu. Suhtautuminen lastensuojeluun ja yhteistyö sen kanssa on usein emotionaalisesti ja moraalisesti virittäytynyttä. Lastensuojelun kohtaamiset voidaan kokea kriisinä, eikä tuolloin kyse ole tavanomaisesta asiakassuhteesta (Salovaara, 2023 tulossa), vaan tarvitaan herkkyyttä tunnistaa traumataustaa ja elämäntilanteiden kannalta yksilöä kannattelevia seikkoja.

Nykyinen palvelujärjestelmä ei kykene tunnistamaan parisuhdeväkivaltaa riittävällä tavalla ja kyllin ajoissa, mikä vääjäämättä johtaa siihen, etteivät uhrit tule kohdatuksi haavoittavissa elämäntilanteissaan sen edellyttämällä vakavuudella ja intensiteetillä (Husso ym., 2016; 2014). Näyttääkin siltä, että suomalaisessa yhteiskunnassa olevaan väkivaltaan on vaikea puuttua etenkin tilanteissa, joissa yksityisen ja julkisen rajat ylittyvät. Parisuhdeväkivallasta selvinneet naiset käyttävät toimijuuttaan palveluissa hylkäämällä toimimattomat palvelut (Pathak & Upadhyay, 2021). Väkivallasta ja väkivaltaisesta parisuhteesta eroon pääseminen vaatii kuitenkin viranomaistahojen apua ja yhteistyötä sosiaali- ja terveyspalveluissa.

> *Vivian: Mä oon täällä Vanajalla suorittanut Vinnin[4]. Puhuttiin paljon väkivallasta ja koin, että se vahvisti mua. Sit mä oon tavannut yhtä ohjaajaa ja kokemusasiantuntijaa ja puhunut mun toiveista. Mä oon saanut mun suunnitelmia ja toiveita otettua haltuun. Tulevaisuus ei ole enää niin pelottava ja kaoottinen kuin aiemmin. Vaikka moni asia hävettää ja mulla on tosi syyllinen olo liittyen mun lapsiin, on ollut tosi kiva, kun olen saanut puhua ja purkaa mun ajatuksia. Mut on tosi kiva, et noi samat ihmiset voi jatkaa mun tukena vapautumisen jälkeenkin.*

Vankilasta vapautuvien kohdalla tulisi ensisijaisesti kiinnittää huomiota yksilön mahdollisuuksiin saavuttaa tasapaino entisen elämänsä ja nykyisyyden välillä ja tukea häntä yksilönä valtaistumaan. *Empowerment* -sanalla ei ole sovittua suomennosta, ja se suomennetaan ainakin voimaantumiseksi ja valtaistumiseksi. (Kuronen, 2004, 277–296.) Käytän tässä yhteydessä valtaistumista. Yksilöiden tukeminen sekä hyvinvoinnin ja osallisuuden lisääminen ovat koko yhteiskuntaa hyödyttäviä ja kokonaisturvallisuutta lisääviä seikkoja.

Valtaistuminen on keskeistä sosiaalityössä, mutta samoin se on myös rikosseuraamusalalla. Psykologisen valtaistumisen mittareina voidaan käyttää kykyä asennoitua sosiaalisesti ja positiivisesti sekä halua olla mukana. Merkittävää on työntekijän ja asiakkaan keskinäinen suhde. (Depauw & Driessens, 2017.) Vankilasta vapautuvien naisten valtaistumiseen vaikuttavat heidän kykynsä omaksua positiivisia selviytymistaitoja ja mahdollisuutensa ottaa vastaan tarjottua apua (McDonald, 2006). Poliittisen valtaistumisen arviointi on hankalaa. Robeyns (2003) viittaa termillä etenkin naisten mahdollisuuksiin toimia poliittisesti.

Varsinainen kansalaistoiminta on vähäistä vertaistoimintaa lukuunottamatta, mutta tutkimuksiin osallistuminen voi kuitenkin antaa tunteen asioihin vaikuttamisesta (Lafferty ym., 2016). Lindström ja Toikko (2021) ovat havainneet kokemusasiantuntijuuden toimivan valtaistumista edistävänä. Kyse on kokemusasiantuntijakoulutuksesta saaduista keinoista ottaa oma menneisyys haltuunsa ja saada oma tarina toimimaan valtaistumisenvälineenä muille rikos- ja päihdetaustaisille.

---

[4] Toimintaohjelma naisille.

Kotityö ja hoiva

> *Vivian: Mun koevapauden suunnittelu on aloitettu. Mun toimintavelvoitteena on varmaan NA:ssa käyminen. Ois kiva, jos voisin joskus hoitaa Adalmiinaa kotona. Mut eihän se ole mahdollista. Hän asuu sijaisperheessä ja minä olen vain se Vivian-äiti, joka joskus soittaa ja tapaa. Enkä kyllä ihan oikeastikaan tiedä miten olisin lasten kanssa. Et millaset tavat niillä on arkiasioissa.*

Hoiva ja huolenpito mielletään kulttuurisesti naistapaiseksi ja -erityiseksi toiminnaksi. Toisaalta kotona oleminen rikkoo kulttuurista normia (Isola ym., 2020), sillä kulttuurisesti hyväksyttävää on olla opiskeleva tai työssäkäyvä vanhempi. Vankilaan joutuvista vanhemmista juuri äidit ovat yleisimmin lähivanhempia alaikäisille lapsilleen, ja vankeus siten vaikuttaa heidän lapsiinsa asuinpaikan ja hoitajan muuttumisena (mm. Salovaara, 2019b, 178–185).

Rikosseuraamuksissa tuetaan perinteistä hoivan sukupuolijakoa muun muassa siten, että vankiloiden perheosastot ovat nykyisellään sijoitettuina vain naisille tarkoitettuihin vankiloihin Vanajalla ja Hämeenlinnassa. Toki Vanajan vankilan perheosastolle on ollut mahdollista myös isän suorittaa vankeustuomiotaan lapsensa kanssa. Kyse on kuitenkin siitä, että nykyinen järjestelmä tukee äitihoivaa, eikä sinänsä mahdollista rakenteellisella tasolla lapsen isien osallistumista siihen. Mielenkiintoista onkin seurata, kuinka perhevapaauudistus ja ajatus tasapuolisemmasta hoivavastuusta muuttaa käytäntöjä. Yli 3-vuotiaita lapsia vankiloihin ei ole mahdollista ottaa mukaan, joten vankeus myös muuttaa vanhemmuutta ja hoivan käytäntöjä, rajoittaa yhteydenpitoa ja aiheuttaa huolta lapsen suojelemiseksi vankeudelta (Fowler ym., 2022). Lasten tapaamisiin ja yhteydenpitämisen mahdollisuuksiin on vaikuttanut myös naisvankipaikkojen keskittyminen muutamaan vankilaan. Mitä pitempi matka lapsen asuinpaikan ja vanhemman vankilan välillä on, sitä suurempia vaikutuksia sillä on lapsen mahdollisuuksiin tavata vanhempaansa.

Palkkatyö ja muu toiminta

> *Vivian: Mä en oo oikeestaan koskaan ollut töissä. Jotain työllistämistukijuttuja on ollut, mut ei ne oo motivoinu. Oon täällä ollut ompelimossa, vaikka en oikein osaa ommella. Oon kyl miettinyt myös sitä, et miks täällä noi työjutskat on niin vanhanaikaisia. Oon aina vihannut ompelemista ja ompelukoneita ja mun ois pitäny täällä tehdä niillä jotain. Olis hyvä, jos jo linnasta pääsis kokeileen jotain töitä. Siis ihan oikeesti, eihän mulla ole edes tietoa siitä millaisia töitä voisi tehdä.*

Suomessa työmarkkinoita voidaan pitää sukupuolittain jakaantuneina (mm. Laine, 2021), minkä lisäksi naiset ovat miehiä pienituloisempia (Okkonen, 2021). Epätasa-arvo työmarkkinoilla saattaa johtaa esimerkiksi yksinhuoltajien köyhyysriskiin (Hübgen, 2017). Rikosseuraamuksissa järjestettävä työtoiminta pitkälti uusintaa perinteistä sukupuolijakoa sekä tarjoaa työtoimintoina erilaisia käsityöläisammatteja, joissa työllistyminen ei vapautumisen jälkeen ole kovin realistista.

Rikosseuraamuslaitoksen tavoitteena on saada yhä useampi vanki vapautumaan valvotun koevapauden kautta. Asteittaisella vapautumisella halutaan tukea sopeutumista yhteiskuntaan. Koevapauteen liitetty toimintavelvoite voi olla muun muassa työtä, opiskelua tai niihin hakeutumista, päihdekuntoutusta, arkielämän taitoja, läheisten hoitoa, kuntouttavaa työtoimintaa, kotitöitä, harrastamista, fyysisen ja henkisen kunnon ylläpitämistä, velka-asioiden hoitamista, vapaaehtoistyötä (Mäkipää, 2010, 131–134). Tilastoja koevapauden toimintavelvoitteiden sukupuolijaosta ei ole saatavilla, mutta mielenkiintoista olisi nähdä esimerkiksi kotitöiden ja läheisten hoidon sukupuolijako.

Vaikka Mäkipään (2010) tutkimus on jo melko vanha, kiinnittää siinä huomiota erilaisten digitaitojen opettelun puuttuminen. Toki digitaitojen lisäämiseen Rikosseuraamuslaitoksessa on panostettu, mutta usein todellisten digitaitojen ja digitaalisen toimijuuden saavuttamista vankiloissa estää laitosturvallisuus ja luottamuksen puute. (Järveläinen & Rantanen, 2021.) Pääsyä digitaalisiin palveluihin saatetaan pitää uhkana laitosturvallisuudelle, eikä digitaalisen toimijuuden mahdollistavia kuntouttavia ja yhteiskuntaan integroivia vaikutuksia siten pidetä olennaisena. Vankiloiden jähmeät rakenteet eivät aina mahdollista edes vankiloihin rakennettujen digitaalisten kuntoutusmuotojen käyttöönottoa, vaikka uusien älyvankiloiden rakentamisessa digitaalisuudella on haluttu nykyaikaistaa imagoa.

Rikos- ja päihdetausta on monitahoinen tasa-arvon este. Vankeustuomion lisäksi maksettavana voi olla oletetun rikoshyödyn vastikkeena runsaat korvaukset. Suuria korvauksia voidaan pitää riskinä desistanssiprosessille. Luottotietohäiriöt ja ulosottovelka alentavat motivaatiota opiskeluun ja työntekoon ja lisäävät yksilön kokemusta ulkopuolisuudesta. (Lewinson ym., 2014; Olesen, 2016.) Vähäinen koulutustaso puolestaan tuottaa rajoittuneita työmahdollisuuksia (Pyles & Banerjee, 2010). Kuitenkin työn mukanaan tuoma sosiaalinen verkosto ja kuulumisen tunne sekä taloudellinen turva ovat yksi merkittävimmistä rikosten tekemistä ja päihteiden käytön jatkamista ehkäisevistä tekijöistä (Pyles & Banerjee, 2010; Willman, 2021). Taloussosiaalityön ulottaminen yhdeksi osaksi valvotun koevapauden toimintavelvoitteita lisäisi vapautuvien omia taloudenhallintakeinoja (Heilbrun ym., 2008).

TAULUKKO 2. Yhteenveto Robeyensin toimintamahdollisuuksista, niiden naiserityisestä näkökulmasta ja keinoista hyvinvoinnin edistämiseen.

Tyyppi	Toimintamahdollisuus	Naiserityinen näkökulma	Hyvinvoinnin edistäminen
I Terveys, Turva, Kunnioitus	Elämä, fyysinen terveys	Päihdekuntoutus, identiteetin rakentuminen	**HYVINVOIMINEN** – Sukupuolistuneen väkivallan tunnistaminen – Riittävä päihdekuntoutus – Turvallinen asuinpaikka – Häpeätyöskentely
	Henkinen hyvinvointi	Traumatietoisuus, häpeä, turvallisuus	
	Ruumiillinen koskemattomuus ja turvallisuus	Väkivaltatyöskentely, luottamuksen rakentuminen, turva	
	Suoja ja asuinympäristö	Turvallinen koti, asunnottomuuden haavoittavuus	
	Kunnioittaminen ja arvokas kohtelu	Vertaistuki, viranomaiset, vapautumisen valmistelu	
II Tieto ja toiminta	Koulutus ja tiedostaminen	Digitaidot, talouslukutaito	**OSAAMINEN** – Digitaalinen toimijuus – Tasapuoliset taidot
	Tieto ja toiminta	Asuinpaikan valinta	
	Vapaa-aika	Mielekäs elämä	
	Ajankäytön hallinta	Hyvitys, rajaaminen	
III Sosiaalisuus ja itsensä toteuttaminen	Sosiaaliset suhteet	Tunnistaa tukevat & vaurioittavat, väkivallasta irtaantuminen, riittävä suhde lapsiin	**KUULUMINEN** – Turvalliset sosiaaliset suhteet – Mielekäs tekeminen ja onnistumisen kokemukset – Luottamukselliset suhteet viranomaisiin, vertaistukeen ja läheisiin
	Poliittinen voimaantuminen	Vertaistuki, kokemusasiantuntijuus	
	Kotityö ja hoiva	Äitien hoivavastuun laajentaminen	
	Palkkatyö ja opiskelu	Sukupuolistuneet työmahdollisuudet, taloussosiaalityö, digitaalinen toimijuus	

POHDINTA

Olen edellä olevaan taulukkoon (taulukko 2) tiivistänyt tärkeimmät artikkelissa toteamani asiat. Robeyensin toimintamahdollisuuksien teorian avulla sain mahdollisuuden tarkastella vankilasta vapautuvien naiserityisiä ja sukupuolisensitiivisiä piirteitä laajasti eri näkökulmista. Tarkastelu toi nähtäväksi kompleksiset yhteiskuntasuhteet. Samoin se toi näkyväksi väkivallan ulottumisen

laajamittaisesti monille naisten elämänalueille, mikä näyttäytyy tekstissä siten merkittävämpänä tekijänä kuin esimerkiksi päihteet.

Taulukossa esiintyvään hyvinvoinnin edistäminen -osioon olen koonnut keskeiset havaitsemani tekijät ja nimennyt ne hyvinvoimiseksi, osaamiseksi ja kuulumiseksi. Näiden tiimoilta voisi jatkotyöskentelynä kehittää ja rakentaa asiakastyön tueksi työkalun, jonka yhdistäminen esimerkiksi AVAIN-mittariin (Karjalainen ym., 2021) toisi rikosseuraamusasiakkaiden kanssa työskentelyyn suunnitelmallisuutta ja pitkäjänteisyyttä. AVAIN-mittari on kehitetty sosiaalityön vaikuttavuuden arvioimiseen ja tavoitelähtöisen sosiaalityön tekemiseen (Tanner & Kivipelto 2022). Erityisesti sen käyttöä on edistetty aikuissosiaalityössä, mikä toisi yhtymäpinnan rikosseuraamuksien ja yhteneväisten asiakkaiden kanssa.

Robeyensin toimintamahdollisuuksien avulla olen jakanut vankilasta vapautuvien tuentarpeet kolmeentoista osa-alueeseen. Näiden osa-alueiden avulla on mahdollista havaita akuuteimmat tuentarpeet, laatia tavoitteet ja luoda yksilöllisiä suunnitelmia niiden toteuttamiseksi. Pelkkä suunnitelmien laatiminen ei kuitenkaan riitä, vaan niiden toimeenpaneminen vaatii aina viranomaisten ja asiakkaan yhteistyötä. Rakenteellisena ongelmana vankilasta vapautuvien kohdalla ovat palvelukatkokset, joita voitaisiin estää suunnitelmallisella yhteistyöllä, yhteyshenkilöiden nimeämisellä ja säännöllisillä etäneuvotteluilla. Tulevien hyvinvointialueiden myötä yhteistyölinjaukset on mahdollista neuvotella uusiksi.

Artikkelin tavoitteena oli selvittää, miten naiserityisyyden ja sukupuolisensitiivisyyden huomioiminen lisää hyvän elämän edellytyksiä Robeyensin toimintamahdollisuuksien teorian mukaan. Vankilasta vapautuvien joustavien ja katkeamattomien palveluiden saaminen on paitsi yksilöiden myös yhteiskunnan hyvinvointia ja turvallisuutta lisäävä asia. Asumisen, riittävän toimeentulon, päihteettömyyttä tukevien ja oikealaatuisten päihdepalveluiden sekä erityisesti mielekkään arjen rakentamisessa vankilasta vapautuvat tarvitsevat tuekseen vahvaa viranomaisverkostoa ja katkeamattomia sosiaali- ja terveyspalveluita. Kun vankilasta vapautuvien enemmistö on miehiä, on naiserityisten palveluiden kehittäminen ja turvallisemman vapautumisen tukeminen tärkeää. Naiserityisten toimintamahdollisuuksien huomioiminen on ihmisarvon ja tasa-arvon näkökulmasta ensiarvoista. Tasa-arvoa eivät lisää kaikille suunnatut sukupuolineutraalit palvelut, vaan sen lisäämiseen tarvitaan yksilöllisempiä, sukupuolen moninaisuuden ymmärtäviä ja aitoja matalan kynnyksen palveluita. Kyse ei ole nykyisen palvelujärjestelmän ja -verkoston uusimisesta vaan rajaaitojen madaltamisesta ja aidosta asiakaslähtöisestä suhdeperustaisesta työskentelystä.

Teksti on kirjoitettu RIKSU-hankkeelle.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Allen, S., Flaherty, C. & Ely, C. (2010). Throwaway Moms: Maternal Incarceration and the Criminalization of Female Poverty. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 25 (2), 160–172. https://doi.org/10.1177/0886109910364345

Anderson, J. D., Pitner, R. O. & Wooten, N. R. (2020). A gender-specific model of trauma and victimatization in incarcerated women. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 30 (2), 191–212. https://doi.org/10.1080/10911359.2019.1673272.

Bay-Cheng, L. Y., Mencia, J. J., Ginn, H. G. & Odigie, H. E. (2022). Between Rights on Paper and Capabilities on the Ground: Policy-Based Barriers to Marginalized Women's Sexual Rights. *Sexuality Research and Social Policy* 19, 328–344. https://doi.org/10.1007/s13178-021-00546-1

Bildjuschkin, K., Ewalds, H., Hietamäki, J., Kettunen, H., Koivula, T., Mäkelä, J., Nipuli, S., October, M., Peltonen, J. & Siukola, R. (2020). *Väkivaltakäsitteiden sanasto*. Helsinki: THL.

Butler, J. (1999). *Hankala sukupuoli*. Helsinki: Gaudeamus.

Depauw, J. & Driessens, K. (2017). Taking the measure: a participatory approach to measuring and monitoring psychological empowerment in social work practices. *European Journal of Social Work* 20 (4), 522–535. https://doi.org/10.1080/13691457.2016.1255878

Devlin, A. (1998). *Invisible Women: What's Wrong With Women Prisons?* Basingstoke: Winchester: Waterside Press.

Drake, D. H. (2012). *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security*. Palgrave Macmillan.

Enroos, R. (2015). *Vankila, vanhemmuus ja lapsi. Näkökulmia perhekäytäntöihin*. Helsinki: Rikosseuraamuslaitoksen koulutuskeskus.

Eubanks, V. (2011). *Digital Dead End: Fighting for social justice in the information age.* Gambridge: MIT Press.

Fadjukoff, P., Kainulainen, S., Pirhonen, J., Saaranen, T., Valokivi, H. & Vauhkonen, A. (2022). Sosiaalinen hyvinvointi turvaa terveyttä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 59, 327–335. https://doi.org/10.23990/sa.111453

Ferraro, K. J. (2006). *Neither Angels nor Demons*. Boston: Northeastern University Press.

Fowler, C., Rossiter, C., Power, T., Dawson, A., Jackson, D. & Roche, M. A. (2022). Maternal incarceration: Impact on parent-child relationships. *Journal of Child Health Care* 26 (1), 82–95. https://doi.org/10.1177/13674935211000882

Franke, H. A. (2014). Toxic Stress: Effects, Prevention and Treatment. *Children 1* (3), 390–402. https://doi.org/10.3390/children1030390

Fuentes, C. (2014). Nobody's Child: The Role of Trauma and Interpersonal Violence in Women's Pathways to Incarceration and Resultant Service Needs. *Medical Anthropology Quarterly* 28, 1, 85–104. https://doi.org/10.1111/maq.12058

Granfelt, R. (2015). *Asumissosiaalinen työ. Kotiin ja rikollisuudesta irti?* Helsinki: Y-Säätiö.

Granfelt, R. (2013). Asuntososiaalinen työ läsnäolotyönä. Kokemuksia naisten yhteisöstä. Teoksessa M. Laitinen & A. Niskala (toim.), *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä* (s. 219–243). Tampere: Vastapaino.

Granfelt, R. (1998). *Kertomuksia naisten asunnottomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Granfelt, R. (2007)."*Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa" Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa*. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.

Granfelt, R. & Turunen, S. (2021). *Naisten asumispoluilta kerrottua. Asukkaiden ja ammattilaisten kokemuksia asunnottomuudesta, kodista ja asumissosiaalisesta työstä*. Helsinki: Y-säätiö.

Hautala, S. (2022). Kertomuksia huumeiden ongelmakäytön haavoittavista perhesuhteista. Teoksessa J. Järvinen-Tassopoulos & H. Pirskanen (toim.), *Riippuvuus perheessä* (s. 168–196). Helsinki: Gaudeamus.

Hautala, S., Hakkarainen, P., Kuussaari, K., Kataja, K. & Kailanto, S. (2018). Väkivalta osana huumekuvioita. *Oikeus* 47 (1), 12–28.

Heidemann, G., Cederbaum, J. A., Martinez, S. & LeBel, T. P. (2016). Wounded healers: How formerly incarcerated women help themselves by helping others. *Punishment & Society* 18 (1), 3–26. https://doi.org/10.1177/1462474515623101

Heilbrun, K., Dematteo, D., Fretz, R., Ericson, J., Yasuhara, K. & Anumba, N. (2008). How "Specific" are Gender-specific Rehabilitation Needs? An Empirical Analysis. *Criminal Justice and Behavior* 35 (11), 1382–1397. https://doi.org/10.1177/0093854808323678

Hiitola, J. (2015). *Hallittu vanhemmuus. Sukupuoli, luokka ja etnisyys huostaanottoasiakirjoissa*. Tampereen yliopisto.

Husso, M. (2003). *Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila*. Tampere: Vastapaino.

Husso, M., Virkki, T., Notko, M., Hirvonen, H. & Eilola, J. (2016). *Interpersonal*

Violence: Differences and Connections. London: Routledge.

Husso, M., Virkki, T., Holma, J., Notko, M. & Laitila, A. (2014). Väkivallan kohtaamisen käytännöt ja kehittämisprojektien sudenkuopat. Teoksessa R. Haverinen, M. Kuronen & T. Pösö (toim.), *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus* (s. 261–279). Tampere: Vastapaino.

Hübgen, S. (2017). "Only a Husband Away from Poverty" Lone Mothers' Poverty Risks in European Comparison. Teoksessa L. Bernardi & D. Mortelmans (toim.), *Lone Parenthood in the Life Course* (s. 167–189). Life Course Research and Social Policies. New York: Springer Open.

Hypén, K. (2004). *Vankilasta vuosina 1993–2001 vapautuneet ja vankilaan uudestaan palanneet*. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2004. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.

Hänninen, S. & Karjalainen, J. (2007). Tarve harkinnassa. Teoksessa S. Hänninen & J. Karjalainen & K-M. Lehtelä (toim.), *Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva* (s. 157–191). Helsinki: Stakes.

Isola, A-M., Roivainen, I., Hiilamo, H. (2020). Lone mothers' experiences of poverty in Finland: a capability approach. *Nordic Social Work Research*. https://doi.org/10.1080/2156857X.2020.1813192.

Jauhiainen, S. & Korpela, T. (2019). *Toimeentulotuen saajien elämäntilanne, asuminen ja työnteko.* Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Johansson, A. (2022). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt tulee tehdä näkyviksi marginaaliryhmien kanssa työskennellessä. Kriminaalihuollon tukisäätiö, blogi 23.6.2022. https://www.krits.fi/2021/06/seksuaali-ja-sukupuolivahemmistot-tulee-tehda-nakyviksi-marginaaliryhmien-kanssa-tyoskennellessa/

Joukamaa, M., Aarnio, J., von Gruenewaldt, V., Hakamäki, S., Hypén, K., Lauerma, H., Lintonen, T., Mattila, A., Tyni, S., Vartiainen, H., Viitanen, P. & Wuolijoki, T. (2010). *Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Juhila, K. (2016). *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina*. Tampere: Vastapaino.

Järveläinen, E. & Rantanen, T. (2021) Incarcerated people´s challenges for digital inclusion in Finnish prisons. *Nordic Journal of Criminology* 22 (2),240–259. https://doi.org/10.1080/2578983X.2020.1819092.

Karjalainen, P.; Kivipelto, M., Liukko, E. & Muurinen, H. (2021). *Osallisuutta ja toimintakykyä vahvistava aikuissosiaalityö: opas ammattilaisille*. OHJAUS 1/2021. Helsinki: THL.

Karsikas, V. (2014). Polku vapauteen. Psykososiaalisen työn kehittyminen ja

rooli vankeinhoidon yhteiskunnallisessa tehtävässä. Teoksessa H. Linderborg, M. Suonio & T. Lassila (toim.), *Sosiaalityö ja sosiaalinen tuki rikosseuraamusalalla*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2014. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Karttunen, T. (2019). *Naiserityistä Päihdehoitoa. Etnografinen Tutkimus Päihdehoitolaitoksen Naistenyhteisöstä*. Jyväskylän yliopisto.

Karttunen, T. (2021a). Kannattelu ja vaurioituminen naisten päihdeongelmien sävyttämissä läheissuhteissa. Teoksessa J. Järvinen-Tassopoulos & H. Pirskanen (toim.), *Riippuvuus perheessä* (s. 141–167). Helsinki: Gaudeamus.

Karttunen, T. (2021b). Social framework for understanding women´s substance abuse, treatment and vulnerability. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 108–121). London: Routledge.

Kreis, M. K. F., Gillings, K., Svanberg, J. & Schwannauer, M. (2016). Relational Pathways to Substance Use and Drug-Related Offending in Women: The Role of Trauma, Insecure Attachment, and Shame. *International Journal of Forensic Mental Health* 15 (1), 35–47. https://doi.org/10.1080/14999o13.2015.1134725

Krok, S. (2021). The reform of the Finnish income benefit system from the standpoint of lone mothers. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, vulnerabilities and welfare service systems* (s. 96–107). London: Routledge.

Kuronen, M. (2004). Valtaistumista vai voimavaraistumista. Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa M. Kuronen, R. Granfelt, L. Nyqvist & P. Petrelius (toim.), *Sukupuoli ja sosiaalityö* (s. 277–296). Jyväskylä: PS-kustannus.

Lafferty, L., Treloar, C., Butler, T., Guthrie, J. & Chambers, G. M. (2016). Unlocking dimensions of social capital in the prison setting. *Health and* Justice 9 (4), 1–12. https://doi.org/10.1186/s40352-016-0040-z

Laine, P. (2021). Naiset ja miehet edelleen eri ammateissa. Segregaatio voimakasta myös suurimmissa kaupungeissa. Helsinki: Tilastokeskus.

Laitinen, A. (2008). Joseph Raz ja hyvinvoinnin ulottuvuudet. Teoksessa P. Niemi & T. Kotiranta (toim.), *Sosiaalialan normatiivinen perusta* (s. 34–70). Helsinki: Gaudeamus.

Lattu, E. (2016). Naisten tekemä väkivalta. Tampereen yliopisto.

Lavee, E. (2021). Low-income breadwinning Israeli mothers negotiating economic survival. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 125–138). London: Routledge.

Levenson, J. S. & Willis, G. M. (2019). Implementing Trauma-Informed Care in Correctional Treatment and Supervision. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma* 28 (4), 481–501. https://doi.org/10.1080/10926771.2018.1531959

Lewinson, T, Thomas, M. L., White, S. (2014). Traumatic transitions: Homeless Women's Narratives of Abuse, Loss, and Fear. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 29 (2), 192–205. https://doi.org/10.1177/0886109913516449

Lidman, S. (2011). Häpeä! Nöyryyttämisen ja häpeämisen jäljillä. Jyväskylä: Atena.

Lindström, J. & Toikko, T. (2021). Survival stories as access to society: People with history of crime as experts by experience. *Nordic Journal of Criminology.* https://doi.org/10.1080/2578983X.2021.1918435

Lohi, M., Lindström, J. & Salovaara, U. (2023 tulossa). Kuinka voimme estää tyttöjä joutumasta vankilaan? Kokemusasiantuntijan ja ammattilaisen vuoropuhelua. Teoksessa H. Turkka & J. Saarholm (toim.), *Nuorisorikollisuus, jengit ja väkivalta*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Lynch, S. M., Fritch, A. & Heath, N. M. (2012). Looking the Beneath Surface: The Nature of Incarcerated Women's Experiences on Interpersonal Violence, Treatment Needs, and Mental Health. *Feminist Criminology* 7 (4), 381–400. https://doi.org/10.1177/1557085112439224

Maruna, S. (2001). *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. American Psychological Association.

Mattsson, T. (2021). *Intersektionalitet i social arbete*. Malmö: Gleerups.

McDonald, D. (2006). *Empowering Female Inmates? An Exploratory Study of a Prison Therapeutic Community and Its Impact on the Coping Skills of Substance Abusing Women*. Indiana University of Pennsylvania.

Metteri, A. (2012). *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö.* Tampere: Tampereen yliopisto.

Mönkkönen, K. (2018). *Vuorovaikutus asiakastyössä. Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla.* Helsinki: Gaudeamus.

Mäkipää, L. (2010) Valvotun koevapauden toimeenpano ja sovellettavuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 249. Helsinki.

Naiserityisen kuntoutuksen kehittäminen vankeinhoidossa. (2010). Työryhmän raportti. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Naiset näkyviksi. (2008). Työryhmän mietintö. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.

Naisten vuoro. Naisvankien tarpeet ja vankiloiden toiminnan kehittäminen. (1999).

Työryhmän raportti. Helsinki: Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto.

Niemi-Kiesiläinen, J. (2004). *Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta*. Helsinki: WSOY.

Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Gambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Nussbaum, M. C. (2001). *Women and Human Development: The Capabilities Ap*proach. Gambridge: Cambridge University Press.

Okkonen, K-M. (2021). *Miehet ja naiset tuloluokkakuvassa. Sekä tulot että tuloerot ovat miehillä naisia suuremmat.* Helsinki: Tilastokeskus.

Olesen, A. (2016). *Debt as a Criminal Risk Factor in Denmark*. Oñati Socio-Legal Series 6 (3), 676–706.

Paavola, J. (2019). Aikuisen palvelutarpeen arvioinnin työskentelymalli. Teoksessa M. Zechner (toim.), *Näkökulmia palvelutarpeen arviointiin*. Seinäjoen ammattikorkeakoulu, 107–122.

Pathak, J. & Upadhyay, M. (2021). Improving social outcomes of mental distress survivors of domestic violence: using the capability approach. *Journal of Social and Economic Development* 23 (1), 5212–5227. https://doi.org/10.1007/s40847-020-00139-5

Perälä, J. (2011). *"Miksi lehmät pitää tappaa?" Etnografinen tutkimus 2000-luvun alun huumemerkkinoista Helsingissä.* Helsinki: THL.

Pitkänen, T. & Kaskela, T. (2016). Päihdehoidossa olleiden potilaiden elämäntilanne ja rikollisuus. Teoksessa T. Pitkänen, T. Kaskela, S. Tyni & J. Tourunen (toim.), *Päihdehoitoon hakeutuneiden rikollisuus. Rekisteri- ja hoitotietoihin perustuva seurantatutkimus vankeusrangaistukseen tuomituista päihdehoidon asiakkaista* (s. 44–55). Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2016. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Pyles, L. & Banerjee, M. M. (2010). Work Experiences of Women Survivors: Insights From the Capabilities Approach. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 25 (1), 43–55. https://doi.org/10.1177/0886109909354984

Päihdetilastollinen vuosikirja 2021. Alkoholi ja huumeet. (2022). Suomen virallinen tilasto (SVT). Helsinki: THL.

Quinn, P. (2011). Gender differences in ADHD. Teoksessa J. K. Buitelaa, C. C. Kan & P. Asherson (toim.), *ADHD in Adults: Characterization, Diagnosis, and Treatment* (s. 18–24). Gambridge: Gambridge University Press.

Quinn, P. O. (2005). Treating Adolescent Girls and Women With ADHD: Gender-Specific Issues. *Journal of Clinical Psychology* 61 (5), 579–587. https://doi.org/10.1002/jclp.20121

Ranta, J., Räsänen, J.-M., Raitakari, S. & Juhila, K. (29.7.2022). Home as a risk environment: Negotiating the boundaries of homes and social relationships in services for people using illicit drugs. *Journal of International Social Welfare.* https://doi.org/10.1111/ijsw.12557

Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2020. (2021). Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Robeyns, I. (2003). Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities. *Feminist Economics* 9 (2–3), 61–92. https://doi.org/10.1080/1354570022000078024

Robeyns, I. (2017). *Well-being, Freedom, and Social Justice: The Capability Approach Re-examined.* Open Book Publishers. https://doi.org/10.11647/obp.0130

Ronkainen, S. (2017). Mitä väkivalta on? Erontekojen tärkeydestä, yhteyksien näkemisestä. Teoksessa J. Niemi, H. Kainulainen & P. Honkatukia (toim.), *Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma* (s. 19–35). Tampere: Vastapaino.

Rösler, M., Retz, W., Yaqoobi, K., Burg, E. & Retz-Junginger, P. (2009). Attention deficit/hyperactivity disorder in female offenders: prevalence, psychiatric comorbidity and psychosocial implications. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience* 259, 98–105. https://doi.org/10.1007/s00406-008-0841-8

Salovaara, U. (2021a). Incarceated women, welfare services and the process of re-entering society in Finland. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 84–95). London: Routledge.

Salovaara, U. (2023 tulossa). Lastensuojelun asiakkuus kriisinä. Rikostaustaisten äitien kokemuksia lastensuojelun asiakkuudesta. Teoksessa S. Raitakari, T. Harrikari, M. Hekkala & M. Kivipelto (toim), *Sosiaalityö poikkeusoloissa, katastrofeissa ja kriiseissä*. Jyväskylä: SoPhi-kustannus.

Salovaara, U. (2019a). Päihteet ja naiserityisyys. Rikosseuraamuksissa pyrittävä naiserityisyyden huomioimiseen. *Haaste* (4), 24–25.

Salovaara, U. (2019b). *Rikoksista tuomitut naiset. Yhteiskunnasta erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet*. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.

Salovaara, U. (2021b). Vankilasta vapautuvien naisten tuen tarve ja tukemisen mahdollisuudet. Teoksessa A-L. Matthies, K. Turtiainen & A-R. Svenlin (toim.), *Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus* (s. 174–187). Helsinki: Gaudeamus.

Salovaara, U. & Lindström, J. (2023 tulossa). ”Meillä on ihan eri ongelmat ja eri traumat ja jutut kuin miehillä” Naiserityiset palvelut rikostaustaisten naisten yhteiskuntaan integroitumisen ja kuntoutumisen tukena.

Sanders, C. K. (2016). Promoting Financial Capability of Incarcerated Women for Community Reentry: A Call to Social Workers. *Journal of community practice* 24 (4), 389–409. https://doi.org/10.1080/10705422.2016.1233161

Sen, A. (1993). Capability and Well-Being. Teoksessa M. Nussbaum & A. Sen (toim.), *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.

Sennett, R. (2004). *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Tampere: Vastapaino.

SHL, Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.

Siltala. H., Holma, J. & Hallman-Keiskoski, M. (2014). Henkisen, fyysisen ja seksuaalisen lähisuhdeväkivallan vaikutukset psykososiaaliseen hyvinvointiin. *Psykologia* 49 (2), 113–120.

Särkelä, A. (2011). *Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön*. Tampere: Vastapaino.

Tammi-Moilanen, K. (2020). *Naisvankiselvitys. Selvitys naisvankien olosuhteista, toiminnoista ja turvallisuudesta*. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 4/2020. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Tanner, N. & Kivipelto, M. (2022). AVAIN-mittarin käyttö aikuissosiaalityössä. Ohjaus 3/2022. Helsinki: THL.

Tuominen, T. (2018). *Neurocognitive deficits, academic difficulties and substance dependence among Finnish offenders: Connections to recidivism and implication for rehabilitation*. Turku: Turun yliopisto.

VANKL, Vankeuslaki 23.9.2005/767

Veijola, S. & Jokinen, E. (2001). *Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli.* Helsinki: WSOY.

Venäläinen, S. (2017). *Women as Perpetrators of Violence. Meanings of gender and violence in the tabloid press and in the narratives of women imprisoned for violent crimes*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Viitanen, P. (2013). *The Health, Work Ability and Healthcare Needs of Finnish Female Prisoners.* Tampere: Tampereen yliopisto.

Viitasalo, K. (2018). *Äitien pyrkimykset ja toimintamahdollisuuksien valikko.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Virkki, T. & Jäppinen, M. (2016). Gendering responsibility: Finnish and Russian helping professionals' views on responsible agency in the context of intimate partner violence. Teoksessa: M. Husso, T. Virkki, M. Notko, H. Hirvonen & J. Eilola (toim.). *Interpersonal Violence. Differences and Connections (s.* 107–121). London: Routledge.

Virokannas, E. (2021). Peer support among female substance users in Finland. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 153–165). London: Routledge.

Virokannas, E. (2013). Vailla suojelua. Huumehoidossa olleiden äitien kertomuksia lapsuudenkokemuksistaan. Teoksessa E. Virokannas & S. Väyrynen (2013) *Varjoja naiseudessa* (s. 52–82). Kuopio: UNIPress.

Virokannas, E. (2019). Äitiysidentiteettien rakentuminen päihteitä käyttävien naisten kertomuksissa lapsistaan. Teoksessa A. Pehkonen, T. Kekoni & K. Kuusisto (toim.), *Oikeus päihdehoitoon* (s. 141–163). Tampere: Vastapaino.

Virolainen, V. (2018). Naisvankien tarinoita väkivallasta. Uhridiskurssia moninaistavat pienet kertomukset ja vivahteikas toimijuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 83 (5–6), 495–505.

Väyrynen, S. (2009). Väkivallan tabu ja naisten huumeidenkäyttö. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.), *Tabujen kahleet* (s. 179–203). Tampere: Vastapaino.

Väyrynen, S. (2007). *Usvametsän naiset. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekuvioissa.* Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Waite, R. (2010). Women With ADHD: It Is an Explanation, Not the Excuse Du Jour. *Perspectives in Phychiatric Care* 46 (3), 182-196. https://doi.org/10.1111/j.1744-6163-2010.00254.x

Willman, E. (2021). Work, support and solitude: prisoners' desistance expectations and self-regulating strategies. *Journal of Offender Rehabilitation* 60 (2), 95–116.

Zechner, M, Karjalainen, S. & Viitasalo, K. (toim.) (2019). *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Kokkola: Jyväskylän yliopisto Kokkolan yliopistokeskus Chydenius.

Äärelä, T. (2012). *"Aika palijon vaikuttaa minkälainen ilime opettajalla on naamalla" Nuoret vangit kertovat peruskouluajoistaan*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Ulla Salovaara, Hanna Pirttilahti & Janika Lindström

RIKOSTAUSTA, HÄPEÄ JA TUNNUSTUS: KOKEMUKSIA RIKOSTAUSTAISTEN KOHTAAMISESTA

Artikkelissa tarkastelemme sitä, miten rikostaustaiset ihmiset tulevat kohdatuiksi erilaisissa palveluissa ja millaisia eettisiä näkökulmia näihin kohtaamisiin liittyy. Artikkelissa keskiössä ovat rikostaustaisen Hannan subjektiivisiin kokemuksiin vankilasta vapautuneena rikostaustaisena naisena ja äitinä perustuvat päiväkirjamerkinnät. Artikkeli on muodostunut yhdessä kirjoittaen ja yhdessä kirjoitettua tekstiä kommentoiden. Hannan päiväkirjan otteet rytmittävät tekstiä. Artikkelimme keskeisenä kysymyksenä on ollut se, miten menneisyyden vankilatuomiot mahdollisesti vaikuttavat ammattilaisten ja asiakkaiden kohtaamisiin, kun nämä ovat haavoittuvassa asemassa. Artikkelin tavoitteena on lisätä ymmärrystä rikostaustaisten naisten vankilasta vapautumiseen ja vapaudessa elämiseen liittyvistä häpeään, leimaan ja leimautumiseen liittyvästä tunnekuormasta suhteutettuna tunnustamisen tarpeeseen. Kyse on perustavanlaatuisista ja kaikille kuuluvista oikeuksista ihmisarvoon ja kunnioittavaan kohtaamiseen.

Tarkastelemme Hannan kokemuksia tunnustuksen filosofian kautta (Honneth 2007). Tunnustuksen ymmärrämme tarkoittavan ennen kaikkea hänen haluaan ja toivettaan tulla kohdelluksi ja tunnustetuksi arvokkaana ihmisenä. Tunnustuksessa voidaan erottaa kaksi eri tasoa: institutionaalisen tai institutionaalisesti välittyneen ja persoonien välisen suhteen (Turtiainen 2020, 258). Rikosseuraamusten ja hyvinvointipalveluiden kontekstissa tarkasteltuna voidaan tunnustuksen siis ajatella välittyvän itse instituution ja sen käytäntöjen sekä myös asiakastyötä tekevien ammattilaisten kautta. Asiakkaalle usein merkittävämmäksi saattaakin jäädä kokemus kohtaamisen laadusta (Jokinen 2016). Tasa-arvoinen vuorovaikutus ja aito kiinnostus asiakkaan tilannetta kohtaan auttaa tunnistamaan ja huomioimaan yksilöllisiä tukitoimia ja palveluntarpeita, jolloin työskentely tapahtuu perinteisen asiakas- ja asiantuntija-asetelman ulkopuolella (Healy 2011, 117). Merkittävänä kohtaamisen keinona voidaan pitää asiakkaan kunnioittamista (Sennett 2004) ja eriarvoisuuden välttämistä (Virokannas 2017a; 2017b).

RIKOSTAUSTAISET NAISET, RIKOKSIIN JOHTANEET SYYT JA NIIDEN SEURAUKSET

Enemmistönä kaikista rikoksia tekevistä, vankilaan tuomituista ja päihteitä käyttävistä on miehiä, joten naiset ovat siten vähemmistönä rikosseuraamuksissa. Naisten osuus on useina vuosina ollut noin kahdeksan prosenttia vangeista. Tyypillisimmin heidät on tuomittu väkivaltarikoksista. (Rikosseuraamuslaitos 2020, 16.) Viimeisimmän, vuodelta 2010 olevan rikosseuraamusasiakkaiden terveystietokyselyn mukaan vankeustuomioihin tuomitut naiset ovat miehiä huonommassa sosioekonomisessa asemassa muun muassa puuttuvan ammattikoulutuksen ja vähäisen työkokemuksen vuoksi. Lisäksi heidän hyvinvointinsa havaittiin olevan kokonaisvaltaisesti huonompi fyysisten sairauksien ja psyykkisten häiriöiden ja traumataustan vuoksi. (Joukamaa ym. 2010, myös Miller & Najavits, 2012; Kreis ym. 2016; Anderson ym. 2020). Kainulaisen ja Saaren (2021) toimittamassa teoksessa on havaittu vankien elämänlaadun olevan kohtuullisella tasolla, joskin erot vankien välillä ovat suuria. Tutkimuksessa ei huomioitu vastaajien biologista sukupuolta, joten erityisesti naisvankien koettua elämänlaatua ei siinä ole arvioitu.

Vankilasta vapautuvien tarpeiden ja heidän kotikuntiensa hyvinvointipalveluiden yhteensovittamiseen liittyy monenlaisia haasteita. Niin siitäkin huolimatta, että vankilasta vapautuvien naisten tarpeet ovat usein perustarpeita: asunto ja tuki viranomaisasioinnissa (Salovaara 2021a). Vapautuvien vankien kohdalla asunnottomuus on varsin yleistä, sillä vuosittain edelleen noin kolmannes vangeista vapautuu asunnottomana[1] (ARA 2022). Tarkasteltaessa vangeille suunnattujen palveluiden vaikuttavuutta uusintarikollisuuden näkökulmasta on vankien määrä pysynyt samalla tasolla, vaikka eri palveluita sekä interventiomalleja on aiempaa laajemmin käytössä (Saari 2021, 284). Palveluiden suunnitteluissa tulisikin yhä lisääntyvissä määrin huomioida asiakasnäkökulma - myös rikosseuraamuksissa. Toisaalta rikosseuraamuksissa tapahtuneet muutokset eivät pitkällä aikavälillä ole vaikuttaneet naisvankien määrään, kun taas miesvankien määrä on vähentynyt liki puoleen vuodesta 1975 vuoteen 2015 (Salovaara 2019a, 23). Rikostaustaisten naisten palvelutarpeita arvioitaessa edellytetään monipuolista psykososiaalisten, taloudellisten sekä terveyteen liittyvien tarpeiden huomioon ottamista.

[1] Luku sisältää kaikki vankilasta vapautuneet: vankeusvankien lisäksi myös tutkinta- ja sakkovangit.

HÄPEÄ JA LEIMA

Tulkitsemme Hannan päiväkirjamerkinnöistä nousevia subjektiivisia kokemuksia. Häpeä ei tunteena ja kokemuksena kuitenkaan synny tyhjästä, vaan se on vastareaktiona syntynyt tunnetila. Hannan tekstin kontekstissa tulkitsemme häpeän syntyneen reaktiona kokemuksille palvelujärjestelmän toiminnasta, mikä usein tiivistyy yksittäisen työntekijän tapaan toimia ja reagoida asiakastilanteessa rikostaustaisen naisen kanssa.

Koettu häpeä on sinällään huolestuttava ja ulkopuolisuutta synnyttävä seikka, sillä naisten kokema häpeä voi estää heitä paitsi hakeutumasta palveluihin myös hakemasta apua vakaviin elämänhallinnan ongelmiin. Häpeä näyttäytyykin hyvin keskeisenä tekijänä, joka sävyttää vahvasti juuri naisten kokemuksia, olemista ja toimintaa. (Karttunen 2019, 146.)

Tunteena ja kokemuksena häpeä syntyy suhteessa johonkin: suhteessa entiseen minään, suhteessa minään nyt, suhteessa tärkeisiin ihmisiin ja suhteessa tuntemattomiin kadulla. Teko on kuitenkin se, mikä erottaa häpeän syyllisyydestä. Syylliseksi itsensä kokeva, kokee tehneensä väärin, häpeässä henkilö itse kokee taas olevansa väärä: suhteessa muihin, joiden kokee joko olevan itseänsä parempia tai vähemmän huonoja. Häpeävä henkilö häpeää sitä, mitä hän (olemuksellisesti) on, ja se mitä hän tuntee olevansa. Häpeää kokeva tuntee olevansa toisiin ihmisiin ja heidän odotuksiinsa nähden vähäisempi, huonompi sekä alempiarvoisempi. (Lehtinen 1999; Reenkola, 2018; Ronkainen 1997; 1999.)

Lehtinen (1999) on filosofian väitöskirjassaan jakanut koetun häpeän aristokraattiseksi häpeäksi ja alistetun häpeäksi. Aristokraattinen häpeäkokemus on tyypillisesti ohimenevää ja sen lopputulemana on jonkinlainen psykologinen rikastuminen. Alistetun häpeä puolestaan vastaa tässä artikkelissa ymmärtämäämme tapaa tulkita häpeää: siinä huonommuus ja alempiarvoisuus sisäistetään. Lehtisen mukaan häpeällä ja häpäisemällä tuotetaan järjestelmällisesti huonommuuden tunteita alempiarvoisille. Kyse on sosiaalisista käytännöistä, joissa juuri häpeän tunteen avulla synnytetään ja tuotetaan kokemusta vallitsevista valtasuhteista. (Lehtinen 1999; Ronkainen, 1999, myös Laitala & Puuronen, 2016.) Kun alistetun häpeä tuodaan tarkasteluun rikosseuraamusten sekä sosiaali- ja terveyspalveluiden kontekstissa, voidaan ensinnä kiinnittää huomiota niihin arjen rakenteissa oleviin valta-asetelmiin, joihin asiakkaat palveluissa joutuvat, mutta joiden esille tuominen on usein hyvin vaikeaa. Toisaalta alistetun häpeän avulla voimme yrittää purkaa näitä valta-asetelmia tai ainakin yrittää tuoda niitä näkyväksi (ks. Salovaara tässä teoksessa).

Leima, stigma ja leimaantuminen ovat subjektiivisia tuntemuksia ja kokemuksia, joihin kuitenkin sisältyy merkittävä sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus. Goffman kuvaa stigmaan liittyvää moraalista uraa ja sen kaksijakoisuutta sisäisten ja ulkoisten tekijöiden avulla. Moraalisella uralla Goffman tarkoittaa

yksilön tiedostaman stigman vaikutusta elämää ja valintoja ohjaavana tekijänä. Sisäisillä tekijöillä hän viittaa yksilön minäkuvaan ja koettuun identiteettiin. Ulkoiset tekijät käsittävät puolestaan yksilön virallisen aseman yhteiskunnan jäsenenä ja oikeudelliset suhteet. (Goffman 1963, 44–45; Goffman 1969, 99–135). Vangin moraalista uraa ja ulkoisten tekijöiden vaikutusta sisäisiin kuvataan oivaltavasti seuraavassa: "Vankilaan menee rikoksen tehnyt *henkilö*, vankilasta vapautuu tuomionsa kärsinyt *vanki*" (Saari & Kainulainen 2021, 6).

Wolfson ym. (2020) ovat tutkineet kirjallisuuskatsauksessaan päihteitä käyttävien äitien kohtaamisissa syntyneitä stigman aiheuttamia esteitä. He havaitsivat leiman esiintyvän neljällä tasolla: yksilö-, vuorovaikutus-, yhteisö- ja yhteiskuntatasolla. *Yksilötason leima* ilmenee muun muassa epäreiluksi koettuna kohteluna, sisäistettynä häpeänä tai ennakoivana leimana ja häpeäkokemuksena, joka jo sinällään estää yksilöä hakeutumasta tuen tai palveluiden piiriin. *Vuorovaikutustason leima* ilmenee kasvokkaisissa kohtaamisissa esimerkiksi ystävien, perheen ja sukulaisten, sosiaalityöntekijöiden tai työyhteisön taholta muun muassa koettuna halventavana kielenkäyttönä, tungettelevina kysymyksinä tai viharikoksina. *Yhteisötason leima* ilmenee instituutioiden tasolla muun muassa koetussa alempiarvoisuudessa, pitemmissä käsittely- ja odotusajoissa, ulkopuolisuuden kokemusta herättävissä sosiaalisissa tilanteissa ja vahingoittavissa institutionaalisissa käytänteissä. *Yhteiskuntatason leima* ilmenee mediassa, palveluiden järjestämisessä ja lakitasolla muun muassa stereotypioina, negatiivisina kuvauksina mediassa, syrjivinä käytänteinä ja epätasa-arvoisena turvana. (Wolfson ym. 2021, 5–6.)

Entisten rikollisten yhteiskunnallinen syrjäytyminen korostaa syyllisyyden tunnetta ja estää siten onnistunutta integroitumista yhteiskuntaan (Dodge & Pogrebin 2001). Törrönen (2005, 17) kiinnittää huomion siihen, ettei poikkeavuutta voida pitää yhtenäisenä kategoriana eikä pysyvänä ominaisuutena, vaan leimana. Rikostaustaiset naiset kohtaavat lyhyenkin vankilassaoloajan jälkeen erilaisia haasteita asunnon hankkimisessa, toimeentulon saamisessa sekä tarvittavien palveluiden löytämisessä. Nämä vaikeudet johtuivat ainakin osittain heidän menneisyyteensä liittyvistä leimoista. (Olphen ym. 2009, 8.)

NÄKYMÄTTÖMÄT RANGAISTUKSET, INSTITUTIONAALINEN VÄKIVALTA JA VUOROVAIKUTUS

Chesney-Lind (2002, 79–80) toteaa naisten kärsineen rikosseuraamusten kontekstissa näkymättömistä rangaistuksista, koska he ovat olleet intellektuaalisen ja institutionaalisen heitteillejätön kohteena, millä hän viittaa naisten jäämiseen paitsioon sekä kriminologisessa tutkimuksessa että rikosseuraamuksissa. Travis (2002, 15–17) määrittää näkymättömän rangaistuksen olevan (1) oikeuksien ja

etuuksien epäämisen välityksellä toimeenpantu rangaistus, (2) jota ei tuomita oikeusistuimissa, ja (3), joka on laissa säädetty. Tällä viitataan yhdysvaltalaisessa kontekstissa vankilasta vapautuvien oikeuksia rajaavaa lainsäädäntöä muun muassa äänioikeuden saamisessa, sosiaalietuuksissa ja asumisen järjestelyissä. Suomessa vankilasta vapautuneiden oikeuksia ei tietoisesti ole rajoitettu sitten vuoden 1969. Tuolloin lainsäädännöstä poistui kansalaisluottamuksen menettäminen, jolla rajoitettiin muun muassa entisten vankien äänioikeutta ja oikeutta toimia ammateissa. (Laki eräiden... 1969)

Suomalaisen yhteiskunnan näkymättömiä rangaistuksen muotoja ovat toimeentulotuki ja sen tuomat rajoitukset esimerkiksi asumiseen liittyen. Toimeentulotuki ei ole pelkästään vankilasta vapautuvia koskeva tukimuoto, mutta suurimmalla osalla vangeista se on ensimmäisiä tulonlähteitä vapautumisen jälkeen. Toimeentulotuessa hyväksytyt tulot ja menot ovat vuosittain valtioneuvoston hyväksymiä. Tulorajat eivät kuitenkaan vastaa todellisia asumiskustannuksia etenkään suurimmilla paikkakunnilla. Toimeentulotuen asumiskulujen rajat velvoittavat pienituloisten muuttamista halvempiin asuntoihin. Pienituloisten keskittyminen edullisten asuinalueiden asuntoihin johtaa alueiden polarisaatioon, asuinalueiden huono-osaisuuden lisääntymiseen sekä perheiden ja etenkin yksinhuoltajien turvaverkkojen repeämiseen. (Isola, yms., 2020; Jauhiainen & Korpela 2019; Krok 2021.)

Rakenteellinen väkivalta ilmenee, kun "yhteiskunnassa vallitsevilla rakenteilla, valtajärjestelmillä, normeilla ja toimintatavoilla heikennetään henkilöiden tai henkilöryhmien oikeuksia ja asemaa suhteessa muihin" (Bildjuschkin ym. 2019, 6). Rakenteellinen väkivalta hankaloittaa ihmisoikeuksien yhtäläistä toteutumista. Kyse on myös lakien riittämättömästä täytäntöönpanosta. (Bildjuschkin, ym. 2019.) Tällaista rakenteisiin ulottuvaa toimintaa nimitetään usein poiskäännyttämiseksi ja tai ulossulkemiseksi (Hänninen & Karjalainen 2007). Palvelujärjestelmä, sen toimijat ja käytännöt saattavat aiheuttaa turhaa kärsimystä päihdeongelmaisten hoidossa siten, etteivät asiakkaat saa tarvitsemaansa apua moninaisiin ongelmiinsa. Tuolloin esimerkiksi päihdehoito ja sen resursointi eivät vastaa todellisia tarpeita, hoito ei ole riittävän laadukasta, eivätkä hoitoon päässeiden perusoikeudet toteudu. Lisäksi päihteidenkäytön kontrollointi oikeuttaa auttajatahot perusteettomiin ja jopa nöyryyttäviin toimintoihin. (Perälä & Leppo, 2022.) Pelkkä tieto päihteidenkäyttöhistoriasta riittää jättämään asiakkaan terveydenhuollossa vaille riittäviä tutkimuksia ja lääkintää. Lisäksi palvelujärjestelmien sektorirajat tuottavat palveluihin sopimattomien väliinputoajien kategorian. Osa asiakkaista jättäytyykin vapaaehtoisesti palveluiden ulkopuolelle vastustaessaan institutionaalisia käytäntöjä. (Virokannas 2017a.)

Axel Honnethin (1995) tunnustuksen muodot jakaantuvat rakkauteen, tunnustukseen ja arvostukseen, kun taas kokemus tunnustuksen puuttumisesta

synnyttää yhteiskunnallista vastarintaa. Tunnustukseen kuuluva huolenpito on suomalaisessa hyvinvointivaltion ja –yhteiskunnan kontekstissa julkiselle vallalle kuuluva tehtävä (Turtiainen 2020, 265). Tämä näkyy muun muassa lainsäädännössä perustuslain (PeL 731/1999) perusoikeuksista yhdenvertaisuuslakiin (YhdenvertL 1325/2014) ja hallintolakiin (HL 434/2003). Lainsäädäntötasolla näkyy siten institutionaalinen tunnustaminen ja siihen perustuva yksilöiden tasa-arvo. Niemen (2020, 272) mukaan tunnustusteorian mukaisessa työotteessa on kyse yleismaailmallisesta ihmisten kohtaamisen periaatteesta.

Asiakastyössä tapahtuva vuorovaikutus ja neuvonanto ovat monitahoisia prosesseja. Näissä vuorovaikutustilanteissa työntekijän henkilökohtainen minä ja hänen elämäntilanteensa sekä institutionaalinen asiakas-työntekijäsuhde kietoutuvat toisiinsa. Tällöin asiakkaan elämäntilanteessa tapahtuvat muutokset ovat yhteisesti tulkittuja suhteeseen vaikuttavia tekijöitä. Vastavuoroisesti asiakas-työntekijäsuhteen tiettyjä ominaispiirteitä pidetään merkittävinä tekijöinä asiakkaan henkilökohtaiseen elämään ja sen muutoksiin. Asiakassuhteeseen vaikuttavat myös työntekijän omat käsitykset asiakkaasta, joka muodostuu kohtaamisten ja aiempien asiakaskirjausten kautta. Asiakkaasta dokumentoituun tietoon tulisikin suhtautua objektiivisesti ja kriittisesti, sillä jokainen kohtaaminen on asiakkaalle uusi ja siten se tarjoaa mahdollisuuden hänelle tulla kuulluksi. Erilaisiin asiakkuuskäytänteisiin sisältyy aina myös asiakkuuteen liittyviä käsityksiä sekä ongelmatulkintoja. Ei ole samantekevää asiakkaan kannalta, kohdistuuko esimerkiksi lastensuojelun kiinnostus vanhemmuuden tukemiseen vai sen arviointiin sekä valvontaan. (Juhila & Pösö 2000; Järvinen 2015, 213; Mönkkönen, 2018; Ranta 2019; Salovaara 2019b.)

HANNAN KOKEMUKSET LÄHTÖKOHTANA KIRJOITTAMISELLE

Tässä artikkelissa olemme käyttäneet Hannan artikkelia varten kirjoittamia tekstejä. Olemme valikoineet tekstistä osia, jotka liittyivät kohtaamisiin rikosseuraamusalan tai sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten kanssa useissa eri palveluissa. Nämä päiväkirjamerkinnät muodostavat artikkelin keskeiset teemat. Hannan tekstien lisäksi olemme hyödyntäneet kirjoittajien keskinäistä dialogia tekstin aihepiiristä. Dialogin muodot ovat vaihdelleet kasvokkaisista tapaamisista etätapaamisiin ja sähköpostin vaihtoon. Päiväkirja on luonteeltaan muistitietoa, joka sisältää sekä kokemus- että tapahtumakerrontaa. Artikkelissa kommentoimme ja tulkitsemme yhdessä päiväkirjamuistiinpanoja ja peilaamme sitä toisaalta käymäämme dialogiin. Tavoitteena on ymmärtää tapausta tai ilmiötä katsomalla sitä mahdollisimman läheltä ja syvästi sekä pääsemään sisälle alkuperäiseen ja aitoon kokemukseen. (Hyväri & Rissanen 2014.) Vaikka kyse

on yhden rikostaustaisen naisen tarinasta, voi sen pohjalta kuitenkin jossain määrin vetää myös laajempia johtopäätöksiä suhteessa aiempaan tutkimuskirjallisuuteen.

EETTISET KYSYMYKSET

Artikkelissa käsitellään Hannan menneisyyteen liittyviä vaikeita ja arkoja aiheita. Olemme lähestyneet artikkelin eettisiä kysymyksiä useista tulokulmista. Tiedostamme artikkelin tekemiseen ja päiväkirja-aineistoon liittyvän eettisen vastuun. Vaikka Hanna on antanut artikkeliin yhteiseen käyttöömme kirjoituksensa, ei se kuitenkaan miltään osin vähennä yhteistä vastuutamme tutkijoina. Käsittelimme yhdessä tutkimuseettisen neuvottelukunnan tutkimuseettisiä ohjeita (TENK 2019) ja sen pohjalta keskustelimme siitä, millaiseen julkaisuun olemme kirjoittamassa ja miten julkaiseminen voi vaikuttaa Hannan tulevaisuuteen. Halusimme varmistua erityisesti siitä, että Hanna tiedostaa sen, minkälaisessa julkaisussa hänen henkilökohtaisia tekstejään käsitellään. Tätä varten paitsi kävimme yhdessä läpi tutkimuseettisiä ohjeistuksia, myös pyysimme häneltä kirjallisen suostumuksen, jossa erityisesti korostettu vapaaehtoisuutta. Tämä siitäkin huolimatta, että Hanna on ollut alusta saakka suunnittelemassa kirjoitusprojektia. Hannalle on kirjoitusprosessin aikana muistutettu hänen oikeuksistaan peruuttaa osallistuminen kirjoitusprojektiin milloin tahansa ilman perusteluvaatimusta. Tavoitteenamme on ollut koko prosessin ajan tuottaa yhdessä tieteellistä tekstiä ja tuoda uutta tietoa, sekä samalla laajentaa väylää tiedon tuottamiseen liittyvien valtarakenteiden purkamiseen (Hyväri & Rissanen 2014).

Kirjoitusprosessin ohessa tapaamisissamme käsittelimme Hannan kanssa hänen teksteissään esiintyviä kokemuksia häpeästä, ja samalla pyrimme aktiivisesti tunnistamaan myös rakenteiden sekä instituutioiden aiheuttamaa häpeää. Ronkaisen (1997, 140) mukaan häpeä on tunteena moniulotteinen ja se sisältää mahdollisuuden reflektioon, itsen tarkasteluun ulkoapäin, eräänlaisen tiedostamisen paikan, jota parhaiten voisi kuvata entisen minän ja uuden minän välimatkana.

Kirjoitusprosessin avulla olemme halunneet purkaa sellaisia arvo- ja valtaasetelmia sisältäviä määritelmiä, kuten asiakas, palveluidenkäyttäjä ja asiantuntija. Tässä artikkelissa kaikki kirjoittajat ovat keskenään yhdenvertaisia asiantuntijoita, joista yhden kirjoittajan asiantuntijuus perustuu kokemukseen (McLaughlin, 2009, 1108).

KOKEMUKSIA VANKEUSAIKANA TOTEUTUNEISTA KOHTAAMISISTA

Hannan kokemus sisälsi positiivisia, negatiivisia ja neutraalejakin viranomaiskohtaamisia. Hän arveli vanhan sanonnan ”niin metsä vastaa, kuin sinne huudetaan” pätevän vankilahenkilöstön ja vankien välisessä kommunikoinnissa. Tällä hän tarkoitti sitä, että käyttäytyessään asiallisesti sai yleensä vastaavasti sen mukaista kohtelua. Toisinaan kuitenkin ennakkoasenteet tai väärinkäsitykset haittasivat näitä kohtaamisia:

> *Kun tulin kivitaloon[2] tutkintavankiosastolta, narikassa riisutuksen aikana tilaan tuli muita asioita hoitamaan eräs esimiesasemassa oleva henkilö. Olin alasti ja juuri nostanut rintojani näyttäen, että en piilottele niiden alla mitään. Tämä esimies luuli tunnistavansa minut, sanoi: ”Hei, tämähän on se sama tyyppi, jolla oli viime kerralla jalkapohjiin kiinnitettynä pilveä!” Hän käski näyttämään jalkapohjani. Selitin hänelle, että nyt on tapahtunut erehdys, koska olen ensi kertaa vankilassa. Mutta ei sanoillani näyttänyt olevan mitään painoarvoa. Hän suuttui siitä ja käski olemaan valehtelematta. Ihmettelin, että miksi minua narikassa käsittelevät vartijat eivät sanoneet mitään, eivät oikaisseet asiaa, vaikka tiesivät että olen todellakin ensikertaa vankilassa. Siitä alkoi kivinen tie tuon esimiehen kanssa, tunsin että hän kiusasi minua monin eri tavoin ja siitä sanoi muutama vankitoverikin. Myös he huomasivat, että hän kohteli minua erityisen tylysti ja asiattomasti.*

Hannan kokemus saapumisesta suljetun vankilan osastolle vaikuttaa sisältäneen runsaasti esihenkilöasemasta osoitettua vallankäyttöä sekä tylyä kohtelua. Tilanteen tarkempi tarkastelu vallankäytön näkökulmasta kohtaamistilanteessa tuo näkyviin sen, että Hanna haluttiin asettaa vangin rooliin ja siten alisteiseen asemaan verrattuna tilanteesta vastaavaan esihenkilöön. Lempert (2016) kuvaa vangin rooliin asettumisen tarkoittavan sitä, että vankeustuomionsa suorittamisen aloittavan yksilön henkilökohtainen asema muuttuu ja että hän menettää muun muassa kokemuksen henkilökohtaisesta turvallisuuden tunteesta.

> *Koen, että vanki tietää statuksensa suhteessa vartijoihin ja muuhun henkilökuntaan. Tällöin liiallinen yhtäältä alas -asetelman korostaminen äänenpainoin ja liikkein tuntuu ylimääräiseltä. Machoilu ja muu pullistelu vangeille oli turhaa, ja se haittasi kommunikointia ja kaikkea kanssakäymistä. Halusin tulla kohdatuksi ihmisenä, samalla tiedostaen paikkani vartijaan*

---

[2] Suljettu vankila.

nähden. Asiat sujuivat parhaiten sellaisten vartijoiden kanssa, jotka olivat jämäköitä auktoriteetteja ja samalla inhimillisiä, jämptejä ja omia persooniaan. Arvostimme, jos meitä arvostettiin. Jos vartija kertoi vitsin, hymyili, sanoi ovea avatessa ohimennen jotain arkipäiväistä, niin silloin oli hyvä olla. Ilmapiiri osastolla muuttui paremmaksi, jos työvuorossa oli eräs vanhempi miespuolinen vartija, jolla oli veikeä omanlainen huumorintaju ja oli käytökseltään auktoriteettinen ilman sen ylimääräistä alleviivaamista. Ilmapiiriin vaikutti positiivisesti myös eräs pitkän uran tehnyt nainen, joka kohteli kaikkia yksilöinä, ja kysyi välillä meidän kuulumisiamme. Tapa, jolla meidät kohdattiin, tai jätettiin kohtaamatta, määritti pitkälti sen, miten päivä tulisi osastolla sujumaan.

Vankeuslain mukaan vankeuden tulee perustua ainoastaan vapauden menetykseen. Se, mitä vangilla tulisi säilyä, on ihmisarvo ja kokemus omanarvontunnosta. Suljetussa vankilassa vanki menettää itsemääräämisoikeutensa siinä laajuudessa kuin se sosiaali- ja terveyspalveluissa ymmärretään eli oikeutena yhdenvertaisuuteen, henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Ehdottomaan vankeustuomioon tuomitun henkilön henkilökohtaista vapautta on rajoitettu niin pitkäksi aikaa kuin lainvoimainen vankeustuomio edellyttää.

Useat eri lait velvoittavat Rikosseuraamuslaitoksen työntekijöitä toimimaan ja kohtaamaan asiakkaita kunnioittavasti. Hallintolaissa (HL) määritellään hyvä hallinnon periaatteet. Samoin valtion virkamieslaissa (VirkamiesL) käsitellään sitä, ettei asiakkaita saa syrjiä tai kohdella eriarvoisesti. Myös yhdenvertaisuuslain (YhdenvertL) velvoittaa kohtelemaan asiakkaita ilman minkäänlaista syrjintää, ja laki naisten ja miesten tasa-arvosta (Tasa-arvoL) kieltää sukupuoleen perustuvan syrjinnän. Huonoon kohteluun vankeudessa ja koettuun omien oikeuksien rikkomiseen on mahdollista puuttua tekemällä kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle (ks. myös Jutila tässä teoksessa).

Tulen aina muistamaan sen vartijan, joka oli töissä silloin kun minut vietiin Pasilasta poliisiputkasta Vantaalle tutkintavankiosastolle. Olin toimistossa vartijan kanssa ja minun piti ilmoittaa äidilleni missä olen, että en ole enää Pasilassa, vaan että pääsin Vantaalle. Itkin hysteerisenä, tuntui että itkulle ei tule loppua. Ajatus äidin äänen kuulemisesta sai aikaiseksi aina uuden kyynelten ryöpyn. Ehdotin vartijalle, että jospa hän soittaisi äidilleni, koska minä en pysty puhumaan itkemisen takia. Vartija oli hyvin rauhallinen koko tilanteen ajan ja kertoi minulle, että ei ole mitään kiirettä. Näin hän loi toimistoon turvallisen ilmapiirin. Hän sai minut jopa nauramaan läpi kyynelten sanomalla vitsikkäällä tavalla: ”Tuskin se sun äitis mun ääntä tahtoo kuulla”. Pystyin taas hengittämään ja rauhoittumaan, ja lopulta sain soitettua kotiin. Tuo vartija muisti minut vielä vuosia myöhemminkin, kun

reissasin Vantaan kautta matkaselleissä yöpyen. Hän oli antanut minulle lempinimenkin, kyseli aina kuulumisia, kun törmättiin. Hän näki minut ihmisenä. Oli tärkeää tuntea, että vartija näki minut ihmisenä, jotkut näkivät vain vankina ja se tuntui pahalta. Pienet eleet, ilmeet, vihjeet asenteesta luovat kohtaamisille vireen. Jos asennossa on uhmakkuutta ja äänen painossa liiallista lujuutta, on pedattu huonolle kohtaamiselle sijaa. Jämäkkä saa olla, ja pitääkin, niin vartijan kuin vanginkin, mutta on oltava tarkkana siitä, että onko jämäkkä negatiivisella sävyllä vai jämäkkä neutraalilla sävyllä. Kummankin jämäkkyyden lopputulos on erilainen.

Vankiloiden arjessa ollaan tekemisissä ihmiselämän raskaimpien ulottuvuuksien kanssa, kuten itsetuhoisuuden, monitahoisen kärsimyksen, pahuuden, hylätyksi tulemisen ja epätoivon. Jokaisen rikosseuraamusalalla toimivan työntekijän on ratkaistava henkilökohtaisesti se, kuinka syvästi paneutuu työhönsä: kuinka paljon pystyy, jaksaa ja haluaa itseään kuormittaa toisten ihmisten vaikeuksilla. Kevyempi paneutuminen ei kuitenkaan tarkoita tylyä tai huonoa kohtelua. Myötätunnon osoittaminen ja toisen ihmisen kunnioittava kohtaaminen edellyttävät työntekijältä herkkyyttä. Kun vangin kanssa selvitetään hänelle sillä hetkellä ylivoimaisilta tuntuvia asioita, on työskentelyn edellytyksenä, että hänelle muodostuu kokemus hädän vähentymisestä ja ymmärretyksi tulemisesta. Tällaisessa vuorovaikutussuhteessa rikosseuraamusasiakkaan tulisi kokea tulevansa kohdatuksi vaikeassa tilanteessa olevana ihmisenä, ei ongelmatapauksena tai esimerkiksi kriminalisoituneena narkomaanina. (Granfelt 2007, 127.)

KOKEMUKSIA PALVELUISTA VAPAUTUMISEN KYNNYKSELLÄ

Vankilaan tuomituilla henkilöillä on melko usein monenlaisia haasteita siinä vaiheessa, kun he vapautuvat. Tyypillisesti ainakin vapautumisen alkuvaiheessa tarvitaan taloudellista ja muuta tukea asumisen ja elämisen järjestämiseen sekä asunnon saamiseen. Vuosittain asunnottomana vapautuva kolmannes tarkoittaa noin tuhatta ihmistä (ARA 2022). Turvallinen ja kodilta tuntuva asunto on paitsi yhteiskuntaan kuulumisen perusta, myös rikoksettoman ja päihteettömän elämän aloittamisen ja sen onnistumisen ehdoton edellytys. Suojan lisäksi asuminen tarjoaa myös mahdollisuuden uudenlaisen identiteetin rakentamiseen vankeuden jälkeen, kun pyritään vakiinnuttamaan omaa asemaa kunnollisina kansalaisina ja karistamaan vankeuteen liittyviä leimattuja identiteettejä (Keene ym. 2018, 799, 812; Ranta ym. 2022).

Hanna vapautui valvotun koevapauden kautta. Koevapauden alkuajan hän asui kolmannen sektorin järjestötoimijan tarjoamassa soluasunnossa hakien sa-

maan aikaan itselleen aktiivisesti omaa vuokra-asuntoa, sillä hän halusi asua itsenäisesti. Hanna ei myöskään tarvinnut asumiseensa ja asumistaitoihinsa liittyvää ulkopuolista tukea. Hanna kuvasi päiväkirjassaan vankeuden jälkeistä vapautumisen alkuvaihetta sekä asemaansa asunnonhakijana seuraavalla tavalla:

> *Tuomio tuntui jatkuvan vapaudessa, eri muodossa vain. Minua rangaistiin, siitä että olen ollut vankilassa. En ollut kovin tervetullut tähän yhteiskuntaan. En hakiessa asuntoa, vaikka ennen tuomiota vuokralaisena minussa ei ollut vikaa. Olin naiivi, kun vapautuessani luulin, että olin vankilassa maksanut teoistani. Mutta todellisuus olikin toista.*

Hannan sitaatissa tulee näkyväksi hänen kokemuksensa vankeuden merkityksestä. Hanna koki sen heijastuvan hänen saamaansa kohteluun ja se vaikutti negatiivisesti Hannan kokemukseen yhteiskuntaan kuulumisesta vapautumisen jälkeen. Yhteiskuntaan palaamisella tässä tarkoitetaan sitä kokonaisvaltaista muutosta, mikä yksilön ajattelussa ja asenteissa saattaa tapahtua vankeuden aikana. Usein rikoksia tehdessään ja päihteitä aktiivisesti käyttäessään yksilöt kuvaavat olevansa yhteiskunnan ulkopuolella. Rikoksettoman ja päihteettömän elämän aloittaminen vaatii erilaista toimimista ja asennoitumista sekä erityisesti paluuta yhteiskuntaan sen säännöt hyväksyen.

Vaikka vankeustuomio oli valvotussa koevapaudessa jo melkein suoritettu, tuntui se kuitenkin vaikeuttavan asunnon saamista. Hanna kuvasi edellä, että ennen vankeutta hänen asumishistoriansa vuokralaisena oli ollut moitteeton. Hänen kokemuksensa oli, että juuri vankeustuomion suorittaminen oli tehnyt hänestä epäluotettavan vuokralaisen vuokranantajien silmissä. Vaikka vankeusrangaistuksen suorittaminen ei sinällään voi vaikuttaa mitenkään hänen asumiseensa, siinä onnistumiseen itsenäisesti, vuokranmaksukykyyn tai asumisen taitoihin, oli Hannan päiväkirjakuvauksesta havaittavissa hänen kokeneen juuri vankeusrangaistuksen suorittamisen olleen syynä siihen, miksei häntä pidetty luotettava vuokralaisena. Hanna itse kertoi avoimesti suoritetusta vankeustuomiostaan aina hakiessaan asuntoa. Vuokranantajalla ei ole mahdollisuutta saada tietoa vuokralaisen vankeustuomiosta, mutta hän voi päätellä sen aiemmasta osoitteesta ja katkoksesta asumishistoriassa. Hannan näkökulma asuntomarkkinoilla kelpaamiseen vastaa Willmanin "nostalgisen normaalisuuden" narratiivia; hän halusi palata siihen samaan tilaan ja asemaan, joka hänellä on ollut ennen vankeutta (Willman 2021a). Entisen vangin leima tuntui kuitenkin olevan esteenä hänen yrittäessä hakea itselleen palveluita:

Heti siviiliin tullessani huomasin asioidessani eri virastoissa. että minulle on lokeroita. joihin kuulun, heti tunsin olevani leimattu entiseksi vangiksi. Vaikka itse olisin halunnut identifioitua naiseksi, josta tulee äiti. Olin nainen, joka haluaa asunnon, toimeentuloa ja tavallista elämää. Tunsin leimautumista, häpeää, kaikkea sellaista, johon en ollut valmistautunut.

Hannan kuvauksessa näkyy kokemus lokeroiduksi ja kategorisoiduksi tulemisesta. Hän korosti halunneensa tulla kohdatuksi palveluissa ensisijaisesti naisena ja tulevana äitinä. Hannan kuvauksesta syntyy vaikutelma siitä, että sosiaali- ja terveyspalveluissa hänen tulkittiin olevan ensisijaisesti vankilasta vapautunut ja että hänen palveluidensa tarve johtui juuri tästä. Hanna kuitenkin totesi tavoitteenaan olleen viettää vankeuden jälkeen tavallista elämää, hankkia itselleen asunto ja riittävä, rehellinen toimeentulo. Hän näyttää kokeneen vahvasti, että juuri entisen vangin leiman aiheutti voimakkaan kokemuksen häpeästä.

Vaikuttaa siltä, että Hanna on ollut vapautumis- ja desistanssiprosessissan aivan eri vaiheessa kuin hänet tavanneet viranomaiset tulkitsivat ja olettivat hänen olevan. Hannalle rikokset ja päihteet olivat taaksejäänyttä elämää, ja hänen fokuksessaan oli tuleva lapsi sekä uuden, rikoksettoman ja päihteettömän elämän aloittaminen tämän kanssa. Palveluissa tulisikin huomioida yksilötasoisesti vankilasta vapautuvien tuen tarpeita. Äitiyden vahvistaminen ja siinä tukeminen olisivat olleet Hannalle tärkeitä ja hänen tarvitsemiaan tapoja tukea häntä. Seuraavassa Hanna kertoo, kuinka hakeutui positiivisen raskaustestin johdosta äitiysneuvolan palveluiden piiriin ensimmäistä kertaa:

Vapauduin pitkästä tuomiosta arkana muuttuneeseen maailmaan. Haparoiden otin elämänmuutokseni alkuaskeleita. Koevapauteni ensimmäisellä viikolla menin terveyskeskukseen, kun huomasin raskaustestin näyttävän positiivista. Kerroin avoimesti olevani koevapaudessa. Huomasin heti asennemuutoksen hoitajassa. Hänen hymynsä hyytyi. Minun ei, koska iloitsin vauvasta. Hoitaja ilmoitti tekevänsä ennakoivan lastensuojeluilmoituksen. Olin ihmeissäni ja minulle lastensuojelu oli aivan vieras asia. Ymmärsin kuitenkin sen olevan käytäntönä. Mutta, sitä en ymmärtänyt, että neuvola asiakkuuteni laitettiin HAL-polille. Koko raskauden ajan kävin pissaamassa kuppiin ja minulta kyseltiin vankila-asioista ja vankilaan menon syystä. Tuntui kurjalta. Kuin minut olisi poljettu alas. Onneni kukkuloilta äkkipudotus pimeään. Joka kerralla tunsin olevani suurennuslasin alla ja kun minä tahdon vain olla tavallinen, lasta odottava nainen. Suuri osa odotuksen ilosta vietiin minulta pois.

Hanna kuvasi valvotun koevapauden vaikutuksia siihen, miten hänen kanssaan toimittiin alkuraskauden yhteydessä. Merkittävää Hannan kertomassa on hänen huomaamansa hoitajassa tapahtunut asennemuutos tilanteessa, jossa hänelle selvisi Hannan olevan valvotussa koevapaudessa oleva vanki. Hanna jatkoi kuvausta kertomalla siitä, miten hoitaja kertoi tekevänsä ennakollisen lastensuojeluilmoituksen (LsL 417/2007, 25c §). Se on mahdollista tehdä raskauden aikana tilanteessa, jossa työntekijällä ilmenee huolta syntymättömän lapsen voinnista ja työntekijällä on perusteltu syy epäillä lapsen tarvitsevan lastensuojelun tukitoimia syntymänsä jälkeen. Ennakollinen lastensuojeluilmoitus käsitellään usein kunnan aikuissosiaalityössä, ja tarvittaessa asiakkuus on siellä siihen saakka, kunnes lapsi syntyy.

Hannalle lastensuojelun toiminta ja sen tukimuodot olivat vieraita, eikä hän ymmärtänyt, miksi hänen kohdallaan äitiysneuvola sijasta hänellä olikin asiakkuus HAL (huumeet, alkoholi, lääkkeet) -poliklinikalla, jonne keskitetään päihteiden riippuvuuskäyttäjiksi määritellyt odottavat äidit. Näin ollen Hanna ei myöskään integroitunut tavanomaisiin neuvolapalveluihin, vaan ennen lapsen syntymää hän kävi ainoastaan päihteidenkäyttäjille tai päihdetoipujille tarkoitetuissa palveluissa. Hannan kertomasta syntyy vääjäämättä kuva siitä, että vankilasta vapautuminen ja vuosia aiemmin ennen pitkää vankilatuomiota ollut vakava päihteidenkäyttö, olivat syynä tähän asiakkuuteen. Hanna ei tekstissään tuo ilmi sitä, että häneltä olisi kysytty päihteidenkäytön nykytilasta. Hannan kertomasta syntyykin kuva siitä, että päihde- ja vankeustausta riittivät asiakkuuden perustaksi. (Myös Virokallio 2022)

Hanna kummasteli kertomuksessaan myös sitä käytäntöä, kuinka häneltä kyseltiin päihdeseurannan yhteydessä vankila-ajasta sekä vankilaan joutumisen syistä. Kiinnostuksen kohteena oli hänen menneisyytensä sen sijaan, että huomio olisi kiinnitetty vatsassa kasvavaan lapseen, nykyhetkeen sekä tulevaisuuteen äitinä. Hannan kertomassa äitiys ja sen tukeminen tuntuivat jäävän varsin pienelle huomiolle. Vaikuttaakin siltä, että hänen äitiydessään menneisyys, tehty rikos, vankeus sekä päihdeseuranta olivat enemmän keskiössä. Kyse on toki myös siitä, kuinka palvelujärjestelmä on keskittynyt kerrallaan vastaamaan yhteen palvelutarpeeseen. Tuolloin priorisoinnin kohteena on ollut päihteidenkäytön kontrollointi raskausajan ja vanhemmuuden tukemisen sijaan (Anderson, 2019). Raskaana olevien naisten päihteiden käyttöön vaikuttaa liittyvän kontrollin ja hoivan jännitteitä (Leppo, 2012), mikä näkyy ennakko-oletuksena päihteidenkäytöstä ja ohjauksena HAL (huumeet, alkoholi, lääkkeet) -poliklinikalle.

Hannan kuvauksessa kohtaaminen päihdeseurannassa ja oikeanlainen raskaudenajan palveluiden saaminen vaikuttaakin jääneen suppeaksi ja jopa riittämättömäksi. Hannan kertoma sisältää hylkäämisen ja käännyttämisen kokemuksia, jotka kohdistuvat häneen herkässä ja intiimissä tilanteessa. Esikoistaan

odottava tuleva äiti ensimmäisellä neuvolakäynnillään on erittäin herkkä, ja haavoittuvassa tilanteessaan hän tarvitsee tukea ja ohjausta. Sen sijaan Hannan kertomassa hänet luokiteltiin päihteidenkäyttäjäksi, retkahdusalttiiksi ja siten uhaksi lapselleen. Hannan toive siitä, että olisi voinut olla tavallinen lastaan odottava äiti, osoittautui turhaksi. Hanna ei siten saanut neuvolasta äitiydelleen tukea:

> *Terveyskeskuksen neuvolassa kyseltiin enemmän vankilasta kuin oltaisiin keskitytty syntymättömän vauvaan. Teki mieli huutaa että "Tutkikaa vatsaani älkääkä sitä mitä ruokaa vankilassa on tai millaisia ihmisiä siellä on!" En ollut tarpeeksi vahva pysäyttääkseni niitä keskusteluja. Olin tottunut vankilassa tietämään paikkani ja se paikka oli alhaalla. Olin tottunut tyytymään vähään ihmisarvoon, joten kestin hammasta purren ne neuvolakäynnit.*

Etenkin pitkän vankeustuomion aikana vangit saattavat tottua alisteiseen asemaansa ja jopa vähäiseksi kokemaansa ihmisarvoon. Vankeus oli vaikuttanut myös Hannan itsetuntoon, mistä seurauksena oli hänen kokemuksensa siitä, ettei edes odottanut ansaitsevansa itselleen mitään parempaa. Tai hän ei siinä vaiheessa kokenut uskaltavansa ottaa asiaa esille.

TAVOITTEENA TULLA TAVALLISEKSI KANSALAISEKSI

Vankilasta vapautuville ja päihderiippuvuudesta eroon pääseville tavanomainen elämä ilmentää paitsi tavanomaisuutta myös kuulumista yhteiskuntaan. Willman (2021a) havaitsi omassa aineistossaan normaaliuden jakaantuvaan nostalgiseen, kuviteltuun ja haastettuun. Nostalginen normaalius liittyy sellaisten vankien tarinoihin, joille rikoksen tekeminen ja vankeustuomion suorittaminen olivat poikkeama. Normaaliin paluuta tukivat rakenteet (työ, perhe). Kuviteltu normaalius puolestaan liittyy kaipuuseen olla tavallinen, sietää tylsyyttä ja kuulua yhteisöön. Usein kuitenkin kuvitellusta normaaliudesta puhuvalta puuttuvat keskeiset konkreettiset toimet sen saavuttamiseksi. Kolmas tapa tuottaa normaaliutta on haastaa se. Tämä liittyi etenkin toiveisiin jatkaa rikollista toimintaa ja elämäntapaa. Myös Hanna haaveili tavalliseksi tulemisesta. Se oli hänen unelmansa vankilassa ja vapauduttuaan:

> *Halusin olla aivan tavallinen kansalainen. Sitä tavoittelin ja ajattelin sen saavuttamisen olevan mahdollista. Mutta olin arka menemään tavallisten ihmisten joukkoon, opiskelemaan tai töihin, harrastamaan jotain. Tunsin häpeää ja tunsin itseni muita huonommaksi menneisyyteni takia.*

Hanna kertoi toiveestaan olla tavallinen, samanlainen kuin kaikki muutkin. Willmanin (2021a) normaaliustypologian mukaan Hannan kuvaava normaalius on pitkälti kuviteltua normaalisuutta. Se ei suinkaan ole sitä siksi, ettei se olisi mahdollista tavoittaa, vaan ennen kaikkea siksi, ettei konkreettisia, normaaliin kiinnittäviä, tekijöitä ollut häntä odottamassa. Hanna kuitenkin sanoittaa edellisessä sitaatissa välitavoitteita ja keinoja normaaliuden saavuttamiseksi. Selkeäksi kynnykseksi Hannan kohdalla näyttivät tulleen hänen kokemansa häpeä sekä kuvitelma omasta huonommuudesta. Hän koki melko voimakasta häpeää rikos-, vankila- ja päihdetaustansa vuoksi ja hän koki vaikeana hakeutua sellaisiin tilanteisiin, jotka sisälsivät sosiaalisia kohtaamisia toisten ihmisten kanssa. Tästä Hannan merkinnästä voi myös löytää viitteitä Wolfsonin ym. (2021) leiman tasoihin. Hanna yhtäältä puhuu yksilötason kokemuksista, mutta ulkopuolelle jääminen koetun huonommuuden vuoksi ulottaa koetun leiman koskemaan myös yhteisötasoa. Hannan tarinasta kokonaisuudessaan syntyy kuva siitä, että institutionaalisissa suhteissa koettu vuorovaikutustason leima toisaalta synnytti kokemusta alempiarvoisuudesta ja ulkopuolisuutta herättävistä sosiaalisista tilanteista. Samanaikaisesti vuorovaikutustason leima myös piti Hannaa kiinni ulkopuolisuudessa, koska hän ei halunnut toistuvasti altistaa itseään satuttaville ja ulkopuolisuutta tuottaville tilanteille.

> *Äitinä pelkään menneisyyteni vaikuttavan lapseeni. Vauva-aikana menetettiin muutama kaveri, koska laskin suojamuurejani ja kerroin heille olleeni vankilassa. Nostin taas muurit ylös, enkä luottanut ihmisiin.*

Hanna kertoi kokeneensa pelkoa siitä, että hänen menneisyytensä vaikuttaisi myös hänen lapseensa, ja siihen, kuinka tämä tulee erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa kohdatuksi. Vankeuden aiheuttaman häpeän vuoksi äitiys näyttäytyi ristiriitaisena suhteessa äitiyden normiin eli yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme vallitseva yleiseen käsitykseen äitiydestä ja äitinä olemisesta. Hanna reflektoi päiväkirjassaan omia tulkintojaan toisten ihmisten toiminnasta. Ihmisten käsityksiin oikeanlaisesta äitiydestä ei kuulunut vankilamenneisyys. Hän koki tuleensa torjutuksi myös toisten äitien toimesta. Näiden yksilöiden toiminnan taustavaikuttajia on vaikea arvioida, mutta kyse saattaa olla ennakkoluuloista ja niihin liittyvistä peloista, sekä sitä, ettei heillä ollut tarpeeksi tietoa asiasta. Suoritetun vankeusrangaistuksen tulisi riittää ilman, että sitä tulkitaan itseään toteuttavana ennusteena. Artikkelin yhteiskirjoittamisen prosessissa Hanna toi esille muiston kohtaamisestaan työllistymispalveluiden työntekijän kanssa kuusi vuotta vapautumisen jälkeen, jolloin tämä oli todennut:

> *Olet äiti ja olet tappanut.*

Hanna kertoi kyseessä olleen aiemmin voimassa olleeseen aktiivimalliin liittyvä tapaaminen, jossa tarkoituksena oli paitsi arvioida hänen työllistymiseensä vaikuttavia seikkoja myös tarkastella työllistymisen mahdollisuuksia. Hanna koki työntekijän toteamuksen paitsi tuomitsevana, myös arvosteluksi hänen äitiydestään. Kun varsinaisesta rikoksesta oli ehtinyt kulua vuosikymmen ja päihteettömyys- ja desistanssiprosessi olivat pitkällä, ei työntekijän toteamuksella näytä olevan ammatillista perustetta. Menneisyyden esiintuominen suhteessa perhetaustaan näyttää ikävältä kommentilta, jonka tavoitteena ei ainakaan voinut olla Hannan tukeminen työnhaussa. Hanna kertoi olleensa kohtaamisesta hyvin järkyttynyt. Se palautti hänet hetkellisesti samaan tilanteeseen ja tunteisiin, joita hän koki vapauduttuaan. Tapahtunut rapautti Hannan itsetuntoa ja sai hänet jopa epäilemään tehdyn muutos- ja desistanssityön riittävyyttä.

Käymissämme keskusteluissa Hanna kuvasi sitä, miten alentava kohtaaminen erilaisissa palveluissa oli kuvainnollisesti polkenut häntä usein alas. Työvoimapalveluissa Hanna ei ymmärtänyt, miksi hänet vielä vuosia vapautumisen jälkeenkin lokeroitiin vankien työttömyysasioita käsittelevän virkailijan asiakkaaksi. Hän itse ei kokenut tilanteessaan hyödylliseksi vankien asioihin erikoistunutta palvelua. Asiakkuus siten lokeroi häntä tiiviisti menneisyyteen ja vahvisti entisestään hänen kokemustaan siitä, että vankeuden leima ei lähde. Satu Lidman toteaa, että "kun vangit kokevat, että heitä kuunnellaan eikä syyllistetä, se auttaa kielteisestä häpeästä pääsemistä ja vastuun ottamista omasta elämästä" (Lidman 2011, 273).

Merkittävää häpeä- ja leimakokemusten ohella onkin se, missä vaiheessa yksilö lakkaa olemasta entinen vanki tai päihteidenkäyttäjä? Merkinnät rikosrekisteristä poistuvat kymmenessä vuodessa, mutta on syytä kysyä missä vaiheessa menneisyyden tapahtumat lakkaavat toimista uhkakuvina ja ennusteina tulevasta?

TUKEA JA YMMÄRRYSTÄ VERTAISILTA

Hannan kuvaamat kokemukset synnyttivät hänelle tunteen kelpaamattomuudesta silloin, kun hän oli omana itsenään viranomaiskohtaamisissa. Se tuntui mahdottomalta ja jopa pelottavalta. Mitä Hanna siis pelkäsi? Hän pelkäsi ensinnäkin sitä, että vailla tietynlaisen roolin antamaa suojaa hänet voitaisiin ehkä tulkita ja ymmärtää väärin. Toiseksi rooli mahdollisti etäisyyden pitämisen, jolloin varsinainen kohtaaminen ja saatu kohtelu eivät tulisi niin lähelle. Hanna kertoi pelkäävänsä palveluissa saamaansa kohtelua. Tämä kokemus sai Hannan hakeutumaan rikos- ja päihdetaustaisille suunnatun vertaistuen piiriin:

Neuvolakäynneiltä menin aina suoraan rikos- ja päihdetaustaisten päiväkeskukseen hakemaan vertaistukea. Ilman vertaistukea en olisi kestänyt järjissäni sitä touhua. Sitä kaikkea mitä vapautuvana naisena sain kokea. Moni mies siellä kertoi, että naisen tie on kivisempi. Olin todella pettynyt. En saanut asianmukaista terveydenhoitoa, aina kyseltiin menneisyydestä sellaisella tavalla, että aina tuli vain paha mieli. Tuntui, että minne tahansa menin, sain tuntea itseni toisarvoiseksi, en tasavertaiseksi kenenkään muiden keskuudessa paitsi taustaisten.

Hannan tarinassa kohtaamiset vertaisten kanssa näyttäytyvät merkittävinä positiivisina kokemuksina. Ensinnä näissä kohtaamisissa hän ymmärsi paremmin niitä haasteita, joita naisten vankilasta vapautumiseen ylipäätään liittyy. Toiseksi vertaiskohtaamiset saivat Hannan tunnistamaan eriarvoistavia käytäntöjä. Vertaistoiminnassa keskeistä on pyrkimys löytää ymmärrystä, vastauksia ja visioita hyvän elämän ehtojen ja edellytysten luomiseen vaikeuksista, elämän rikkoontumisesta ja leimaantumisesta huolimatta (Granfelt 2007, 114). Mikäli koettu eriarvoisuus kohdistuu vahvasti esimerkiksi hyvinvointipalveluihin, ei sinänsä ole ihme, että vankilasta vapautuvat pyrkivätkin välttämään niitä.

Trauman vaikutus yksilöiden hyvinvointiin on saanut huomiota viime vuosina (Kubiak ym. 2017). Naisten kohdalla rikollisen menneisyyden on havaittu olevan erityisen haasteellinen, ja sillä on vaikutusta siihen, miten he tulivat kohdatuksi. Naiserityisyyden huomioiminen tarkoittaa naisille rakennettuja tarkoituksenmukaisia palveluita sekä vallitsevien käytäntöjen avaamista ja ymmärtämistä. Naiserityisyyden huomioiminen rakentuu kolmen keskeisen toiminnan varaan. Ensimmäisenä toimintana on ymmärtää traumojen yleisyys ja niiden vaikutus, jotka edellyttävät psykososiaalisen lähestymistavan omaksumista sekä niiden ulottamista arkeen. Toisena toimintana on oikeanlainen kohtelu ja kunnioitus työntekijöiden ja heidän asiakkaidensa keskinäisissä kohtaamisissa. Kolmantena tulee turvallisuus, joka syntyy kahden edellisen elementin seurauksena. Turvallisuus tarkoittaa myös sellaista ympäristöä, jossa traumaattisia kokemuksia on mahdollista käsitellä ja jossa on mahdollisuus opetella tunteiden ilmaisua. (Salovaara 2019b, 25.) Näiden lisäksi ja aiemmin esitetyn valossa tiedetään rikostaustaisten naisten heikompi fyysisen ja psyykkisen hyvinvointi, minkä vuoksi viranomaisten on jossain vaiheessa tarkemmin kartoitettava heidän kokonaistilanteensa.

Eri tutkimukset ovat osoittaneet, että trauman vaikutukset voivat olla merkittäviä ja pitkäaikaisia. Traumalla on usein rooli naisten rikollisen käytöksen alkamisessa, ja se liittyy tavallisesti päihteiden väärinkäyttöön ja koettuun väkivaltaan. Naisvankien kohtaamisessa traumainformoitu lähestymistapa tarjoaa mahdollisuuden käsitellä naisten kokemuksia ja menneisyyttä sekä tunnistaa niiden merkitystä naisten hyvinvointiin. Traumainformoidussa asiakkaan koh-

taamisessa korostuu ajattelu, jossa ollaan kiinnostuneita siitä, mitä ihmiselle on tapahtunut, sen sijaan, että ajateltaisiin mikä ihmisessä on vikana (Harris & Fallot 2001). Tämän lisäksi traumainformoidussa lähestymistavassa on tärkeää turvallisen ympäristön ylläpitäminen, johdonmukaisten rajojen sekä kannustimien tarjoaminen (Miller & Najavits 2012, 3). Traumatietoinen ammatillinen toiminta rikosseuraamuksissa voi auttaa välttämään yksilöiden uudelleen traumatisoitumista, mikä edistää kaikkien turvallisuutta, vähentää uusintarikollisuutta ja psyykkistä hyvinvointia (Kubiak 2017, 101).

KUULUMISEN JA LEIMAN MERKITYKSESTÄ

Vankilaan joutuminen ja sieltä vapautuminen on monella tapaa yksilön arkea, toimintoja ja identiteettiä muuttava asia. Rikoksista ja päihteistä irtaantuminen edellyttää kokonaisvaltaista elämänmuutosta ja monien asioiden aloittamista alusta. Usein vapautuvilla vangeilla ei ole enää tarvetta tai mahdollisuutta palata samanlaiseen elämäntilanteeseen, josta he lähtivät vankilaan.

> *Pelkäsin puhuvani jotain, mistä paljastuisi todellinen minäni, menneisyyteni. Vaikka tiesin, ettei menneisyys määritä minua, se oli alkuvaiheessa tietoa, joka ei juurtunut tunteeksi. Se oli lause, jota hoki ilman sisältöä, kaiku tyhjässä huoneessa.*

Vaikka Hanna tiedosti, ettei menneisyys määritä häntä, koki hän todellisuudessa juuri rikoksen, päihteidenkäytön ja vankeustuomion määrittävän paljon häntä ja hänen elämäänsä. Hanna kuitenkin koki vankeuden ja rikostaustan aiheuttavan hänelle edelleen toistuvasti häpeän kokemusta, minkä koki vaikeuttaneen lopullista integroitumista yhteiskuntaan. Hannan tarinasta korostuikin vahva eettinen ristiriita tehdyn muutostyöskentelyn, vapautumiseen liitettyjen mahdollisuuksien ja todellisuuden välillä.

> *Muistan istuneeni bussissa ja mietin, että ulkoisesti en eroa muista mitenkään, mutta silti tunsin näkymättömän leiman otsallani. Kuka sen leiman siihen laittoi? Syyllinen siihen olen minä itse ja osalta yhteiskunta. Palvelut, joiden piiriin minut laitettiin toimivat tatuointikoneena ja omat mietteet musteena. Leima otsassani oli valmis: 'entinen vanki'.*

Hannalla oli vahva kokemus ja käsitys siitä, että hänelle suunnatut palvelut olivat leimaavia. Vaikka esimerkiksi asiakkuus HAL-poliklinikalla päättyi lapsen syntyessä, ei kokemus leimaavista palveluista poistunut herkästi. Jotta välttyisi leimautumiselta, Hanna kuvaili pyrkineensä tekemään asioita mahdollisimman

hyvin. Jotta kukaan ei voisi enää todeta hänen tekevän vääriä asioita, olevan vääränlainen tai ajattelevan väärällä tavalla. Hanna siten pyrki aktiivisesti toimimaan päästäkseen eroon entisestä:

> *Siitä alkoi maaninen ylisuorittaminen. Minun oli oltava parempi kaikessa. Näytettävä, että leima lähtee pesemällä pois, kun oikein lujaa raapisi ja pesisi, se haalistuisi ja lähtisi pois. Siinä oli ainekset burnout kierteelle. Elämä meni vuoristoradaksi.*

Hannan kertomasta syntyi kuva pakonomaisesta yrittämisestä saavuttaa normaalina pidetty elämäntapa. Hanna paitsi halusi osoittaa pääsevänsä ja kuuluvansa yhteiskuntaan ja samalla hän pyrki tekemään asiat jopa paremmin kuin muut. Taustalla oli myös pyrkimys hyvittää menneisyyttään työn tekemisen, aktiivisen suorittamisen ja hyvänä äitinä olemisen myötä. Hän halusi olla paras mahdollinen äiti, ja sitä hän suoritti tarjoamalla lapselle erilaisia kerhotoimintoja. Suorittaminen oli pitkälti erilaisten ulkoisten äitiyden tavoitteiden täyttämistä, kuten vaikkapa lapsen vaatteiden vaihtaminen pienen tahran jälkeen. (vrt. Heidemann ym. 2016.)

Ulkoisten tavoitteiden täyttäminen ei millään tavoin tuonut hänelle kokemusta kuulumisesta ja normaaliudesta. Tietoisuus omista aiemmista vääristä teoista ja niistä aiheutuneista seurauksista muille ihmisille ja etenkin läheisille, synnyttää tarpeen hyvittää. Hyvittäminen liitetään osaksi desistanssiprosessia (Maruna 2001). Toisaalta hyvittäminen kuuluu olennaisena osana juuri rikostaustaisten äitien kokemukseen (Salovaara 2019a, 230–234). Merkittävintä äitien hyvittämistoiminto oli silloin, kun lapset olivat äidin päihteidenkäytön tai vankeustuomion vuoksi joutuneet tavalla tai toisella siitä kärsimään. Hannan tilanne oli kuitenkin toisenlainen. Hänen äitiytensä alkoi päihteettömänä vapaudessa, mutta silti häpeän ja leiman kokemukset saavat hänet toimimaan samoin. Hanna oli vapautumisensa jälkeen toiminut useissa työtehtävissä, mutta silloin häntä vaivasi yhtenään pelko menneisyytensä paljastumisesta:

> *Niin monessa paikassa suodatin itseäni ja häpesin menneisyyttäni, että täytyi olla tarkkana, etten hukannut itseäni häpeän alle.*

Hanna koki saaneensa eräänlaisen rauhan vasta aloittaessaan työskentelyn vertaistoimijana rikostaustaisten kanssa kolmannen sektorin päiväkeskuksessa. Hanna tunsi hyvin vahvasti kuuluvansa juuri siihen tehtävään. Siinä työssään hän ei kokenut joutuvansa olemaan kaksoisroolissa. Lisäksi hän koki uskaltavansa puhua avoimemmin ja rohkeammin menneisyydestään, vailla aiemmin esittämäänsä roolia. Osallistuminen tähän kirjoitusprojektiin on osa Hannan pyrkimystä ottaa menneisyys haltuunsa. Hanna arvioi tässä vaiheessa, että men-

neisyys ei määritä häntä, mutta silti edelleen se tuntuu hallitsevan merkittäviä osa-alueita hänen elämässään:

> *Luulen, että en kelpaa sellaisena kuin olen. Häpeällä on liian suuri ote minusta edelleen. Kannan häpeää teoistani, mutta pelkään että kannan entisen vangin leimaa koko loppuelämäni.*

Harrastustoiminta on tullut Hannalle merkittäväksi ja täysin häpeävapaan paikan hän koki löytäneensä osallistuessaan Porttiteatterin toimintaan. Se on ainoa Suomessa toimiva ammattilaisvetoinen teatteri rikostaustaisille henkilöille. Sen tuottamia taiteellisia esityksiä voidaan pitää yhteiskunnallisina puheenvuoroina, joissa rikoksista rangaistujen näkökulmaa tuodaan esille (Karjalainen ym. 2020). Toisaalta teatteritoiminnalla on myös merkittäviä yksilötason seurauksia onnistumisen kokemuksien ja esiintymisvarmuuden lisääntymisen myötä. Porttiteatterissa Hanna koki uskaltaneensa ja pystyneensä olemaan oma itsensä vailla suodattimia.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Ihmisarvo, ihmisoikeudet sekä sosiaalinen oikeudenmukaisuus ovat keskeisiä eettisiä arvoperiaatteista sosiaalityössä. Sosiaalityössä ne ohjaavat ammattilaisten työskentelyä kohti ihmisarvoista kohtelua ja ne muistuttavat työssä vallitsevasta ihmisarvoisuuden periaatteesta. Asiakkaan ongelmat eivät oikeuta kohtelemaan häntä alentuvasti, epäoikeudenmukaisesti tai välinpitämättömästi. (Niemelä 2014, 5.) Rikostaustaisten naisten menneisyyden käsitteleminen ja sen merkityksen ymmärtäminen nykyisyydessä on tärkeää. Menneisyydessä tapahtuneista asioista syntynyt leima ja kategorisointi ovat vaikuttaneet Hannan palveluiden saatavuuteen ja niihin ohjaamiseen. Joutuminen väärien palveluiden piiriin synnyttää kokemuksen siitä, ettei tule huomioiduksi kokonaisena eikä saa kokonaisvaltaista tunnustusta. Kokemus kohtaamisesta yksilönä, ei vankina tai rikollisena, paitsi tukee viranomaisasioinnin onnistumista myös kantaa pitemmälle antaen kuulumisen ja ymmärretyksi tulemisen kokemuksen. Myös rikostaustaisten naisten tulee näissä kohtaamisissa tulla kuulluiksi ja nähdyksi.

Avun hakeminen tai saadun avun vastaanottaminen toimii yksilöiden desistanssia tukevana tekijöinä tarjoten samalla mielekästä tekemistä ja mahdollisuuden vahingoittavista verkostoista irtaantumiseen (Willman 2021b). Vertaistoiminta etenkin rikostaustaisten parissa, sai Hannassa aikaan kokemuksen tasavertaisuudesta. Yhteenkuuluvuuden tunteen synnytti samankaltainen menneisyys ja siihen liittyvät kokemukset (mm. Virokannas, 2021).

Lopuksi tahdomme nostaa esille muutamia kehittämisehdotuksia rikostaustaisten naisten kohteluun ja kohtaamiseen. Ehdotamme rikosseuraamusalan sekä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille järjestettävää koulutusta rikostaustaisista henkilöistä ja heidän kohtaamisestaan. Erityisen tärkeänä pidämme sitä, että näissä koulutuksissa olisi kokemusasiantuntijoita ja ammattilaisia. Henkilöt, joilla on omakohtaista kokemusta häpeästä, kykenevät herkemmin tunnistamaan viranomaiskohtaamisissa esiintyvää asenteellista ja jopa negatiivista suhtautumista. Rikostaustaisilla kokemusasiantuntijoilla on omakohtaista kokemusta selviytymisestä erilaisista yhteiskunnan turvaverkkojen aukkokohdista ja katvealueista. Tämä osaltaan mahdollistaa kriittisen tarkastelun ja tietoisuuden suhteessa yhteiskuntaan sekä sen mahdollisuuksiin pitää huolta haavoittavassa elämäntilanteissa olevista. Tämä todennäköisesti lisää yleisempää ymmärrystä palvelujärjestelmän epäkohdista. Kokemusasiantuntijat kykenevät omalla esimerkillään vahvistamaan ihmisten uskoa muutoksen mahdollisuuksiin tekemällä näkyväksi niitä tekijöitä, joista he itse ovat hyötyneet muutokseen ja desistanssiin liittyvissä prosesseissa (Lindström & Toikko 2022, 17).

Toiseksi ehdotamme kokemusasiantuntijan ja ammattilaisen työparimallia lisäämään viranomaisten onnistuneita kohtaamisia rikostaustaisten henkilöiden kanssa. Rikostaustaiset kokemusasiantuntijat voivat edistää rikostaustaisten asiakkaiden asemaa palvelujärjestelmässä ja samalla tukea ammattilaisen ja asiakkaan keskinäistä ymmärrystä (Lindström & Rantanen 2021). Asiakkailla saattaa olla tarve saada mukaan viranomaisomaiskohtaamisiin ulkopuolista asioidenhoitajaa ja haasteidensa sanoittajaa (Allen ym. 2010), kun taas kokemusasiantuntijat identifioituvat herkästi vertaisiksi asiakkaiden kanssa työskennellessään (Lindström & Rantanen 2021). Rikostaustainen kokemusasiantuntija voi myös hälventää asiakkaan omasta rikostaustastaan kokemaa ja työntekijöiden siihen mahdollisesti liittämää stigmaa. Leimautumiseen liittyvät purkamisen tavoitteet ovat yhteydessä yksilöiden sekä heidän kanssaan toimivien ihmisten välisiin ihmissuhteisiin. Tämän lisäksi leimojen purkamiseen liittyy myös laajemmin instituutioiden ja väestöjen tasot (Wolfson ym. 2021.) Rikostaustaisten naisten vahvemmalla osallistamisella voimme yrittää vaikuttaa sellaisiin negatiivisiin tai leimaaviin asenteisiin, joiden perusteella heitä kohdellaan epäkunnioittavasti, tai he eivät saa oikeanlaista ja -aikaista tukea. Rikostaustaisten naisten mukaan ottamisella voimme olla mukana kehittämässä naiserityisempiä palveluita ja lisäämässä ammattilaisten ymmärrystä naisten tuentarpeista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Allen, S., Flaherty, C. & Ely, G. (2010). Throwaway Moms: Maternal Incarceration and the Criminalization of Female Poverty. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 25(2), 160–172. DOI:10.1177/0886109910364345

Anderson, M. (2019). Äitiys on mahdollisuus. Teoksessa: Pehkonen, A., Kekoni, T. & Kuusisto, K. (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon* (s. 115–139). Tampere: Vastapaino.

Anderson, J. D., Pitner, R. O. & Wooten, N. R. (2020). A gender-specific model of trauma and victimatization in incarcerated women. *Journal of Human Behavior in the Social Environment 30 (2), 191–212.* DOI: 10.1080/10911359.2019.1673272.

ARA. (2022). *Asunnottomat 2021*. Selvitys 2/2020.

Bildjuschkin, K., Ewalds, H., Hietamäki, J., Kettunen, H., Koivula, T., Mäkelä, J., Nipuli, S., October, M., Peltonen, J. & Siukola, R. (2020). *Väkivaltakäsitteiden sanasto*. THL: Helsinki.

Chesney-Lind, M. (2002). Imprisoning Women: The Unintended Victims of Mass Imprisonment. Teoksessa: M. Mauer & M. Chesney-Lind (toim.), *Invisible Punishment: The Collateral Consequences of Mass Imprisonment* (s. 79–94). New York: New Press.

Dodge, M., & Pogrebin, M. R. (2001). Collateral Costs of Imprisonment for Women: Complications of Reintegration. *The Prison Journal*, *81*(1), 42–54. DOI: 10.1177/0032885501081001004

Goffman, E. (1969). *Minuuden riistäjät: Tutkielma totaalisista laitoksista.* Marraskuun liike.

Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall

Granfelt, R. (2007). Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa. Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja.

Harris, M. & Fallot, R. (toim.) (2001). *Using Trauma Theory to Design Service Systems. New Directions for Mental Health Services*. San Francisco: Jossey-Bass

Healy, P. (2011). Rethinking deliberative democracy: From deliberative discourse to transformative dialogue. *Philosophy & Social Criticism*, 37(3), 295–311. DOI: 10.1177/0191453710389439

Heidemann, G. Cederbaum, J. A.; Martinez, S. & LeBel, T. P. (2016). Wounded healers: How formerly incarcerated women help themselves by helping others. *Punishment & Society* 18(1), 3–26. DOI: 10.1177/1462474515623101

HL, hallintolaki 6.6.2003/434. Saatavilla www-muodossa: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030434 [viitattu 10.9.2022]

Honnett, A. (1995). *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts.* Cambridge The MIT Press.

Honnett, A. (2007). *Disdispect. The Normative Foundations of Critical Theory.* Cambridge: The Polity Press.

Hyväri, S., & Rissanen, P. (2015). Kuntoutujien kokemustutkimuksen menetelmät. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti*, *51*(4), 289–300.

Hänninen, S. & Karjalainen, J. (2007). Tarve harkinnassa. Teoksessa: S. Hänninen, J. Karjalainen & K.-M. Lehtelä (toim.), *Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva* (s. 157–191). Helsinki: Stakes.

Isola, A-M., Roivainen, I., Hiilamo, H. (2020). Lone mothers' experiences of poverty in Finland – a capability approach. *Nordic Social Work Research, 12(1), 192–205.* DOI: 10.80/2156857X.2020.1813192.

Jauhiainen, S. & Korpela, T. (2019). *Toimeentulon saajien elämäntilanne, asuminen ja työnteko*. Valtioneuvoston kanslia.

Jokinen, A. (2016). Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen suhde. Teoksessa: M. Törrönen, K. Hänninen, P. Jouttimäki, T. Lehto-Lundén, P. Salovaara & M. Veistilä (toim.), *Vastavuoroinen sosiaalityö* (s. 138–147). Helsinki: Gaudeamus.

Joukamaa, M., Aarnio, J., von Gruenewaldt, V., Hakamäki, S., Hypén, K., Lauerma, H., Lintonen, T., Mattila, A., Tyni, S., Vartiainen, H., Viitanen, P. & Wuolijoki, T. (2010). *Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010. Rikosseuraamuslaitos.

Juhila, K. (2004). Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Historiaa ja nykysuuntauksia. *Janus*, 155–183.

Juhila, K., & Pösö, T. (2000). Sosiaalityön toimintakulttuurit. Teoksessa: S. Karvinen, T. Pösö, & M. Satka (Toim.), *Sosiaalityön tutkimus* (s. 171–206). Jyväskylä: SoPhi.

Järvinen, M.-K. (2015). A*siakas-työntekijäsuhde rikosseuraamusalalla: dialoginen arviointi tiedontuotannon tapana.* Tampere: Tampere University Press.

Kainulainen, S.& Saari, J. (2021). *Suomalainen vanki: arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa*. Tampere: Vastapaino.

Karjalainen, J., Eskelinen, H., Hovi, T., Keiski, S., Meriluoto, H., Miettinen, O., Minkkinen, T., Pirttilahti, H., Salmenkallio, S., Valkoma, P. & Vähäaho, K. (2020). Porttiteatteri on vapausteatteria. Teoksessa: J. Lindström & K. Kumlander (toim.), *Puheenvuoroja ihmisistä ja yhteisöistä* (s. 72–76). Laurea-ammattikorkeakoulu.

Karttunen, T. (2019). *Naiserityistä päihdehoitoa: Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä*. Jyväskylän yliopisto.

Keene, D. E., Smoyer, A. B., & Blankenship, K. M. (2018). Stigma, housing and identity after prison. *The Sociological Review*, 66(4), 799–815. DOI: 10.1177/0038026118777447

Kreis, M. K. F., Gillings, K., Svanberg, J. & Schwannauer, M. (2016). Relational Pathways to Substance Use and Drug-Related Offending in Women: The Role of Trauma, Insecure Attachment, and Shame. *International Journal of Forensic Mental Health 15(1), 35–47.* DOI: 10.1080/14999o13.2015.1134725

Krok, S. (2021). The reform of the Finnish income benefit system from the standpoint of lone mothers. Teoksessa: M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, vulnerabilities and welfare service systems* (s. 96–107). London: Routledge.

Kubiak, S., Covington, S., & Hillier, C. (2017). Trauma-informed corrections. *Social work in juvenile and criminal justice system*, *4*(7), 92–104.

Laitala, M. & Puuronen, V. (2016). *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset.* Tampere: Vastapaino.

Laki eräiden lisärangaistusten poistamisesta 10.1.1969/1. Saatavilla www-muodossa: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1969/19690001 [viitattu 4.10.2022]

Lehtinen, Ullaliina (1999). *Underdog Shame: Philosophical Essays on Women´s Internalization of Inferioty*. Göteborg: University of Göteborg.

Leppo, A. (2012). *Precarious Pregnancies: Alcohol, drugs and the regulation of risks.* Helsingin yliopisto.

Lidman, S. (2011). *Häpeä! Nöyryyttämisen ja häpeämisen jäljillä*. Jyväskylä: Atena.

Lindström, J. & Rantanen, T. (2021). Experts of the streets: The thoughts of experts by experience with a history of crime and substance abuse on working as a team with professionals. *European Journal of Probation*. 13(3), 226-241 DOI: 10.1177/20662203211028250

Lindström, J. & Toikko, T. (2022). Survival stories as access to society. People with history of a crime as experts by experience, *Nordic Journal of Criminology*, 23(1), 3–22. DOI: 10.1080/2578983X.2021.1918435

LsL. Lastensuojelulaki 417/2007. Saatavilla www-muodossa: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417 [viitattu 10.9.2022]

Maruna, S. (2001). *Making Good: How ex-convicts reform and rebuild their lives?* Washington: American Psychological Association. DOI:10.1037/10430-000

McLaughlin, H. (2009). What's in a name:'client','patient','customer','consumer',' expert by experience','service user'—what's next? *The British Journal of Social Work*, *39*(6), 1101-1117. DOI: 10.1093/bjsw/bcm155

Miller, N. A., & Najavits, L. M. (2012). Creating trauma-informed correctional care: a balance of goals and environment. *European Journal of Psychotraumatology*, *3*(1), 17246–17248. DOI: 10.3402/ejpt.v3i0.17246

Mönkkönen, K. (2018). *Vuorovaikutus asiakastyössä: Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla.* Helsinki: Gaudeamus.

Niemelä, P. (2014). Ihmisarvo ja sosiaalityö. Teoksessa A.-M. Jaakola, L. Leinonen & M. Väänänen-Fomin (toim.). *Tutkiva sosiaalityö 2014: Eettisyys ihmistyössä* (s. 5–8). Sosiaalityön tutkimuksen seura.

Niemi, P. (2020). Tunnustussuhdeteoria sosiaalityössä. Teoksessa: O. Hirvonen (toim.), *Tunnustuksen filosofia ja politiikka* (s. 271–287). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Olphen, J. van, Eliason, M.J., Freudenberg, N. & Barnes, M. (2009). Nowhere to go: How stigma limits the options of female drug users after release from jail. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy* 4, 10. DOI: 10.1186/1747-597X-4-10

Perälä, R. & Leppo, A. (2022). Turha Kärsimys: Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87(1), 45–55.

Ranta, J. (2019). Huumehoitoa koskevat neuvot ja valinnat matalan kynnyksen palvelun asiakkaiden ja työntekijöiden vuorovaikutuksessa. Teoksessa: A. Pehkonen, T. Kekoni & K. Kuusisto (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon* (s. 253–287). Tampere: Vastapaino.

Ranta, J., Räsänen, J.-M., Raitakari, S. & Juhila, K. (2022). Home as a risk environment: Negotiating the boundaries of homes and social relationships in services for people using illicit drugs. *International Journal of Social Welfare*. Julkaistu 19.8.2022. https://doi.org/10.1111/ijsw.12557

Reenkola, E. (2018). Halu ja häpeä. *Psykoterapia* 37(1), 24–36.

Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2020. (2021). Saatavilla www-muodossa: https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210630143720/7RRy9CvLt/RISE_Tilastollinen_vuosikirja_2020_FI_1.pdf [viitattu 10.9.2022]

Ronkainen, S. (1997). Naisistako raivottaria? naisen viha, syyllisyys ja häpeä. Teoksessa P. R. Sundell & H. Tikkanen (toim.), *Keskusteleva psykologia* (s. 140–159). Helsinki: Psykologien Kustannus.

Ronkainen, S. (1999). Subjektius, häpeä ja syyllisyys parisuhdeväkivallan elementteinä. Teoksessa: Näre, S. (toim.), *Tunteiden sosiologiaa I; Elämyksiä ja läheisyyttä* (s. 131–154). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Saari, J. (2021). Suomalaisen vangin tulevaisuus. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim.), *Suomalainen vanki: arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa* (s. 263–286). Tampere: Vastapaino.

Saari, J. & Kainulainen, S. (2021). Vankila sosiaalisena kenttänä. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim.), *Suomalainen vanki: arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa* (s. 11–37). Tampere: Vastapaino.

Salovaara, U. (2021a). Incarceated women, welfare services and the process of re-entering society in Finland. Teoksessa: Kuronen, M., Virokannas, E. & Salovaara, U. (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 84–95). Routledge: London.

Salovaara, U. (2019a). Päihteet ja naiserityisyys. *Haaste*, *19* (4), 24–25.

Salovaara, U. (2019b). *Rikoksista tuomittu nainen: Yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet*. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.

Salovaara, U. (2021b). Vankilasta vapautuvien naisten tuen tarve ja tukemisen mahdollisuudet. Teoksessa: Teoksessa A.-L. Matthies, K. Turtiainen & A.-R. Svenlin (toim.), *Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus* (s. 174–187). Helsinki: Gaudeamus.

Sennett, R. (2004). *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Tampere: Vastapaino.

Tasa-arvoL. *Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta*. 609/1986. Saatavilla www-muodossa: https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609 [viitattu 10.9.2022]

TENK (2019). *Tutkimuseettinen neuvottelukunta: Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa*. Helsinki.

Travis, J. (2002). Invisible Punishment: An Instrument of Social Exclusion. Teoksessa: Mauer, M. & Chesney-Lind, M. (toim.), *Invisible Punishment: The Collateral Consequences of Mass Imprisonment* (s. 15–36). New York: New Press.

Turtiainen, K. (2020). Turvapaikanhakijat ja tunnustaminen. Teoksessa: O. Hirvonen (toim.), *Tunnustuksen filosofia ja politiikka* (s. 255–270). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Törrönen, J. (2005). Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa: T. Lahti, S. Hänninen & J. Karjalainen (toim.) *Toinen tieto: Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta (s.* 15–37). Stakes: Helsinki.

VirkamiesL. Virkamieslaki 750/1994. Saatavilla www-muodossa: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1994/19940750 [viitattu 10.9.2022]

Virokallio, V. (2022). Vankilasta vapautuvien asiakkaiden ja heidän kanssaan työskentelevien selontekoja osallisuudesta ja saavutettavuudesta päihdepalveluissa. INSOTE-tutkimushankkeen "Vapautuvat vangit ja monialaiset palvelutarpeet"-seminaari 8.9.2022 Tampereen yliopisto.

Virokannas, E. (2017a). Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä. *Yhteiskuntapolitiikka 82(3), 274–283.*

Virokannas, E. (2021). Peer support among female substance users in Finland. M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.). *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 153–165). London: Routledge.

Virokannas, E. (2017b). Rajoitettuja avunsaannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmässä. Janus 25(2), 111–126.

YhdenvertL. Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. Saatavilla www-muodossa: https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325 [viitattu 10.9.2022]

Willman, E. (2021a). Narratives of normality: Finnish prisoners envisioning their future. *Punishment & Society,* julkaistu 4/2021. DOI:10.1177/14624745211007192

Willman, E. (2021b). Work, support and solitude: Prisoner's desistance expectations and self-regulations and self-regulating strategies. *Journal of Offender Rehabilitation* 60(2), 95–116. DOI:10.1080/10509674.2020.1863299

Wolfson, L., Schmidt, R. A., Stinson, J., & Poole, N. (2021). Examining barriers to harm reduction and child welfare services for pregnant women and mothers who use substances using a stigma action framework. *Health & Social Care in the Community*, *29*(3), 589–601. DOI: 10.1111/hsc.13335

Karoliina Nikula & Juha Haapaniemi

NÄKÖKULMIA KAHDEN SUBJEKTIN KOHTAAMISEEN VANKILASSA – NOJATUOLIMATKALLA VILLE VANGIN JA PEKKA PASTORIN KANSSA

JOHDANTO

Tervetuloa nojatuolimatkalle vankilapapin työhön tekemään havaintoja kahden ihmisen välisestä kohtaamisesta. Nojatuolimatkalle siksi, että Vaasan vankilan kirkon etuosassa (jossa toinen kirjoittajista työskentelee), alttarilta katsoen vasemmalla, on kolme nojatuolia keskusteluja varten. Voit nyt kuvitteellisesti istua niistä yhteen. Seuranasi ovat Ville Vanki ja Pekka Pastori. Villeltä on luonnollisesti kysytty, voidaanko keskustella kirkossa.

Vankilapastori Pekka auttaa vankeja kohtaamalla heidät: siis olemalla vuorovaikutuksessa, keskustelemalla ja joskus ihan vaan olemalla (hiljaa). Tässä artikkelissa Ville Vanki ja Pekka Pastori kohtaavat.[1] Esimerkinomaisen keskustelun tarkoitus on antaa näkökulmaa kahden ihmisen väliseen kohtaamiseen vankilassa. Keskustelu tuo esiin niitä kysymyksiä ja teemoja, joiden pariin kohtaamisessa asetutaan kahden subjektin näkökulmasta tarkasteltuna. Ville Vangin ja Pekka Pastorin tarina jatkuu artikkelin edetessä johdattaen käsiteltäviin asioihin.

> *Pekka Pastori:*
> *Minkä takia juuri minä ja Sinä, lukijani, olemme rikosseuraamusalalla töissä? Minkä takia sinä olet kärpäsenä katossa nyt? Ok, minä aloitan. Olen aina ollut kiinnostunut teologiasta ja uskonasioista, mutta myös ihmisen mielestä, psyykestä ja vielä yhteiskunnallisista kysymyksistäkin. Tietysti jossakin terapiassa voisi paljastua paljon raadollisemmatkin syyt olla vankilassa töissä tai pappina, mutta ehkä voimme armahtaa toisiamme ja todeta, että*

[1] Guven 2022. Keskustelu pohjautuu Ilkka-Pohjalaisen haastatteluun, johon on haastateltu toista kirjoittajaa ja kahta hänen kohtaamaansa vanki-statuksella olevaa ihmistä. Nimet on jutussa muutettu ”Jimi” ja ”Valtteri”. Haastattelun on tehnyt toimittaja siten, että vankilapappi ei ole ollut kuuntelemassa sanottua. Vankien kertomaa ei ole etukäteen tarkistettu, vain omat kommenttinsa vankilapappi on tarkistanut etukäteen. Tähän artikkeliin lainatut lauseet on selkeyden vuoksi vankien osalta laitettu Ville Vangin nimiin ja vankilapapin osalta Pekka Pastorin nimiin.

eivät ne raadolliset syyt ole ongelma, kun itse työ on meidän ihmisten yhteisöä rakentavaa. Niin, miltä tämä työ näyttää, onko se rakentavaa?

Ville on siis vankina ja olisiko jo saanut lainvoimaisen tuomion? Joka tapauksessa Ville on tehnyt mitä todennäköisimmin rikoksen, kun kerran on jo täällä. Tietysti Ville voi olla hyvinkin eri mieltä tapahtumista, mutta harvoin kieltää, etteikö jotakin ole tapahtunut. Ja minä olen siis Pekka-pastori, vankilapappi, jonka tehtävänä on huolehtia ja olla tarjoamassa Villelle mahdollisuus uskonnon harjoitukseen ja toisen ihmisen kohtaamiseen. Tähän Villen oikeuteen harjoittaa uskontoa myös vankilassa kuuluu siis oikeus käydä keskusteluja Pekka-pastorin kanssa. Tätä sanotaan sielunhoidoksi[2], mutta käytännössä se tarkoittaa Ville-vangin elämän kaikinpuolista henkistä ja hengellistä tukemista, joskus myös materiaalista. Samalla toteutuu vankeuslaissa ilmaistu tavoite "lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä estää rikosten tekeminen rangaistusaikana." (Vankeuslaki 2005 § 2).

TUTKIMUSONGELMA JA TUTKIMUSKYSYMYS

Tämän artikkelin *tarkoitus* on tarkastella kahden ihmisen, subjektin ja objektin/subjektin välistä suhdetta vankilapastorin[3] ja vangin välillä. Artikkelin *tavoite* on jäsentää ko. toimijoiden suhdetta ja avata samalla yksi näkökulma vankilapapin työhön rikosseuraamusalalla. Artikkelin lähestymistapa on käsitteellinen. Artikkelin *teoreettinen viitekehys* muodostuu Martin Buberin (1923, suom. 1999) ajattelusta liittyen käsitepariin *minä ja sinä*. Tutkimuskysymyksemme on: (1) *miten subjektien välinen keskustelu voidaan säilyttää myös vankilaolosuhteissa.* Pohdimme lopuksi myös sitä, miksi subjektien välinen kohtaaminen on luovuttamatonta hyvän elämän edistämiseksi. Tämä kahden ihmisen välisen kohtaamisen ilmiö on nähtävissä myös rikosseuraamusalalla kuntoutuksen ja vankilakulttuurien välisenä ongelmatiikkana, työntekijöiden asenteissa vankiin, vangin asenteissa työntekijöihin, ihmisyyden perusasetelmana objekti-subjekti vai subjekti-subjekti.

Aiemmasta tutkimuksesta liittyen vankilateologien työhön voidaan todeta, että sitä on tutkittu hyvin vähän (kts. esim. Hicks 2012; Chui ja Cheng 2013; Brault 2014; Denney 2018). Artikkelissa lähdemmekin käytännön papin työstä vankilassa tavoittamaan sille teoreettisia viitekehystä (perustuen toisen kirjoittajan 15 vuoden työkokemukseen vankilapastorina). Pyrkiessämme vastaamaan

---

[2] Sielunhoito on kirkossa käytetty käsite ihmisen auttavasta kohtaamisesta. kts. esim. Kettunen 1988, Gothoni 2007.

[3] Vankilapastori, vankilapappi, vankilateologi, engl. prison chaplain. Suomessa yleensä vankilapappi, joka on virkanimike.

tutkimuskysymyksiimme, tulemme myös jäsentäneeksi vankilapapin uniikkia roolia vankilassa, Suomen kontekstissa. Artikkelin aluksi alustamme vankilapapin paikkaa ja roolia vankilassa lyhyesti, sitten erittelemme papin ja vangin kohtaamista ja analysoimme subjekti / objekti-subjekti -asetelmaa. Pohdimme myös papin ja vangin kohtaamista vankilan kuntoutuksellisten tavoitteiden kontekstissa.

> *”Eikös meillä ole sovittuna huomenna ruokailun jälkeen tapaaminen?” Pekka Pastori kysyy edessään istuvalta vangilta, Villeltä.*
>
> *Ensimmäistä tuomiotaan istuva Ville käy tapaamassa vankilapastoria viikoittain. Pekka Pastorin kanssa hän keskustelee niin elämästään, hengellisyydestään kuin arkisistakin asioistaan. ”Tapaamiset Pekan kanssa ovat käytännönläheisiä ja niissä voi keskustella mistä vain” sanoo Ville.*

MENETELMÄ JA AINEISTO

Artikkelimme välineet ja lähestymistapa ovat käsitteellisiä. Metodi on filosofinen käsite- ja argumentaatioanalyysi. Filosofiassa on kyse kriittisestä ajattelusta. Filosofia ei muodostu lopullisesta tai valmiista tiedosta, vaan pyrkimyksestä jatkuvasti selkeyttää, uudelleenarvioida ja jäsentää käsitteitä ja ajatuksia. (Niiniluoto 1984, 66-67). Filosofian tehtävänä on mm. käsitteiden täsmällisempi muotoilu, kokonaiskäsityksen hahmottaminen ja syvemmän selityksen antaminen puutteellisesti ymmärretyille asioille. (Niiniluoto ja Haaparanta 1990, 91–94). Filosofisiin ongelmiin on olemassa erilaisia perusteltuja näkemyksiä. Filosofiaa voi kuvailla ennemminkin ongelmien ja argumenttien tieteeksi, kuin vastausten tieteeksi. (Niiniluoto 1984, 10). Niiniluodon mukaan “filosofian kriittisenä tehtävänä on inhimillisen kulttuurin kaikkien muotojen ennakkoedellytysten, sisällön ja vaikutusten erittely ja arvostelu.” (Niiniluoto 1984, 61). Etiikka on yksi filosofian osa-alue. Etiikassa vaikkapa yksi uusi kysymys, jota ei ole aiemmin hoksattua kysyä, voi olla riittävä tai ns. hyvä tutkimustulos.

Artikkelimme aineisto voidaan jakaa lähteisiin ja kirjallisuuteen seuraavasti. Lähteinä hahmotamme 1) lainsäädännön liittyen uskonnonvapauden toteutumiseen vankilassa, 2) YK:n linjaukset ja 3) Vankilapastorin tehtävänkuva. Toisekseen kirjallisuutena hahmotamme 1) Faktatiedon käsiteltävästä ilmiöstä, jota on aiempi (empiirinen)tutkimus vankilateologien työstä ja 2) Filosofinen aineisto: Filosofinen välineistö ja erityisesti Buberin ajattelu.

VANKILAPAPIN TYÖN OIKEUTEUKSESTA

MIKSI VALTIOT KUTSUVAT PAPPEJA TYÖHÖN VANKILAAN – PAPIN LÄSNÄOLO VANKILASSA IHMISOIKEUSKYSYMYKSENÄ

Kysymykseen siitä, miksi vankilassa ylipäänsä on pappeja, löytyy perusteet siitä, että niin kauan kuin ihmisiä lähetetään vankilaan yhteiskuntien ja valtioiden toimesta, täytyy valtioiden huolehtia myös vankien hyvinvoinnista ja ihmisoikeuksista. Yksi ihmisoikeus on uskonnonvapaus, kuten on mainittu YK:n ihmisoikeusjulistuksessa (UN n.d., artikla 18) ja Eurooppalaisissa perusoikeuksissa (EU n.d., artikla 10). Suomessa uskonnonvapaus on mainittu myös perustuslaissa (*Perustuslaki*, 11.6.1999/731, artikla 11). Perustuslain (artikla 22) mukaan julkisten instituutioiden tulee taata ihmisoikeudet ja perusoikeudet. Näiden oikeuksien tulee toteutua vankilassakin. Myös the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (nk. Nelson Mandela -säännöt) mainitsevat uskonnon ja mahdollisuuden harjoittaa uskontoa vankilassa. (UN n.d.). Myös Euroopan Vankila Säännöt (The European Prison Rules) mainitsevat uskonnonvapauden (Council of Europe, European Prison Rules 2006.).

> *”Koen, että olen kehittynyt todella paljon Pekan kanssa. Tämän tuomion aikana Pekka on neuvonut erityisen paljon myös oman uskoni kanssa, sillä olen löytänyt buddhalaisuuden”, kertoo Ville.*

Uskonnonvapaus ja mahdollisuus harjoittaa omaa uskontoa on siis turvattu monissa julistuksissa ja laeissa. Vankilapapit ovat vankiloissa turvatakseen tämän oikeuden toteutumista. Vankeusrangaistuksessa on kyse vapauden menetyksestä tai rajoituksista siihen, mutta rangaistus ei saisi vaikuttaa muihin oikeuksiin (kts. esim. vankeuslaki, artikla 3). Vankeusrangaistus on siis ainoa rangaistus, kaiken muun toiminnan vankilassa tulisi tähdätä kohti kuntoutusta, parempaa elämää vankilassa ja myöhemmin sen ulkopuolella. (Vankeuslaki). Vankilateologin työn kuntoutuksellinen puoli, kuten auttava (sielunhoidollinen) kohtaaminen on yksi osa näitä pyrkimyksiä.

Ympäristönä vankilat kohtaavat keskeisen haasteen: miten parhaiten yhdistää turvallisuus ja kuntoutus. Keskeinen kysymys on siis myös, miten turvallisuus huomioiden taata oikeus uskonnonvapauteen – ja samalla mahdollisesti aitoon kohtaamisen kahden ihmisen välillä? Verrattuna muihin ammattiryhmiin, vankilapastoreilla on yleensä ollut mahdollisuus ottaa varsin humaani lähestymistapa siihen, miten he työskentelevät vankien kanssa. Heidän työtään voisi kuvata dynaamisen turvallisuuden tai pehmeän turvallisuuden alaan kuuluvaksi. Vankilapapin työ edellyttää ymmärrystä kriminologiasta ja erityistä osaamis-

ta ja työvälineitä kuin teologisen ”peruskoulutuksen”. Myös uskonnollinen kirjo vankiloissa tänä päivänä on monipuolinen, kuten maailmassa muutoinkin.

Uskonnon on sanottu olevan tehokas väline rikollisten kuntoutuksessa (kts. lisää Chui ja Cheng 2013, 153). 2000-luvun alusta asti on ollut kasvavasti tutkimusta uskoon perustuvista ohjelmista vankilassa (huom usko/faith, on eri asia kuin uskonto/religion). Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa (Chui and Cheng 2013, 155.). Kuitenkaan vankilateologeja ja heidän työtään ei ole tutkittu paljon, kuten alussa totesimme.

Uskontoa on harjoitettu laajasti vankiloissa ja vankien keskuudessa (Hicks, 2012, 637). Hicksin mukaan uskonnollinen osallisuus (involvement) on yksi yleisimmistä ohjelmista Yhdysvaltojen vankiloissa (emt.).[4] Uskonnollinen ja spirituaalinen osallistuminen (involvement) saattaa olla korkeampaa vankiloissa kuin valtavirran yhteiskunnassa (Hicks, 2012, 637). Käytännössä melkein kaikissa vankiloissa Yhdysvalloissa on vähintään yksi kokopäivätoiminen vankilateologi (emt. kts. myös Pew Research Center 2012, 7). Suomessa on käytännössä jokaiseen suljettuun vankilaan kohdistettu yksi vankilapapin virka. Vankilateologit Suomessa istuvat ikään kuin kahdella tuolilla: he ovat ev.lut. kirkon pappeja ja kirkossa hiippakunnan piispan alaisuudessa. Käytännössä esihenkilö on kuitenkin vankilassa ja hallinnollisesti vankilapapit ovat ensisijaisesti vankiloiden työntekijöitä. Vankilateologien palkka tulee valtiolta – sen perustelut ovat juuri uskonnonvapauden toteutumisessa, vaikka työ on ja voidaan mieltää myös kuntoutukselliseksi.

> *”Joskus keskustelemme hengellisistä asioista, joskus filosofisista ja yhteiskunnallisista kysymyksistä. Joskus taas parisuhteesta ja perheestä sekä aivan arkisistakin asioista. Olennaista on aito, kokonaisvaltainen kohtaaminen”, Pohtii Pekka.*

MIKSI KIRKKO LÄHETTÄÄ PAPPEJA TYÖHÖN VANKILAAN – PAPIN LÄSNÄOLO VANKILASSA TEOLOGISENA KYSYMYKSENÄ

Vankilateologien työtä on kutsuttu ja kuvattu läsnäolon pappeudeksi/teologiaksi (engl. ministry of presence) (Avery 1986, 342-353; kts. myös Hicks 2012, 638). Yhdysvalloissa valtion virkamiehet ovat määritelleet (vankila)kappalaiset (“chaplains”) uskonryhmien edustajiksi, jotka tarjoavat uskonnollista ohjausta vangeille (Hicks 2012, 638). Vankilateologit on määritelty uskon ryhmien edustajiksi, jotka tarjoavat palveluita kaikille, riippumatta uskonnollisesta va-

[4] On syytä huomata, että Hicks viittaa lähteeseen, joka on verrattain vanha vuodelta 1993. kts. lisää U.S. Department of Justice, Survey of State Prisoners (Washington, DC: Government Printing Office 1993).

kaumuksesta (Hicks 2012, 638). Pekka Pastorin työllä on pitkät perinteet, vankilasaarnaajat toimivat jo 1800-luvulla esim. Vaasan lääninvankilassa (Laitinen 1981, 183, 188). Yhtä pitkät perinteet lienee Pekka-papin ja Ville-vangin luottamuksellisella suhteella, joka on tietysti saanut oman ainutkertaisen sisältönsä kulloisenkin vuosikymmenen ja vuosisadan mukaan, mutta säilynyt näihin päiviin asti (Suomen ev.-lut.kirkon julkaisuja 2015).

Ville-vangin henkinen ja materiaalinen tukeminen ja auttaminen aina ”keskusteluista kahvipakettiin” perustuu kirkon näkökulmasta ja teologisilta perusteluiltaan pohjimmiltaan 1) nk. kultaiseen sääntöön: ”kaikki mitä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te samoin heille” (Jeesuksen sanat Matteuksen evankeliumissa 7:12). Menemättä sen syvemmälle historialliseen pohjaansa 2) hengellinen työ vankilassa saa eetoksensa jo alkuseurakunnassa perustetusta diakoniasta eli palvelusta (kts. tarkemmin esim. Latvus ja Elenius 2007, 32–33). Kristillisessä mielessä tärkeä ”lähete” vankilapappien työlle on myös Raamatun kuvaus nk. viimeisestä tuomiosta, eli 3) Jeesuksen sanat vankien luona käymisestä on ollut yhtenä velvoittavana esimerkkinä siitä, miten usko toteutuu kristityn elämässä. (Räisänen 2007). ”*Minä olin vankilassa, ja te tulitte minun luokseni.’ (Matt 24:36*). 4) Kristillinen pohjavire on myös rippi, synnintunnustus ja synninpäästö, joihin liittyy papin lähes ehdoton vaitiolovelvollisuus (Kettunen 1988). Nämä varhaiset kristilliset eetokset ja käytännöt saavat modernin muotonsa tänä päivänä *vankilasielunhoidossa*. Ville-vangin ja Pekka-papin keskusteluille ja kohtaamiselle on siis nähtävissä monia argumentteja yleismaailmallisesta ihmisoikeuksien toteutumisesta, teologisiin ja kuntoutuksellisiin perusteisiin – kaikki nämä on mahdollista toteutua kahden subjektin välisessä kohtaamisessa.

Suomessa vankilateologien tehtävänkuva on määritelty ”Vankilan pastorin toimenkuva” -liitteessä, joka on saatavilla osana Hengellisen työn ja vankilasielunhoidon linjaukset -teoksessa. (Rikosseuraamusalaitos 2019, kts. myös Kirkkohallitus 2015). Kuvaukset nykyisestä tehtävänkuvasta on hahmoteltu 2019 (Rikosseuraamuslaitos 2019. *Hengellisen työn ja vankilasielunhoidon linjaukset* (RISE 2019, 10.) Dokumentin mukaan vankilapappien työssä hahmotetaan kahdenlaisia tehtäviä: perustehtävä (eli ensisijaisiksi määritellyt tehtävät) ja harkinnan varaiset tehtävät. Ensisijaisia perustehtäviä ovat vastuut seuraavista: 1) Vankilan jumalanpalveluksista, 2) Vankilan muista hengellisistä tilaisuuksista, 3) Vankien sielunhoidosta, 4) Kirkollisista toimituksista vankilassa, 5) Vankien kristillisestä kasvatuksesta, 6) Vankilassa toimivien hengellisen työn toimijoiden tukeminen, ja 7) Osallistuminen vankilan henkilöstön yhteistyöhön. Harkinnanvaraisia tehtäviä näiden lisäksi ovat 1) Ryhmämuotoisen toiminnan järjestäminen vangeille, 2) Osallistuminen vankilan kuntouttavaan toimintaan, 3) Osallistuminen vankilan henkilöstön ja työyhteisön tukemiseen, 4) Osallistuminen vaikuttamistoimintaan seurakuntien ja muiden uskonnollisten toi-

mijoiden vastuun ottamisen lisäämiseksi vangeista, vapautuvista vangeista sekä heidän läheisistään, 5) Muut tehtävät (Vankilan pastorin toimenkuva). Käytännössä monet vankilapapit osallistuvat myös esim. perhetyöhön ja tapaavat pariskuntia. Osalla vankilapastoreista on perheterapeutin pätevyys. Pastorit vankilassa voivat ylläpitää arvokeskustelua laajemminkin ja esim. tuoda esiin mahdollisia ristiriitoja.

Vankilapapeilla on keskeinen rooli uskonnollisuuden edustajana (religious representatives) vankilassa (Kowalski ja Becker 2015, 17–44). Vankilateologit ovat poikkeuksellisia toimijoita vankilakontekstissa: heillä on tiettyjä oikeuksia, ilman että he ovat osa hallinnollista (administration) henkilökuntaa. Heidän roolinsa kansainvälisestikin tarkastellen näyttäytyy melko uniikkina. Suomessa kaikki virassa olevat vankilapapit ovat Suomen evankelisluterilaisen kirkon pappeja. Valtaosa heistä on nimien perusteella miesoletettuja, mutta myös naisia on vankilapappeina. Heidän koulutuksellinen taustansa (pappisviran edellytys ev.lut.kirkossa) on akateeminen maisterin tutkinto, tai siihen rinnastuva tutkinto akateemisesta yliopistosta (ennen tutkinnonuudistusta). Akateemisen koulutuksen lisäksi heiltä edellytetään osallistumista kirkon heille järjestämään koulutukseen (Rikosseuraamuslaitos 2019). Jotkut vankilateologeista ovat myös kouluttautuneet esimerkiksi psykoterapeuteiksi tai työnohjaajiksi. Tässä yhteydessä on syytä nostaa esille toinen, ylemmän korkeakoulututkinnon ammattiryhmä vankilassa eli vankilapsykologit, joiden työssä on vankilapapin näkökulmasta samoja piirteitä ja tavoitteita sekä vankilapapin arvostamaa ja kaipaamaa erityisosaamista. Usein vankilapapin ja -psykologin yhteistyö ja molempien tehtävien löytyminen samasta vankilasta on vankilan tavoitteiden kannalta hedelmällistä.

AUTTAVA KOHTAAMINEN KAHDEN SUBJEKTIN VÄLILLÄ

Monenkeskinen vastavuoroisuus edellyttää toisen ihmisen ja oman toimijuuden ottamista vakavasti (Hallamaa 2017, 282). Tällaisen toteuttaminen saattaa kuulostaa helpolta, mutta psykologisista syistä se ei sitä ole. Ihmiselle on ominaista hakea tukea omille ajatuksilleen. Omien näkemysten kriittinen arviointi edellyttää ihmiseltä kykyä kyseenalaistaa omia näkemyksiä. Toisen toimijuuden tunnustamisessa ennakkoedellytys on tilan antaminen toiselle siten, että itse luopuu ohjailusta, kontrollista ja määräilystä. (Hallamaa 2017, 282). Hyväksyvän tunnustamisen teoria (recognition, esim. Charles Taylor) pohjautuu Hegelin ajatteluun vastavuoroisesta tunnustamisesta ja Hegelin tunnettuun esimerkkiin herran ja rengin suhteeseen / dialektiikkaan: alistamalla rengin, herra tulee vähentäneeksi omaa ihmisyyttään. Vain tasaveroisessa suhteessa – jossa siis herran ja rengin suhde kumoutuu - toimijat voivat kohdata toisensa ja itseasi-

assa itsensäkin. Suhteessa muihin ihminen voi toteuttaa ihmisenä olemisen ja toimimisen eri puolia. (Hallamaa 2017, 266; 231). Tällaisen ajattelutavan mukaan on hyödyksi, ellei välttämätöntä myös Pekka Pastorille (tai kenelle tahansa asiakastyön työntekijälle itselleen), että hän on auttamissuhteessa / kohtaamisessa tasaveroisessa asetelmassa. Vankilaolosuhde luo tähän tietysti lähtökohtaisen haasteen: Pekka Pappi voi kävellä ulos vankilasta työpäivän päätyttyä, Ville Vanki ei voi. Heillä on myös erilaiset roolit, asema, mahdollisuudet ja velvollisuudet vankilaorganisaatiossa. Kuitenkin ihmisinä, kahtena subjektina, he ovat tasaveroisessa asetelmassa. Heillä on samanlainen oikeus olla olemassa ja tulla nähdyksi omana itsenään.

Kirkon kontekstissa Irja Kilpeläistä voidaan pitää suomalaisen sielunhoidon uudistajana, aikanaan. Kilpeläinen vieraili Yhdysvalloissa ja toi sieltä mukanaan nk. lähimmäiskeskeisen sielunhoidon/auttamisen (kts. esim. Hakala 2007). Kilpeläisen mukaan (1969, 58) kuunteleminen on sitä, että olemme läsnä. Hänen mukaansa kuuntelemisen ennakkoedellytys on se, että olemme kiinnostuneita toisesta ihmisestä hänen itsensä vuoksi, ei minkään muun. Tähän liittyy myös ihmisen kunnioittaminen (Kilpeläinen 1969, 59).

Cooper-Whiten mukaan (2004, vii) jaettu viisaus (shared wisdom), kasvaa ja on olemassa auttajan ja autettavan välillä pastoraalisessa suhteessa/sielunhoidollisessa suhteessa. Jaettu viisaus on tietoista ja tiedostamatonta tasoilla Minä, Sinä ja Me (I, Thou, We). Toisaalta voidaan myös ajatella, että ei ole auttajaa ja autettavaa, vaan kahden tasaveroisen subjektin kohtaamisessa on vain kaksi ihmistä, jotka yhdessä muodostavat ”me”.

Gothoni (2007, 256) sanoittaa sielunhoidon merkitsevän kohtaamista monella tasolla. Sielunhoitaja (Pekka Pastori) ja asiakas (Ville Vanki) kohtaavat toisensa; ihminen kohtaa itsensä ja teologisessa mielessä läsnä on myös transsendenssin mahdollisuus tai ulottuvuus.

Sekulaarimmalla tavalla asiaa voi tarkastella vaikkapa lähityön käsitteen kautta (Ylisassi ym. 2016, alkusanat). Kuitenkin lähityön käsitteen kehittämiseen on motiivina strateginen tavoite uusintarikollisuuden vähentämiseksi (Ylisassin ym. 2016). Tällaisessa strategisessa tavoitteessa myös ihminen, vanki, näyttäytyy toiminnan kohteena, eikä tilaa välttämättä ole kahden subjektin väliselle kohtaamiselle.

Kahden ihmisen välisen kohtaamisen ilmiö on nähtävissä myös vankeinhoidossa kuntoutuksen ja vankilakulttuurien välisenä ongelmatiikkana, työntekijöiden asenteissa Ville-vankiin, Villen asenteissa työntekijään. Miten pystytään säilyttämään eettisesti korkeat periaatteet, kun Ville ei pysty ns. äänestämään jaloillaan? On olemassa sisäänrakennettu ristiriita, jossa Ville on objekti eli toimisen kohde, häntä sopeutetaan objektin rooliin, mutta kuitenkin samalla pitäisi kuntoutuksellisia tavoitteita ajatellen mahdollistaa Villelle vahvistuminen oman elämänsä vastuullisena subjektina (toimijana).

Pekka Pastori: Kun pappi kysyy, onko sopiva aika, hän kunnioittaa ja pitää yllä vangin ihmisarvoa, itsemääräämisoikeutta, läsnä ovat sinä ja minä, kaksi subjektia.

Voidaan sanoa, että vankila on epänormaali paikka. Epänormaaleissa olosuhteissa on normaalia käyttäytyä epänormaalisti. Siellä saattaa mennä päälle selviytymisvaihde, (survival instinct). Kuitenkin vankilassa usein odotetaan, että ihminen käyttäytyisi normaalisti. Tämä ei ole johdonmukaista. Jotta vangin normaalia käytöstä voisi tukea jo vankilassa, tulisi vankilassa kaikilta osin pyrkiä normaaliuteen. Keskeinen, ellei keskeisin tekijä on tällöin Ville-vangin tukeminen oman elämänsä *subjektina, toimijana*. Vankilaympäristö rajaa tätä mahdollisuutta jo vapausrangaistuksen muodossa sinänsä, mutta itse toiminnan sisällön tulisi tukea Villeä oman elämänsä vastuullisena toimijana. Tällöin on kysyttävä, kuinka pitkälle ehdollistamiseen perustuva Ville-vankiin vaikuttaminen kantaa. Tarjoaapa ehdollistaminen sitten keppiä tai porkkanaa, siis huonon käytöksen vuoksi eivät asiat etene ja hyvällä käytöksellä etenevät, jää Villen mahdollinen oman *vastuullisen toimijuuden* sisäistäminen sivuosaan. Tuo vastuullinen toimijuus saattaa sisäistyä ja jatkua vankeusajan jälkeen tai sitten ehdollistuminen heikkenee, kun keppiä tai porkkanaa ei enää tarjota.

Vankilapapeilla on ainutlaatuinen rooli ja asema vankilassa verrattuna muihin työntekijöihin. Pekka-papin työssä vankilassa kaikkein olennaisinta on *aito kohtaaminen* toisen ihmisen, Villen, kanssa. Toisin kuin monet muut vankilan työntekijät, vankilapapit voivat jättää mm. turvallisuuteen ja valvontaan liittyvät kysymykset ”ei-keskiöön”. Pekka Pastorin työssä oppii ja ymmärtää merkitykselliseksi Villen oman tahdon, kokemusten ja ajattelun kuulemisen ja ymmärtämisen sekä tämän kuulemisen ja ymmärtämisen osoittaminen. Pekka Pastorin ja Villen suhde ei ole kuitenkaan tasa-arvoinen, vaan ainakin muodollisesti jossain määrin alisteinen. Kun tämä tiedostetaan, on mahdollista minimoida sen haittavaikutuksia pyrkimykselle mielekkääseen vuorovaikutukseen.

KAHDEN TOIMIJAN VÄLISET ROOLIT / SUHDE – VILLEN OSALLISUUS OMISTA ASIOISTAAN

Buberin filosofia ja ajattelu kohtaamisesta on dialogifilosofian keskeisiä lähtökohtia. Martin Buberin pääteokseksi voidaan luonnehtia hänen kirjaansa vuodelta 1923: Sinä ja minä. Buber hahmottaa maailman kaksitahoisena. Buberin ajattelussa kommunikoinnin perussanat ovat minä–sinä ja minä–se. Minä–sinä-suhteessa on mahdollista saavuttaa yhteys toiseen ja maailmaan (Buber 1999, 28). Minä–sinä-suhteessa ihmisestä voi tulla persoona. Myös minä–se-suhde on tarpeellinen arkisen elämän hoitumisen kannalta: Värrin (2004, 70–71; Buber

69) mukaan se-maailma on tavoitteinen, toiminnan ja roolien maailma ja se on rajattavissa. Tällainen maailma voi olla subjektien yhteinen, mutta siinä ei ole kohtaamista tai yhteyttä. ”Vain minä–sinä-yhteydessä ihminen voi olla persoona” (Värri 2004, 71) ”Joka elää pelkästään *se*n kanssa ei ole ihminen” (Buber 1999, 58). Arnkil 57–58.

Buber esittelee ajatteluansa ihmisen kommunikaatiosta kaksitahoisena rakenteena. Olennaista on tehdä erottelu minä–sinä-yhteyden ja minä–se-yhteyden välillä. Ensimmäinen edustaa kahden tasavertaisen ihmisen kohtaamista, jälkimmäinen ihmisen esineellistävää taipumista kaikkeen kohtaamamme. (Buber 1999). Buber erottaa kaksi olemisen tapaa erottamalla sanaparin minä-sinä sanaparista minä – se tai hän (jatkossa hän). Minä ei ole koskaan yksin, vaan sisältää aina myös joko sanan sinä tai hän (se). Minä–sinä merkitsee yhteyttä, minä–hän (se) merkitsee jonkun olevan toisen toiminnan kohde. Tämä minä–sinä-yhteyden merkitys tulee esille myös psykoterapian piirissä, jossa tunnustetaan yleisesti psykoterapeutin ja potilaan tai asiakkaan suhteen keskeinen merkitys terapian onnistumisen kannalta. Buber huomauttaa kuitenkin, ettei kyse ole jonkinlaisesta teoreettisesta mallista tai ideasta, vaan aidosta olemuksellisesta yhteydestä, jossa siis ei ole minää tai sinää, vaan aina ihmisen olemisessa ovat minä ja sinä yhdessä, tai sitten tuo toinen on hän (se), objekti, kohde. (Buber 1999).

Kuntoutus on myös eettinen kysymys. Kuntoutus on kompleksinen käsite. Jotkut vankilateologit ovatkin todenneet, etteivät pidä englanninkielisestä sanasta kuntoutus (engl. rehabilitation). Kuntoutus voidaan määritellä monella tavalla (Järvikoski, 2013). Sana tulee latinan sanasta *habilitas* (”ability”; *kyky*), jossa englannin kielen sanassa alkuliite re- viittaa vahvistavaan ja korjaavaan toimintaan. Käsitteellisesti tämä on pulmallista sikäli, että vanki ei välttämättä ole koskaan ollut osa yhteiskuntaa, vaan sen ”ulkopuolella”: miten siis voisi palata tai jälleen integroitua, jos ei koskaan ole omannutkaan paikkaa siellä? Monet rikostaustaa omaavat saattavat joutua oppimaan ”normaalina” pidettyjä asioita ensimmäistä kertaa, joita nyky-yhteiskunnassa elämiseen tarvitaan – vaikkapa digitaalisia taitoja vuosikymmenen vankilassa olon jälkeen tai kahden tasa-arvoisen subjektin kohtaamista.

> *Ville kertoo ajautuneensa vankilaan huumeiden ja päihderiippuvuuden seurauksena. Eteenpäin työntävät tällä hetkellä niin keskustelut Pekka-pastorin kanssa kuin tulevaisuuden suunnitelmat. ”Ensin haluaisin mennä töihin ja sitten opiskelemaan. Erityisesti minua kiinnostaa teologia ja musiikki.”*

Toinen ongelma kuntouttamiskäsitteen kanssa on siinä, että siinä paino on siinä että, että joku toinen kuntouttaa (obj/subj), on aktiivisen toimijan asemassa henkilön itsensä sijaan. Eli että henkilö itse on enemmänkin objekti kuin sub-

jekti (emt). Järvikosken (2013) mukaan englanninkielisessä kirjallisuudessa ei ole ollut paljoa väittelyä käsitteen ongelmallisuudesta. Suomessa tätä keskustelua käytiin jo 1948, jotta vältettiin re-approach/kuntouttamista eli toiminnan kohteena olemista. Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla alettiin puhua kuntoutuksesta, jossa paino on aktiivisessa toimijuudessa.

Vankilassa on kuntoutusmielessä monia tavoitteita. Tavoitemielessä Villevangille muodostuu helposti objektin rooli. Häneen kohdistetaan toimenpiteitä, joilla on tavoitteet (esim. turvallisuus, uusintarikollisuuden vähentäminen, kuntoutuminen yhteiskuntaan jne.). Suhteissa tavoitteisiin Villestä pitäisi kuitenkin tulla subjekti, ei ainoastaan objekti. Tämä on olennaista myös kuntoutuksellisesti, ei vain ihmisyyskysymyksenä. Kuitenkin helposti Ville jää / valitsee/hänelle muodostuu/vahvistuu objektin asemaan. Vaikka sokea kerjäläinen Bartimaios tuli olemaan Jeesuksen parantamisihmeen kohde, objekti, Jeesuksen sanat ”Mitä haluat minun tekevän Sinulle?” (Mark. 10:51) muutti tilanteen kuitenkin perustavanlaatuisesti aivan toiseksi: Bartimaioksesta tuli oman elämänsä toimija, päätöksentekijä, subjekti. Bartimaios sai itse päättää Jeesuksen tarjoamasta avusta.

Ville-vanki voi itsekin tiedostaa ja omaksua objektin osan: ”nyt muhun pyritään vaikuttamaan!”. Tällöin ihmisten kohtaamisen luonne voi vaarantaa kohtaamisen lopputuloksen. Asetelma ei vankilassa ole tasa-arvoinen, vaan väkisinkin alisteinen. Tiedostamaton tai tiedostettu alisteinen asema tai alistaminen nakertaa alistuneen tai alistetun vastuuta omasta elämästään ja omista päätöksistään. Viimeistään tällöin päädymme pohtimaan, millaiseen hyvään elämään, eettisesti kestävään elämään vankila antaa puitteet. Olennaista on toisen ihmisyyden kunnioittaminen myös niissä asioissa, joissa Ville-vangin mieli ja ymmärrys eivät ole vankeinhoidon tavoitteiden mukaisia. Näin toteutuisi kuitenkin kahden vastuullisen subjektin, kahden toimijan, välinen kohtaaminen ja vuoropuhelu. Kysymys kuuluu, veisikö tämä kuitenkin parempaan lopputulokseen kuin subjektin ja objektin, toimijan ja toiminnankohteen välinen vuoropuhelu ja kohtaaminen?

> *Ville kokee, että keskustelulla on iso merkitys vangeille. Keskusteluapuun tulisi panostaa enemmän, sillä kehittävän keskustelun käyminen on tärkeää.*

On myös tarpeen kysyä, miten Ville Vanki suhtautuu Pekka Pastoriin. Onko Ville suhtautuminen häneen subjekti – subjekti akselilla, vai onko Villellä ajatus Pekasta toiminnan kohteena, esim. etuuksia mahdollistavana työntekijänä vankilassa. Esimerkkinä voisi toimia loma-anomus: Joskus vanki pyytää vankilapapilta kannanottoa loma-anomuksensa suhteen tai asia tulee esille ”Ransu”-työskentelyn (rangaistusajan suunnitelma) yhteydessä, johon vankilapappi

osallistuu. Vangin kanssa keskustelu ja hänen tukemisensa näyttäytyy kahden ihmisen kohtaamisena, joka voidaan nähdä seuraavina eri suhteina:

1. Objekti-objekti-suhde. Tässä pyritään saamaan toinen osapuoli toimimaan tavalla, jota ensimmäinen toivoo. Esim. vanki pyrkii saamaan työntekijän suhtautumaan myönteisesti loma-anomukseensa ja työntekijä pyrkii saamaan vangin irrottautumaan yhteydenpidosta muihin rikollisiin.
2. Subjekti-objekti -suhde. Ensimmäinen ei pyri vaikuttamaan toiseen, vaan kertoo oman tavoitteensa itsensä suhteen. Toinen kuitenkin keskittyy saamaan ensimmäisen käyttäytymään toivomallaan tavalla. Esim. vanki kertoo aikovansa anoa lomaa, mutta työntekijä tuo keskusteluun vaatimuksen vangin halusta irtaantua rikollisesta elämäntavasta.
3. Objekti-subjekti -suhde. Samoin kuin edellä, mutta roolit vaihtaen. Esim. Vanki pyrkii saamaan työntekijän suhtautumaan myönteisesti hänen loma-anomukseensa, mutta työntekijä ymmärtää tehtäväkseen nostaa esille, miten vankeinhoidon näkökulmasta loma ja rikollinen elämäntapa mahdollisesti liittyvät toisiinsa.
4. Subjekti-subjekti -suhde. Molemmat osapuolet kertovat, mikä on omasta mielestä tärkeää. Vanki kertoo haluavansa lomalle. Työntekijä kertoo, että hänen tehtävänsä on auttaa vankia löytämään oma motivaatio muuttaa elämäänsä ja tukea tätä muutosta.

Eri vaihtoehdot ovat mahdollisia. Voi myös olla niin, että jää epäselväksi mikä vaihtoehtoista toteutui tai oli ”totta”. Eri henkilöille voi myös jäädä erilainen kokemus tilanteesta.

SUBJEKTI-SUBJEKTI-SUHTEESSA OLEMINEN

Ville Vanki: ”Hänen työnsä on ollut minulle käänteentekevä.”

Erityisen sensitiivinen on niin uskonnonvapauden, ihmisoikeuksien, vankiloiden uskonharjoitusten sisällön kannalta kysymys hengellisen/ vakaumuksellisen ohjauksen/arvokuntoutuksen suhde ihmisen ”integriteettiin”. Saako arvoissaan hukassa olevaa Villeä ohjata uusiin arvoihin, uusien merkitysten etsimiseen elämässään, mihin myös uskonnollisuus ja vakaumuksellisuus kuuluvat? Onko hukassa tai eksyksissä oleva Ville jätettävä ”arvojen tavaratalon ovelle”? Saako häntä viedä edes tuolle ovelle, puhumattakaan, että kehottaisi astumaan sisään ja vielä vähemmän puhumatta siitä, että astuisi hänen kanssaan tuohon arvojen tavarataloon, miettimään yhdessä tuotteiden merkitystä hänen elämänsä kannalta? Ja vielä, kenet saa arvioida arvoiltaan hukassa tai eksyksissä olevaksi? Oikeuttaako ihmisen tekemä rikos pitämään häntä myös arvoiltaan ”eksyneenä”?

Voisi sanoa, että rikollinen teko on todennäköisesti ollut moraalisesti väärin, joten tekoa voi oikeutetusti arvostella (se, että kannattaako niin tehdä, on toinen asia). Tekoon on voinut johtaa tietynlainen arvomaailma ja ehkä hyvässä tapauksessa henkilö itsekin pitää tekoa vääränä ja neutralisoi sitä, vaikka syyttämällä uhria, siirtämällä vastuuta muille yms. eli ei näe itseään kuitenkaan ihmisenä, joka tekee tietynlaisia tekoja, joista nyt on kuitenkin tuomittu. Tällainen mahdollistaa tietenkin sitten aika hyvän keskustelualustan, jossa voi keskustelijat yhdessä viisastua, kasvaa ja muuttua.

Arvokuntoutuminen, uusien arvojen ja elämänarvojen, uuden elämäntavan löytyminen saa tukea tai jopa perustuu elämän mielekkyyden, elämän tarkoituksen löytymisestä: Varteenotettavan näkökulman, mitalin toisen puolen, edellä sanottuun tulee Viktor E. Franklin kehittämästä logoterapiasta. Frankl (2005) painottaa logoterapiassaan elämän mielekkyyden ja tarkoituksen sekä arvojen teemoja kehittäen niistä oman terapeuttisen suuntauksen. Franklin havaitsema ihmisten ”eksistentiaalinen tyhjiö”, elämän mielekkyyden puuttuminen, on havaittavissa sielunhoidollisissa keskusteluissa myös vankilassa. Usein tuo tyhjiö täytetään kaipuulla yhteyteen läheisiin, jopa ”taisteluun” tapaamismahdollisuuksista vankilassa ja lomille pääsystä. Synkimmillään tyhjiö täytetään kuivanarkkaamalla, suunnittelemalla uusia rikoksia tai jopa käyttämällä ja välittämällä huumeita vankilassa tai toimimalla jollakin muulla tavalla rikollisesti vankilan muurien sisäpuolella.

> *Ville:*
> *Tapaamiset Pekan kanssa ovat aina viikon kohokohta. Ne ovat käytännönläheisiä ja niissä voi jutella mistä vain.*
>
> *Pekka:*
> *Ei tarvitse olla uskovainen tullakseen keskustelemaan kanssani eikä keskustelun tarvitse liittyä uskontoon. Keskusteluissa mennään läsnä olevan ihmisen ehdoilla. Kyse on ennen kaikkea kahden ihmisen välisestä aidosta kohtaamisesta.*

Kun mietitään elämän arvoja ja etiikkaa ihmisen valintoina, harvoin nostetaan esille yhteisöön tai viiteryhmään liittymisen ensisijaisuus suhteessa elämän arvoihin. Kuitenkin voi olla niin, että Ville valitsee ensin ryhmän, johon haluaa kuulua ja omaksuu ja hyväksyy sen perusteella arvomaailmansa. Arvovalinnat juontuvat viiteryhmästä, johon Ville kuuluu tai haluaa kuulua esim. johonkin järjestäytyneen rikollisuuden ryhmään. Arvot ja etiikka voivat olla yhtä paljon yhteisöllinen, yhteisöön kuulumisen asia kuin yksilön henkilökohtainen valinta. Vaikka tämä teorian tasolla tiedostetaan, käytännön kuntouksen tasolla on helpompi asettaa tavoitteita yksilökohtaisesti vangille kuin pureutua vangin

samaistumiskohteena olevan viiteryhmän ja sen mukana vangille tulevan arvomaailman suhteen dynamiikkaan.

Palaamme kysymykseen Ville-vangista objektina, toiminnan kohteena vai subjektina, toimijana. Tässä turvaudumme Buberin (1999) ajatteluun ihmisen suhteessa olemista: Jäämme kuitenkin hänen tekemäänsä lähtökohtaiseen erotteluun suhteessa olemisesta, vaikka hän kehittää ajatteluaan vielä seuraavassa esitettyä pidemmälle. Vankilapapin työn keskeinen haaste on sisäistää olemuksellinen minä-sinä -suhde. Näin ympyrä sulkeutuu takaisin vankilapapin työn alkuperusteisiin, jota kuvaa kultainen sääntö: ”Kaikki, mitä te tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te samoin heille”. Teologisesti tarkastellen sanat ovat Jeesuksen, mutta löytyvät muidenkin maailmanuskontojen etiikasta hiukan toisin sanottuna ja ovat siten universaaleja. Minä-sinä suhteen säilyttämiseen / mahdollistamiseen vankilateologilla on ehkä paremmat mahdollisuudet kuin monella muulla toimijalla vankilassa, koska hänen roolinsa on uniikkia ja jollakin tavalla ”kovan turvallisuuden” ulkopuolella. Lisäksi vankilapapilla on myös täysin uniikki ”työkalu” tarjolla, vaitiolovelvollisuus (täysin ehdoton vain ripin yhteydessä).

Vankilassakin on hyödyllistä asettua toisen asemaan. Kaikkea ei tarvitse hyväksyä eikä pidäkään, mutta pyrkimys ymmärtää Ville-vankia hänen omalta kannaltaan on hyödyllistä. Käymässäni (yksi kirjoittajista) ev.lut. kirkon työnohjauskoulutuksessa harjoiteltiin menetelmää, joka yksinkertaistettuna oli seuraava: ihmisen kerrottua ongelmastaan toiselle, vaihdetaan tuoleja. Sitten se, joka on tähän asti lähinnä kuunnellut, kertoo omin sanoin hetki sitten kuulemansa. Ihminen, joka hetki sitten kertoi ongelmastaan, onkin nyt kuuntelija, mutta kuuntelee omaa ongelmaansa. Samoin se, joka hetki sitten kuunteli, joutuu nyt puhumaan ongelmasta ikään kuin omana asianaan. Tällaista metodia ei kovin usein ole vankilassa mahdollista toteuttaa, mutta sen hengessä universaalia Kultaisen säännön etiikkaa voi kyllä toteuttaa.

Kultaisen säännön universaalin eettisen periaatteen lisäksi Jeesus antaa toisenkin universaalin periaatteen sanoessaan: ”Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi”. Tähän lauseeseen sisältyy tämän artikkelin keskeinen ajatus: ei ole vain minää, vaan minä ja sinä sisältävät toinen toisensa. Ihmisenä olemisen etiikka, hyvä elämä, niin Ville-vankina kuin Pekka-pastorina toteutuu parhaimmillaan tässä kahden subjektin minä-sinä suhteessa.

POHDINTA

Olemme edellä analysoineet ja eritelleet objektin ja subjektin tai subjektin ja subjektin kohtaamista Ville Vangin ja Pekka Pastorin välillä. Tässä artikkelissa olemme pohtineet Buberin ajattelun pohjalta sub./obj.-subj. käsitteellistä koh-

taamista käytännön tilanteessa vankilateologin ja vangin kanssa. Rikosseuraamusalan etiikkaa olemme pohtineet myös tuossa suhteessa rikosseuraamusalan kuntoutuksellisiin tavoitteisiin.

Lopuksi voimme vastata esittämäämme tutkimuskysymykseen: *miten subjektien välinen keskustelu voidaan säilyttää myös vankilaolosuhteissa*? Yksi nopea vastaus tähän on jo pelkästään vankilapapin läsnäololla, koska hänellä on täysin uniikki rooli vankilassa, verrattuna muihin siellä työskenteleviin. Laveampi vastausyritys voisi olla Buberin ajattelun omaksumisessa: pyrkimys tasavertaiseen kohtaamiseen on avainasemassa hyvää elämää rakennettaessa.

Pohdimme edellä myös sitä, miten pystytään säilyttämään eettisesti korkeat periaatteet, kun asiakas ei pysty niin sanotusti äänestämään jaloillaan. Sivusimme edellä myös (epä)normaaliuden hyvettä, sisäänrakennettua ristiriitaa (subjekti-objekti), sopeutumista objektin rooliin ja problematiikkaa liittyen siihen, että kuitenkin (sopeuduttaessa objektin rooliin) samalla pitäisi kuntoutuksellisia tavoitteita ajatellen vahvistaa subjektiutta (ja oman elämän hallintaa yms. ”yhteiskuntakelpoisuutta”). Kuinka valmiiksi ehdollistettuna objektin rooliin vanki tulee vankilaan kasvatuslaitostaustallaan?

Voimme myös pohtia sitä, miksi subjektien välinen kohtaaminen on luovuttamatonta hyvän elämän edistämiseksi? Monien kaltoinkohdeltujen ja satutettujen ihmisten elämässä on ollut monia vaille jäämisiä: vaille äidin syliä, vailla isän läsnäoloa, vailla rajoja ja rakkautta, vailla rakastavaa katsetta, vailla auttavaa kohtaamista. Tällaisten vaille jäämisten paikkaamisessa ei ehkä keskustelut Pekka Pastorin kanssa riitä, mutta aito kohtaaminen ja subjekti-subjekti suhteessa oleminen voivat auttaa eteenpäin. Tällaisen aidon dialogisen, tasaarvoisen kohtaamisen kokeminen voi olla uutta myös aikuiselle ihmiselle, jos historiassa on ollut paljon vaille jäämisiä tai kaltoinkohtelua. Joka tapauksessa toisen ihmisen kohtaaminen on parhaimmillaan koko elämän pituinen oppimisprosessi niin vangille kuin työntekijälle.

Aidon kohtaamisen, että tulee aidosti nähdyksi, kuulluksi ja ymmärretyksi, voi sanoa olevan ennakkoedellytys kuntoutumiselle, rikoksettomalle elämälle, hyvälle elämälle. Aito subjektien välinen kohtaaminen saattaa olla kaikkein auttavinta ja ihmisyyden perustavanlaatuisimpia kysymyksiä: olen olemassa suhteessa toisiin ihmisiin, itseni vuoksi enkä välineenä mihinkään.

Artikkelin alussa totesimme, että filosofiassa/etiikassa yksi uusi kysymys, jota ei ole aiemmin tullut kysyttyä, voi olla riittävä tai hyvä ”tutkimustulos”. Ehkä artikkelimme lopuksi kysymyksemme ovatkin sinulle, lukija.

> *Pekka Pappi: ”No niin lukijani, toivottavasti olet viihtynyt nojatuolimatkalla, ihmetellyt kanssamme ja ehkä oivaltanutkin jotain uutta. Lopuksi haluaisin esittää kysymyksen sinulle: Miten sinun työssäsi voisi vahvistaa kahden subjektin kohtaamista, subjektin ja subjektin asetelmaa?*

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arnkil, M. 2019. "Mehän opimme enemmän kuin lapset." Opettaja dialogisena auktoriteettina. Tampere University Dissertations. 43.

Avery, W.O. 1986. "Toward an Understanding of Ministry of Presence," *Journal of Pastoral Care* 40, no. 4 (1986): 342-353.

Buber, M. 1999. Sinä ja minä. WSOY. Alkuperäinen: Ich und Du 1923.

Brault, E. R. 2014. "Pastoral Care and Counseling in Prison: What Works?," *Journal of Pastoral Care and Counselling* 68:3 (2014)

Chui WH. and Cheng KK, "Self-perceived Role and Function of Christian Chaplains and Buddhist Volunteers in Hong Kong Prison," *International Journal of Offender Therapy & Comparative Criminology* 57(2) (2013): 154–168.

Council of Europe. *European Prison Rules*. Accessed August 4, 2020. Available: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809ee581 Suomeksi saatavilla: https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/saannokset-osanliitteet/23cFfvdKD/Revised_European_Prison_Rules_Finnish.pdf

Cooper-White. P. 1995. Shared Wisdom. Use of self in pastoral care and councelling. Fortress Press. Minneapolis.

Denney, A. 2018. "Prison Chaplains: Perceptions of Criminality, Effective Prison Programming Characteristics, and the Role of Religion in the Desistance from Crime," Am J Crim Just 43 (2018): 695- 696.

Guven, S. 2022. 2022 Uskosta, arjesta, elämästä. Ilkka-Pohjalainen. 4.8.2022.

Gothóni, R. 2007. Sielunhoito – kohtaaminen Jumalan kasvojen edessä. Teoksessa Auttamisen teologia (toim. Kari Latvus ja Antti Elenius). Kirjapaja. EU n.d. European Union. Charter of Fundamental Rights of The European Union. Katsottu 30.11.22. Saatavilla: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

Frankl, V. E: Logoterapia -avain mielekkääseen elämään. Suom. Raija Viitanen. Lyhytterapiainstituutti 2005. WS Bookwell Oy Juva 2005

Hallamaa, J. 2017. Yhdessä toimimisen etiikka. Gaudeamus. Tallinna.

Hakala, P. 2007. Sielunhoidon suuntaukset ja diakonia. Teoksessa Auttamisen teologia (toim. Kari Latvus ja Antti Elenius). Kirjapaja. Helsinki.

Hicks, A. M. 2012. "Learning to Watch Out: Prison Chaplains as Risk Managers," *Journal of Contemporary Ethnography* 41, no. 6.

Järvikoski, A. 2013. Monimuotoinen kuntoutus ja sen käsitteet. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2013:43. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Kettunen, P. 1988. Suomalainen rippi. Kirjapaja Oy, Helsinki.

Kilpeläinen, I. 1969. Osaammeko kuunnella ja auttaa. WSOY. Helsinki.

Kirkkolaki 1054/1993 Finlex.

Kirkkojärjestys 1055/1993.

Kirkkohallitus. *Uskonnon harjoittaminen vankiloissa. Selvitys uskonnon harjoittamiseen vankiloissa liittyvistä kysymyksistä.* Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 28. 2015. Työryhmän raportti 30.4.2015. Helsinki. Kirkko ja toiminta. Saatavilla: https://www.kirkotvankiloissa.fi/wp-content/uploads/2019/11/Uskonnonharjoittaminen-vankiloissa.pdf

Kowalski, M. and Becker, W. S. 2015. "A Developing Profession: Muslim Chaplains in American Public Life," *Contemporary Islam* 9 (2015): 17–44.

Laitinen, J. 1981. Vankeinhoidon voimavarojen kehitys 1860-luvulta nykypäivään. Teoksessa: Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1. Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen, Toim. Elina Suominen. Valtion painatuskeskus. Helsinki.

Latvus, K. ja Elenius, A. 2007. Auttaminen, diakonia ja teologia. Teoksessa: Auttamisen teologia. Toim. Latvus, K. & Elenius, A. Kirjapaja. Helsinki.

Perustuslaki. 11.6.1999/731. Saatavilla: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731

Rikosseuraamuslaitos. 2017. *Yhdistyneiden kansakuntien vankeinhoidon vähimmäissäännöt Nelson Mandela -säännöt*. Katsottu 30.11.2022. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-muut/MZQ5sInI7/Vankeinhoidon_va776himma776issa776a776nno776t_low.pdf

Rikosseuraamuslaitos 2019. *Hengellisen työn ja vankilasielunhoidon linjaukset*. RISE. Katsottu 30.11.2022. Saatavilla: https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-muut/s2DDbAUgh/Hengelliset_linjaukset_v1_netti.pdf

Rikosseuraamuslaitos. Verkkosivu: Arvot ja strategia. Katsottu 30.11.2022. https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/arvot.html

Räisänen, H. 2007. Raamattu, varhaiskirkko ja diakonia. Teoksessa: Auttamisen teologia. Toim. Latvus, K. & Elenius, A. Kirjapaja. Helsinki.

Suomen ev-lut.kirkon julkaisuja. 2015. Uskonnonharjoittaminen vankiloissa. Selvitys uskonnonharjoittamiseen vankiloissa liittyvistä kysymyksistä. Työryhmän raportti 30.4.2015. Kirkko ja toiminta. Katsottu 30.11.2022. Uskonnonharjoittaminen vankiloissa (kirkotvankiloissa.fi)

United Nations Economic and Social Council, UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules), 2076 (LXII), (13 May 1977).

Vankilapappien työnkuva. (kirjoittajien hallussa)
Vankeuslaki 23.9.2005/767. Saatavilla: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050767

Värri, V-M. 2004. Hyvä kasvatus – kasvatus hyvään. Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta. 5. painos. Tampere: Tampere University Press. Alkuperäisjulkaisu 1997.

Ylisassi, H; Seppänen L.; Uusitalo, H.; Kalavainen, S; Piispanen, P. 2016. Aktivoiva lähityö Vankiloiden valvonta- ja ohjaushenkilöstö vuorovaikutuksellista lähityötä kehittämässä. Saatavilla: RISE_2_2016_Aktivoiva_lahityo_WEB.pdf (rikosseuraamus.fi)

Annika Harsu

EETTISTEN PERIAATTEIDEN MERKITYS RIKOSTAUSTAISEN VERTAISOHJAAJAN JA RIKOSSEURAAMUSALAN AMMATTILAISEN TYÖPARITYÖSKENTELYN TOTEUTUMISESSA JA JOHTAMISESSA

RIKOSSEURAAMUSALAN JÄRJESTÖÄ OHJAAVAT EETTISET KYSYMYKSET

Artikkelissa tarkastellaan sosiaalialan eettisten periaatteiden merkityksiä ja toteutumista rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyssä sekä tämän työskentelyn johtamisessa. Tarkastelua tehdään rikosseuraamusalan järjestön kontekstissa, jossa etiikka kietoutuu kaikkiin tehtyihin ratkaisuihin, toimenpiteisiin tai päätöksiin. Rikosseuraamusalan järjestöjä ohjaavat esimerkiksi järjestötoiminnan tavoitteet ja arvoperusta, rikosseuraamusalan eettiset perusteet ja tavoitteet, eri ammattiryhmien ja kokemustoimijoiden eettiset toimintaohjeet, asiakastyön mukanaan tuomat eettiset näkökulmat sekä johtamiseen liittyvät eettiset kysymykset.

Voidaan ajatella, että rikosseuraamusalan järjestöjen perustehtävänä on toimia suomalaisten hyvinvoinnin ja turvallisuuden edistämiseksi. Ne tarjoavat rikoksista tuomituille, rikoksilla oireileville nuorille ja heidän läheisilleen monipuolisesti apua, tukea, tietoa ja mahdollisuuksia osallistua erilaiseen toimintaan. Rikosseuraamusalan järjestöillä on ollut myös merkittävä rooli suomalaisen rikosseuraamusalan kehittymisessä. Ne ovat tuottaneet ja kehittäneet palveluita, vaikuttaneet rikosseuraamusalan ammatillisen koulutuksen kehittämiseen sekä nostaneet esiin rikoksista tuomittujen, rikoksilla oireilevien nuorten ja heidän läheistensä tarpeita ja yhteiskunnallisia epäkohtia. Rikosseuraamusalan järjestöt pitävätkin esillä rikoksista tuomittujen ja rikoksilla oireilevien perusoikeuksia sekä heidän toipumistaan edistäviä toimintamalleja ja kanavoivat kriittisiäkin ääniä lainsäädäntötyöhön. Tutkimus- ja järjestötyöstä karttuvan kokemuksen avulla rikosseuraamusalan järjestöt ovat omalta osaltaan mukana vaikuttamassa rikosseuraamusalan muutoksiin. (Kriminaalihuollon tukisäätiö 2022; SOSTE 2022; Karsikas 2014, 15–33.)

Osallisuus, vaikuttaminen, kuulluksi tuleminen, toimijuus ja kokemuksellinen tieto ovat yhteiskunnallisen keskustelun muotisanoja (Laimio 2017, 7) ja liittyvät monin sitein myös rikosseuraamusalan järjestöjen toimintaan. Näiden yhtenä ilmentymänä on rikostaustaisten rekrytoiminen rikosseuraamusalan järjestöihin esimerkiksi kokemusasiantuntijaksi tai vertaisohjaajaksi. Ensinnäkin rikosseuraamusalan järjestöt haluavat olla omalta osaltaan edistämässä rikostaustaisten osallisuutta ja toimijuutta työelämässä. Rekrytoimalla rikostaustaisia, rikosseuraamusalan järjestöt purkavat esimerkiksi rikoksista tuomittuihin liitettävää epäluotettavan työntekijän leimaa (Romavo & Toikko 2019, 281). Toiseksi rikosseuraamusalan järjestöt tunnistavat, että rikostaustaisilla on jotakin sellaista asiantuntemusta ja tietoa, jota he tarvitsevat oman perustehtävänsä suorittamiseen. Rikostaustaisilla on omakohtaista kokemusta esimerkiksi rikollisesta elämäntavasta, tuomion suorittamisesta sekä rikoksista irrottautumisesta, ja tätä kokemukseen perustuvaa tietoa arvostetaan. (Soronen 2019, 118–119.)

Rikostaustaisen rekrytoiminen vertaisohjaajaksi pitää sisällään oletuksen yhdestä ihmisten perustarpeista eli hyvän tekemisen. Vertaistoiminnalla luodaan edellytyksiä sille, että toinen samankaltaisessa tilanteessa ollut voi auttaa toista. (Laimio 2017, 7.) Vertaistoiminta tutkitusti parantaa koettua terveyttä ja toimintakykyä (Hyppönen & Latikka 2022; Sjöberg & Bollström 2020). Vertaisohjaajiksi usein haluavatkin juuri ne ihmiset, joilla on omakohtaista kokemusta myös vertaistoimintaan osallistumisesta sekä sen vaikuttavuudesta ja merkityksestä arjen hyvinvointiin. Heillä on halu toimia vertaisten parissa. Vahvan motivoitumisen juuret ovat yleensä joko siinä, että vertainen haluaa laittaa hyvän kiertämään tai olla vaikuttamassa omalla toiminnallaan siihen, ettei kukaan jäisi ilman tukea niin kuin itse on kokenut jääneensä. (Laimio 2017, 6.)

Vertaistoiminta voidaan yksinkertaisimmillaan määritellä yhteisten kokemusten jakamiseksi (Hokkanen 2014, 26; Harsu 2009, 11). Vertaistuki taas on sosiaalisen tuen muoto, joka voi ilmetä niin emotionaalisena, instrumentaalisena kuin toiminnallisena tukena ja se voi kohdistua esimerkiksi toisen elämän, elämäntilanteen tai ympäristön muuttamiseen (Hokkanen 2014, 26). Vertaisohjaajan keskeisenä tehtävänä on tukea ihmisiä, joilla on samankaltaisia elämänkokemuksia. Samankaltaisten elämänkokemusten nähdään lisäävän keskinäistä ymmärrystä sekä kykyä samaistua ja kokea empatiaa (Harsu 2009, 11). Kriminaalihuollon tukisäätiöllä vertaisohjaajien keskeisenä tehtävänä on asiakkaiden tukeminen, ohjaaminen ja neuvonta. He työskentelevät asiakkaiden kanssa sekä kahden kesken että erilaisissa ryhmissä ja yhteisöissä. (Kriminaalihuollon tukisäätiö 2021.)

Vertaisohjaajan työskentelyä ohjaa oman kokemuksen lisäksi erilaiset eettiset periaatteet kuten luottamuksellisuus, ihmisarvon ja yksilön kunnioitus, itsemääräämisoikeus, tasavertaisuus, turvallisuus ja vapaaehtoisuus (Lastensuojelun kokemusasiantuntijuuden eettiset ohjeet; Väestöliitto 2017). Rikosseu-

raamusalan järjestöissä vertaisohjaajia on rekrytoitu kuitenkin työskentelemään tasavertaisesti ammattilaisten rinnalle, jolloin yhdistyy kaksi erilaista asiantuntijuutta, ammatillinen ja kokemukseen perustuva (Järvikoski ym. 2017). Työsuhteen ja työparityöskentelyn myötä vertaisohjaajan työskentelyä ohjaa myös rikosseuraamusalan ammattilaisten ja organisaatioiden eettiset periaatteet, jolloin esimerkiksi vapaaehtoisuus eettisenä periaatteena saattaa herättää ristiriitaisia tunteita. Vertaisohjaaja ei työskentelekään vapaaehtoisen roolista käsin, vaan työntekijän.

Rikosseuraamusalan ammatillisen työskentelyn keskeisiä eettisiä periaatteita ja ammattietiikan lähtökohtia ovat ihmisarvon ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, osallisuuden edistäminen, sosiaalinen oikeudenmukaisuus, negatiivisen syrjinnän ja epäoikeudenmukaisen politiikan vastustaminen, voimavarojen tasapuolinen jakaminen ja kokonaisvaltainen huomiointi sekä yhteisvastuu (Rikosseuraamuslaitos 2022; Heikkinen 2017, 10–25; ETENE 2011; 5–6). Ammattietiikalla edistetään hyvän elämän toteutumista ja ammattieettinen valmius, kypsyys sekä harkinta ovat oleellinen osa rikosseuraamusalan työntekijän ammattitaitoa. Työntekijä kohtaa työssään jatkuvasti tilanteita, joissa on pohdittava ja pidettävä yllä alalle tärkeiden arvojen merkitystä. Eettiset periaatteet ilmentävätkin arvoja, jotka muuttuvat käytännön toiminnassa teoiksi. Rikosseuraamusalan ammatillisiin periaatteisiin luetaan mm. eettinen vastuu ja harkinta, vuorovaikutus, valta ja pakon käyttö, asiakkaan osallisuus tukitoimissa ja päätöksissä, asiakassuhteen luottamuksellisuus ja yksityisyyden suoja. (Heikkinen 2017, 24–41.)

Vertaisohjaajien mukaantulo ammattilaisten työpariksi merkitseekin muutospaineita rikosseuraamusalan vakiintuneille eettisille käytännöille ja luo edellytyksiä ammattilaisten uudenlaisten toimintaroolien muodostumiselle (Hietala & Rissanen 2015). Työparityöskentelyn kehittymisen kannalta on tärkeää tarkastella ennakkoluulottomasti vertaisohjaajien ja ammattilaisten uudenlaisia rooleja sekä niihin mahdollisesti liittyviä eettisiä ristiriitoja. Samalla ammattilaisten mahdolliset negatiiviset asenteet työparityöskentelyyn liittyen ja vertaisohjaajien tietoon ja rooleihin liittyvät rajat nousevat keskusteluun. Rikosseuraamusalan järjestönkin kontekstissa vertaisohjaajien ottaminen vakavasti otettaviksi kollegoiksi ammattilaisten rinnalle voi haastaa omaksuttaja ja vakiintuneita käsityksiä ammattietiikasta sekä eettisistä periaatteista. (Soronen 2019, 119–120.)

Työparityöskentelyn eettisten periaatteiden toteutumista johtaa työparin lähiesihenkilö. Eettisen johtamisen tunnusmerkkejä ovat rehellisyys, reiluus, lahjomattomuus, luotettavuus ja esimerkillisyys (Sinkkonen & Laulainen 2010, 226). Eettisen johtamisen tunnusmerkit näkyvät esimerkiksi työntekijöiden kuulemisena heille tärkeissä asioissa, totuudenmukaisena ja avoimena tiedonkulkuna, päätösten läpinäkyvyytenä ja johdonmukaisuutena sekä positiivisen ja

kriittisen palautteen antamisena työntekijöille niin, että he kokevat sen oikeudenmukaisena. Eettinen johtaminen on luottamuksen aktiivista rakentamista, jonka mukaan esihenkilön tulee toimia luottamusta herättävästi ja olla hänelle annetun luottamuksen arvoinen. (Heiskanen & Salo 2007, 16.) Eettinen johtaminen vaikuttaa myös työntekijöiden eettiseen päätöksentekoon, työtyytyväisyyteen, työmotivaatioon ja sitoutumiseen (Sinkkonen & Laulainen 2018, 148). Työparityöskentelyä johtavan esihenkilön tehtävänä onkin havaita työntekijöidensä vahvuudet ja edistää heidän osaamistaan sekä tukea työntekijöitä eettisissä ristiriitatilanteissa ja tekemään moraalisesti oikeita ratkaisuja (Sinkkonen & Laulainen 2010, 226–227).

Rikosseuraamusalan järjestössä eettisen johtamisen erityisyys kiinnittyy lisäksi epätyypillisiin työsuhteisiin, henkilökohtaista joustoa vaativiin työaikoihin sekä ammatillisen työn, luottamusjohdon ja vertaistoiminnan suhteeseen. Työn ja vapaa-ajan rajan määrittäminen voi olla vaikeaa. Onkin tärkeää pohtia, mitä hyvä ja eettinen johtaminen järjestökentällä tarkoittaa sekä rikostaustaisen vertaisohjaajan että rikosseuraamusalan ammattilaisen näkökulmasta. Työyhteisön johtamisen lisäksi rikosseuraamusalan järjestön johtaminen on myös huolehtimista sääntöjen mukaisen olemassaolon oikeutuksesta ja legitimiteetistä. Rikosseuraamusalan järjestön sääntömääräinen perustehtävä määrittää vahvasti ajassa perusteltujen valintojen, uudistusten ja toimintavaihtoehtojen suuntaa. Samalla se luo viitekehystä järjestöjen eettisesti kestävälle toiminnalle ja johtajuudelle. (Nyman 2015, 15-16.)

TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA TUTKIMUSKYSYMYKSET

Rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyn eettisen johtamisen ytimessä ovat henkilöstön osaamisen sekä yhdessä toimimisen johtaminen (Heikkinen 2017, 51). Yhdessä toimimista tarkasteltaessa onkin kiinnitettävä huomiota siihen, mikä suhde työntekijöillä on työn tavoitteeseen, johon yhdessä toimimisella pyritään ja mikä tekee heidän toiminnastaan yhdessä toimimista. Koska työn tavoite yhdistää rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen, on tärkeää selvittää, minkälaisia merkityksiä he antavat yhteiselle päämäärälle ja keinoille. Yhdessä toimiminen edellyttääkin myös keinoista sopimista, koska keskenään ristiriitaiset keinot estävät saavuttamasta tavoitetta. (Hallamaa 2017, 103.)

Rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen yhdessä toimimista tulee tarkastella myös prosessina, jossa yhteistoimintaan ryhdytään, sitä aktiivisesti ylläpidetään ja se mahdollisesti myös päättyy. On huomioitava, miten työntekijöiden välinen suhde vaikuttaa päämäärän saavuttamiseen, ja millaisia siteitä päämäärä mahdollisesti luo työntekijöiden välille. Samassa

yhteydessä on huomioitava myös työntekijöiden intressien ja motivaation merkitystä sekä yhdessä toimimisen vaikutusta niihin. Tärkeää on kiinnittää huomiota myös siihen, kuinka työntekijät voivat kuulua yhdessä toimivaan kokonaisuuteen tai olla sen osia. (Hallamaa 2017, 103.)

Rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyä ohjaavatkin monet eri tekijät ja eettistä tarkastelua voidaan tehdä moninäkökulmaisesti. Tässä artikkelissa työparityöskentelyn eettistä tarkastelua tehdään rikostaustaisen vertaisohjaajan, rikosseuraamusalan ammattilaisen, lähiesihenkilön sekä organisaation näkökulmista. Viitekehyksenä tarkastelulle toimivat työparityöskentelyyn liittyvät eettiset periaatteet sekä yhdessä toimimisen etiikka. Artikkelissa etsitään vastausta seuraaviin kysymyksiin:

- Minkälaisia merkityksiä rikostaustainen vertaisohjaaja antaa rikosseuraamusalan eettisille periaatteille oman työnsä näkökulmasta?
- Minkälaisten eettisten periaatteiden kautta rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen yhteinen työskentely rakentuu?
- Miten johtamisella varmistetaan rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen yhteisen työskentelyn toteutuminen eettisten periaatteiden mukaisesti?
- Minkälainen rooli organisaatiolla on rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen yhteisen työskentelyn toteutumisessa eettisten periaatteiden mukaisesti?

AINEISTO JA MENETELMÄT

Artikkelin aineisto koostuu BIKVA-mallin mukaisesti keväällä 2022 kerätystä laadullisesta aineistosta. Mallin lähtökohtana ovat asiakkaiden näkemykset ja kokemukset, jotka viedään organisaation eri tasoille ja lopulta poliittisille päättäjille asti. Asiakkaiden rooli on olla oppimisen käynnistäjä ja heillä odotetaan olevan sellaista hyödyllistä tietoa, jota voidaan käyttää sosiaali- tai terveyspalvelujen kehittämisessä sekä päätöksenteossa. Käymällä voropuhelua asiakkaiden kanssa saadaan tietoa esimerkiksi asiakkaiden kritiikistä nykyisiä palveluja kohtaan ja toisaalta heidän ideoistaan tulevaisuuden vaatimusten suhteen. Näin saadaan näkyviin esimerkiksi haasteita, joista ammattilaiset, johtajat ja poliittiset päättäjät eivät ole tietoisia. (Krogstrup 2004, 7–9.)

Asiakkaiden näkökulmasta esimerkiksi sosiaalialan työssä laatu syntyy yksinkertaisimmillaan ammattilaisten ja asiakkaiden välisissä kohtaamisissa. Ammattilaisten taas ajatellaan joutuvan ottamaan huomioon myös muita näkökohtia kuin pelkän hänen ja asiakkaan kohtaamisen. Tällaisia ovat mm. lainsäädäntö, poliittinen päätöksenteko sekä yleinen etu. Ammattilaisten tehtävien hoitoon vaikuttavat myös heidän työolosuhteensa sekä työorganisaation kulttuuri, ra-

kenne ja prosessit. Ammattilaisia haastattelemalla saadaankin selville, miten nämä lähtökohdat vaikuttavat heidän työhönsä ja tästä syystä on perusteltua, että myös johtajat ja poliittiset päättäjät osallistetaan prosessiin omalta osaltaan. (Krogstrup 2004, 9–10.)

Artikkelin aineiston keruu aloitettiin kolmen Kriminaalihuollon tukisäätiössä työskentelevän vertaisohjaajan avoimella ryhmähaastattelulla (kuvio 1). BIKVA-mallissa he siis edustavat ns. asiakasryhmää, josta aineiston keruu aloitetaan (Reijonen 2011, 2). Haastattelussa vertaisohjaajat pääsivät omin sanoin kuvailemaan ja tulkitsemaan näkemyksiään sosiaalialan eettisistä periaatteista sekä niiden toteutumisesta työparityöskentelyssä. Haastatteluun osallistuvilla vertaisohjaajilla oli kokemusta työparityöskentelystä vähintään kaksi kuukautta ja enimmillään puoltoista vuotta. Kaikki haastatteluun osallistuvat vertaisohjaajat myös opiskelivat oppisopimuksella sosiaalialan ammattiin. Opiskelua heillä oli takana vähintään kuukausi ja enimmillään vuosi.

Vertaisohjaajien ryhmähaastattelussa esiin tulleet näkemykset toimivat kolmen Kriminaalihuollon tukisäätiössä työskentelevän ohjaajan ryhmähaastattelun käynnistäjinä ja eteenpäin viejinä (kuvio 1). BIKVA-mallissa ohjaajat edustivat ns. kenttätyöntekijöiden ryhmää, jotka edustavat mallin toista vaihetta (Reijonen 2011, 2). Haastattelussa ohjaajat pääsivät tulkitsemaan vertaisohjaajilta tulleita näkemyksiä omasta näkökulmastaan käsin sekä tuomaan esiin näkemyksiä, joita vertaisohjaajat eivät välttämättä esittäneet. Haastatteluun osallistuvilla ohjaajilla oli kokemusta työparityöskentelystä vähintään kuukausi ja enimmillään viisi vuotta. Haastatteluihin osallistuneilla ohjaajilla pohjakoulutuksena oli joko lähihoitajan tutkinto ja/tai sosionomin tutkinto.

Vertaisohjaajien ja ohjaajien antamat palautteet toimivat neljän Kriminaalihuollon tukisäätiössä työparityöskentelyä johtavien esihenkilöiden ryhmähaastattelun pohjana (kuvio 1). BIKVA-mallissa esihenkilöt edustivat ns. johtajien ryhmää, jotka edustavat mallin kolmatta vaihetta (Reijonen 2011, 2). Haastattelussa esihenkilöt pääsivät tulkitsemaan vertaisohjaajilta ja ohjaajilta tulleita näkemyksiä omasta näkökulmastaan käsin sekä tuomaan esiin johtamiseen liittyviä näkemyksiä. Haastatteluun osallistuvilla esihenkilöillä oli kokemusta työparityöskentelyn koordinoinnista yli viisi vuotta ja heidän pohjakoulutuksensa oli joko lähihoitajan ja/tai sosionomin tutkinto sekä esihenkilötyöhön soveltuva täydennyskoulutus.

Viimeisessä vaiheessa kaikista kolmesta haastattelusta kerätty tieto vietiin Kriminaalihuollon tukisäätiön johtotiimille, johon kuuluu viisi jäsentä (kuvio 1). BIKVA-mallissa johtotiimin jäsenet edustivat ns. poliittisten päättäjien ryhmää, jotka edustavat mallin viimeistä vaihetta (Reijonen 2011,2). Tilaisuudessa johtotiimin jäsenet pääsivät tulkitsemaan ryhmähaastatteluissa tulleita näkemyksiä omista näkökulmistaan sekä tuomaan esiin päätöksentekoon sekä työnantajan rooliin liittyviä näkemyksiä. Tilaisuuteen osallistuneilla johtotiimin

jäsenillä oli kokemusta johtamistehtävistä ko. organisaatiossa vähintään puoltoista vuotta ja enimmillään yhdeksän vuotta. Johtotiimin jäsenten pohjakoulutukset olivat sosiaali- ja terveys-, viestintä- ja/tai talous- ja liiketalousalalta, jonka lisäksi johtotiimin jäsenillä oli eri tavoin hankittua johtamiskoulutusta.

KUVIO 1. Aineistonkeruun prosessi.

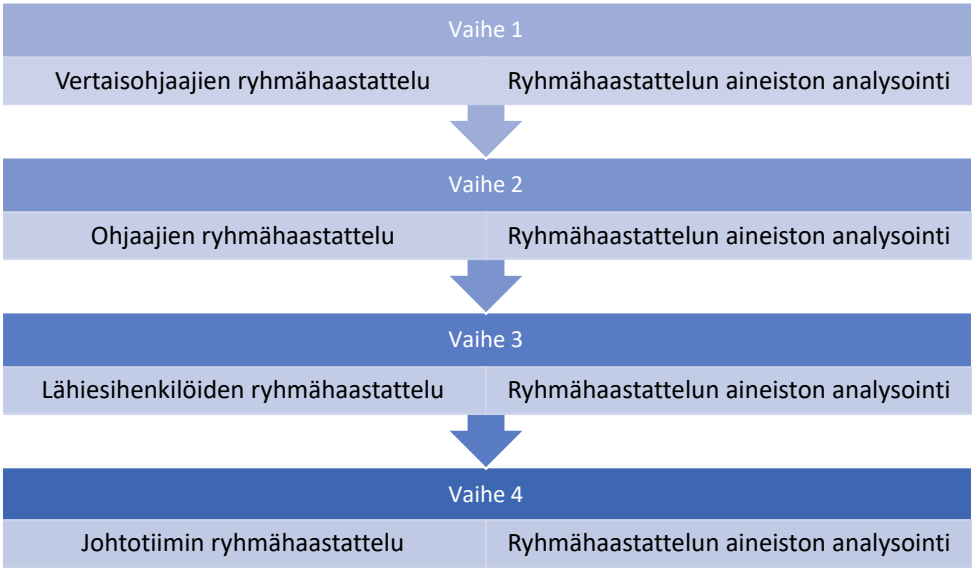

BIKVA-mallin avulla saadaan tietoa eri asemista ja saadun tiedon avulla sosiaalialan työtä voidaan luonnehtia eri tavoin sen mukaan, mistä näkökulmasta sitä tehdään. BIKVA-mallissa hylätäänkin mahdollisuus tehdä arviointia jostakin yksittäisestä näkökulmasta tai ennalta määrättyjen kriteerien tai standardien perusteella. (Krogstrup 2004, 10.) Menetelmänä BIKVA on vuorovaikutteinen ja dialogia lisäävä arvioinnin väline, jonka jokaisella portaalla tapahtuu oppimista (Reijonen 2011, 2). Juuri tästä syystä artikkelin aineiston keruumenetelmäksi valikoitui BIKVA. Työparityöskentelyn eettisistä periaatteista haluttiin rakentaa Kriminaalihuollon tukisäätiölle kaikista näkökulmista tulevaa yhteistä ymmärrystä ja näkemystä sekä edelleen kehittää työparityöskentelyn käytänteitä paremmin toimiviksi. Osallistuminen ryhmähaastatteluihin oli vapaaehtoista ja aineiston keräämiseen oli lupa Kriminaalihuollon tukisäätiöltä.

EETTISTEN PERIAATTEIDEN MERKITYS VERTAISOHJAAJAN TYÖSKENTELYSSÄ

Vertaisohjaajat pohtivat eettisten periaatteiden näkymistä työssään heille keskeisten asiakastyön elementtien kautta. Heille eettiset periaatteet näyttäytyvät

asiakaslähtöisenä työotteena, jota vertaisohjaajat kuvasivat ”asiakas edellä” -asenteena. Tällöin asiakasta kunnioitetaan ja hänestä ollaan aidosti kiinnostuneita. Esimerkiksi asiakkaalta kysytään, mitä hän haluaa tehdä ja tämä toive pyritään täyttämään. Vertaisohjaajat kuvasivat asiakaslähtöistä työotetta myös asiakkaan kunnioittamisena ja arvostamisena juuri sellaisena kuin hän on. Esimerkiksi vertaisohjaajat kohtaavat työssään asiakkaita, jotka eivät kannustamisesta huolimatta halua osallistua toimintaan. Tätä asiakkaan tahtoa tulee kunnioittaa ja antaa asiakkaalle hänen tarvitsemaansa tilaa.

Vertaisohjaajille eettiset periaatteet näkyivät myös asiakasta arvostavana kohtaamisena. Vertaisohjaajat kuvasivat arvostavan kohtaamisen syntyvän turvallisessa ja kiireettömässä tilanteessa. Kohtaamistilanteen turvallisuutta vertaisohjaajat luovat korostamalla luottamuksellisuutta sekä sanoittamalla sitä, että asiakkaasta välitetään ja häntä halutaan kuulla. Vertaisohjaajat pystyvät myös oman kokemuksensa kautta tukemaan asiakasta kohtaamistilanteessa, jossa asiakasta jännittää tai hän on epäluuloinen, kertomalla omasta kokemuksestaan vastaavassa tilanteessa. Vertaisohjaajat kuvasivat arvostavan kohtaamisen näkyvän asiakkaiden vahvistumisena ja heidän äänensä löytymisenä sekä osallistumisen selvänä lisääntymisenä.

Vertaisohjaajille eettiset periaatteet tarkoittavat myös työhön sopivaa vahvaa arvopohjaa. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, miten vertaisohjaajat kuvasivat työn merkityksellisyyttä itselleen. Heille työ oli ”enemmän kuin työtä”. Vertaisohjaajan työn avulla pääsee auttamaan niitä, jotka ovat samankaltaisessa tilanteessa, jossa itse on ollut aikaisemmin. Tämä taas antaa omalle työlle ja jopa omalle elämälle aivan uudenlaisen merkityksen. Vertaisohjaajat kuvasivat työtään ”hyvän kierteenä, jossa he jatkavat sitä hyvää, jota he itse ovat aikaisemmin vastaavassa tilanteessa saaneet”.

Vertaisohjaajille työn merkitys saattaa näkyä jopa ”omaa elämää raameissa pitävänä voimana”. Työn kautta vertaisohjaaja kokee tekevänsä jotakin merkityksellistä toisten ihmisten hyväksi. Vertaisohjaajat saavat työstään myös kokemuksia, joita heillä aikaisemmin ei välttämättä ole ollut. Esimerkiksi vertaisohjaajat kokevat, että heihin luotetaan, he saavat vastuuta ja heidän työpanostaan arvostetaan. Työ voi merkitä myös uudenlaista tasaisempaa arkea verrattuna rikolliseen elämäntapaan. Esimerkiksi työajat rytmittävät vuorokausirytmiä, palkka tuo taloudellista turvaa, työterveyshuolto vastaa terveyden hoidosta ja työsuhde-etuna pääsee harrastamaan liikuntaa tai kulttuuria.

Vertaisohjaajat pohtivat myös sosiaalialan ammattieettisiä periaatteita, jotka heidän työnsä näkökulmasta saattoivat näyttäytyä myös ristiriitaisina. Vertaisohjaajat näkivät, että ammattieettisesti toimittaessa työelämätaidot ja työelämän pelisäännöt tulisi olla hallinnassa, mutta he ovat itse näitä vasta opettelemassa. Samoin vertaisohjaajat näkivät, että ammattieettisten periaatteiden noudattaminen vaatii vahvaa alan tuntemusta ja osaamista sekä jatkuvaa ammatillista

kehittymistä. Vertaisohjaajilla ei usein kuitenkaan ole ammatillista koulutusta tai osaamista tai he ovat ammatillisen kasvun polulla hyvin alussa. Esimerkiksi oppisopimuksella sosiaali- ja terveysalan ammattilaiseksi kouluttautuminen tuo vertaisohjaajille uudenlaista ymmärrystä ja osaamista myös eettisistä periaatteista.

Vertaisohjaajien koulutuksen ja osaamisen puutteet haastoivat eettisten periaatteiden toteutumisen erityisesti tilanteissa, joissa koettiin kiirettä tai ei ollut riittävää tilaa ja joustavuutta toimia. Esimerkiksi työpäivän aikana saattoi tulla vastaan tilanteita, joissa vertaisohjaajalla ei ollut aikaa tai mahdollisuutta kysyä neuvoa työparilta tilanteen ratkaisemiseksi. Tällöin vertaisohjaajat saattoivat joutua ratkomaan itsenäisesti sellaisia asioita, joihin heillä ei ole riittävää perehdytystä tai osaamista. Näissä tilanteissa vertaisohjaajat kokevat, etteivät he ehdi tai osaa tehdä riittävää eettistä harkintaa ja he ajautuvat toimimaan ”vaistojen varassa”. Vertaisohjaajat kokevat, että heidän kokemuksellaan vaistot saattavat ohjata hyvinkin väärän suuntaan ja tapahtuu virheitä. Tämä taas aiheuttaa vertaisohjaajien työskentelyyn turhaa varovaisuutta ns. ”varpaillaan toimimista”, jottei virheitä tapahtuisi uudelleen ja he eivät joutuisi ”syytettyjen penkille uudelleen”.

Vertaisohjaajien työskentelyssä eettisten periaatteiden toteutumisen haastaa myös erilaiset negatiiviset tilanteet ja tunteet. Tällaisia tilanteita ovat esimerkiksi kuormittava tilanne omassa elämässä tai ristiriidat työyhteisössä. Vertaisohjaajat kokevat, ettei heillä välttämättä ole riittävää keinovalikoimaa näiden tilanteiden käsittelyyn, minkä vuoksi vertaisohjaajan negatiivinen tunnetila heijastuu asiakkaisiin ja haittaa asiakkaiden kanssa työskentelyä. Erityisen tärkeänä vertaisohjaajat pitävät näiden erilaisten negatiivisten tilanteiden ja tunteiden purkamista säännöllisesti yhdessä työyhteisön kanssa, jotta vertaisohjaajat samalla oppivat keinoja näiden tilanteiden käsittelemiseksi.

Rikosseuraamusalan ohjaajat tunnistivat vertaisohjaajien kuvaamia eettisiä periaatteita sekä niiden toteutumisen haasteita vertaisohjaajan työssä. Ohjaajat näkivät tärkeäksi vertaisohjaajan oman rikoksista irrottautumisprosessin läpi käymisen. Tärkeää on reflektoida yhdessä vertaisohjaajaksi aikovan rikostaustaisen kanssa, onko hetki oikeasti otollinen vertaisohjaajana työskentelyyn? Vertaisohjaajana tulee irrottautua asiakkaan ja kuntoutujan rooleista sekä pystyä toimimaan työntekijän roolista käsin. Tämä vaatii esimerkiksi työelämän ja yksityiselämän rajojen tunnistamista sekä näiden rajojen hyväksymistä. Vertaisohjaajalla tulee olla myös riittävät voimavarat työtehtävistä suoriutumiseen, jolloin esimerkiksi oma kuntoutusprosessi ei voi olla täysin kesken.

Ohjaajat tunnistivat myös vertaisohjaajien työelämätaitojen ja -pelisääntöjen opettelun mahdollistamisen tärkeyden, jotta vältyttäisiin vertaisohjaajien kuvaamilta haastavilta tilanteilta. Ohjaajat kuvasivat, että vertaisohjaajien kanssa tulee rakentaa systemaattisesti yhteistä ymmärrystä sosiaalialan ammat-

tieettisistä käsitteistä. Tämä vaatii vertaisohjaajalta esimerkiksi rikosmaailman pelisäännöistä irrottautumista, jotta tilalle voi tulla työelämän pelisääntöjä. Tämä mahdollistaa vertaisohjaajan ammatillisuuteen kasvamisen pala palalta. Ohjaajat kuvasivat, että vertaisohjaajan kanssa tulee reflektoida, mitä vastuita ja työtehtäviä voi antaa missäkin vaiheessa, jotta tasapaino säilyy ja ammatillinen oppiminen mahdollistuu.

TYÖPARITYÖSKENTELYN EETTISET PERIAATTEET

Vertaisohjaajat ja rikosseuraamusalan ohjaajat tarkastelivat haastatteluissa työparityöskentelyn eettisiä periaatteita melko samanlaisista lähtökohdista käsin. Molemmat kuvasivat työparityöskentelyn perustuvan molemminpuoliseen arvostukseen ja kunnioitukseen sekä luottamukseen ja avoimuuteen. Työparina toimiessa tulee aidosti toimia yhdessä ja asiakastyön vastuuta kannetaan yhdessä. Tämä vaatii työparin kanssa jatkuvaa avointa vuoropuhelua, joka sisältää mm. asioiden reflektointia sekä kannustavan ja rakentavan palautteen antamista. Esimerkiksi yhteisen dialogin kautta rakennetaan ymmärrystä eri rooleista tulevien vastuiden ja työtehtävien erilaisuudesta sekä siitä, miten nämä roolit sekä osaamiset täydentävät toinen toisiaan. Tärkeää on, ettei dialogi tapahdu kiireessä tai ”tunteessa”, vaan sille on oma rauhallinen tilansa ja paikkansa. Yhteisen ymmärryksen rakentaminen vaatii myös molemmilta kärsivällisyyttä sekä aitoa tahtotilaa onnistua.

Työparina työskenneltäessä tulee väistämättä erilaisia ristiriitatilanteita, jotka johtuvat useimmiten siitä, että yhteinen vuoropuhelu tavalla tai toisella epäonnistuu. Vertaisohjaajat ja ohjaajat kuvasivat tämänkaltaisia tilanteita syntyvän esimerkiksi kiireessä, jolloin herkemmin annetaan henkilökemioiden vaikuttaa tai viestitään epäselvästi. Ristiriitatilanteita syntyy myös helpommin silloin, kun avointa vuoropuhelua ei olla pystytty käymään. Tällöin saatetaan kyseenalaistaa toisen osaaminen ja arvo, koska ei tiedetä, mitä toinen tekee tai osaa tai mitä hän ei osaa. Näin ei myöskään anneta oikeasti vastuuta tai omaa vastuuta ei tunnisteta. Vertaisohjaajat ja ohjaajat kuvaavat, että pahimmillaan ristiriitatilanteet kärjistyvät negatiivisena ilmapiirinä, vallan käyttönä ja eri suuntiin työskentelevinä työntekijöinä. Ristiriitatilanteiden käsittelyn tärkeyden näkivätkin niin vertaisohjaajat kuin ohjaajat, koska se mahdollistaa esimerkiksi virheiden tekemisen kokemusten jakamisen sekä niistä oppimisen.

Ryhmähaastatteluihin osallistuneet vertaisohjaajat ja rikosseuraamusalan ohjaajat kokevat, että parhaimmillaan työparityöskentely mahdollistaa asiakkaita palvelevan lopputuloksen ja positiivisen vaikutuksen. Tämä tapahtuu siten, että vertaisohjaajan ja ohjaajan erilaiset asiantuntijuudet yhdistyvät toinen toisiaan täydentäen ja työpari on aidosti samassa rintamassa toisen kanssa.

Työparityöskentely mahdollistaa myös molempien kehittymisen ja oppimisen. Tämä tapahtuu jakamalla tietoa, kokemuksia ja osaamista molemmin puolisesti sekä yhdessä toimimalla. Vertaisohjaajat ja ohjaajat kuvaavat kuitenkin, että onnistunut työparityöskentely vaatii pitkäkestoisen prosessin, jossa on varattu riittävästi ja systemaattisesti aikaa yhteisen työskentelyn rakentumiseen. Yhteinen työskentely ei tapahdukaan hetkessä, vaan se vaatii jatkuvaa yhteistä dialogia työn tavoitteista ja päämääristä sekä molempien rooleista ja tehtävistä.

EETTINEN JOHTAMINEN TYÖPARITYÖSKENTELYN VARMISTAJANA

Työparityöskentelyn eettinen johtaminen alkaa jo rekrytointiprosessin aikana, jolloin on huomioitava palkattavan vertaisohjaajan tai sosiaalialan ammattilaisen yksilölliset voimavarat, motiivit ja tavoitteet suhteessa työtehtävän vaatimuksiin. Esihenkilöt kuvaavat, että työparityöskentely vaatii niin vertaisohjaajalta kuin rikosseuraamusalan ammattilaiselta ehdottoman hyviä vuorovaikutustaitoja sekä molemminpuolista kunnioitusta ja ymmärrystä. Työparityöskentelyyn pitää pystyä myös täysin sitoutumaan, mikä rikosseuraamusalan ammattilaiselta tarkoittaa sitoutumista vertaisohjaajan mentorointiin. Toisaalta taas vertaisohjaajan tulee sitoutua itsensä kehittämiseen työntekijänä.

Esihenkilöllä onkin iso eettinen vastuu, että työtehtävään palkataan sopivat työntekijät, joilla on sekä riittävä innostuneisuus yhteiseen työskentelyyn että siihen vaadittavat voimavarat. Esihenkilöt kuvaavat, että ”oikeilla rekrytoinneilla” luodaan onnistumisen edellytykset yhteiseen työskentelyyn. Työtekijöiden välisen hyvän yhteistyön rakentaminen onkin syytä aloittaa jo rekrytointivaiheessa, jolloin tulevan työparin, rikosseuraamusalan ammattilaisen tai vertaisohjaajan, mukaan ottaminen rekrytointien suunnitteluun ja haastatteluihin on olennaisen tärkeää.

Työparityöskentelyn eettinen johtaminen jatkuu pitkäkestoisen perehdyttämisen suunnitteluna ja toteuttamisena. Esihenkilöt näkevät perehdytyksen eri vaiheita sisältävänä prosessina, jossa vertaisohjaajaa valmennetaan ja koulutetaan vertaisohjaajan ja työntekijän rooliin. Tärkeää on perehdyttää vertaisohjaajalle näistä rooleista tulevat rajat, jotta esimerkiksi työn ja vapaa-ajan rajapinnat olisivat selkeät. Samalla tavoin rikosseuraamusalan ammattilaista tulee valmentaa hänen rooliinsa ohjaajana sekä erityisesti vertaisohjaajan työparina ja mentorina. Esihenkilöt korostavat, että perehdytyksen aikana tulee varmistaa, että työparin kummatkin osapuolet tietävät ja ymmärtävät niin omat kuin toisenkin tehtävät sekä yhteisen päämäärän ja tavoitteet. Tärkeää on myös korostaa työntekijöiden tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta erilaisista tehtävistä tai taustoista huolimatta.

Esihenkilöt kuvaavat työparityöskentelyn eettistä johtamista erityisesti valmentavan työotteen kautta. Se tarkoittaa systemaattista avointa vuoropuhelua työntekijöiden kanssa. Vuoropuhelun kautta rakennetaan yhteistä ymmärrystä työparityöskentelyn päämäärästä ja tavoitteista, jonka kautta tapahtuu myös sitoutumista työparityöskentelyyn. Yhteistä ymmärrystä rakennetaan myös jokaisen erilaisista rooleista ja tehtävistä suhteessa yhteiseen päämäärään ja tavoitteisiin. Yhteinen ymmärrys mahdollistaa työntekijöiden tasa-arvoisen ja yhdenvertaisen suhteen rakentumisen. Esihenkilöt huomauttavatkin, ettei näiden asioiden pohtiminen lopu perehdytykseen, vaan niihin tulee säännöllisesti palata. Esimerkiksi tavoite- ja kehityskeskustelujen toteuttaminen säännöllisesti sekä niiden kytkeminen työparityöskentelyyn nähdään merkityksellisenä.

Samaten valmentavan johtamisen työotteen kautta mahdollistetaan positiivisen ja rakentavan palautteen antaminen sekä työstä nousevien asioiden käsittely ja reflektointi. Esihenkilöt huomauttavat, että nämä tulee olla sisällä työn rakenteissa ja niihin tulee varata riittävästi aikaa. Samaten tulee varmistaa, että tämänkaltaista vuoropuhelua käydään mahdollisimman turvallisessa ja hyväksyvässä ympäristössä. Esimerkiksi ristiriitojen tai virheiden käsittelyn tulee tapahtua aina luottamuksellisessa ja turvallisessa ympäristössä. Samaten tulee varmistaa, että kaikkien näkemyksiä kunnioitetaan ja niillä on merkitystä. Esihenkilöt kuvaavat toimivina käytäntöinä mm. päivittäin toistuvat työnjako- ja päivän purkupalaverit sekä harvemmin toteutuvat pidemmät tiimipalaverit sekä yhteiset kehittämispäivät.

Ryhmähaastatteluihin osallistuneet esihenkilöt kuvasivat, että valmentavalla johtamisella pyritään mahdollistamaan työparille turvallinen työympäristö sekä keinoja työhyvinvoinnin toteutumiseksi. Johtamisella tulee varmistaa, että jokaisella osaaminen on riittävällä tasolla suhteessa työtehtäviin sekä samalla tulee mahdollistaa ammatillinen kasvu ja kehittyminen. Esihenkilöt huomauttavat, että vertaisohjaajalle tulee mahdollistaa myös historiasta irti päästäminen, jotta hän voi halutessaan identifioitua ammattilaiseksi sekä edetä vertaisohjaajan roolista muihin rooleihin. Tämä on tärkeää myös vertaisohjaajan jaksamisen tukemisessa, koska historian jatkuva mukana pitäminen on raskas taakka kannettavaksi. Keskeistä onkin, että esihenkilö huomioi työntekijöiden kyvyt ja voimat sekä sovittaa niitä yhteen työtehtävien kanssa tai urapolulla etenemiseen.

Esihenkilöt kuvaavat, että eteen tulee myös tilanteita, jolloin työntekijöiden kyvyt ja voimat eivät enää kohtaa työtehtävien kanssa. Johtamisella tuleekin mahdollistaa myös turvallinen ja kunniakas työsuhteen päättäminen. Erityisen merkityksellistä se on rikostaustaiselle vertaisohjaajalle, joka saattaa olla elämänsä ensimmäisessä työpaikassa ja työsuhteen päättyminen saattaa tuoda ison pettymyksen tunteen, vaikkei työsuhteen päättymiseen liittyisikään varsinaista epäonnistumista. Esihenkilöt huomauttavatkin, ettei eettinen vastuu lopu siihen, että työsuhde päättyy, vaan eettisesti toimiva esihenkilö ”kannattelee”

työntekijää kohti seuraava askelta ja tukee työntekijää hänen lähtiessä eteenpäin. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi työntekijän suosittelijana toimimista.

TYÖPARITYÖSKENTELY OSANA ORGANISAATION STRATEGIAA

Johtotiimin jäsenet kuvasivat rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyä organisaatiossa tehtynä valintana toteuttaa strategiassa määriteltyjä arvoja ja tavoitteita. Esimerkiksi työparityöskentely voidaan kytkeä ihmisarvon ja ennakkoluulottomuuden sekä osallisuuden ja yhdessä tekemisen arvoihin. Samaten se kytkeytyy vahvan ammatillisuuden arvoon, jossa asiantuntemusta rakennetaan erilaisia tietoja, kokemuksia ja taitoja yhdistämällä. Avoimuuden ja läpinäkyvyyden arvo taas pitää sisällään mm. tiedon ja osaamisen jakamisen, joka oleellisesti liittyy myös työparityöskentelyn periaatteisiin. Johtotiimin jäsenet perustelivat, että selkeästi määritellyt ja työparityöskentelyyn kytkeytyvät arvot sekä tavoitteet ovatkin omalta osaltaan luomassa edellytyksiä onnistuneelle työparityöskentelylle.

Johtotiimin jäsenet näkivät, että työparityöskentelyn onnistumisen edellytyksiin liittyy kuitenkin paljon muutakin kuin organisaation arvot ja strategia. Heidän mielestään organisaatiossa tulee olla selkeästi määritellä työparityöskentelyyn liittyvät osaamistarpeet sekä kartoittaa organisaatiossa oleva osaaminen. Tähän liittyen tulee myös suunnitella, miten työparityöskentelyyn liittyvää osaamista ylläpidetään sekä vahvistetaan. Organisaatiossa tuleekin olla toimivat rakenteet ja keinot niin työparityöskentelyä johtavien esihenkilöiden kuin työparityöskentelyä toteuttavien rikostaustaisten ja rikosseuraamusalan ammattilaisten osaamisen vahvistamiseksi ja kehittämiseksi. Esimerkiksi miten varmistetaan, että esihenkilöt osaavat valmentaa, rikosseuraamusalan ammattilaiset mentoroida, ja rikostaustaiset vertaisohjaajat kehittyvät ammatillisesti.

Työparityöskentelyn onnistumisen varmistamiseksi tulee organisaatioissa suunnitella ja varmistaa siihen liittyvien resurssien riittävyys. Edellä mainitun osaamisen vahvistamisen ja kehittämisen lisäksi tulee resurssien suunnittelussa johtotiimin mielestä huomioida perinteisten talouslukujen (mm. henkilöstö- ja toimintakulut) lisäksi työparimalliin liittyvät aikaresurssit. Tämä taas vaatii, että työparityöskentelyyn osallistuvan rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen sekä työskentelyä johtavan esihenkilön tehtävänkuvat, työn tavoitteet ja vaativuus on määritelty. Näin organisaatiossa on ymmärrys esimerkiksi siitä, paljonko esihenkilön aikaresursseja vie työparityöskentelyn johtaminen tai paljonko työparityöskentelyssä vaaditaan aikaa työparin yhteiselle vuoropuhelulle, ja paljonko he voivat tosiasiallisesti työskennellä asiakkaiden kanssa.

Organisaation tulee varmistaa myös työparityöskentelyn jatkuva arviointi ja kehittäminen. Rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyä ei ole vahvasti mallinnettu tai tieteellisesti tutkittu, minkä vuoksi työskentelyä tulee systemaattisesti arvioida niin asiakasvaikutusten kuin eri näkökulmienkin kautta. Arvioinnin kautta voidaan kehittää työparityöskentelyn vaikuttavuutta, jolloin se palvelee asiakkaita parhaalla mahdollisella tavalla. Johtotiimin jäsenet näkevät, että arvioinnin kautta voidaan kehittää myös esimerkiksi työparityöskentelyn työntekijöiden olosuhteita ja toimintaympäristöä heidän työhyvinvointinsa edistämiseksi. Työhyvinvoinnin näkökulma onkin erityisen tärkeä, koska ilman hyvinvoivia työntekijöitä ei ole onnistunutta työparityöskentelyä, eikä näin ollen menestyvää ja tavoitteisiinsa pääsevää organisaatiota.

POHDINTA

Eettisten periaatteiden tarkastelu moninäkökulmaisesti on perusteltua, kun puhutaan työskentelytavasta, joka perustuu yhdessä tekemiselle ja sen toteuttajilla ei lähtökohtaisesti ole samaa viitekehystä eettisten asioiden tarkasteluun. Rikosseuraamusalan järjestöihin liittyy iso joukko erilaisia eettisiä periaatteita, joihin työskentelyssä tulisi nojata. Rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen tulee työskentelyssään huomioida eettiset periaatteet. Esihenkilön taas tulee noudattaa eettisen johtamisen periaatteita kuten organisaation tulee noudattaa omia arvojaan ja niistä nousevia periaatteita. Näiden kaikkien eettisten periaatteiden tulisikin kohdata arjen käytännöissä, joissa ennen kaikkea tulisi toimia yhdessä.

Yhdessä toimimisen etiikka antaakin rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyn tarkasteluun sopivan yhtenäisen viitekehyksen. Aineiston kautta nousi esiin työparityöskentelyn yhteisen tavoitteen ja päämäärän selkeyden merkitys. Ilman selkeää tavoitetta ja päämäärä ei voi olla myöskään selkeitä keinoja eli työtehtäviä. Työtehtävät ja niiden jakautuminen taas vaatii yhteistä ymmärrystä, jotta työparityöskentely voi toteutua parhaalla mahdollisella tavalla. Yhteinen ymmärrys ei ulotu pelkästään työparityöskentelyn osapuoliin, vaan siihen kytkeytyy myös esihenkilöiden ja koko organisaation ymmärrys työparityöskentelyn tavoitteesta ja päämäärästä sekä niihin liittyvistä keinoista.

Tämänkaltaista yhteistä toimintaa rikosseuraamusalan järjestöissä kuvataan usein yhteisön toimintana, jolloin yhteinen päämäärä sitoo osapuolet toisiinsa ja toimiminen tapahtuu me-tilassa. Yhteisön päämäärät ovat siis jokaisen sen osapuolen päämääriä, mutta samalla ne ovat aidosti yhteisiä päämääriä, koska ne ovat yhteisön päämääriä. Me-tilaisessa yhteistoiminnassa yhteisön osapuol-

ten intressit niveltyvät toisiinsa. Toisaalta jokainen osapuoli tunnistaa yhteisöpäämäärät omiksi päämäärikseen ja toisaalta yhteisöön kuuluminen, yhteistyö ja sen jatkaminen toisten kanssa ovat osa jokaisen intressiä. Yhteisönä toimiminen edellyttää myös sen kaikkien osapuolten hyväksyntää sekä sitoutumista yhteisönä toimimiseen. (Hallamaa 2017, 112–113.) Aineistosta nousi selvästi esiin kaikkien työparityöskentelyn osapuolten tahtotila juuri yhteisönä toimimiseen, ja yhteisönä toimimisen periaatteet nähtiin merkityksellisenä työparityöskentelyn onnistumiseksi.

Yhdessä toimimisen etiikan kautta asiaa voidaan tarkastella myös prosessina, jossa yhdessä toimimisen aloittamiseen, ylläpitämiseen ja päättämiseen liittyy erilaisia huomioon otettavia asioita. Prosessissa jokaisella on oma roolinsa ja tehtävänsä. Aineistosta nousi esiin erityisesti prosessissa piilevät ”kipukohdat”, joissa onnistuminen luo edellytykset sujuvalle työparityöskentelylle, mutta niissä epäonnistuminen luo pahimmillaan yhteisöön ristiriitoja ja konflikteja. Esimerkiksi prosessin alussa hyvin tehdyn perehdytyksen kautta jokainen osapuoli kiinnittyy omalla panoksellaan samaan laajempaan yhdessä tunnistettuun tehtävään sekä tulevaisuuden näkyyn (Nyman 2015, 15). Toisaalta osapuolet tulee saada yhä uudelleen motivoitumaan ja sitoutumaan yhteistyöhön vaihtuvissa, usein ennakoimattomissa tilanteissa. Yhteistyön aikaansaaminen edellyttääkin, että vastuussa olevat henkilöt luovat ja ylläpitävät muiden motivoitumista sekä sitoutumista tehtäviin ja tavoitteisiin, joiden toteutuminen edellyttää kaikkien panosta. (Hallamaa 2017, 149.)

Yhteisöllisyyden kehittämisen periaatteita ovat moninaisuus, vuorovaikutus, asiantuntijuus, joustavuus, sitoutuminen, vastuunotto, päätöksenteko, neuvottelu sekä luottamukselle rakentuva kontrolli ja oman toiminnan arviointi. Nämä edellyttävät, että yhteisö on tietoinen toimintansa ja työntekijöidensä tilasta ja suunnasta. Keskeisessä asemassa on rakentava vuorovaikutus, jota esimerkiksi tunteenomainen tai yksilöllisiin motiiveihin perustuva kielteinen tai arvosteleva puhe usein vääristää. Erityisesti joustavuus kehittää yhteisöllisyyttä ja yhdistää toimijoita. Tässä yhteydessä joustavuus tarkoittaa tutuista ja turvallisista ajatuksista ja toimintatavoista luopumista tai niiden muuttamista. Se voi olla myös oman aseman luovuttamista toiselle. (Nyman 2015, 17.) Esimerkiksi rikosseuraamusalan ammattilaiselle tämä voi tarkoittaa siirtymää perinteisestä asiantuntijuuden näyttöön perustuvasta ja teoriatiedosta kohti mentorin ja valmentajan roolia. (Soronen 2019, 121). Mentorin sekä valmentajan roolit ja tarpeet nousivatkin esiin aineistossa.

Aineistosta nousi myös vahvasti esiin, että työparityöskentelyn onnistuessa syntyy kokemus, että molemmat oppivat toisiltaan. Soronen (2019, 123) kuvaa tätä aitona jaettuna asiantuntijuutena. Esimerkiksi vertaisohjaajan tieto voi vaikuttaa ammattilaisen tapaan tehdä työtään ja työrooliin kuuluvaan päätösten tekoon. Ammattilaiset voivat myös laajentaa osaamistaan ja ymmärrystään yh-

distämällä vertaisohjaajien tietoa omaan asiantuntijatietoonsa. Vertaisohjaajille työparityöskentely avaa mahdollisuuden ammattilaisten työn laajempaan ymmärtämiseen esimerkiksi ammattilaisten työtehtävistä vastuineen ja velvoitteineen. Tätä ymmärrystään vertaisohjaajat voivat käyttää myös työssään auttaessaan asiakkaita. Vertaisohjaajien ja ammattilaisten erilaiseen tietoon perustuvan jaetun asiantuntijuuden kehittyminen edellyttääkin ammattilaisten tiedon ja vertaisohjaajan tiedon erojen korostamisesta luopumista. (Soronen 2019, 123.)

Onkin hyvä muistaa, että monitoimijainen työtapa ja yhteistyön osaaminen ei tule automaattisena kylkiäisenä edes ammattitutkinnon ja kokemuksen myötä, vaan se edellyttää jatkuvaa harjoittelua ja oman toiminnan kriittistä tarkastelua (Mönkkönen & Kekoni 2020, 235). Työparityöskentelyssä tälle jatkuvalle oppimiselle ja reflektoinnille tulee antaa tilansa ja tukensa. Esihenkilön tulisikin osoittaa hyväksyntää, kehua, kannustaa, motivoida sekä antaa toimintaa eteenpäin vievää kriittistä palautetta (Hallamaa 2017,220). Omalla esimerkillä esihenkilö luo samalla organisaatioon kulttuuria, jossa työntekijät kunnioittavat toisiaan ja luottavat toisiinsa, kannustavat ja tukevat toisiaan sekä käyvät avointa vuoropuhelua keskenään (Stenvall & Virtanen 2012, 203). Aineistossa nousikin esiin turvallisen ja avoimen ilmapiirin merkitys työparityöskentelyn onnistumiselle.

Turvallinen ilmapiiri kuten myös henkilöstön osaaminen sekä hyvä ja motivoiva johtaminen lisäävät työhyvinvointia (Sosiaali- ja terveysministeriö 2022). Työhyvinvointia lisääviin osa-alueisiin kannattaa ja pitääkin satsata, koska henkilöstö on ehdottomasti merkittävin pääoma rikosseuraamusalan organisaatioissa (Kuisma 2015, 126-130). Aineistossa nousi esiin monia työhyvinvointiin liittyviä tekijöitä ja erityisesti vertaisohjaajien työhyvinvointia mahdollisesti vaarantavia tekijöitä. Näitä vertaisohjaajan työhyvinvointia kuormittavia tekijöitä olisi ehdottomasti arvioitava ja tutkittava enemmän. Rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentely vaatii muutoinkin jatkuvaa arviointia ja kehittämistä, koska malli ei ole yleisesti vakiintunut työtapa, eikä siitä juurikaan ole tutkimustietoa tarjolla. Kokemusasiantuntijuutta ja vertaistoimintaa koskevaa kirjallisuutta sekä tutkimustietoa on tarjolla muista konteksteista, kuten päihde- ja mielenterveysalalta. Toinen haaste liittyy siihen, että nämä tutkimukset perustuvat suurimmilta osin näiden ilmiöiden tutkimiseen vapaaehtoistoiminnan kontekstissa (esim. Laimio 2017; Pinomäki 2015) sekä niiden vaikutuksiin esimerkiksi asiakkaiden hyvinvointiin (esim. Hyppönen & Latikka 2022; Sjöberg & Bollström 2020) tai heidän palveluihinsa (esim. Jouppi ym. 2016). Olisikin ensisijaisen tärkeää, että työparityöskentelyä tutkittaisiin rikosseuraamusalan kontekstissa ja tutkimukseen liitettäisiin eettisten kysymysten tarkastelua kokonaisvaltaisesti ja moninäkökulmaisesti.

On tutkimustietoa tai ei, niin eettisten kysymysten systemaattinen käsittely työpaikalla tulisi aina mahdollistaa, koska eettisten periaatteiden noudattami-

sella on merkitystä paitsi työntekijöille itselleen myös koko organisaatiolle sekä sen asiakkaille (Järvinen 2004, 152). Eettisten arvojen tunteminen luo perustan eettiselle keskustelulle, joten on tärkeää, että organisaatio on määritellyt eettiset periaatteensa ja ne on tehty yhdessä henkilöstön kanssa (Koipijärvi & Kuvaja 2017, 65). Arvoista on keskusteltava myös sen vuoksi, että sama arvo, esimerkiksi tasa-arvo, voi tarkoittaa eri asioita eri osapuolille. (Kangasniemi 2021, 33.) Tämä vaade korostuu erityisesti rikostaustaisen vertaisohjaajan ja rikosseuraamusalan ammattilaisen työparityöskentelyssä, koska arvot ja eettiset periaatteet voivat tarkoittaa hyvin eri asioita näille erilaisista taustoista tuleville työntekijöille. Eettistä osaamista tuleekin edistää, koska se syventää työntekijöiden ja johtajien ammattitaitoa sekä luo perustaa asiakkaiden hyvälle ja eettiselle palvelulle (Kangasniemi 2021, 33; ETENE 2010, 22).

Eettisyys ei kuitenkaan toteudu vain siitä keskustelemalla ja tavoitteita kirjaamalla. On sitouduttava niiden toteuttamiseen. On oltava uskallusta ja henkistä voimaa ottaa vastuuta toimeenpanosta. Vastuu eettisen ajattelun ja toiminnan kehittymisestä kuuluu meille kaikille riippumatta asemastamme tai tehtävistämme. (ETENE 2011, 28.) Kriminaalihuollon tukisäätiö ottaakin tämän haasteen vastaan ja jatkaa eettistä keskustelua sekä kehittämistä työntekijöidensä kanssa jatkossakin. Eettinen keskustelu ja kehittäminen tulee toki ulottaa myös työyhteisön ulkopuolelle. Kriminaalihuollon tukisäätiössä eettiseen keskusteluun tulee ottaa mukaan niin asiakkaat kuin ylintä päätäntävaltaa käyttävä hallitus. Vastuu eettisen ajattelun ja toiminnan kehittymisestä on meidän kaikkien velvollisuus ja mahdollisuus.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ETENE 2011. Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta. Helsinki: ETENE Julkaisuja 32.

ETENE 2010, Mental health ethics – you and I have a moral responsibility. Helsinki: ETENE Publications 27.

Hallamaa, J. 2017. Yhdessä toimimisen etiikka. Tallinna: Gaudeamus.

Harsu, A. 2009. Mielenterveyspotilaiden omaisten tilanne ja vertaistuki – Huolen ja häpeän taakan jakaminen vertaisten kanssa. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto: Terveystieteen laitos.

Heikkinen, A. 2017. Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry.

Heiskanen, E. & Salo, J. 2007. Eettinen johtaminen. Tie kestävään menestykseen. Helsinki: Talentum.

Hietala, O. & Rissanen, P. 2015. Opas kokemusasiantuntijatoiminnasta. Kuntoutussäätiö & Mielenterveyden keskusliitto.

Hokkanen, L. 2014. Autetuksi tuleminen. Valtaistavan sosiaalisen asianajon edellyttämät toimijuudet. Väitöskirja. Lapin yliopisto: Acta Universitatis Lapponiensis 278.

Hyppönen, M. & Latikka, H. 2022. Asiakkaiden kokemuksia vertaisuudesta Kriminaalihuollon tukisäätiössä. Rikosseuraamusalan sosionomi AMK opinnäytetyö. Laurea ammattikorkeakoulu.

Jouppi, E., Sahamies, K. & Vilppolahti, T. 2016. Kokemusasiantuntijuuden hyödyntäminen julkisen sektorin palvelujen kehittämisessä. Tutkimusraportti. Tampereen yliopisto. Hallintotieteet.

Järvinen, R. 2004. Yhteiskuntavastuu ja etiikka. Käytännöllisiä sovelluksia vakuutusyhtiötasolla. Teoksessa Järvinen, R. (toim.) 2004. Yhteiskuntavastuu. Näkökulmia yritysten ja julkisyhteisöjen yhteiskunnalliseen vastuuseen. Tampere: Tampere University Press, 139-178.

Järvikoski, A., Martin, M., Kippola-Pääkkönen, A. & Härkäpää, K. 2017. Asiakkaan kehittämisosallisuus kuntoutuksessa. Teoksessa Pohjola, A., Kairala, M., Lyly, H. & Niskala, A. (toim.) Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Tampere: Vastapaino, 58–81.

Kangasniemi, M. (toim.) & Tehyn eettinen toimikunta, 2021. Etiikkaa arjessa. Pohdintoja sosiaali- ja terveydenhuollon etiikasta. Tehyn julkaisusarja F: 2/21.

Karsikas, V. 2014. Järjestöjen monenlaiset roolit vankien tukemisessa. Teoksessa Lindström, J. & Kumlander, K. (toim.). Auttamista, vaikuttamista, asiantuntemusta. Järjestöjen monet roolit kriminaalityössä. Humanistinen ammattikorkeakoulu, 15-34.

Kuisma, J. 2015. Mainetta ja tulosta. Yritysvastuun johtamisen lyhyt oppimäärä. Helsinki: ST-Akatemia Oy.

Koipijärvi, T. & Kuvaja, S. 2017. Yritysvastuu. Johtamisen uusi normaali. Helsinki: Kauppakamari.

Kriminaalihuollon tukisäätiö 2022. Kriminaalihuollon tukisäätiön historia. https://www.krits.fi/saatio/tutustu-saatioon/tausta/ [Viitattu 28.8.2022]

Kriminaalihuollon tukisäätiö 2021. Vertaisohjaajan työnkuva. Julkaisematon lähde.

Krogstrup, H. 2004, Asiakaslähtöinen arviointi – Bikva-malli. FinSoc Työpapereita 3/2004. Helsinki, Sosiaali- ja terveysalantutkimus- ja kehittämiskeskus.

Laimio, A. 2017. Koulutan vertaisryhmän ohjaajia. Kansalaisareenan julkaisuja 2/2017.

Lastensuojelun kokemusasiantuntijuuden eettiset ohjeet. Lastensuojelun Keskusliitto, Veturointi-toiminta/ Auta Lasta ry, Kasper – Kasvatus- ja perheneuvonta ry, Osallisuuden aika ry, SOS-kehittäjänuoret/SOS-Lapsikylä, Pesäpuu ry, Perhekuntoutuskeskus Lauste, Pelastakaa lapset ja Ensi- ja turvakotien liitto.

Mönkkönen, K. & Kekoni, T. 2020. Monitoimijaisuus työntekijän voimavarana ja haasteena. Teoksessa Hujala, A. & Taskinen, H. (toim.) 2020. Uudistuva sosiaali- ja terveysala. Tampere: Tampere University Press, 215-240.

Nyman, T. 2015. Toimijuuden vahvistaminen ja johtaminen järjestötyössä. Teoksessa Riikonen, S. & Nyman, T. Moninainen ja kehittyvä järjestötoiminta. Elinvoimaisuutta ja uudistavaa ajattelua toimintaympäristön muutoksessa. Humanistinen ammattikorkeakoulu julkaisuja 10, 11-21

Pinomäki, J. 2015. Vertaisohjaajan toiminnan tukeminen. Arkeen voimaa -ohjelma. Terveyden edistämisen YAMK opinnäytetyö. Turun ammattikorkeakoulu.

Reijonen, M. 2011, Yhteisellä asialla, asiakkaan kanssa – Asiakaslähtöisen arvioinnin Bikva-menetelmä ja sen käyttö. Tampereen yliopisto, Kasvatustieteen tiedekunta, ammatillinen lisensiaatintyö.

Rikosseuraamuslaitos 2022. Arvot ja strategia. https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/arvot.html# [Viitattu 28.8.2022]

Romavo, E. & Toikko, T. 2019. Päihde- ja mielenterveystyöhön kohdistetut negatiiviset asenteet ja assosiatiivinen stigma. Yhteiskuntapolitiikka 84 (2019):3, 281-291.

Sinkkonen, M. & Laulainen, S. 2018. Eettinen johtaminen sosiaalialalla – Koti asiakkaan aktiivista osallistumista. Teoksessa Lammintakanen, J. & Laulainen, S. (toim.) 2018. Kohti vaikuttavaa päätöksentekoa ja johtamista hyvinvointipalveluissa. Kuopio: Publications of the University of Eastern Finland. General series. No 24, 145-160.

Sinkkonen, M. & Laulainen, S. 2010. Sosiaalialan johtajien kohtaamat eettiset ristiriidat. Janus vol. 18 (3) 2010, 225-242.

Sjöberg, K. & Bollström, E. 2020. ”Kyllä ihminen voi muuttua” - Rikosseuraamuksen aikaisia kokemuksia Kriminaalihuollon tukisäätiön Vertaistuki Redikseen ja Raittilan vertaistoimintaan osallistumisesta. Sosionomi AMK opinnäytetyö. Diakonia ammattikorkeakoulu.

Sosiaali- ja terveysministeriö 2022. Työhyvinvointi. https://stm.fi/tyohyvinvointi [Viitattu 28.8.2022]

SOSTE 2022. Mitä sote-järjestöt tekevät. https://www.soste.fi/sote-jarjestot/mita-sote-jarjestot-tekevat/ [Viitattu 28.8.2022]

Soronen, K. 2019. Kokemusasiantuntijoiden ja mielenterveystyön ammattilaisten jaettu asiantuntijuus mielenterveystyössä. Teoksessa Orjasniemi, T., Romakkaniemi, M. & Tauro, T-M. (toim.) Tutkiva sosiaalityö. Muuttuvat rajat ja vastuut – glibaali ja lokaali sosiaalityössä. Talentia ry, 115-128.

Stenvall, J. & Virtanen, P. 2012. Sosiaali- ja terveyspalvelujen uudistaminen. Kehittämisen mallit, toimintatavat ja periaatteet. Helsinki: Tietosanoma.

Väestöliitto 2017. Maahanmuuttaneet kokemusasiantuntijoina: Eettiset toimintaohjeet järjestötoimijoille, 1-5.

III
TOIMINNAN EETTISYYS

Mari Ahteenmäki

TURVALLISUUDEN SUHDE ASTEITTAISEEN VAPAUTUMISEEN LAITOSSIJOITTELUN NÄKÖKULMASTA

Rikosseuraamuslaitoksen strategian mukaisesti vankien on tarkoitus edetä turvallisesti kohti avoimempaa täytäntöönpanoa. Vaikka Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa korostuu yhä enemmän asiakaslähtöisyys vankien yhteiskuntaan sopeuttamiseksi, sijoitustoiminnassa vastuu on myös vankien turvallisuuden ja laitosten häiriöttömän toiminnan takaamisesta. Vankien rangaistusajan suunnittelusta sekä sijoittamisesta ja siirtämisestä vastaa asiakasarviointiyksikkö. Sijoitusperusteita punnittaessa ristiriita vankiin liittyvien turvallisuustekijöiden, vankilan valvontatason ja strategisesti oikeanlaisen etenemisen välillä voi olla huomattava. Soveltuvien vankiloiden määrä, niiden toiminnallisuus sekä rakenteelliset mahdollisuudet säilyttää turvallisesti eri lähtökohdat omaavia vankeja vaikuttavat merkittävästi sijoitusvankilan valintaan. Vankien sijoittamisen ja siirtojen seurauksia on jossain määrin pystyttävä ennakoimaan. Kaikkien päätökseen vaikuttavien seikkojen huomioiminen tasapuolisesti on moniulotteista harkintaa, joka voi johtaa strategisten kuntoutus- ja turvallisuusnäkökulmien yhteentörmäykseen sekä riskinottoon. Sijoitusharkinta on vaihtoehtojen oikeellisuuden pohdintaa. Päätöksissä on pystyttävä osoittamaan, miksi vangin siirtäminen toiseen vankilaan tai siirtämättä jättäminen on perusteltua. Sijoitusharkinnassa törmätään väistämättä eettisesti vaikeisiin kysymyksiin erityisesti silloin, kun vangin turvallisuuteen liittyy ongelmallisuutta ja samalla kuntoutukselliset toimet olisivat tarkoituksenmukaisia.

Tarkastelen artikkelissani avoimempaan täytäntöönpanoon pyrkivää rangaistuksen suorittamista suhteessa sijoitusharkinnassa huomioitaviin turvallisuustekijöihin. Turvallisuustekijöillä tarkoitan tässä yhteydessä vankiloiden valvontatasojen vaikutusta vankien sijoittamiseen sekä vankipopulaatiossa ilmentyviä turvallisuustekijöitä, kuten järjestäytyneitä rikollisryhmiä ja moniongelmallisuutta. Keskityn ainoastaan laitossijoitteluun eli valvottu koevapaus ja ulkopuolinen sijoitus jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Lähestyn vankisijoittelua teoreettisista ja lainsäädännöllisistä lähtökohdista tuoden esille myös käytännön näkemystä sekä kuntoutuksesta että turvallisuudesta käsin.

Vankisijoittelussa oikeudenmukaisuuden toteutumisen vaaliminen haastaa pohtimaan perusteluissa vangin tarpeita, mutta myös riskejä. Toisaalta sijoitteluharkinnassa nämä riskit ja tarpeet tulisi puntaroida yhdessä vankiloiden valvontatasojen, rakenteiden, kuntoutumismahdollisuuksien sekä toisten vankien

ja henkilökunnan turvallisuuden kannalta. Miten sijoitusharkinnassa voidaan päätyä oikeudenmukaiseen, oikeanlaiseen ja turvalliseen ratkaisuun erityisesti niiden vankien osalta, joiden turvallisuusriskit määritellään korkeiksi? Eettinen näkökulma artikkelissani painottuu normatiivisuuteen, joka ohjaa moraalisten arvojen mukaiseen sijoitusharkintaan ja vangin hyveellisyyden kehittymiseen vankilaolosuhteissa. Tämä voi vaikuttaa sijoitusharkintaan. Miten vangin hyveellisyys voi kehittyä paikassa, jonne vanki on rikosoikeudellisesti ja moraalisesti tuomittavan rikoksen johdosta päätynyt ja jossa organisaation ja vankiyhteisön normit ohjaavat edelleen yksittäisen vangin käyttäytymistä?

VANKEUSRANGAISTUKSEN TARKOITUS

Michel Foucault'n (2005) mukaan rangaistusjärjestelmällä on ollut olemassa erilaisia malleja siitä lähtien, kun vankeus rangaistuksena on ollut käytössä. Esimerkiksi 1500-luvulla Amsterdamissa *Rasphuis*-rangaistusjärjestelmän toimintaperiaatteita olivat vankilan johdon tietyissä rajoissa määrittämä rangaistusajan kesto vangin käytöksen mukaan, pakollinen työ sekä tiukka päiväjärjestys, jatkuva valvonta, varoituspuheet sekä hyvään houkuttelevat ja pahasta vieroittavat hengelliset lukutuokiot. Rangaistusjärjestelmät painottivat usein pakkotyötä tai eristämistä. Eristämistä painottavissa malleissa ajateltiin, että vankien yhteiselämä antoi huonoja esikuvia ja pakenemismahdollisuuksia, mutta se mahdollisti myös kiristyksen ja rikostoveruuden tulevaisuudessa. Eristäminen erotti vangin huonosta vaikutuspiiristä antaen samalla mahdollisuuden niin sanotusti mennä itseensä ja löytää omantunnon ääni. Vangin moraalisen kehityspolun edistyminen hyödytti myös yhteiskuntaa. Vankien sijoittamista alettiinkin toteuttaa siten, että toisiin rangaistuslaitoksiin sijoitettiin eristettyjä, vaarallisiksi luokiteltuja, vankeja, kun taas toisaalle sijoitettiin vankeja, jotka tekivät työtä yhdessä. Vankilan tarkoituksena oli aikaansaada rangaistus ja parannus, mikä toteutui prosessinomaisesti vangin ja vartijoiden välillä. Rikosta ei pyritty pyyhkimään pois, vaan estettiin rikosten uusiminen parantamistekniikoita käyttäen. (Ks. emt., 167–173, 176.) Historiallisesta näkökulmasta rangaistuksen vaikutusta vangin moraalin kehittymiseen pyrittiin tehostamaan fyysisillä kurin ja järjestyksen keinoilla. Henkinen kurinalaisuus sidottiin sekin fyysisen kurin ilmentymismuotoihin. Vankeusrangaistuksen tarkoituksena oli siis vankien ohjaaminen halutunlaiseen oikeaan ja vältettävään väärään kontrolloimalla ja osoittamalla toimenpiteitä.

Vankilatoimintaa voidaan lähestyä miltei 200 vuotta vanhoista yleisistä perusohjeista käsin, joita on tunnistettavissa tänäkin päivänä Rikosseuraamuslaitoksen strategiassa. Kuten edellä mainittiin, vapausrangaistuksen ensisijaisena periaatteena oli *parannus eli yksilön käyttäytymisen muuttaminen*. Parannuksen

myötä yksilöstä tuli yhteiskuntakelpoinen, ja uudelleen sijoittuminen yhteiskuntaan onnistui. Toisena periaatteena pidettiin *vankien luokittelua* rikosten törkeyden mukaan, mutta huomioon otettiin myös vangin ikä, taipumukset, soveltuvat parannuskeinot sekä muutoksen vaiheet. Kolmantena periaatteena oli *rangaistusten muuntelu*, joka mahdollisti yksilöllisten ominaisuuksien, saavutettujen tulosten, edistymisen ja taantumisen mukaisen toimeenpanon muuntamisen asteittain eteneväksi eli progressiiviseksi menetelmäksi. Vangin hoito suhteutettiin hänen asenteidensa ja parannuksensa asteeseen, joten vangin riittävästi taattu moraalinen parantuminen johti siis vangin vapauttamiseen. Neljäntenä periaatteena *työn katsottiin olevan velvollisuus ja oikeus*. Työtä ei tulkittu lisärangaistukseksi, vaan rangaistusta lieventäväksi tekijäksi. Työn tuli mahdollistaa myös ammatin oppiminen tai sen harjoittaminen sekä palkan ansaitseminen. Viidenneksi vankilan nähtiin omaavan *yhteiskunnallinen kasvatusvelvoite*. Kuudenneksi vankeudelle asetettiin *teknisen valvonnan* periaate, joka tarkoitti sitä, että vankilajärjestystä valvoi ainakin osittain erikoistunut henkilökunta. Erikoistunut henkilökunta vastasi myös vankien kehittymisestä myönteiseen suuntaan. Viimeisenä periaatteena pidettiin *sivuinstituutioita*, joiden tarkoituksena oli vankeusajan jälkeen toimia vangeille suunnattuna apuna ja tukena yhteiskuntaan sopeutumiseksi. (Foucault, 2005, 367–369.) Perusohjeiden myötä vankeusrangaistuksessa alettiin huomioida vangin yksilöllisiä tekijöitä, mikä kertoo oikeudenmukaisuuskäsityksen laajenemisesta aiempaa enemmän yksilön tarpeita arvioivaksi. Arvojen muutokset vaikuttavat myös toimintatapojen kehittymiseen.

Tänä päivänä Rikosseuraamuslaitoksen arvot, visio ja strategia tähtäävät siihen, että sitoudutaan suomalaisen yhteiskunnan tärkeisiin arvoihin, johdetaan vankeja rikoksettomaan elämään avoimemmalla täytäntöönpanolla ja toimitaan tuloksellisesti sekä vaikuttavasti. Yhteiskunnan kannalta merkityksellisintä on huolehtia turvallisuudesta siten, että seuraamusjärjestelmä on laillinen ja turvallinen. Uusintarikollisuuden vähentämiseen myötävaikutetaan kuntoutuksellisin keinoin, ja rikollisuutta ylläpitävä syrjäytymiskehitys pyritään katkaisemaan. Yhtenä keskeisenä tavoitteena on joustavien ja turvallisten rakenteiden ja seuraamusprosessien luominen, jotta siirtyminen kohti avoimempaa ja vaikuttavampaa täytäntöönpanoa olisi mahdollista. Vuodesta 2021 lähtien yhtenä yhteiskunnallisena vaikuttavuustavoitteena on ollut järjestäytyneen rikollisuuden ja väkivaltaisen radikalisoitumisen ehkäiseminen sekä vapautumisvaiheeseen liittyvien riskien vähentäminen suunnitelmallisella vapauttamisella ja turvallisella siirtymisellä kohti avoimempaa täytäntöönpanoa. Rikosseuraamuslaitoksen tavoitteiden taustalla vaikuttavat turvallisuuden arvo sekä arvo uskosta ihmiseen mahdollisuuksiin muuttua ja kasvaa. (Rikosseuraamuslaitos, 2020.)

Käytännön toiminnassa strategian mukaisia tavoitteita ja arvoja pyritään noudattamaan jokaisen vangin kohdalla tasavertaisesti, mutta yksilöllisesti harkiten. Arvojen mukaisen toiminnan taustalla on myös hyveellinen toiminta. Kylliäisen (2012) mukaan arvot useimmiten ohjaavat toimintaa, mutta hyveet ovat se päämäärä, joihin arvojen pohjalta pyrimme. Esimerkiksi pyrkimys oikeudenmukaisuuden toteuttamiseen on arvo, mutta vasta oikeudenmukaisuuden toteuttaminen käytännössä on hyve. On muistettava, että arvot ovat ihanteita, mutta ne eivät välttämättä ohjaa kaikissa tilanteissa valintoja. Hyveet puolestaan eivät ole olemassa, jos ne eivät käytännössä toteudu. Esimerkiksi oikeudenmukaisuuden toteutuminen kaikissa ratkaisuissa ei ole itsestään selvää. (Emt., 39–42.) Rikosseuraamuslaitoksen vision mukaisesti siirtyminen turvallisesti kohti avoimempaa täytäntöönpanoa on moniulotteinen harkintatehtävä, jossa pyritään oikeudenmukaisuuteen. Vaakakupissa painavat vangin kuntoutuksellinen näkökulma, mutta myös vangin itsensä ja toisten vankien turvallisuuteen vaikuttavat seikat. Kuntoutumis-, koulutus- ja työmahdollisuudet ovat riippuvaisia vankiloiden tarjoamista palveluista, jotka vaihtelevat vankilasta toiseen. Avovankiloissa vangin toimintamahdollisuudet ovat suurelta osin suljettuja vankiloita paremmat, koska palveluiden saatavuuden ja laitosjärjestyksen sallivuuden näkökulmasta yhteistyöverkostot ovat laajemmat. Nykyteeman mukaisesti vankiloiden mahdollisuudet torjua rikollisuutta ja kiinnittää vankeja yhteiskuntaan on suurelta osin nivottu vangeille suunnattuun tarveperusteiseen toimintaan ja kuntoutukseen, mutta miten kuntouttaminen vaikuttaa vangin moraalin kehittymiseen?

VAIKUTTAAKO VANKILA VANGIN HYVEELLISYYTEEN?

Vankilan tehoa vähentää rikollisuutta ei ole aina pidetty kovin vaikuttavana. Vaikka vankiloiden määrää lisätään, niitä laajennetaan tai muutetaan, pysyvät rikosten ja rikollisten määrä kuitenkin samana, ellei jopa lisääntyvänä (Foucault, 2005, 362). Rangaistuksen tuomitsemisessa on alkujaan luotettu sen *yleistävään eli pelotevaikutukseen*. Pelotteen lisäksi rangaistuksen voidaan katsoa tuottavan moraalista puntarointia tiettyjen tekojen hyväksyttävyydestä tai vääryydestä. Vankilan tehtävä rikoksentekijöiden eristäjänä (*inkapasitaatio*) ei ole aina estänyt tai edes vähentänyt rikoksentekijöitä jatkamasta rikollista toimintaa. *Retributiivisessa rangaistusteoriassa* vankeusrangaistuksen tehtäväksi on katsottu vääryyden oikeudenmukainen sovittaminen. Rangaistuksen vastaavuuden ohella myös paheksutut teot tulevat näin ollen moraalisesti tuomittua, jolloin oikeudenmukaisuus palautuu. Kuten aikaisemmassa kappaleessa viitataan, vankeusrangaistuksen aikaisella kuntoutuksella pyritään vähentämään vangin taipumusta syyllistyä uusiin rikoksiin. Usein kuitenkin unohdetaan, että kun-

toutus käsitteenä sisältää kaikki ne toimet, joilla vankeuden aikana vaikutetaan vankiin siten, että vangin taipumus syyllistyä uusiin rikoksiin vähenee. (Laine, 2002, 123–124.)

Moraalinen rikollisen teon hyvittäminen tapahtuu suhteuttamalla teon vakavuus aikaan eli tuomion pituuteen. Toisaalta vankeusaikana tarkoituksena voidaan sanoa olevan vankien ohjaaminen moraalisesti oikeanlaiseen toimintaan ja ajatteluun. Mielenkiintoisen tästä tekee se, että ihmisen vapaa tahto ja ajattelu eivät välttämättä ojennu yleisesti hyväksyttäviin toiminta- ja ajattelumalleihin. Toisaalta toiminta- ja ajattelumallit muuttuvat usein. Ehkä valintojen tekeminen eli vapaan tahdon käyttäminen vaatii perusteltuja, motivoivia sekä ajallisesti osuvia tapahtumia ja toimia, jotka voivat johtaa vangin ajattelemaan elämäänsä toisin. Toiminta- ja ajattelumallien muuttumista kannattelevat myös lukemattomat muut sisäiset ja ulkoiset tekijät, esimerkiksi vangin selviytymiskeinot, ulkopuolinen tuki, elämänkokemukset ja riippuvuuksien hallinta.

Pyrkimyksissä vaikuttaa vangin moraaliin korostuu tavoite hyveellisyydestä. Sokrates katsoi, että hyveellisyys on kaikkialla samanlaista. Perinteiset hyveet luokiteltiin urheudeksi, kohtuudeksi, hurskaudeksi, viisaudeksi ja oikeudenmukaisuudeksi. Hume puolestaan erotteli moraaliteoriassaan luonnolliset ja keinotekoiset hyveet. *Luonnollisilla hyveillä* hän tarkoitti välittömästi henkilön oman tai hänen läheisensä onnellisuutta tavoittelevia luonteenpiirteitä ja tottumuksia. Näitä hyveitä olivat, esimerkiksi rohkeus, kunnianhimo, inhimillisyys, pyyteettömyys, ahkeruus, kärsivällisyys, viisaus, kohtuullisuus, uskollisuus ja hyväntuulisuus. Puolestaan *keinotekoisten hyveiden*, oikeudenmukaisuuden, omaisuuden kunnioittamisen, sopimusten ja lupausten pitämisen sekä virkavallan tottelemisen Hume katsoi tavoittelevan kaikkien ihmisten hyvinvointia. (Ks. Häyry, 2002, 30–31, 112–113.) Laajemman ajatusmallin mukaisesti jo antiikin aikana hyveenä on pidetty käytännön taitoa, joka on hyödyttänyt henkilöä jollakin tavoin, kuten vaikkapa kykyä juosta nopeasti. Hyve kuitenkin vaatii laajoja teoreettisia ja käytännöllisiä taitoja, mutta myös luovuutta ja soveltamiskykyä. Vangin kuntoutumisessa merkityksellistä on siis vangin hyveellisyyden lisääntyminen, jota voidaan arvioida kattavuuden, pysyvyyden ja ykseyden teesien kautta. *Kattavuusteesin* mukaan hyveellinen vanki ilmentää tiettyä hyvettä koko ajan, riippumatta siitä, mitä hän tekee ja missä tilanteessa tai ympäristössä hän on. *Pysyvyysteesi* edellyttää, että hyve on syvään juurtunut ominaisuus, jota ei yhtäkkisesti voi menettää. Muutos on kuitenkin mahdollinen, mutta se tapahtuu hitaasti. *Ykseysteesi* puolestaan katsoo, että hyveet ovat lujasti sidoksissa toisiinsa. Hyveet ilmentävät viisauden perusasennetta yhdessä tai ne voidaan erotella toisistaan, mutta ne edellyttävät toinen toisiaan toimiakseen kokonaisvaltaisesti hyveellisesti. (Vainio, 2017, 18, 22.) Hyveellisyyden näkökulma on erityisen kiinnostava, etenkin kun laitossijoittelussa arvioidaan vangin kuntoutumisen edistymistä ja uusintarikollisuutta. Vangin

hyveellisyyden lisääntyminen vankeusaikaisen kuntoutumisen myötä olisi merkittävä sijoitusharkintaa edistävä seikka. Mikäli vangin hyveellisyys lisääntyy, vankilajärjestelmän holhoavuus vähenee. Toisaalta vaikka vangin hyveellisyys olisi kuntoutumisen myötä lisääntynyt, ei muutoksen kattavuudesta ja pysyvyydestä voida erityisellä tavalla varmistua eikä vankeusaikana välttämättä lainkaan. Voisiko hyveellisyyden lisääntymisen todeta paremmin tarkastelemalla vankien uusintarikollisuutta?

Esimerkiksi Tyni (2015) on tarkastellut väitöskirjassaan vankeinhoidon vaikuttavuutta vankeusvankien uusintarikollisuuteen ja uusimisriskiin laitoksen toiminnan ja vangeille suunnattujen ohjelmien vaikutusten kautta. Vankeinhoidollisilla interventioilla pyritään vastaamaan vangin *kriminogeenisiin tarpeisiin*, jotka ovat muuttuvia riskitekijöitä ja yhteydessä rikolliseen käyttäytymiseen. Tynin esille tuomat aikaisemmat tutkimustulokset viittaavat siihen, että ohjelmatoiminnan vaikuttavuus on osin sidonnaista rikoslajiin, mutta myös rangaistuslajiin. Esimerkiksi väkivaltarikoksiin syyllistyneet pitkäkestoisen kuntoutusohjelman suorittaneet syyllistyivät uusiin rikoksiin jopa useammin kuin ne, jotka eivät olleet osallistuneet samaan kuntoutusohjelmaan. Myös rattijuopumuksiin syyllistyneiden osalta on viitteitä siitä, että vankilassa suoritetulla tuomiolla itsessään voi olla vaikutusta rikollisuuden lisääntymiseen kuin jos tuomio on suoritettu yhdyskuntapalveluna. Seksuaalirikoksiin syyllistyneiden ajatteluun ja motivaatioon on todettu *Cognitive Skills* -ohjelman vaikuttaneen myönteisesti, mutta vankien uusintarikollisuutta ohjelma ei erityisemmin ole vähentänyt. (Ks. emt., 49–50, 63.) Kuntoutusohjelmien vaikuttavuutta moraaliseen ajatteluun voitaisiin pitää osin epäonnistuneena, mikäli henkilö syyllistyy uusiin rikoksiin. Launis (2018) on tiivistänyt Aristoteleen näkemyksen mukaisesti hyveellisen henkilön sellaiseksi, joka ei nolaa eikä nöyryytä muita. Hyveellinen henkilö ei myöskään pyri muilla tavoin vahingoittamaan tai kyseenalaistamaan toisten ihmisten ihmisarvoa ja arvokkuutta. Hyveellinen ihminen tekee oikeita tekoja, oikealla tavalla ja oikeista syistä. Mikäli henkilö kehittyy moraalisesti, on hänelle hyvän tekeminen ja oikein toimiminen itsessään palkitsevaa. (Emt., 137.) Tällöin voitaisiin olettaa, että jos hyveellisyys lisääntyisi vankeusaikana tehden vangista hyveellisen ihmisen, ei vanki vapauduttuaan syyllistyisi uusiin rikoksiin. Mikäli vanki syyllistyy uusiin rikoksiin, ei hänen hyveellisyytensä ole ollut pysyvää. Kuten edellä todettiin, pysyvyysteesin mukaisesti hyve on syvään juurtunut ominaisuus, jota ei yhtäkkisesti voi menettää (Vainio, 2017, 22). Toisaalta vapautuneen vangin syyllistyminen uusiin rikoksiin ei välttämättä kerro hyveellisyyden totaalisesta puuttumisesta. Tietoisuus väärin tekemisestä on mahdollisesti kasvanut, mutta keinoja toimia toisin voi olla vähäisesti tai keinojen käyttämisestä ei ole vielä muodostunut pysyvää toimintamallia.

VANKILAN NORMATIIVISUUS

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta vankeutta voidaan lähestyä rangaistuksena normien rikkomisesta, jossa vankila toimii rikoksentekijän eristämispaikkana. Normien vastainen toiminta ei ole yleisen moraalikäsityksen mukaista. Myös vankeusaikana vangin odotetaan käyttäytyvän vankilan normien mukaisesti, ja Rikosseuraamuslaitoksen oletetaan toimivan oikeudellisten normien ohjaamana. Rangaistusjärjestelmän toiminta perustunee siis yhteiskunnallisesti luotuihin normeihin, jotka noudattavat yleistä moraalikäsitystä. Myös vankilan sisäiset normit ohjaavat vangin käyttäytymistä, mutta ovatko ne eettisesti perusteltuja?

Vankeuslain (767/2005) 15 luvun 1 §:ssä määritetään vankilan järjestyssäännöstä. Järjestyssääntö sisältää vankilan määräykset ja ohjeet muun muassa rakenteista, tilan käytöstä, teknologiasta, toiminnasta ja omaisuuden hallussapidosta (Saari, 2021a, 151). Edellä mainittu lainkohta antaa tarkempia määräyksiä vankilassa olemisen velvollisuuksista ja oikeuksista, kuten vankilan alueella liikkumisesta, tapaamisista ja vankilan järjestyksen ylläpitämisestä. Luvun 2 §:ssä säädetään, että vangin on noudatettava vankilan järjestyssääntöä sekä vankilan henkilökunnan antamia kehotuksia ja käskyjä. Vangin on käyttäydyttävä muutoinkin asiallisesti vankilan henkilökuntaa ja muita vankeja kohtaan. Järjestysrikkomuksiksi tulkitaan vankeuslain 15 luvun 3 §:n mukaisesti, esimerkiksi vankila-aikainen rikollinen käyttäytyminen, luvaton poistuminen avolaitoksesta tai vankilan järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseksi annetun kehotuksen tai käskyn noudattamatta jättäminen. Järjestysrikkomuksista voidaan määrätä kurinpitorangaistus, poikkeuksena vankilan johtajan toimesta poliisille tutkittavaksi ilmoitettu rikosepäily. Vankeusaikainen käyttäytyminen on siis sidottu eettiseen normistoon, joka sisältää paljon kieltoja, mutta myös käskyjä. Kielloilla tarkoitetaan sitä, mitä ei pidä tehdä ja käskyillä tarkoitetaan sitä, mitä pitää tehdä (Räikkä 2006, 89). Järjestysrikkomukset vaikuttavat siis pohjautuvan kieltoihin, joita on rikottu sekä käskyihin, joita ei ole noudatettu. Moraalisesti raskauttavampaa on rikkoa kieltoja aktiivisella tekemisellä kuin jättämällä tekemättä käskyn mukaisesti jotakin (emt., 92).

Vankilan sisäisiä normeja voidaan lähestyä normatiivisesta etiikasta käsin. Launis (2018) tiivistää normatiivisen etiikan filosofisen etiikan osa-alueeksi, joka tutkii eettisiä sääntöjä ja periaatteita eli normeja. Normatiivinen etiikka rakentuu *moraaliteorioista*, jotka ilmaisevat, luovat ja oikeuttavat tiettyjä moraalisia sääntöjä ja arvoja. Moraaliteorioiden tehtävänä on systematisoida moraalikäsityksiä ja -uskomuksia sekä perustella moraalisia valintoja ja päätöksiä. Moraaliteoriat ovat yleisluonteisia moraalisen toiminnan ja hyvän elämän ohjeita. (Emt., 136.) Aikaisemmin tarkasteltu Aristoteelinen *hyve-etiikka* kuuluu normatiiviseen etiikkaan. Launiksen (2018) mukaan hyve-etiikka katsoo, että

moraalinen toiminta vaatii itsensä ja muiden ihmisten luonteen- ja persoonallisuuspiirteiden sekä asenteiden kehittämistä moraalisten ihanteiden mukaiseksi. Esimerkiksi tavoiteltu itsehillinnän hyve korostuu vangin käyttäytymisvaatimuksissa ja oikeudenmukaisuus Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa. *Utilitarismin* eli *hyötyetiikan* näkökulmasta normien mukainen käyttäytyminen vaikuttaa palvelevan enemmän vankia kuin organisaatiota, varsinkin jos korostetaan yksilön onnellisuuden tavoittelua. Toisaalta yksilön onnellisuuden tavoittelu koskee vangin itsensä lisäksi myös muita vankeja, koska normeilla suojellaan kaikkien onnellisuutta, hyvinvointia ja vaikkapa kivun ja tuskan puuttumista. Vankilan normeissa on yhä enemmän huomioitava ihmisarvon kunnioittaminen, jota korostavat sekä *oikeusperusteinen etiikka* että *velvollisuusetikka*. Ihmisoikeuksien, ihmisarvon ja autonomian kunnioittaminen ovat moraalisen toiminnan lähtökohta. (Ks. emt., 136–141.) Ihmisarvon kunnioittaminen näkyy myös Rikosseuraamuslaitoksen strategiassa. Vankilaolosuhteissa etenkin ihmisen autonomian toteutuminen on väistämättä vähäisempää kuin normaalielämässä. Rakenteet ja normit määrittävät vangin olemista. Ihmisoikeuksien toteutumista valvotaan esimerkiksi laillisuusvalvojien, kuten tuomioistuinten, sekä erilaisten kansalaisjärjestöjen ja valvontaelimien, kuten Amnesty Internationalin ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen toimesta. Launiksen (2018) mukaan eettiset käsitykset, periaatteet ja säännöt voivat käytännössä olla kuitenkin ristiriitaisia. Ristiriitojen poistaminen on vaikeaa, koska keskenään sopusoinnussa olevien periaatteiden ja sääntöjen johtaminen yhdestä oikeasta teoriasta on mahdotonta. Eri teorioiden soveltamismahdollisuudet ovat moninaisia, joten *periaate-etiikka* lähestyykin eettisiä ratkaisuja moniarvoisuudesta. (Emt., 141.)

LAIN VELVOITTAVUUS LAITOSSIJOITTELUSSA

Lain velvoittavuutta ei laitossijoittelussa eikä -siirroissa voi ohittaa. Koska rangaistusajan suunnitelma voi vaikuttaa vangin sijoitteluun merkittävästikin, on syytä lyhyesti käydä läpi myös rangaistusajan suunnitelmaa määrittävä lainkohta. Vankeuslain 4 luvun 6 §:n 1 momentin mukaan vangille laadittava rangaistusajan suunnitelma ohjaa vangin toimintaa ja elämänhallintaa edistäviä tukitoimenpiteitä, mutta sen tulee myös ohjata muun muassa vangin sijoittamista. Rangaistusajan suunnitelman sisällössä ja laajuudessa tulee ottaa 6 §:n 2 momentin mukaisesti huomioon vangin rikoksen laatu ja rangaistuksen pituus, vangin työ- ja toimintakyky, rikosten uusimiseen vaikuttavat seikat sekä vangin henkilöstä ja aiemmasta rikollisuudesta ja olosuhteista saadut tiedot. Kuten voimme huomata, rangaistusajan suunnitelman mukaisessa sijoitusharkinnassa joudutaan punnitsemaan toisistaan jopa vastakkaisiksikin miellettyjä osa-aluei-

ta. Perusteiden vastakkaisuuteen on ottanut kantaa myös Eduskunnan apulaisoikeusasiamies (EOAK/4936/2021) todeten, että:

> *Rikosseuraamuslaitoksella on laaja harkintavalta sijoituslaitoksesta päätettäessä. Päätöksiä tehtäessä punnitaan useita erilaisia seikkoja. Päätöstä ei yleensä tee lainvastaiseksi se, että on olemassa sen lopputulokselle vastakkaisia, painaviakin perusteita. Rangaistuksen täytäntöönpanossa on tavallista, että päätökselle voidaan esittää useita toisilleen vastakkaisia perusteita, esimerkiksi vankeusaikaisen turvallisuuden huomioiminen ja vapauteen valmentaminen. Kuten todettua, tällöin päätöksentekijän harkintavaltaan kuuluu tehdä punninta näiden seikkojen välillä.*
>
> *Vankeuslain 4 luvun 8 §:n yleisperiaatteet ohjaavat vangin sijoittamista vankilaan. Yleisperiaatteiden mukaisesti sijoittamisessa on huomioitava rangaistusajan suunnitelman mukaisesti muun muassa vangin kotipaikka, yhteyksien säilyminen lähiomaisiin tai muihin läheisiin, ikä, sukupuoli, terveydentila, rangaistuskertaisuus, vangin aikaisempi rikollisuus ja vangin oma toivomus sekä mahdollisuudet sijoittua rangaistusajan suunnitelman edellyttämään toimintaan.*

Vangin siirtämisestä puhutaan, kun vanki siirretään laitoksesta toiseen. Vankeuslain 6 luvun 1 §:ssä säädetään suljetusta vankilasta avolaitokseen siirtämisestä, jonka edellytyksenä ovat, että 1) siirtäminen edistää vangin rangaistusajan suunnitelmaa, 2) vangin katsotaan soveltuvan avolaitoksessa järjestettävään toimintaan tai muuhun avolaitoksen hyväksymään toimintaan, 3) vangin osalta voidaan pitää todennäköisenä, että vanki noudattaa avolaitoksen järjestystä, ei syyllisty rikokseen eikä poistu avolaitoksesta luvatta ja, että 4) vanki sitoutuu olemaan käyttämättä päihdyttäviä aineita ja dopingaineita sekä sitoutuu päihteettömyyden valvontaan.

Vankeuslain 6 luvun 2 §:ssä säädetään vangin siirtämisestä avolaitoksesta suljettuun vankilaan. Turvallisuuden näkökulmasta vankeuslain 6 luvun 2 §:n 1 momentin kohdat 1, 4 ja 5 kertovat vangin rikollisen käyttäytymisen jatkumisesta sekä laitosturvallisuuden vaarantumisesta. Kohdan 1 mukaan vanki voidaan siirtää avolaitoksesta suljettuun vankilaan, jos vanki syyllistyy tai hänen epäillään syyllistyneen rikokseen, jota ei saa käsitellä kurinpitomenettelyssä tai vankeuslain 15 luvun 3 §:ssä tarkoitettuun järjestysrikkomukseen. Vankeuslain 6 luvun 2 §:n 1 momentin 1 kohdan mukaisten siirtojen tarkasteleminen saattaa johtaa ajatukseen kaksoisrangaistuksesta, koska vankia on jo rangaistu kurinpitorikkomuksestaan. Rikosseuraamuslaitos on kurinpitorangaistuksen määräämistä koskevassa ohjeistuksessaan (3/004/2014) huomioinut kuitenkin kaksoisrangaistavuuden eli *ne bis in idem* -kiellon, joka estää syyttämästä ja ran-

gaistukseen tuomitsemista kahteen kertaan samassa asiassa. Vaikka hallinnollista seuraamusta voidaan tietyin edellytyksin pitää rangaistukseen rinnastettavana seuraamuksena, ei kurinpitoseuraamusten lisäksi rikkomuksista aiheutuvia seuraamuksia ole pidettävä rangaistuksena. Kurinpitoseuraamuksia määrätessä on kuitenkin huomioitava muut seuraamukset, esimerkiksi siirtäminen avolaitoksesta suljettuun vankilaan tai suljetummalle osastolle siirtäminen. Kurinpitoprosessissa siis huomioidaan vangin mahdollinen laitossiirto. Hirvelä ja Heikkilä (2017) toteavat, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7. pöytäkirjan 4 artiklan mukainen kaksoisrangaistavuus ei kuitenkaan koske tilanteita, joissa eri prosessien myötä langetetaan samasta tuomiosta useampia rangaistuksia. Prosesseilla tulee kuitenkin olla riittävä aineellinen ja ajallinen yhteys. *Aineellisilla yhteyksillä* tarkoitetaan prosessien täydentävyyttä suhteessa toisiinsa sekä seurauksen ennalta-arvattavuutta. Lisäksi saman todistusaineiston keräämistä ja arvioimista tulee välttää sekä myöhemmin langetetussa sanktiossa huomioida ensimmäisessä prosessissa langetettu sanktio. *Ajallisella yhteydellä* tarkoitetaan sitä, että kahden prosessin välisen yhteyden on oltava ajallisesti riittävän läheinen. Ajallisella yhteydellä suojellaan yksilöä epävarmuudelta, asian viipymiseltä sekä prosessin pitkittymiseltä. (Emt., 1327.)

Vankeuslain 6 luvun 2 §:n 4 kohta ohjaa siirtämään vangin suljettuun vankilaan, mikäli vanki vangitaan muun rikoksen johdosta tai hänen todetaan ennen avolaitokseen tuloaan syyllistyneen rikokseen. Erityisenä turvallisuusperusteena avolaitoksesta suljettuun vankilaan siirtämisessä voidaan pitää vankeuslain 6 luvun 2 §:n 1 momentin 5 kohdan perustetta vangin siirtämisestä suljettuun vankilaan, jos siirtäminen on perusteltua vangin tai muun henkilön turvallisuuden takaamiseksi tai rikollisen toiminnan estämiseksi. Tämän kohdan käyttäminen päätösperusteena on ajoittain ongelmallinen, koska käytettävissä olevat turvallisuustiedot eivät aina ole asianosaisjulkisia. Päätöksissä, ja ajoittain myös rangaistusajan suunnitelmissa, joudutaankin viittaamaan asianosaiselta salassa pidettäviin tietoihin. Nämä tiedot sisältyvät lain viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999) 24 §:n 5 kohdan mukaisiin vankeinhoitoviranomaisten taktisia ja teknisiä menetelmiä ja suunnitelmia koskeviin asiakirjoihin, joista tiedon antaminen vaarantaisi, esimerkiksi rikosten ehkäisemistä tai rangaistuslaitoksen järjestyksen ylläpitämistä. Siirtopäätösten perusteluiden tueksi laaditaan erillinen asiakirja, jossa esitettävien tietojen on oltava Rikosseuraamuslaitoksen turvallisuustietorekisteriin perustuvia. Vangilla on päätöksen jälkeen oikeus pyytää salassa pidettäviä päätösperusteita itselleen, johon päätöksentekijä yleisesti ottaen laatii perustellun kielteisen päätöksen. Salassa pidettävien päätösperusteiden luovuttamisesta kieltäytymisestä on vangilla oikeus valittaa hallinto-oikeuteen. Hallinto-oikeus päättää, luovutetaanko salassa pidettävät tiedot vangille vai ei. Siirtämisestä avolaitoksesta suljettuun vankilaan on normaali muutoksenhakuprosessinsa.

Oma ristiriitaisuutensa on myös vankeuslain 6 luvun 2 §:n 1 momentin 7 kohdan perusteella tehdyissä siirroissa. Kohta koskee vangin omaa pyyntöä siirtyä avolaitoksesta suljettuun vankilaan. Käytännössä tämän kaltaisia pyyntöjä tulee vähän, mutta näissä tapauksissa on usein kyse vangin painostamisesta tai muusta kiusaamisesta taikka vangin omasta kokemuksesta, ettei sovellu avolaitokseen. Kiusaaminen voi pitää sisällään esimerkiksi lievää väkivallan käyttöä tai sillä uhkaamista, pakottamista ja perättömien juorujen levittämistä. Painostaminen ja kiusaaminen johtavat usein pelkäämiseen, koska kiusatun vangin koetaan rikkoneen vankiyhteisön käsityksiä oikeudenmukaisuudesta tai hän ei ole toiminut itseään vaikutusvaltaisempien vankien näkemysten mukaisesti (Ruckenstein & Teppo 2005, 26–27). Siirtämisen harkinta on kuitenkin helppo, koska vankia ei ilman hänen omaa suostumustaan voi avolaitoksessa pitää. Siirron osalta törmätään kuitenkin epäoikeudenmukaisuuteen, koska mahdolliset painostajat tai kiusaajat jatkavat avolaitoksessa vaarantaen toiminnallaan myös laitosjärjestystä ja muiden vankien häiriötöntä rangaistuksen suorittamista omalla vallankäytöllään. Ongelmana niin sanottujen kiusaajavankien siirtämisessä on usein se, ettei heidän toiminnastaan ole saatavissa riittävästi perusteltua ja todennettua tietoa. Omasta halustaan siirrettävä vanki ei pääsääntöisesti ole halukas kertomaan painostamisen tai kiusaamisen takana olevien vankien henkilöllisyyksiä. Niin sanottujen pelkääjävankien turvallisuuden takaaminen saattaa estää heidän osallistumisensa rangaistusajan suunnitelman mukaiseen toimintaan, vaikka soveltuvaa toimintaa olisi sijoituslaitoksessa tarjolla (Liimatainen ym., 2017, 60–61). Pelkääminen vaikeuttaa, ei pelkästään vankien sijoittamista laitoksiin, vaan myös asuttamista laitoksissa sekä toimintaan osallistumista.

Siirtämisestä suljetusta vankilasta toiseen suljettuun vankilaan tai avolaitoksesta toiseen avolaitokseen säädetään vankeuslain 6 luvun 3 §:ssä, jossa 1 momentti antaa mahdollisuuden siirtää vanki, jos siirto edistää rangaistusajan suunnitelman toteutumista tai on muutoin perusteltua ja voidaan olettaa, että vanki sopeutuu toisen vankilan olosuhteisiin. Momentissa on säädetty myös, että vanki voidaan siirtää ilman omaa suostumustaan. Toisaalta 3 §:n 2 momentti velvoittaa siirtämään vangin toiseen vankilaan, jos vankilassa pitämisen varmuus, vankilan järjestys, täytäntöönpanon turvallisuus, vangin oma tai muun henkilön turvallisuus, rikollisen toiminnan estäminen taikka muu vastaava syy siirto sitä edellyttää. Siirtoja suljetusta vankilasta toiseen tehdään usein rikollisen toiminnan estämiseksi, esimerkiksi samaan rikolliseen järjestöön kuuluvien vankien siirtämiseksi erilleen toisistaan tai vankien yhdessä harjoittaman huumausaineiden välityksen estämiseksi (Myhrberg 2016, 67). Vankilasta toiseen siirtymisen taustalla ovat usein myös romanitaustaisten vankien kulttuuriset tekijät, kuten niin sanottu *väistämisvelvollisuus*. Väistämisvelvollisuudella tarkoitetaan väkivaltarikokseen syyllistyneen romanin ja hänen sukun-

sa velvollisuutta välttää uhria ja tämän sukua, jolloin samalta paikkakunnalta pitää poistua ja paikkakunnalla oleskelua välttää (Törmä & Huotari, 2018, 11). Vankilaverkoston rajallisuuden vuoksi väistämisvelvollisuus vaikeuttaa vankien turvallista sijoittamista ja vähentää vankeuslain 4 luvun 8 §:n mukaisten vankilaan sijoittamisen yleisperiaatteiden toteutumista. Etenkin vangin kotipaikka ja yhteyksien säilyttäminen lähiomaisiin tai muihin läheisiin on ajoittain erittäin hankalaa, koska samalla sijoitusharkinta ulottuu laitosturvallisuuden ja muiden vankien turvallisuuden takaamiseen. Romanien väistämisvelvollisuus näyttäytyy usein pakottavana, esimerkiksi paikkakunnalta muuttoon saattaa liittyä painostusta ja uhkailua (emt., 39). Laitosturvallisuuden ja vankien turvallisuuden säilyttämiseksi vankilasta toiseen siirtämisellä pyritään välttämään väistämisvelvollisuuteen liittyvä niin sanottu verikoston uhka, vaikka samalla tiedostetaan, ettei väistämisvelvollisuus ole laissa määritelty peruste. Kyse vaikuttaa olevan siten enemmän moraalisesta velvoitteesta.

Ristiriitaisuutta vankilaolosuhteissa väistämisvelvollisuus kuitenkin aiheuttaa, jos asiaa lähestytään Aristoteleen hyveellisyyden käsitteestä. Aristoteleen mukaan ihmisten keskinäinen toimeen tuleminen edellyttää yhteisössä vallitsevien sääntöjen ja tapojen kunnioittamista. Hyvä elämä on onnellisuuden ja hyvien tapojen mukaan elämistä omalla paikalla omassa yhteisössä ja mielihalujen hallitsemista. (Ks. Häyry 2002, 51–52.) Tästä näkökulmasta väistämisvelvollisuuden myötä tehdyt siirrot noudattavat romaniyhteisössä vallitsevia sääntöjä ja tapoja, mutta hyveellisyys ei kuitenkaan toteudu koko vankiyhteisön osalta, etenkään oikeudenmukaisuuden hyveen näkökulmasta. Jo vankeuslain 15 luvun 2 §:ssä määritellään, että vangin käytöksen on oltava muun muassa muita vankeja kohtaan asiallista, ja sen perusteella voidaan odottaa, että vanki elää hyvien tapojen mukaisesti vankiyhteisössä omalla paikallaan kontrolloiden käyttäytymistään ja mielihalujaan. Toisaalta vankilassa muodostuu vangeistakin erilaisia pienyhteisöjä, esimerkiksi asuinosaston yhteisöt, kulttuuriset yhteisöt, pelkääjävankiyhteisöt ja järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien yhteisöt, joiden säännöt, tavat ja hyveellisyysmääritykset poikkeavat toisistaan merkittävästikin.

TURVALLISUUDEN MONIULOTTEISUUS RANGAISTUSAJAN SUUNNITTELUSSA JA LAITOSSIJOITTELUSSA

Rangaistusajan suunnittelu edustaa jo aiempia ajatuksia yhteiskunnallisista menetelmistä, jotka muodostivat yksilöiden ympärille kokonaisen tarkkailu-, kirjaamis- ja arviointikoneiston. Koneisto kokosi yksilöistä kasaantuvaa ja keskitettyä tietoa. Näiden tietojen avulla yksilöiden jaottelu, kiinnittäminen ja luokittelu sekä kouluttaminen ja käyttäytymisen tarkkaileminen onnistuivat.

(Foucault, 2005, 215.) Rangaistusajan suunnittelu voidaan nähdä arviointiprosessina, jossa otetaan kantaa yksilöllisiin, sosiaalisiin, kriminogeenisiin ja muihin vangin toimintakykyyn ja uusintarikollisuuteen vaikuttaviin tekijöihin, joihin rangaistusaikana pyritään vaikuttamaan. Laadukkaan työn takaamiseksi on rangaistusajan suunnitelmassa tarkasteltava esimerkiksi vangin aikaisempaa rikollisuutta, vangin tekemän rikoksen laatua ja rangaistuksen pituutta, mutta myös vangin todennäköisyyttä syyllistyä uusiin rikoksiin. Rangaistusajan suunnitelman tarkoituksena on huomioida keinot, joiden avulla uusintarikollisuutta voidaan vähentää. Myös vangin sosiaaliset olosuhteet sekä yksilölliset tarpeet ja voimavarat vaikuttavat arviointiin. Turvallisuustekijöiden arvioiminen rangaistusajan suunnitelmassa on riskienhallinnan ja vaikuttavuuden keskinäistä tasapainottamista. Vaikuttamisella lisätään vangin valmiuksia rikoksettomaan elämään. (Arola-Järvi, 2012, 48–49.)

Turvallisuustekijöiden arvioiminen on riskien ennakoimista ja niiden havaitsemista. Riskeistä huolimatta vangin tarpeiden mukainen vaikuttava ja onnistunut kuntoutustyö madaltaa turvallisuusriskejä. Rangaistusajan suunnitelmassa vangille asetetaan tavoitteet, joiden mukaisesti toimintaa kohdennetaan rangaistusaikana. Lyhytaikaisvangeille asetetut tavoitteet eivät välttämättä kuitenkaan kohtaa heidän tarpeitansa, koska käytettävissä oleva rangaistusaika on esimerkiksi koulutukselle riittämätön (Liimatainen ym., 2017, 34). Vangin tulee kuitenkin edistää rangaistusajan suunnitelmaansa osallistumalla sijoitusvankilassa tavoitteiden mukaiseen toimintaan. Rangaistusajan suunnitelma vaikuttaa vangin sijoittumiseen tiettyyn vankilaan. Rangaistusajan suunnitelman tavoitteiden eteneminen taas edesauttaa siirtymistä toiseen vankilaan. Puolestaan tavoitteiden etenemättömyys voi evätä siirron. Toisaalta rangaistusajan suunnitelman etenemättömyys voi olla syynä siirtää vanki toiseen laitokseen, jotta tavoitteissa olisi mahdollista edetä.

Sijoituslaitoksen tekemät kirjaukset rangaistusajan suunnitelmaan tarjoavat merkittävän tietolähteen laitossiirtoa harkittaessa. Avolaitokseen siirtämisen yhteydessä tulee voida todentaa, että vankeuslain 6 luvun 1 §:n mukaiset avolaitossijoituksen edellytykset kokonaisuutenaan täyttyvät. Pykälän 1 kohdan mukainen rangaistusajan suunnitelman tavoitteiden etenemisen arviointi perustuu suurelta osin sijoituslaitoksen tekemiin kirjauksiin. Tämän vuoksi validiin lopputulokseen pääseminen edellyttää ajantasaisia tietoja vangin rangaistusajan suunnitelman etenemisestä. Vangin avolaitokseen soveltumisen (vankeuslaki 6 luku 1 § 2 kohta) osalta arvioiminen on osin kiinni siitä, onko käytössä sellaisia tietoja, joiden perusteella soveltuvuutta voidaan luotettavasti arvioida. Käytännössä tämän kohdan täyttymisen arvioiminen perustuu vangin työkykyyn, mutta osin myös vangin rangaistusaikaiseen käyttäytymiseen. Turvallisuuden näkökulmasta avolaitossijoituksen edellytysten täyttymistä arvioidessa tärkein kohta on 6 luvun 1 §:n 3 kohta, jossa arvioitavaksi tulevat vangin

kyky noudattaa avolaitoksen järjestystä ja vangin rikoksen uusimisriski. Kykyä noudattaa avolaitoksen järjestystä osoittaa rangaistusaikainen käyttäytyminen sekä jossain määrin mahdollisten aikaisempien vankeuskausien aikainen käytös. Esimerkiksi aiemmat karkaamiset ja luvatta poistumiset voivat vaikuttaa harkintaan. Perusteluissa ei tule kuitenkaan viitata useamman vuoden takaisiin tapahtumiin, mikäli ne ovat yksittäisiä. Huomiota on kiinnitettävä toistuvaan käyttäytymismalliin, vaikka toisaalta on huomioitava se, mikäli käyttäytyminen on merkittävällä tavalla muuttunut viimeisten vuosien aikana.

Karkaamisalttiuden lisäksi myös vangin päihdeproblematiikan arvioiminen kuuluu merkittävänä osana sijoitusharkintaan. Harkinnassa huomioidaan rikolliseen käyttäytymiseen liittyvä päihdemyönteisyys, mutta myös vangin motivaatio ja pyrkimys kuntoutumiseen. Vaikka vangin päihteiden käyttö olisi edelleen ongelmallista, on sijoitusharkinnassa huomioitava myös päihdekuntoutuksen progressiivisuus. Päihdeproblematiikan arvottaminen sijoitusharkinnassa on varmasti yksi vaikeimmista tekijöistä, koska punnittavana on yleisen laitosturvallisuuden sekä muiden vankien turvallisen rangaistuksen suorittamisen takaaminen, mutta myös vangin oman turvallisuuden ja terveydenkin vaaliminen. Vangin terveyden vaalimisen eettisyyttä voidaan tarkastella Launiksen (2018) hyvän tekemisen mallista ja autonomian kunnioittamisen mallista käsin. *Hyvän tekemisen mallin* mukaan lääketiede ja terveydenhuolto suojaavat elämää, edistävät terveyttä ja lievittävät kärsimystä. Terveydellisen hyvän tavoittelu käsittää sairauden tai vamman torjumisen, tarpeettoman kivun ja kärsimyksen välttämisen sekä sairastuneen yksilön elinajan pidentämisen. Terveydellistä hyvää määrittävät tekijät käsitetään hyvinvointiyhteiskunnan moraalisen arvioinnin perusedellytyksiksi, mikä johtaa siihen, että terveydellinen hyvä määritellään kysymättä ihmisten todellisia terveystarpeita. *Autonomian kunnioittamisen mallissa* terveydellinen hyvä määritellään puolestaan ihmisyksilöstä käsin, jolloin vapaa ja omaehtoinen harkinta henkilön omien halujen, uskomusten ja arvostusten pohjalta otetaan huomioon. Yksilön autonomista päätöksentekoa korostetaan, eikä henkilön omaa käsitystä eri hoitomuotojen tai elämäntapavalintojen eduista ja haitoista voida ohittaa. (Emt., 168–169.) Terveyden vaalimisen merkitystä sijoitusharkinnassa tulisi siis mahdollisesti tarkastella enemmän vangin omasta näkökulmasta kuin siitä, että päihdeproblematiikkaan pureutuminen olisi strategisesti ja yhteiskunnallisestikin oikea valinta. Toisaalta vangin vankilaan tuloa edeltävä päihteiden käyttö on saattanut olla erittäin aktiivista, mutta laitosolosuhteissa hänen päihteettömyysmotivaationsa on esimerkiksi päihteiden saatavuuden vähenemisen ja mahdollisen päihdehoidon aloittamisen myötä noussut. Avoimempien laitosolosuhteiden riskinä saattaa olla päihteiden käytön uudelleen aloittaminen tai lisääntyminen. Riskiin vaikuttavat päihteiden saatavuuden ja määrän todennäköinen kasvaminen laitoksen valvonnan tason laskiessa ja luvanvaraisen toiminnan lisääntyessä. Tällöin päihteettömyydessään

hataralla pohjalla olevan vangin terveydellisen hyveen edistäminen voisi pohjautua enemmän hyvän tekemiseen malliin kuin autonomian kunnioittamisen malliin. Harkinnassa törmätäänkin usein eettisesti hankalaan kysymykseen siitä, onko sijoitusharkinnassa vangin päihdeproblematiikkaa lähestyttävä riskien vai mahdollisuuksien näkökulmasta. Jyrkkä vastakkainasettelu ei lähtökohtaisesti ole vaikuttavaa seuraamuksen toteuttamista, mutta riskien hallitsemiseksi kaikki seikat on huomioitava.

Karkaamisalttiuden ja päihdeproblematiikan ohella järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluminen tai kiinteiden yhteyksien omaaminen rikollisryhmiin estää toistaiseksi selkeimmin avoimempiin olosuhteisiin siirtämisen. Tässäkin seikassa törmätään väistämättä eettisiin ristiriitoihin. Esimerkiksi Liimataisen, Rantalan, Mäkipään ja Tynin vuonna 2017 julkaistussa tutkimuksesta käy ilmi, että rangaistusajan suunnitelman tavoitteiden toteuttamisen osalta järjestäytyneeseen rikollisryhmiin kuuluvien vankien kohdalla kyse ei useinkaan ole siitä, etteivätkö he olisi toteuttaneet rangaistusajan suunnitelman tavoitteita. Kyse on niin sanotusta *JR-merkinnästä*. Järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien tai niihin yhteyksiä omaavien vankien rangaistusajan suunnitelmien osalta on havaittavissa JR-merkinnän estävän tavoitteiden edistämismahdollisuuksia ja -motivaatiota. Kokemus siitä, ettei järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluvalla ole yhdenvertaisia mahdollisuuksia vankeusaikaiseen toimintaan, mitätöi rangaistusajan suunnitelman merkityksen. Tutkimuksen perusteella JR-merkintää on kritisoitu vaikeaselkoisuutensa sekä sen käytettävyytensä osalta. (Emt., 60, 79.) Merkitsemistavat järjestäytyneeseen rikollisryhmään tai sen vaikutuspiiriin kuulumisesta ovat eläneet vuosien aikana. Merkitsemistä vaikeuttavat muun muassa käytettävissä olevan tiedon julkisuusaste, laatu ja määrä, epäselvyys lakien tulkitsemisessa sekä laillisuusvalvonnan tiukentuminen, mutta aikaisemmin myös ohjeistuksen puute ja epäselvyys.

Myös Eduskunnan apulaisoikeusasiamies on ratkaisussaan EOAK/2474/2016 kiinnittänyt huomiota siihen, että vangin turvallisuustekijöihin viitatessa käytettävä ”henkilöstä ja rikollisuudesta saatavat tiedot” -fraasi, on liian ylimalkainen ja abstrakti, eikä se sellaisenaan sisällä tosiasiaperusteita. Perustelujen on oltava riittävän selkeitä, yksilöityjä ja ymmärrettäviä, jotta niistä selviää, mitkä kaikki seikat ovat johtaneet ratkaisuun. Vaikka apulaisoikeusasiamies ei ole pitänyt laitossijoittelupäätöksiä lainvastaisina, hän on kiinnittänyt huomiota vangin rikoksetonta elämäntapaa lisäävien valmiuksien periaatteen toteutumiseen siten, että elämänhallintaa ja yhteiskuntaan sijoittumista edistetään riittävin toimin. Periaatteen hän katsoo koskevan myös järjestäytyneeseen rikollisryhmään kiinnittyneitä vankeja, joiden kohdalla rikosten tekemisen estäminen rangaistusaikana ei poista velvollisuutta lisätä valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan. Huomioitavaksi apulaisoikeusasiamies on nostanut myös sen seikan, että sitoutuneisuus järjestäytyneeseen rikollisryhmään voi olla eri

asteista. Edellytysten täyttyessä myös vaiheittaisen vapauttamisen soveltaminen järjestäytyneeseen rikollisryhmään kiinnittyneisiin vankeihin tulee huomioida.

Lain mukaan jokaisella vangilla tulee olla mahdollisuus edistää rangaistusajan suunnitelmaansa. Pääosin järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluville vangeille asetettua tavoitetta rikollisesta toiminnasta irtaantumiseksi voidaan lähestyä eri suunnilta. Holopainen (2021) toteaa selvityksessään, että kyseisen tavoitteen merkittävä edistyminen tai toteutuminen edesauttaa siirtämistä alemman valvontatason vankilaan. Toisaalta etenkin järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluvalle vangille kyseisen tavoitteen edistäminen voi tuntua mahdottomalta, mikäli hänellä ei ole todellista tahtoa muutokseen. Lisäksi kokemukset samanlaisten mahdollisuuksien puutteesta suhteessa muihin vankeihin voivat vaikuttaa järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluvien vankien motivoitumiseen muutokseen, koska pelkoja edes etujen menettämisestä ei niiden puuttuessa ole. (Emt., 37.) Muutosmotivaation ja mahdollisuuksien puute voi saada aikaan katkeroitumista, mikä saattaa näkyä vankien keskuudessa vaikuttamisena toisten vankien rangaistuksen suorittamiseen, esimerkiksi yleisten häiriöiden aiheuttamisena tai rikolliseen toimintaan pakottamisena. Voiko kyse olla Platonin ajatusta mukaillen siitä, ettei ihminen pysty hallitsemaan itseään, mikäli hänellä ei ole toisten tukea ja apua eikä ihmisen hyveellisyys toteudu oikeudenmukaisuuden puuttuessa (ks. Häyry, 2002, 44)?

VANKIYHTEISÖN HIERARKIAN VAIKUTUS SIJOITTELUUN

Vankiyhteisö muodostuu aina, kun ihmisiä vangitaan. Vankiyhteisössä vallitsee hierarkia ja siellä on omat säännöt. (Laine, 2014, 363). Riskit on tiedostettava sijoitusharkinnassa, myös rikollisen toiminnan jatkamisen osalta, vaikka loppujen lopuksi vangilla itsellään on vastuu omasta toiminnastaan. Asiakasarviointiyksiköllä on kuitenkin vastuu siitä, ettei laitoksen turvallisuutta tahallisesti vaaranneta sijoittamalla liian korkean riskin omaavia vankeja avolaitoksiin. Vastuu on myös moraalinen. Muun muassa Laitisen (2005) esille tuoman aristoteelisen mallin mukaisesti moraalinen vastuu yksilötasolla on vangilla, mutta Rikosseuraamuslaitoksen tehtävä on omilla toimenpiteillään saada vangit toimimaan yhteiseksi hyväksi. Vangilla on moraalinen vapaus valita eri vaihtoehdoista, mutta vangin on kuitenkin pyrittävä täyteen potentiaaliinsa sekä kasvamaan mahdollisimman hyväksi ihmiseksi kehittämällä persoonallisuuttaan. Rikosseuraamuslaitoksella voidaan katsoa olevan vastuu luoda ja ylläpitää sellaisia laitosolosuhteita, joissa vangit voivat toimia moraalisten velvoitteiden mukaisesti. Vankeja on myös rohkaistava ja ohjattava toimimaan yhteisen hyvän toteuttamiseksi. Strategian tavoitteena on ennakoida jopa yksittäisiä tulevia ongelmatilanteita, jotka pyritään ratkaisemaan ennen syntymistään. Mallin mukaisesti ei voida

suoranaisesti olettaa, että yhteiseen hyvään pyrittäisiin oma-aloitteisesti vankien taholta, vaan Rikosseuraamuslaitoksella tulee olla tarjolla selvä ja helposti noudatettava malli, jonka mukaisesti kukin voi toimia. Laitosympäristössä normit luovat parhaan tavan strategian tehokkuuden takaamiseksi. (Ks. emt., 137–139.) Vaikka normit koskevat keinoja ja menettelytapoja, myös arvot vaikuttavat yhteisön ja yksilön toimintaan. Kokemus hyvästä ja sen saavuttamisesta määrittää yhteisön ja yksilön päämääriä ja toimintaperiaatteita. (Niemelä, 2011, 15.) Vastakkainasettelu kuntoutuksen ja valvonnallisten tarpeiden välillä saattaa johtaa siihen, että kuntoutukselliset tavoitteet mielletään arvojen mukaisiksi ja valvonnalliset tavoitteet puolestaan normien mukaisiksi. Normit ja arvot vaikuttavat kuitenkin toimivan yhteisesti samassa tehtäväkentässä, myös vankien keskuudessa.

Vankien välillä ilmentyvä statusluokittelu asettaa erilaisia haasteita, koska käytännössä soveltuvimman alemman valvontatason vankilaan sijoittaminen voi vaarantaa vangin itsensä turvallisuutta tai vanki voi vaarantaa laitosjärjestyksen ylläpitämistä ja toisten vankien turvallisuutta. Muun muassa Ruckensteinin ja Tepon (2005) tutkimuksesta käy ilmi, että vankien välillä on hierarkiaa, josta myös vartijat ovat tietoisia. Osastoilla voi olla useampi johtohahmona pidetty vanki, jonka vaikutusvalta on suurempi kuin muiden. Usein vaikutusvaltaiset, tai nimivangeiksikin kutsutut vangit kuuluvat järjestäytyneisiin rikollisryhmiin tai ovat tehneet useita henkirikoksia. Vankien keskinäinen kategorisointi vaikuttaa etenkin niiden vankien turvallisuuden tunteeseen, jotka eivät ole hierarkiassa korkealla. Jo vankilan asuinosastoille sijoittuminen voi vaatia vangin oman sopivuuden tiedustelua osastolla asuvilta. (Emt., 45–46.) Saaren (2021b) mukaan vankien sisäinen hierarkia voi rakentua rikostyyppien perustella. Korkeimman statuksen omaava vanki on syyllistynyt talous-, huumausaine- ja/tai omaisuusrikoksiin. Toisena hierarkiassa ovat henki- ja väkivaltarikoksiin syyllistyneet vangit ja joukko muihin rikoksiin syyllistyneitä vankeja. Seksuaalirikoksia tehneet vangit ovat hierarkiassa alimpana. Poikkeuksia seksuaalirikoksia tehneiden joukossa voi kuitenkin olla, mikäli vanki on syyllistynyt myös muihin korkeammalle arvotettaviin rikoksiin, kuten talous- ja huumausainerikoksiin. (Emt., 117–118.) Käytännön kokemuksen mukaan seksuaalirikos on monelle muutoin korkeallakin vankihierarkiassa olevalle vangille melko häpeällinen teko, jota selitetään pois syyttömyyttä vakuuttamalla. Rikostyyppi voi kuitenkin johtaa vangin sijoittamiseen korkeamman valvontatason suljettuun laitokseen vangin oman pelon ja turvallisuuden takaamiseksi. Tämä puolestaan vähentää vangin kuntoutuksellisia mahdollisuuksia. Pohdittavaksi jää se, miksi vaikutusvaltaisten vankien tekemät seksuaalirikokset eivät välttämättä romahduta heidän asemaansa vankihierarkiassa.

Ruckenstein ja Teppo (2005) ovat tutkimuksessaan esittäneet kaavion, joka perustuu osin Edgarin, O'Donnelin ja Martinin vankien välisiä valtasuhteita

tarkastelevaan tutkimukseen. Vaikutusvallan nähdään jakautuvan rikostyypin lisäksi muun muassa tilannetajun, verkostojen, taloudellisten resurssien ja henkilökohtaisten ominaisuuksien perusteella. Sosiaalisesti kyvykäs, laajat kontaktit omaava, vauras ja hyvän sekä luotettavan maineen omaava vanki menestyy vankiyhteisössä todennäköisesti hyvin. Kun taas vangin, joka on hyväksikäytettävissä, ei omaa sosiaalisia verkostoja, on velkaantunut sekä käytökseltään epävakaa, menestyminen vankiyhteisössä voi olla heikompaa. Vangin maine on merkittävä tekijä vankiyhteisössä. Tosiasiat sekä huhut ja juorut muokkaavat vangin mainetta jatkuvasti. Erityisesti toisten ilmiantaminen tai toisista kanteleminen huonontaa vangin asemaa välittömästi. Vankiyhteisön toiminta muotoutuu siis vuorovaikutuksen perusteella, kuten minkä tahansa pienyhteisön. Sallittua käytöstä ja yhteisön jäsenten uskottavuutta koetellaan ja tarkistetaan keskustelemalla mahdollisista normien vastaisesta toiminnasta. Tällä vankiyhteisö pyrkii muodostamaan sallitun käytöksen rajoja eli ylläpitämään sosiaalisia rakenteita ja vankien välisiä valtasuhteita. (Ks. emt., 36–38.) Vankiyhteisön säännöt vaikuttavat noudattavan enemmän vankien yhteistä moraalikäsitystä, sitä millainen on sallittua ja toivottavaa toimintaa ja mikä ei. Toisaalta jo Simone de Beauvoir katsoi, että ”hyvän” määrittelemisestä yhteiskunnassa vastaavat valtaa pitävät ryhmät, jolloin toisten näkökulmat voivat jäädä vähäiselle huomiolle (ks. Häyry, 2002, 176). Vankilan järjestyssäännöissä ei erityisemmin ohjata toimintaa yhteisöllisen toiminnan näkökulmasta vaan puuttuen nimenomaan yksilön sääntöjen vastaiseen toimintaan. Toisaalta vankiyhteisön sosiaalisen kontrollin mekanismit ohjaavat vankeja käyttäytymään vangeille sopivalla tavalla, mutta toisin kuin vankilan säännöt, vankiyhteisön säännöt joustavat vangin arvostuksen mukaan (Ruckenstein & Teppo, 2005, 39).

Vangin vaikutusvallan ja rikoshistorian merkitys tuottaa pelkoa toisissa vangeissa, mutta myös tietynlaista anteeksiantoa ja sivuun siirtämistä, jolloin status säilyy, ainakin ulkoisesti. Toisaalta huumausainerikollisuuteen liittyy vahvaa velkaantumista, joka statuksen ohella tuottaa vankilaolosuhteissa velkojen perintään liittyvää väkivallan uhkaa. Vankilassa toimivien organisoitujen ryhmien jäsenten sijoittuminen hierarkiassa korkealle on hyvin tyypillistä. Rikollisryhmien jäsenten rikoshistoria koostuu pääsääntöisesti juuri omaisuus- ja huumausainerikoksista, mutta myös väkivaltarikoksista. Väkivallan käyttö vankilassa perustuu yleensä vangin oman aseman vahvistamiseen vankien välisten statuserojen epämääräisyyden vuoksi, jolloin käytetty väkivalta on usein satunnaista sekä lyhytkestoista. (Ks. Saari, 2021a, 150–151). Vankihierarkiaa tarkasteltaessa tämän kaltaista väkivaltaista toimintaa esiintyy keskenään selkeästi samankaltaisessa tilanteessa olevien vankien kesken silloin, kun osapuolet pyrkivät esimerkiksi selkiyttämään omaa asemaansa suhteessa toiseen osapuoleen. Toisaalta kyse voi olla suunnitellusta, systemaattisesta, pitkäkestoisesta ja hengenvaarallisesta väkivallasta, jolloin väkivallan käyttöön liittyy väkivallan

tekijän ja kohteen välinen valtasuhde (emt., 151). Tämän tyyppiseksi väkivallaksi voidaan julkisten tietojen valossa arvioida esimerkiksi Vantaan vankilassa tammikuussa 2022 tehty henkirikos, jossa kahden tutkintavangin epäillään murhanneen kolmannen tutkintavangin käyttämällä pitkäkestoista, suunnitelmallista ja raakaa väkivaltaa uhria kohtaan, mahdollisena motiivinaan uhrin aiemmat seksuaalirikokset (esim. Vantaan Sanomat, 2022, Helsingin Sanomat, 2022). Teko on onneksi hyvin poikkeuksellinen vankilaolosuhteissa, koska Rikosseuraamuslaitoksen turvallisuuslinjauksissa tämänkin kaltaisten tekojen ennaltaehkäisyyn on kiinnitetty huomiota turvallisuuslinjauksissa.

KUNTOUTUKSELLISTEN JA VALVONNALLISTEN TARPEIDEN KOHTAAMINEN

Rikosseuraamuslaitoksen strategiassa turvallisuus on mielletty melko laaja-alaiseksi ja dynaamiseksi käsitteeksi. Dynaamisessa toiminnallisessa turvallisuudessa korostetaan vankituntemuksen ja keskinäisen vuorovaikutuksen merkitystä. Jatkuva arviointiprosessi muodostaa perustan rikosseuraamusalan turvallisuusajattelulle. Arviointiprosessi mukauttaa vankeusaikaista kontrolloinnin ja riskien suhdetta toisiinsa, jolloin tavoitteellisten suunnitelmien edetessä valvonnan intensiivisyys vähenee ja vangin vastuu kasvaa. (Hypén ym., 2011, 178.) Soveltuvien vankiloiden määrä, vankiloiden tarjoamat toimintamahdollisuudet sekä laitosrakenteet vaikuttavat merkittävästi siihen, millaisia vankeja mihinkin vankilaan voidaan turvallisesti sijoittaa. Vankien laitossijoittelussa joudutaan ottamaan tietyssä määrin turvallisuusriskejä vangin soveltuvuuden ja vankilan valvontatason vastaavuuden suhteen. Esimerkiksi vangin valvonnalliset tarpeet voidaan rangaistusajan suunnitelman laatimisen yhteydessä arvioida syystä tai toisesta korkeiksi, mutta sijoitusharkinnassa joudutaan punnitsemaan strategian mukaisia näkökulmia avoimempaan täytäntöönpanon siirtymiseksi. Harkinnassa huomioidaan vankiin ja hänen kuntoutumiseensa liittyviä tarpeita, mutta myös soveltuvaksi katsottavien laitosten resurssien ja palvelutarjonnan kykenevyyttä vastata sekä valvonnallisesti että kuntoutuksellisesti vangin tarpeisiin. Tietyssä määrin päätöksenteossa joudutaan ennakoimaan siirron negatiivisia ja positiivisia seurauksia sekä punnitsemaan useita eri vaikutteita.

Vankeusaikaiset vakavat väkivallanteot tai teot, jotka aiheuttavat laajaa, yhteiskunnallistakin huomiota, aiheuttavat vangin valvonnallisten tarpeiden määrittämisen osalta suuria haasteita. Tällainen teko on esimerkiksi Turun terrori-isku vuonna 2017. Missä vaiheessa ja millaisilla perusteilla voidaan vakuuttua siitä, että vanki ei toiminnallaan vaaranna toisten vankien rangaistuksen suorittamista tai etteivät toiset vangit ole turvallisuusuhka tälle vangille? Sijoitusharkinnassa vangin valvonnallisten tarpeiden arvioiminen on laitosten, mutta

myös yhteiskunnan turvallisuuden säilyttämiseksi merkittävää. Näin sijoitusharkinnassa toteutetaan yhteiskunnan oikeudenmukaisuuskäsitystä lainsäädännön ja muiden normien keinoin.

Rikosseuraamuslaitoksen (2015) *turvallisuuslinjauksissa* on määritelty laitosturvallisuuden erityispiirteet seuraavasti:

> *Turvallinen täytäntöönpano mahdollistaa vankien osallistumisen toimintoihin. Valvontahenkilökunnan vankiloissa ja niiden alueella suorittamaa tarkastustoimintaa tehdään laitosturvallisuuden ylläpitämiseksi. Tarkastusmuotoina ovat tilojen ja omaisuuden tarkastukset, henkilöön kohdistuvat tarkastukset ja päihteettömyyden valvonta. Erityisesti on kiinnitettävä huomiota järjestäytyneen rikollisuuden toiminnasta vankilassa aiheutuvien haittojen vähentämiseen. Rikosseuraamuslaitoksen tehtävänä oleva laitosten säilytysvarmuus vaikuttaa yhteiskuntaturvallisuuteen ja kansalaisten turvallisuuden tunteeseen.*

Erityisesti järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien vankien sijoittaminen suljettuihin vankiloihin on katsottu valvonnallisesti tarkoituksenmukaisimmaksi rikollisen toiminnan rajoittamiskeinoksi. Rikollisvaikuttajien ja väkivaltaista radikalismia levittävien vankien sijoittaminen vankilaan perustuu suljetun vankilan valvontatason ja vangin valvonnallisten tarpeiden vertailemiseen. Siirtämistä alemman valvontatason vankilaan voidaan harkita siinä vaiheessa, kun järjestäytyneeseen rikollisuuteen kuuluvan vangin, rikollisvaikuttajavangin tai väkivaltaista radikalismia levittävän vangin on todennettu edistyneen rangaistusajan suunnitelman mukaisessa toiminnassa ja irtaantuneen rikollisesta alakulttuurista. (Emt., 18.) Järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluvan tai siihen kiinnittyneen vangin sijoittamista ohjaa myös Rikosseuraamuslaitoksen vuonna 2017 antama ohje (7/004/2017) ”Vangin sijoittaminen tai siirtäminen avolaitokseen ja avolaitoksesta suljettuun vankilaan”, joka edellyttää, että vanki on irtaantunut rikollisesta toiminnasta. Ohjeen mukaan on kiinnitettävä huomiota vangin vaikutuspyrkimyksiin muihin avolaitoksessa oleviin vankeihin, mutta myös muiden vankien ja sijoitettavan omaan turvallisuuteen sekä toimintakyvyn ylläpitämiseen.

Rikollisen toiminnan rajoittaminen pohjautuu rangaistusjärjestelmän inkapasitaation eli eristämisen vaikutukseen. Historiassa on katsottu, että tuomitun eristäminen ulkomaailmasta, kaikista rikokseen johtaneista tekijöistä sekä toisista rikollisista on vaikuttavuudeltaan tehokasta. Vankilan tulisi myös pyrkiä poistamaan epäsuotuisat seuraukset, joita syntyy, kun samaan paikkaan kootaan hyvin erilaisia vankeja. Salaliittojen, kapinoiden ja esimerkiksi kiristysmahdollisuuksien syntymisen estämisen voi vaikuttaa positiivisesti vangin vapautumiseen ja moraalisen käsityksen kehittymiseen, koska vangeista ei ole

päässyt muodostumaan homogeenista ja solidaarista joukkoa. Aikaisemmin usko yksinäisyyden voimaan on perustunut vangin mietiskelyn tehostumiseen, jonka avulla vanki oppii vihaamaan rikostaan, ja mahdollisesti katumaan tekoaan. (Foucault, 2005, 323–324.) Myös Adam Smith katsoo, että rankaisemisen tavoitteena on muun muassa rikoksentekijän katuminen (esim. Laine, 2014, 245). Vaikka nykyajan vankeinhoidossa yksinäisyyden tai eristämisen ei voida katsoa tuottavan erityisiä kuntoutumistuloksia, voi yksinäisyydellä edelleen olla sija vangin valvonnallisten tarpeiden arvioinnissa. Käytännössä vangin vapautta rajoitetaan muun muassa rakenteellisesti tiukemmilla olosuhteilla ja tehostetummalla valvonnalla, jolloin kanssakäyminen toisten vankien kanssa on vankilan osastoinnin ja päiväohjelmien vuoksi rajoitetumpaa. Vankiloiden osastoinnin perustana on myös se, että isojen vankimäärien keskinäistä vuorovaikutusta rajoitetaan. Tällöin vankien välisten ristiriita- ja uhkatilanteiden esiintyminen voi olla epätodennäköisempää ja kurinpidolliset seuraamukset saattavat tätä myötä vähentyä. Osastoinnin vaikutuksesta myös henkilökunnan turvallisuus lisääntyy, koska pienemmän vankijoukon hallinta on tehokkaampaa. Tämä vastaa *uuden penologian* ajatusta siitä, että vaarallisena pidetyt ryhmät tunnistetaan, ne luokitellaan ja niitä hallitaan (esim. emt., 407–408).

Tehostettua valvontaa tarvitsevien vankien osalta Rikosseuraamuslaitos on 1.3.2022 ottanut käyttöön Turun, Mikkelin, Sukevan ja Riihimäen vankiloissa osastot, joiden päämääränä on lisätä vankilaturvallisuutta ja estää rikollista toimintaa vankeusaikana. Osastoille sijoitetaan vangit, joiden arvioidaan vaarantavan vankilaturvallisuutta. Osastojen kuntoutustoiminta on tehostettua, ja myös valvonta poikkeaa niin sanotuista normaaliosastoista. (Rikosseuraamuslaitos, 2022.) Valvonnallisesta näkökulmasta tehostetun valvonnan osastot toteuttavat tietyissä määrin Jeremy Benthamin kehittämän *Panopticon*-rakennelman toimintaa, jossa kokeilut, käyttäytymisen muuttaminen ja yksilöiden kasvattaminen tai ojentaminen on tavoitteellista. Vaikka kyseessä on enemmän rakenteiden fyysiseen olemukseen liittyvän vallankäytön menetelmä, voidaan sitä lähestyä myös yksilöiden jaottelun tuottamasta vaikutuksesta käsin. Valvonnallisesti Panopticon-malli mahdollistaa asioihin puuttumisen ja ennaltaehkäisee virheiden, erehdysten sekä rikosten tekemistä. Arkkitehtonisesti Panopticonissa korostuu jatkuva valvonta ja tarkkailu, varmuus ja tieto, yksilöinti ja kokonaisvaltaisuus sekä eristäminen ja näkyvyys. (Esim. Foucault, 2005, 278, 281, 340.) Toisaalta uuden penologian näkökulmasta tehostetun valvonnan osastot merkitsevät uusien tekniikoiden ja menetelmien käyttöönottoa, jolloin vankeihin kohdistetaan heidän riskiluokkansa mukaisia toimenpiteitä (esim. Laine, 2014, 408). Eristäminen muusta vankiyhteisöstä vähentää mahdollisuuksia värvätä lisää järjestäytyneeseen rikollisuuteen tai sen hyväksi toimivia vankeja. Valvonnalla vaikutetaan vankiosaston tapahtumiin, ettei epäsopivaa toimintaa ilmaantuisi, ja tarkkailemalla mahdollistetaan myös tiedonkeruu, joka on osa

valvonnallistakin toimintaa. Tehostetun valvonnan osaston kuntoutuksellinen toiminta pyrkii edistämään osastolle sijoitettujen vankien irtaantumista rikollisesta toiminnasta. Irtaantumista odotetaan todennettavan vangin oman näyttötaakan perusteella, jota arvioidaan sen mukaan, mitä konkreettisia toimia vanki on tehnyt irtaantumisensa hyväksi ja kuinka aktiivisesti ja sitoutuneesti vanki on osallistunut kuntoutustoimintaan. Ongelmaksi voidaan katsoa vangin irtaantumiseen liittyvän näytön todenperäisyys. Merkittävänä tekijänä järjestäytyneen rikollisuuden toiminnan ja siihen kuuluvien vankien tunnistamisessa on vastavuoroinen tiedonvaihto poliisin ja Rikosseuraamuslaitoksen välillä, mutta myös vankiloissa tehtävä tiedonhankinta ja esimerkiksi Rikosseuraamuslaitoksen toteuttama irtaantumista tukeva *exit*-toiminta. (Holopainen, 2021, 35–37, 72.)

Yhtä lailla vaikkapa elinkautista vankeusrangaistusta suorittavan taustalla voi olla asenteeltaan yhteiskuntavastaista rikollisuutta ilman yhteyttä järjestäytyneeseen rikollisuuteen. Näyttötaakka omasta kuntoutumisesta ja kyvystä noudattaa laitosjärjestystä säilyy joka tapauksessa vangilla. Elinkautisvangin laitossijoituksiin liittyviä edistymismahdollisuuksia tarkastellessa on todettava, että elinkautisvangilla on usein aikaisempi mahdollisuus, tai mahdollisuus ylipäätään, siirtyä avolaitokseen, kuin järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluvan. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies (AOA 2016 893/4/16) on vuonna 2016 tekemässään ratkaisussa ottanut kantaa elinkautisvankien siirtämiseen avolaitokseen. Hän katsoo, ettei elinkautisvangeille ole asetettu muista vangeista eroavia edellytyksiä avolaitokseen siirtämiselle, vaan kaikkien vankien siirtämistä arvioidaan vankeuslain 6 luvun 1 §:n edellytysten täyttymisen mukaisesti. Kannanotto perustui siihen, että avolaitosedellytykset täyttäviä elinkautisvankeja oli tapana siirtää avolaitoksiin vasta tuomion loppupuolella eli käytännössä noin neljä vuotta ennen aikaisinta mahdollista vapauttamisajankohtaa. Myhrberg (2016) toteaa, että siirtäminen suljetusta vankilasta avolaitokseen on mahdollista rangaistuksen pituudesta riippumatta. Hän kuitenkin huomioi, että käytännössä siirtäminen sijoittuu rangaistuksen loppupuolelle, joskin määräaikainen sijoitus mahdollistaa avolaitokseen siirtämisen kesken pitkän rangaistuksen. Tällöin esimerkiksi elinkautisvangin siirtäminen avolaitokseen voi tulla kyseeseen määräaikaisesti, vaikka tuomiota olisi jäljellä vielä runsaasti. (Emt., 63.)

Elinkautisvankien määräaikaisten sijoitusten ongelmallisuus on kuitenkin siinä, että käytännössä määräaikaisuudelle tulee olla tiedossa ennalta määritetty ajanjakso, esimerkiksi koulutus. Tämä estää usein intervallityyppisen kuntoutuksen vangin muiden tarpeiden osalta, vaikka kuntoutus olisi vangin edun mukaista. Toisena ongelmana on se, että vaikka elinkautisvangilla olisi jäljellä runsaasti rangaistusaikaa, mutta hänellä ei ole määräaikaisen sijoituksen aikana ollut vaikeuksia sopeutua avolaitoksen olosuhteisiin, vangin siirtäminen takai-

sin suljettuun laitokseen aiheuttaa eettisen ristiriidan. Elinkautisvanki on määräaikaisen sijoituksen aikana osoittanut voivansa noudattaa vankeuslain 6 luvun 1 §:n mukaisia avolaitossijoituksen ehtoja, joten vangin avolaitoskelpoisuuden ei käytännössä voida arvioida päättyvän, vaikka määräaikainen sijoitus päättyy.

Voitaisiinko sijoitusharkinnan ajatella pohjautuvan onnellisuuden tai oikeudenmukaisuuden toteutumiseen? Benthamin mukaan hyödyllisyyden tavoittelu ei oikeuta mitä päätöksiä tahansa, koska on epätodennäköistä, että mahdollisimman moni tulisi onnelliseksi (ks. Häyry, 2002, 138–139). Utilitarismin näkökulmasta avolaitokseen siirtäminen tukee ja hyödyttää jokaisen vangin kuntoutumista ja edistää rangaistusajan suunnitelman tavoitteita. Toisaalta utilitaristisen teorian mukaan rangaistuksen epämiellyttävyys on itsessään riittävä rikosten estämiskeino (Neiramo, 2002, 39). Näin ollen voitaisiin ajatella, että rangaistuksen epämiellyttävyys laskee avolaitokseen siirrettäessä, mikä johtuu avolaitosolosuhteiden mahdollistavuudesta ja kokonaisvaltaisen vapauden lisääntymisestä. Eli avolaitokseen siirtäminen ei itsessään välttämättä toimisi yleisestävänä pelotevaikutteena vangille. Utilitaristinen teoria oikeuttaa rankaisemisen, koska rangaistuksen aikana tapahtuvalla hoidon, kasvatuksen ja kuntoutuksen avulla vaikuttaminen saa pääsääntöisesti aikaan myönteisen muutoksen rikoksentekijässä, eli rankaiseminen itsessään toimii erityisestävänä tekijänä rikosten uusimiselle (emt., 39). Sijoitusharkinnassa tarkastelun kohteena on kokonaisuudessaan yksilö, yhteiskunta, vankila ja toiset vangit, joiden osalta oikeudenmukaisuutta on pohdittava. Yhteiskunnan suojeleminen utilitaristisesta näkökulmasta johtaa ajatukseen vaarallisten henkilöiden vaarattomaksi tekemiseen eli eristämiseen, jolloin kysymys ei ole hoidosta tai kuntouttamisesta, vaan kansalaisten suojelemisesta (emt., 40).

Sijoitusharkinnan oikeellisuutta voidaan lähestyä myös esimerkiksi hyveetiikan oikeellisuuskäsityksestä. Oikeellisen teon on ilmennettävä moraalista ideaalia edustavaa hyvettä ja teon tekee moraalisesti ideaalinen persoona (Vainio, 2017, 118). Arvioinnissa ja vangin sijoittelussa ohjataan vangin tavoitteiden saavuttamista, mahdollistetaan toimintaa, mutta toisaalta myös tunnistetaan turvallisuusuhkia. Arvioinnissa on siis kyse myös riskienhallinnasta. Lainsäädännön sekä Rikosseuraamuslaitoksen strategian ja ohjeiden avulla arviointia ja sijoittelutoimintaa sovitetaan jatkuvasti organisaation toimintaympäristöön, mutta myös yhteiskunnallisten tavoitteiden ja vaatimusten mukaiseksi. Moraalinen ideaali sijoitusharkinnassa vaikuttaa siis olevan oikeellisuuden tavoittelua, joskin harkinta ei täytä moraalisia tunnusmerkkejä, mikäli se on vain säännönmukainen teko (ks. emt., 118–119). Säännönmukaisuuden välttämiseksi oikeudenmukaisuuden ja oikeellisuuden arviointia tehdään yksilöllisesti vangin riskejä pohdittaessa, joskin vaarana on edelleen vääränlaisen riskiarvion tekeminen ja epäonnistuminen yksilön käyttäytymisen ennustamisessa. Avolaitosharkinnassa voidaan päätyä virheratkaisuihin niin, että avolaitokseen siirre-

tään vanki, joka syyllistyy hyvin pian järjestysrikkomuksiin, tai avolaitokseen jätetään siirtämättä vanki, joka olisi motivoitunut ja kykenevä noudattamaan avolaitoksen järjestystä. (Ks. Neiramo, 2002, 40.)

Vaikka vangin kognitiivisia tekijöitä, päihderiippuvuutta, rikosmyönteisiä asenteita ja erilaisia ajatusvääristymiä voidaan pitää epävarmoina ennusteina ja kuntouttamis- sekä integraatiotyön onnistumisina, on niillä kuitenkin merkitystä sijoitusharkinnassa erityisesti laitosturvallisuuden näkökulmasta (Hypén ym., 2011, 180). Sijoituslaitoksen valvontatason valinnassa painavat myös rikoksen laadun, rikoksen uusimistiheyden ja rikoksenteon sosiaalisen ympäristön yhteisvaikutus, joiden merkitys kasvaa erityisesti järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluvan vangin sijoitusharkinnassa. Rangaistusten turvallinen täytäntöönpano ja yhteiskunnan turvallisuuden edistäminen ovat yhtenä Rikosseuraamuslaitoksen vaikuttavuustavoitteista, jotka ohjaavat ja velvoittavat huomioimaan riskit ja uhkat sijoittelutoiminnassa. Rikosseuraamuslaitoksen arvot ohjaavat ihmisarvon kunnioittamiseen, oikeudenmukaisuuteen, uskoon ihmiseen mahdollisuuteen muuttua ja kasvaa sekä turvallisuuteen. Sijoitusharkinnassa voidaan kuitenkin törmätä arvoristiriitoihin ja joutua moraalisesti vaikeaan päätöksentekotilanteeseen.

MONIONGELMAISUUS LAITOSTURVALLISUUDEN UHKANA?

Vankien elämäntilanne voi olla erittäin vaikea ennen vankilaan tuloa. Monen vangin elämänhallinta on kasautunut elämänhallinnan vaikeuden vuoksi. Moniongelmaisuutta voidaan lähestyä MacIntyren (1985) tarkastelemista *intentioista* eli teon tarkoituksista käsin. Moniongelmaisen vangin intentiona voi olla asioiden kokonaisvaltainen kuntoon saaminen osa-alue kerrallaan, mihin kuuluu siirtyminen avolaitokseen ja sieltä edelleen asteittaisesti valvottuun koevapauteen. Sijoitusharkinnan näkökulmasta on tarpeellista tietää perusteita sille, miksi moniongelmainen vanki pyrkii päihteettömyyteen. Mikä on vangin ensisijainen uskomus päihteettömyydestään? Tavoitteleeko vanki päihteettömyydellä esimerkiksi oman terveyden kohentamista, ammatinharjoittamisen mahdollistumista vai läheissuhteiden parantamista? Etenkin avolaitosharkinnassa vangin intentioiden taustalla olevien uskomusten ensisijaisuuden tiedostaminen auttaa ymmärtämään, mitä mahdollisesti voi tapahtua, jos vangin uskomukset lakkaavat olemasta. Jos vangin läheissuhteet kariutuvat, jäisikö usko oman terveyden kohentumiseen ja ammatin harjoittamisen mahdollistumiseen. Tai jos oma terveys ei kohentuisi ja läheissuhteet kariutuisivat, lakkaisiko hän uskomasta myös ammatinharjoittamisen mahdollistumiseen. Sijoitusharkinnassa vangin uskomusten keskinäinen kausaalisuus olisi pyrittävä selvittämään,

joskin käytännössä se on mahdotonta. Kun tosiasioiden vastaisia hypoteettisia väitteitä ei pystytä osoittamaan tosiksi tai epätosiksi, ei myöskään voida pätevästi luonnehtia sitä, mitä vanki tulee tekemään. (Ks. emt., 242–243.) Etenkin moniongelmallisuuden osalta ollaan sijoitusharkinnassa ristiriitatilanteessa, koska vangin uskomusten koetteleminen perustuu pitkälti rangaistusaikaiseen kokemustietoon vangista. Toisaalta hallintolain (434/2003) mukainen yhdenvertaisuusperiaate ja Rikosseuraamuslaitoksen strategiset tavoitteet ohjaavat kohtelemaan vankeja yhdenvertaisesti, jolloin kaikkien vankien kohdalla olisi toteutettava melko syvällinen pohdinta heidän intentioistaan. Myös *suhteellisuusperiaate* suojelee vankia liialliselta selvityksen antamiselta omista intentioistaan ja uskomuksistaan. Harkinnassa on myös yleisesti noudatettava *tarkoitussidonnaisuuden periaatetta*, jonka mukaan harkintavallan tulee ulottua vain lainmukaisiin tarkoituksiin. Sijoitusharkinnan yhtenä vahvana pohjana onkin usko ihmisen mahdollisuuksiin muuttua ja kasvaa, jonka myötä intentioiden taustalla toimivien uskomusten toteen osoittaminen ei ole lähtökohtaisesti tarkoituksenmukaista.

Hautalan ja Kaarakan (2018) mukaan vakavat päihdeongelmat, asunnottomuus, pitkäaikaistyöttömyys, toimeentulovaikeudet ja suoranainen köyhyys muodostavat yhdessä rikosten teon vyyhdin, josta irrottautuminen vaatii edellä mainittujen ongelmien työstämistä, kuntouttamista ja ratkaisemista. Heidän mukaansa sisäinen herääminen eli ymmärrettävämmin motivoituminen muutokseen yhdessä ulkoisen tuen kanssa siivittävät elämänmuutokseen. Sosiaalisen kuntoutuksen mahdollisuus luo edellytykset elämän perusrakenteiden ja psykososiaalisten kysymysten työstämiseen, vaikka arjen perusrakenteet saattavat kokonaisuudessaan puuttua. Lapsuuden ja nuoruuden elämänkululliset tekijät saattavat johtaa moniongelmaisuuteen. Lapsuuden elinolojen ja elinympäristön epätasapaino, turvattomat läheissuhteet, rikosten tekoon sosiaalistuminen sekä päihdemyönteinen elämäntyyli johtavat edelleen etenkin päihde- ja mielenterveysongelmiin. Myös sosiaaliset suhteet kapeutuvat alakulttuureihin, ja toimeentulovaikeudet sekä asunnottomuus johtavat edelleen mahdolliseen katuelämään. Eletyssä elämässä rikokset näyttäytyvät impulsiivisina tai harkittuina tekoina, jotka pääsääntöisesti ajan myötä johtavat vankeuteen. Vankila elämisympäristönä vaikuttaa edelleen ihmisen käsitykseen itsestään ja elämänkulustaan, mikä puolestaan vaikuttaa siihen, miten ihminen kokee itsensä, mahdollisuutensa ja merkityksensä tulevaisuudessa. (Emt., 321, 325–326.)

Monia ongelmia omaavien vankien taustalla vaikuttaa olevan myös monimuotoista ja pitkäkestoista rikollisuutta. Tämä on ongelmallista kuntoutustoimien riittävyyden suhteen, mutta myös rangaistuksen suorittamisen osalta, koska rikollinen ja muutoin epäsosiaalinen elämänpiiri seuraa tavalla tai toisella myös vankeuteen. Rikosaktiivinen elämäntapa kiteytyy usein toisten rikosaktiivisten henkilöiden seuraan, jonka myötä altistuminen tuttavien ja ystä-

vien tekemille rikoksille, kuten petoksille, ryöstöille ja väkivallanteoille kasvaa (Kivivuori, 2013, 166). Merkittävänä ongelmana laitosturvallisuuden ylläpitämiselle ovatkin vankien väliset, joko ennen vankeutta tai vankeuden aikana syntyneet epävirallliset velat, joiden hoitaminen vankilassa johtaa laitosjärjestystä rikkoviin tekoihin. Velan myötä velallinen asettuu uhrin asemaan, jolla on velvollisuus hoitaa velkansa oma-aloitteisesti (Laitinen, 2005, 158). Uhrin asemaan joutumista on erityisen mielenkiintoista tarkastella Aristoteleen käsityksestä heikkoluonteisesta ihmisestä, joka tietää ja haluaisi toimia oikealla tavalla, mutta luonteen heikkouden vuoksi ei pysty vastustamaan huonoja halujaan (Kylliäinen, 2012, 87). Monia ongelmia omaavien vankien kohdalla kyse onkin usein päihderiippuvuuteen liittyvästä velkaantumisesta, jossa riippuvuus itsessään aiheuttaa heikkoutta kieltäytyä houkutuksista. Toisaalta Aristoteleen ajattelussa vahvaluonteiseen ihmiseen vaikuttavat hyvien lisäksi myös huonot halut ja tunteet, jotka työntävät ihmistä väärään suuntaan (Emt., 87). Tämä voi selittää osin, esimerkiksi vankiloissa käytävän huumausainekaupan osapuolten toiminnan, vaikka ihminen sinällään hyveellisyyteen pyrkisikin.

Vankiloissa tapahtuva huumausainekauppa on todennäköisesti laajamittaisempaa kuin pystytään todentamaan. Kauppaa harjoittavat vangit perivät maksua vankilaan kuljetettavista huumeista, vankien maksamattomista veloista ja vaativat niin sanottua suojelurahaa tai maksua osastoilla asumisesta (Paasonen, 2021, 101). Vankiyhteisössä valtaa pitävien toimintaoikeudet kuitenkin törmäävät eettisesti erikoiseen ongelmaan. Voitaneen olettaa, ettei vankiyhteisö ole yhteisesti hyväksynyt tietyille vangeille oikeutta periä erillistä maksua asumisesta osastolle, joihin heidät on määrätty asumaan vankilan virkamiesten toimesta. Toisaalta toisten vankien erimielisyyttä ei todennäköisesti ole tiedusteltu. Vaikka yhteisössä ei olisi julkilausuttua erimielisyyttä, käytäntöä ei kuitenkaan voida pitää moraalisesti hyväksyttynä, jolloin syntyy *konfliktiongelma* (Launis, 2018, 144). Monia ongelmia omaavan vangin osalta konfliktiongelma syntyy, kun hänen päihderiippuvuuttaan käytetään hyväksi velkaannuttamalla hänet jopa perusteettomasti valtaa pitävien vankien toimesta. Vanki saatetaan valtaa pitävien vankien toimesta pakottaa tuomaan vankilaan huumausaineita, vaikka monia ongelmia omaava vanki toivoisi päihdehoitoon pääsemistä. Tällaisessa toiminnassa törmätään siis ratkaisemattomaan arvoristiriitaan.

Moniongelmaisuuden taustalla voivat vaikuttaa merkittävät elämänhistoriallliset tekijät. Laineen (2014) mukaan kaikkea lakien rikkomista ei kuitenkaan voida yhdistää yksilön persoonasta johtuviin ongelmiin eivätkä kaikki rikolliset ole kokeneet elämässään jonkinlaista vajetta. Rikollisuus on monimutkainen ilmiö, joka ei täysin ole riippuvainen yksilön psyykkisestä taustasta. Laine katsoo, että ammattimainen kuntoutus ei itsessään riitä, vaan epävirallinen apu ja sosiaalinen tuki ovat myös tarpeellisia. (Emt., 289.) Moniongelmaisuuden vaikutus laitosturvallisuuteen tiivistyy siis ainakin riippuvuuksien aiheuttamaan

hyväksikäytettävyyteen ja alisteisuuteen toisten vankien taholta sekä elämänhallinnan kokonaisvaikeuksiin, joka vaikeuttaa laitossijoittelun onnistumista avoimemmissa olosuhteissa.

POHDINTA

Vankeusaikaisessa sijoitteluharkinnassa pohdinta oikeanlaisen ja oikea-aikaisen siirron osalta palaa kysymykseen siitä, onko siirto turvallinen. Turvallisuustekijät huomioimalla turvataan myös toisten vankien turvallinen rangaistuksen suorittaminen sekä henkilökunnan turvallinen työntekeminen ja yleinen laitosjärjestys. Fyysinen eristäminen muusta vankiyhteisöstä voi toimia toisia suojelevana tekijänä. Eristäminen ei kuitenkaan välttämättä erityisellä tavalla edistä yksilön moraalista kasvua, vaikka historiassa uskottiin ruumiin kurin kehittävän vangin henkisyyttä. Eristämisellä ei ole pystytty pysäyttämään vankeusaikaista rikollisuutta, eikä vankeusrangaistuksen pelotevaikutus ole estänyt uusintarikollisuutta.

Strategisesta näkökulmasta on kuitenkin eettisesti velvoittavaa huomioida siirron kuntoutuksellinen tarkoituksenmukaisuus. Jos siirtoharkinnassa huomioidaan pelkästään vangin kuntoutuksellinen tarve, voidaan vaarantaa muiden vankien rangaistuksen suorittaminen ja laitoksen häiriötön toiminta. Jos siirtoharkinnassa huomioidaan vain turvallisuus, vankien yhdenvertaisuus ei kuntoutumismahdollisuuksien osalta välttämättä toteudu. Yksilölliset ja ajantasaiset turvallisuustiedot edesauttavat vangin sijoittamista hänen valvonnallisia tarpeitaan vastaavaan vankilaan. Vangin kuntoutumisen myötä hänen oikeanlaisen toimintansa voidaan olettaa kehittyneen, mikä madaltaa laitosturvallisuutta uhkaavan riskikäyttäytymisen esiintymistä. Vangin moraalisen kehityksen voidaan katsoa vaativan hyveellisyyteen pyrkimistä. Sijoitteluharkinnassa vangin hyveellisyyttä tarkastellaan rangaistusajan suunnitelman etenemisen, laitosjärjestyksen noudattamisen ja vangin motivaation ja suunnitelmien näkökulmasta.

Aristoteelisen hyve-etiikan näkökulmasta vangin moraalista toimintaa vahvistavien luonteen- ja persoonallisuudenpiirteiden sekä asenteiden kehittyminen on kiinni sekä vangista itsestään että kehittymisen mahdollistavista toisista ihmisistä. Toisaalta hyve-etiikassa arvioidaan myös moraalisten toimijoiden ominaisuuksia. Ominaisuuksien avulla vangit pystyvät tekemään oikeita ja hyviä ratkaisuja myös vankeusaikana eteen tulevissa vaikeissa tilanteissa. Myös sijoitusharkintaa tekevän toiminta perustuu moraalisen ihanteen mukaiseen harkintaan, hyveellisiin ominaisuuksiin ja uskoon vangin hyveistä. Tällöin kyse on käytännöllisestä viisaudesta. (Ks. Launis, 2018, 136–137.) Turvallisuuden huomioiminen sijoitusharkinnassa sisältää myös vangin hyveellisyyden pohdintaa,

missä tulisi huomioida vangin käyttäytymisen lisäksi moraalinen tahto ja arvot. Toisaalta moraalisten seikkojen arvioinnissa ongelmaksi tulee hyveellisyyden pysyvyyden arvioiminen (ks. Vainio, 2017, 22). Jos hyveellisyyden pysyvyyttä arvioitaisiin uusintarikollisuuden kautta, voitaisiin arvioinnin oikeanlaisuus todeta vasta vangin vapauduttua. Jos vanki palautuu uusien rikosten johdosta vankilaan, ei hyveellisyyden voida sanoa olleen pysyvää.

Aristoteelisen mallin mukaisesti voidaan katsoa, että Rikosseuraamuslaitoksella on vastuu luoda ja ylläpitää sellaisia laitosolosuhteita, joissa vangit voivat toimia moraalisten velvoitteiden mukaisesti. Vankeja on myös rohkaistava ja ohjattava toimimaan yhteisen hyvän toteuttamiseksi. (Ks. Laitinen, 2005, 138.) Vankiyhteisön sisäinen normisto ja hierarkia vaikeuttavat kuitenkin yksittäisen vangin toimintaa, koska yhteisön paine noudattaa yhteisön sääntöjä vaikuttaa vahvalta. Kuten Ruckensteinin ja Tepon (2005) sekä Saaren (2012b) tutkimuksessa on todettu, vankien keskuudessa vallitsee hierarkia, jossa vaikutusvalta jakautuu rikollismaailmassa arvostetuimmille, usein rikostyyppien perusteella. Vankien keskinäinen vuorovaikutus pyrkii ylläpitämään vankiyhteisön sosiaalisia rakenteita ja muokkaamaan samalla vankien välisiä suhteita sosiaalisen kontrollin avulla (Ruckenstein & Teppo, 2005, 38–39). Hierarkkinen asetelma vankiyhteisössä ei vaikuta tukevan sellaisen moraalisen kehityksen mallia, joka olisi yleisen moraalikäsityksen mukaista. Tietynlainen alistaminen, rikollisten tekojen ja maineen arvottaminen saattaa vaikuttaa yksittäisen vangin mahdollisuuksiin ja jopa rohkeuteen toimia vankiyhteisön sääntöjen ja arvostusten vastaisesti. Erityisesti moniongelmaiset vangit joutuvat usein riippuvuuksiensa vuoksi hyväksikäytetyiksi ja alisteiseen asemaan suhteessa valta-asemaa pitäviin vankeihin. Nämä seikat voivat vaikeuttaa ja pahimmassa tapauksessa estää vangin mahdollisuuksia pyrkiä toimimaan hyveellisesti.

Vankeusaikana on myös noudatettava erillisiä normeja eli toimittava laitosjärjestyksessä määrätyllä tavalla, mutta toisaalta pystyttävä sulautumaan vankiyhteisön luomaan eettiseen normistoon. Laitosjärjestyksen noudattaminen tulee esille kielloin ja käskyin, joita odotetaan noudatettavan. Kieltojen rikkominen tapahtuu aktiivisella tekemisellä, joka on moraalisesti raskauttavampaa kuin käskyn mukaan tekemättä jättäminen (Räikkä, 2006, 92). Vangin vankeusaikaisen normien mukaisen tai niiden vastaisen toiminnan tarkasteleminen on sijoitteluharkinnan lähtökohta, koska laitosturvallisuutta ei tule vaarantaa tahallisesti. Toisaalta harkintaan sisältyy myös vangin rikos sekä aikaisempi rikollisuus. Turvallisuuden näkökulmasta järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien vankien katsotaan vaarantavan laitosturvallisuutta. Uuden penologian mukaisesti järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvat ja rikollisvaikuttajavangit tunnistetaan ja luokitellaan riskiluokkiensa mukaisesti vankilassa. Heitä hallitaan asuttamalla erilleen toisista vangeista, kuten 1.3.2022 perustetuilla tehostetun valvonnan osastoilla. Näillä toimin pyritään muun muassa estämään

vankila-aikaista rikollisuutta ja järjestäytyneiden rikollisryhmien vaikutusta toisiin vankeihin, mutta myös edistämään vankien irtaantumista rikollisesta toiminnasta.

Jo vankihierarkiassa järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien valta-asema on vankiyhteisössä huomattava. Toisaalta järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien vankien näyttötaakka omasta kuntoutumisestaan ja rikollisuudesta irtaantumisestaan on huomattavasti suurempi kuin vaikkapa elinkautisvangin. Mahdollisuudet siirtyä avoimempiin olosuhteisiin ovat elinkautisvangeilla huomattavasti paremmat kuin järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien, vaikka he olisivat vankeusaikana motivoituneesti työskennelleet rangaistusajan suunnitelmansa mukaisesti. Riskiluokituksensa takia järjestäytyneisiin rikollisryhmiin kuuluvien vankien turvallisuustekijöitä tarkastellaan ehdottomammin viranomaistoiminnan näkökulmasta. Huomiotta kuitenkin voi jäädä elinkautisvangin asenteellinen rikollisuus tai merkittävä väkivaltariski taikka moniongelmaisen vangin riittämättömät arjenhallintakeinot tai päihdeongelman todellinen vakavuus, mikäli hyötyperusteet avoimempiin olosuhteisiin siirtämiselle painavat harkinnassa enemmän. Koska sijoitusharkinnassa vaikuttavat vangin itsensä lisäksi myös yhteiskunnan, vankilan ja toisten vankien turvallisuuden suojeleminen, on avoimempiin olosuhteisiin siirtämistä pohdittava myös kokonaisvaltaisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta. Oikeudenmukaisuuden ja oikeellisuuden toteutumisen arvioinnin ei tule kuitenkaan perustua säännönmukaisuuteen, koska tällöin kyse ei ole moraalisesta pohdinnasta (ks. Vainio, 2017, 119, Neiramo, 2002, 40). Sijoitusharkintaa määräävät lait antavat harkinnalle raamit, mutta vankien riskien tiedostaminen ohjaa moraalista harkintaa. Aikaisemmin esille tuomani hyveellisyyden pysyvyys tulee esille oikeellista ja oikeudenmukaista harkintaa tehdessä – pystyykö vanki noudattamaan laitosjärjestystä avoimemmissa olosuhteissa moitteettomasti ja onko siirto oikeudenmukainen suhteessa rikokseen, uhriin ja muihin vankeihin, vaikka harkinnan kohteena oleva on vaarantanut vakavasti toisen ihmisen henkeä tai yhteiskunnan turvallisuutta? Joka tapauksessa tarkoitussidonnaisuuden periaatteenkin mukaan harkinnan tulee pysyä lainmukaisissa tarkoituksissa. Lisäksi harkinnassa ei sovi unohtaa Rikosseuraamuslaitoksen strategista arvoa uskosta ihmisen mahdollisuuksiin muuttua ja kasvaa. Laitossijoittelussa turvallisuustekijöiden huomioiminen on välttämätöntä oikeanlaisten vankien ohjaamiseksi oikea-aikaisesti valvontatasoltaan soveltuviin vankiloihin. Sijoitusharkinta perustuu turvallisuuden ja kuntoutuksen välillä tehtävään strategisten arvojen mukaiseen vuoropuheluun. Harkinta ei ole puolien valitsemista, vaan eettisten näkökulmien vertailua, vangin kasvumahdollisuuksien punnintaa ja hyveellisyyden tukemista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Apulaisoikeusasiamies, Dnro 893/4/16 Elinkautisvankien avolaitokseen siirtämisen edellytykset, 1.12.2016.

Apulaisoikeusasiamies, ratkaisu EOAK/2474/2016. Sijoittaminen avolaitokseen, 9.8.2017

Arola-Järvi, A. (2012). Suunnitelmallisen vankeusajan käsikirja. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, oppikirja 1/2012.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia, vastaus EOAK/4936/2021, Laitossijoittelu ym., 17.2.2022

Euroopan ihmisoikeussopimus

Foucault, M. (2005). Tarkkailla ja rangaista. Helsinki. Otava.

Hallintolaki 6.6.2003/434

Hautala, S. & Kaarakka, O. (2018). Vankilasta vapautuminen sosiaalisen kuntoutuksen haasteena. Teoksessa: Lindh, J, Härkäpää, K & Kostamo-Pääkkö, K (toim.) Sosiaalinen kuntoutuksessa (s. 318–344). Rovaniemi. Lapland University Press.

Helsingin Sanomat (2022). Vantaan sellimurha oli syyttäjän mukaan poikkeuksellisen raaka ja julma: Uhri pakotettiin ennen kuolemaansa kirjoittamaan itsemurhaviesti. Saatavilla osoitteesta: https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000008803302.html. Lainattu 26.7.2022.

Hirvelä, P. & Heikkilä, S. (2017). Ihmisoikeudet. Käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön. 2. uudistettu painos. Helsinki. Alma Talent Oy ja tekijät.

Holopainen, J-P. (2021). Selvitys Rikosseuraamuslaitoksen kyvystä vastata järjestäytyneen rikollisuuden aiheuttamiin haasteisiin. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 3/2021. Saatavilla muun muassa osoitteesta: https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210510163527/7QCW6DgVd/2021-03_Selvitys_Risen_kyvysta_vastata_jarjestaytyneen_rikollisuuden_aiheuttamiin_haasteisiin_web.pdf.

Hypén, K., Keinänen, A. & Laulumaa, S. (2011). Vankiloiden turvallisuuden mittaaminen; Tarpeet, teoria ja käytäntö. Teoksessa: Linderborg, H. ja Lavikkala, R. (toim). Rikosseuraamustyön kehittämisen kysymyksiä (s. 175–195). Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Acta Poenologica 2/2011.

Häyry, M. (2002). Hyvä elämä ja oikea käytös. Historiallinen johdatus moraalifilosofiaan. Helsinki. Helsinki University Press ja tekijä.

Kivivuori, J. (2013). Rikollisuuden syyt (uudistettu 2. laitos). Helsinki. Kustannusosakeyhtiö Nemo.

Kylliäinen, A. (2012). Paksunahkaisuudesta suuri sieluisuuteen. Hyveet työssä ja elämässä. Helsinki. Otava.

Laine, M. (2002). Kuntoutus vankilan tehtävänä. Teoksessa: Salminen, M. & Toivonen, K. (toim.). Vankeinhoidon perusteet (s. 123–136). Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002. Helsinki. Tietosanoma Oy.

Laine, M. (2014). Kriminologia ja rankaisun sosiologia. 2. uudistettu painos. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, Acta Poenologica 1/2014. Helsinki. Tietosanoma Oy.

Laitinen, A. (2005). Oikeussosiologian perusteet. Turku. Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta.

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 21.5.1999/621

Launis, V. (2018). Ihmisarvo. Tampere. Vastapaino.

Liimatainen, A., Rantala, K., Mäkipää, L. & Tyni, S. (2017). Porkkanaa ja keppiä. Rangaistusajan suunnitelmat osana vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa. Tutkimuksia 1/2017. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti.

MacIntyre, A. (2004). Hyveiden jäljillä. Moraaliteoreettinen tutkimus. Suom. Noponen, N. Helsinki. Gaudeamus.

Myhrberg, P. (2016). Vankeuden täytäntöönpano (2. uudistettu painos). Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Oppikirja 1/2016.

Neiramo, I. (2002). Vankeinhoidon etiikka. Teoksessa Vankeinhoidon perusteet (s. 34–48). Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002. Helsinki. Tietosanoma Oy.

Niemelä, P. (2011). Sosiaalityö hyvinvointietiikan toteuttajana. Teoksessa: Pehkonen, A. & Väänänen-Fomin, M. (toim.). Sosiaalityön arvot ja etiikka. (s. 13–43). Jyväskylä. PS-kustannus.

Paasonen, J. (2021). Rikosseuraamuslaitoksen turvallisuuden ja valvontatyön ulkoinen arviointi. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 2/2021. Saatavilla muun muassa osoitteesta: https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210510163048/7QCVnaVHV/2021-2_Risen_turvallisuuden_ja_valvontatyon_ulkoinen_arviointi.pdf.

Rikosseuraamuslaitos (2015). Rikosseuraamuslaitoksen turvallisuuslinjaukset. Saatavilla muun muassa osoitteesta: https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-muut/0DlbMQzPN/Turvallisuuslinjaukset_2015.pdf.

Rikosseuraamuslaitos (2016). Kurinpitorangaistuksen määrääminen, ohje 3/004/2014, 4.6.2014, päivitetty 26.4.2016. Saatavilla muun muassa osoitteesta: https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset/saannokset/maarayksetjaohjeet/kurinpitorangaistuksenmaaraaminen30042014.html.

Rikosseuraamuslaitos (2017). Vangin sijoittaminen tai siirtäminen avolaitokseen ja avolaitoksesta suljettuun vankilaan. Ohje 7/004/2017. Keskushallintoyksikkö 3.7.2017. Saatavilla muun muassa osoitteesta: https://rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset/saannokset/maarayksetjaohjeet/vanginsijoittaminentaisiirtamin-enavolaitokseenjaavolaitoksestasuljettuunvankilaan70042017.html.

Rikosseuraamuslaitos (2020). Strategiakartta 2021–2024. Saatavilla osoitteesta: file:///C:/Users/03088617/Downloads/Strategia_2021-2024_verkkoon%20(1).pdf. Lainattu 8.3.2022.

Rikosseuraamuslaitos (2022). Vankilaturvallisuutta parannetaan perustamalla tehostetusti valvottuja osastoja neljään vankilaan. Saatavilla osoitteesta: https://rikosseuraamus.fi/fi/index/ajankohtaista/tiedotteet/2022/vankilaturvallisuuttaparannetaan-perustamallatehostetustivalvottujaosastojaneljaanvankilaan.html. Lainattu 14.3.2022.

Ruckenstein, M. & Teppo, A. (2005). Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallan pelko suljetussa vankilassa. Rikosseuraamusaviraston julkaisuja 1/2005.

Räikkä, J. (2006). Esseitä etiikasta. Helsinki. UNIpress Ab.

Saari, J. (2021a). Vankien kokema turvallisuus. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim). Suomalainen vanki. Arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa. (s. 149–175). Tampere. Vastapaino.

Saari, J. (2021b). Vankien statusjärjestelmä. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim). Suomalainen vanki. Arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa. (s. 103–125). Tampere. Vastapaino.

Törmä, S. & Huotari, K. (2018). Romanien asumisen yhdenvertaisuuden seurantaselvitys. Ympäristöministeriön raportteja 6/2018. Saatavilla osoitteesta: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160489/YMra_6_2018.pdf. Lainattu 16.4.2022.

Tyni, S. (2015). Vankeinhoidon vaikuttavuus. Onko kuntoutukselle tilastollisia perusteita? Akateeminen väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2015.

Vainio, O-P. (2017). Hyveet. Johdatus hyveajatteluun. Helsinki. Viisas elämä.

Vankeuslaki 23.9.2005/767

Vantaan Sanomat (2022). Vantaan sellimurhan uhri kohtasi väkivaltaa jopa kahden päivän ajan ja teot olivat brutaaleja – Poliisi selvittää nyt, miten tilanne jäi vankilan henkilöstöltä huomaamatta. Saatavilla osoitteesta: https://www.vantaansanomat.fi/paikalliset/4548601. Lainattu 18.4.2022.

Anu Helenius

VANKI VAIKUTTAMISEN KOHTEENA: RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMIEN TOIMINNANFILOSOFINEN ANALYYSI

JOHDANTO

Vankeuslain (767/2005) mukaan vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan. Vangille laadittava yksilöllinen rangaistusajan suunnitelma on keskeinen keino lain tavoitteiden toteuttamiseksi. Se sisältää tiedot vangin sijoittamisesta, toiminnasta ja elämänhallintaa edistävistä tukitoimenpiteistä, yhteydenpidosta vankilan ulkopuolelle sekä vapauttamisesta ja vapauttamisvaiheen tukitoimenpiteistä. Suunnitelmaa laadittaessa kartoitetaan muun muassa vangin toimintakykyyn ja uusintarikollisuuteen vaikuttavia tekijöitä sekä määritellään niiden pohjalta tavoitteet, joihin rangaistusaikana pyritään vaikuttamaan. Monet vankeusaikaiset toiminnat ja luvat on sidottu rangaistusajan suunnitelman toteutumiseen, minkä on ajateltu motivoivan vankia sen noudattamiseen (Mohell, 2007, 333.) Vaikka rangaistusajan suunnitelmia koskeva sääntely on ollut keskeisiltä osin voimassa jo vuodesta 2006, liittyy sen toimeenpanoon yhä monenlaisia ongelmia ja epäselvyyksiä (ks. esim. Liimatainen ym., 2017; EOAK 5076/2017 ja EOAK/6309/2017).

Rangaistusajan suunnitelmaa – tai vankeuslain tavoitetta ylipäätään – ei voida toteuttaa ilman vangin osallisuutta ja myötävaikutusta. Toisaalta keinot, joilla vanki pyritään sitouttamaan suunnitelmaan eivät vaikuta toimivan kaikilta osin halutulla tavalla. Suuri osa vankilahenkilökunnasta kokee, että vankeja on vaikea saada aidosti sitoutumaan rangaistusajan suunnitelman tavoitteisiin (Linderborg ym., 2020, 42.) Suhtautuminen vankeihin, joiden arvellaan noudattavan suunnitelmaa vain edesauttaakseen pääsyään avolaitokseen, on yleisesti kielteistä. Vankien keskuudessa tyytymättömyyttä aiheuttavat puolestaan puutteelliset vaikutusmahdollisuudet suunnitelman sisältöön liittyen, suunnitelman yksipuoliseksi koettu sitovuus sekä sen käyttäminen vankiin kohdistuvan kontrollin välineenä (Liimatainen ym., 2017, 119–112; Kivivuori ym., 2009, 149–150).

Toinen ongelmakokonaisuus liittyy rangaistusajan suunnitelmien seurantaan. Seurannan tarkoituksena on arvioida suunnitelman toteutumista vankilassa. Tutkimustiedon (Liimatainen ym., 68–70) ja laillisuusvalvontahavaintojen valossa vankilahenkilökunnalle ei aina ole selvää, mitä tietyn suunnitelmaan

asetetun tavoitteen toteuttamiseksi tulisi tehdä tai millaisin kriteerein sen toteutumista tulisi arvioida. Jopa saman yksikön sisällä virkamiehet voivat päätyä keskenään erilaisiin arvioihin (EOAK/5076/2017 ja EOAK/6309/2017, 14–15).

Tässä artikkelissa analysoin rangaistusajan suunnitelmaa koskevaa sääntelyä esitöineen toiminnanfilosofisesta näkökulmasta. Toiminnanfilosofia on analyyttista filosofiaa, joka tarkastelee toimintaa ja sen käsitteellisiä ehtoja. Kohdistan tarkasteluni erityisesti vaikuttamismekanismeihin ja rangaistusajan suunnitelman toteuttamiseen toimintana ja yhteistoimintana. Tarkastelua motivoi käsitykseni siitä, että rangaistusajan suunnitelmien toimeenpanossa havaittuja ongelmakohtia ei ole aiemmin onnistuttu riittävällä tarkkuudella käsitteellistämään eikä näin ollen myöskään selittämään. Asia on eettisesti merkityksellinen erityisesti oikeudenmukaisuusnäkökulmasta: suunnitelman toimeenpanon haasteet ja epäselvyydet ovat ongelmallisia vangin oikeusturvan ja yhdenmukaisen kohtelun kannalta. Kyse on vankiin kohdistuvasta yhteiskunnallisen vallan käytöstä, jonka tulee olla ennakoitavaa ja läpinäkyvää. Käsitteelliset epäselvyydet hankaloittavat toiminnan eettisen perusteltavuuden arvioimista. Huomionarvoista on myös, että suunnitelmien tarkoituksena on vaikuttaa vangin uusintarikollisuuden riskiin, jolloin niiden toimeenpanon ongelmat voivat vaarantaa sääntelyllä tavoitellun yhteiskunnallisen hyvän toteutumisen.

Pyrkimyksenäni on käsiteanalyysin keinoin tehdä näkyväksi lainsäädännön taustalla ilmeneviä filosofisen tason jännitteitä ja niiden empiirisesti ilmeneviä seurauksia, ja tältä osin täydentää aiempia analyyseja (esim. Liimatainen ym., 2017; Rantala ym., 2021). Vaikka tarkasteluni kohdistuu tiettyyn sääntelykokonaisuuteen, tuon myös yleisellä tasolla esiin vankiin kohdistuvan vaikuttamisen piirteitä, reunaehtoja ja sosiaalieettisiä ulottuvuuksia.

Johdantoluvussa esittelen vankeuslakiuudistuksen ja rangaistusajan suunnitelman yleisiä lähtökohtia ja yhteiskuntapoliittista kontekstia sekä toiminnanfilosofisen analyysin keskeiset käsitteet ja lähtökohdat. Ensimmäisessä analyysiluvussa käsittelen rangaistusajan suunnitelmia vankiin kohdistuvan vaikuttamisen näkökulmasta. Toisessa analyysiluvussa tarkastelen rangaistusajan suunnitelman toteuttamista toiminnan ja yhteistoiminnan näkökulmasta sekä käsitteellistän suunnitelman seurannan ongelmakohtia.

TAVOITTEENA VAIKUTTAVA VANKEUS

Vuonna 2006 voimaantulleen vankeuslainsäädännön kokonaisuudistuksen keskeinen tavoite oli tehostaa vankeuden vaikuttavuutta. Uudistuksen yhteydessä asetettiin ensimmäistä kertaa lain tasoiseksi tavoitteeksi lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan. Vankeuslain säännökset perustuvat *what works -ajatteluun,* eli vankeuden täytäntöönpanossa pyritään vaikuttamaan nimen-

omaan niihin tekijöihin, jotka ylläpitävät rikollisuutta (Mohell, 2007, 333.) What works -ajattelua tai -suuntausta luonnehtivat empiiriseen näyttöön perustuvat meta-analyysit ja yksittäiset vaikutustutkimukset, kuntoutusoptimismi sekä sosiaaliseen oppimiseen perustuvien ohjelmien käyttöönotto rikosseuraamusalalla (Tyni, 2015, 52). Sen merkittävin pragmaattinen sovellus on ollut *RNR-malli.* Mallin pääperiaatteet ovat riski (risk), tarve (need) ja vastaavuus (responsivity). Riskiperiaatteen mukaan toiminta tulee kohdistaa siten, että toiminnan intensiivisyys määrittyy rikoksentekijän uusimisriskitason mukaan. Tarveperiaatteen mukaan pyritään vaikuttamaan dynaamisiin eli muuttuviin riskitekijöihin. Näitä kutsutaan myös *kriminogeenisiksi tarpeiksi*. Vastaavuusperiaatteen mukaan tulisi huomioida keinojen yhteensopivuus vangin kykyjen, oppimistyylin ja toimintatapojen kanssa (emt., 58–64, viittaus Andrews ym., 1990).

Hallituksen esityksessä todetaan, että rangaistusten määräämisessä ja täytäntöönpanossa ”rangaistuksen ja hoidon, pakon ja palvelun” jyrkästä erottelusta on luovuttu, ja erilaisia vangin rikollisuuteen ja asenteisiin vaikuttavia toimintaohjelmia on lisätty osaksi vankeusrangaistuksen suorittamista. Lisäksi todetaan, että vangin sitoutumista kuntoutukseen on pyritty lisäämään ”tietynlaisella paluulla progressiiviseen järjestelmään, esimerkiksi asteittaisella siirtymisellä vankeusrangaistuksen aikana vapaampiin olosuhteisiin ja aikaistetulla vapauttamisella” (HE 263/2004 vp., 80).

Uudistuksen yhteydessä otettiin käyttöön rangaistusajan suunnitelma. Aikaisemmin suunnitelmia oli laadittu vain pitkäaikaisvangeille. Suunnitelman käyttöönotolla vankeuden täytäntöönpanosta pyrittiin kehittämään aikaisempaa ennustettavampi ja suunnitelmallisempi prosessi, joka tukee vangin yksilöllistä ja hallittua suuntautumista rikoksettomaan elämäntapaan. Suunnitelmassa määritellään tavoitteet, johon rangaistusaikaisella toiminnalla pyritään vaikuttamaan. Ne voivat liittyä esimerkiksi koulutukseen, velkojen hoitoon, kuntoutukseen, perhesuhteisiin, asenteisiin tai työelämäyhteyksiin. Pyrkimyksenä on ohjata toimintaan sijoittelua aiempaa täsmällisemmin ja varata vangille oikeanlaisia toimenpiteitä oikeaan aikaan (HE 263/2004 vp, 110–111; Mohell, 2007).

YHTEISKUNTAPOLIITTINEN KONTEKSTI: VASTUULLISTAMISTA JA PEHMEÄÄ KONTROLLIA

Vankeuslakiuudistuksen tavoitteiden ja keinojen voi nähdä eräiltä osin heijastavan yleisempää yhteiskunnallista kehityskulkua, jota on luonnehdittu taloudellis-moraaliseksi käänteeksi. Hyvinvointivaltion rahoituspohjan heikentymisen myötä hyvinvointiajattelu on korvautunut markkinavetoisella ajattelulla, ja uuden julkisjohtamisen oppi on lisännyt paineita tehostaa hallintoa ja muoka-

ta sen toiminnasta vaikuttavaa ja mitattavaa (Julkunen, 2006, 77–88; Kotkas, 2012, 1193–1194). Vankeinhoidossa muutos näkyy esimerkiksi erilaisina määrällisinä tulostavoitteina, sekä yleisemmin kriminaalipoliittisessa tavoitteenasettelussa, jossa korostetaan vaikuttamista vankien uusintarikollisuuteen. Myös edellä käsitellyn RNR-mallin voi nähdä vastaavan tarpeeseen kohdistaa niukat hallinnolliset resurssit mahdollisimman tehokkaasti.

Taloudellis-moraalisen käänteen moraalinen ulottuvuus liittyy ihmiskuvaan sekä siihen, kuinka yksityisen ja julkisen suhteet jäsennetään. Sosiaalipolitiikassa on alettu korostaa yksilön aktivointia, mikä on merkinnyt vastuunsiirtoa viranomaisilta yksilöiden suuntaan. Tätä heijastaa esimerkiksi sopimuksellisuuden elementtien lisääntyminen julkishallinnossa. Kyse ei ole sopimuksista yksityisoikeudellisessa merkityksessä vaan pikemminkin ”sopimuksen kaltaisista” menettelyistä, kuten eri hallinnonaloilla laadittavista asiakassuunnitelmista (Kotkas, 2012; Määttä & Kalliomaa-Puha, 2006, 179–193), joihin myös rangaistusajan suunnitelma keskeisiltä osin vertautuu. Suunnitelmat ottavat asiakkaan mukaan ”sopimiseen ja neuvotteluun”, mutta toisaalta vastuullistavat tätä. Samalla kun asiakkaalle annetaan osittain valtaa päättää omista asioistaan, hänen odotetaan myös ottavan selkeämmin vastuuta omasta sosiaalisesta, fyysisestä ja psyykkisestä hyvinvoinnistaan (Kotkas, 2012, 1193–1194). Vankeinhoidon kontekstissa tämä näkyy erityisesti odotuksena siitä, että vanki sitoutuu rangaistusajan suunnitelman mukaisiin tavoitteisiin ja pyrkii vaikuttamaan yksilöllisiin uusimisriskitekijöihinsä. Kansalaisten lisääntyvällä vastuullistamisella tavoitellaan siis eräänlaista sisäistettyä itsehallintaa (ks. Miller & Rose, 2010). Itsehallinnan ja hallinnoinnin teemat pohjautuvat Michel Foucault’n valtateorioihin, ja niitä ovat Foucault’n jälkeen käsitelleet erityisesti sosiologit Mitchell Dean, Nikolas Rose ja Peter Miller.

Ben Crewe (2011) on eritellyt itsehallinnan ulottuvuuksia ja niiden suhdetta yleisempään vallankäytön muutokseen vankilaympäristössä. Hänen mukaansa autoritaarinen, suoraan käskyvaltaan ja pakottamiseen perustuva vallankäyttö on korvautunut ”pehmeällä kontrollilla”, jonka olennaisia piirteitä ovat muun muassa vankien ja henkilökunnan aiempaa läheisemmät suhteet, vangin toimintaa koskevan psykologisen arvioinnin ja raportoinnin painoarvon kasvu sekä kannustinmallit, jotka palkitsevat vangin toivotunlaisesta käyttäytymisestä materiaalisilla tai muilla etuuksilla. Pehmeän kontrollin strategiat ohjaavat vankeja säätelemään omaa käyttäytymistään, sitoutumaan myönteisesti hallintoon ja ottamaan vastuuta mahdollisista laiminlyönneistään. Jos vangit eivät pysty säätelemään itseään asianmukaisesti, vankila paljastaa autoritaariset kasvonsa käskyjen, valvonnan ja rangaistusten kautta, joista vangit eivät voi neuvotella. Vankilan ote vangin ajattelusta ja käyttäytymisestä on siis aiempaa laajempi ja tiukempi: pyrkimys vaikuttaa vangin rikolliseen käyttäytymiseen oikeuttaa laajentamaan sitä käyttäytymisen aluetta, jota vankila voi hallita. Sääntöjen

noudattaminen ja ”ongelmien välttäminen” eivät siis enää riitä, vaan vankien odotetaan osoittavan sitoutumista muutokseen ja institutionaalisiin tavoitteisiin (emt., 456).

Myös rangaistusajan suunnitelmaan liittyy vastaavia kontrolliulottuvuuksia, joiden tarkempi tarkastelu ja käsitteellistäminen on tarpeen. Jotta vankiin kohdistuvan vaikuttamisen periaatteiden reiluudesta ja läpinäkyvyydestä voidaan varmistua, on hyödyllistä tarkastella sitä, minkälaisista elementeistä ne toiminnanfilosofisesti rakentuvat.

TOIMINNANFILOSOFISEN ANALYYSIN KÄSITTEET JA LÄHTÖKOHDAT

> *Vapausrangaistuksen tärkeimpänä päämääränä on yksilön käyttäytymisen muuttaminen. 'Rangaistuksen päätavoitteena oleva tuomitun parantaminen on pyhä periaate, joka on kuitenkin varsinaisesti ilmestynyt tieteen ja ennen kaikkea lainsäädännön piiriin vasta äskettäin.' (Brysselin vankeinhoitokongressi 1847) Ja Amorin komitea toisti uskollisesti toukokuussa 1945: 'Vapausrangaistuksen päätavoite on tuomitun parantaminen ja uudelleen sijoittaminen yhteiskuntaan'.* (Foucault, 1980, 304.)

Kuten Michel Foucault'n vankeinhoidon historiaa kuvaava lainaus osoittaa, vangin käyttäytymisen muuttaminen ja yhteiskuntaan sopeuttaminen eivät ole vankeinhoidollisina tavoitteina uusia. Tänä päivänä vankia ei kuitenkaan hahmoteta ”parantamisen” tarpeessa olevaksi eli poikkeavaksi tai sairaaksi, vaan vankiin kohdistuvaa vaikuttamistoimintaa määrittelee erilainen rationaliteetti, jonka eräitä piirteitä edellisessä luvussa kuvattiin. Kyse on yhtä kaikki vankiin kohdistuvasta *vaikuttamisesta*.

Vaikuttaminen voidaan ymmärtää sekä vaikuttajan vaikutettavaan kohdistamaksi toiminnaksi, jolla vaikuttaja saa vaikutettavan toimimaan haluamallaan tavalla, että vaikuttajan ja vaikutettavan väliseksi suhteeksi. Erityyppisiä vaikuttamissuhteita erottaa se, kuinka paljon niissä annetaan vaikutetulle vapautta valita sellaisen oman toimintansa keinot ja päämäärät, joka on vaikuttajan vaikuttamisen kohteena. Toisin sanoen niitä määrittää suhtautuminen vaikuttamisen kohteen *toimijuuteen* (Hallamaa, 2017).

Vaikuttamistoiminnan piirteiden määrittelemisessä keskeisiä kysymyksiä ovat, kuka määrittelee vaikuttamalla tavoiteltavan hyvän, ja kuinka osapuolten intressit suhteutuvat toisiinsa. Vastausten perusteella saadaan käsitys siitä, käyttääkö vaikuttaja resurssivaltaa vai sanktiovaltaa. *Resurssivaltaa* hyödyntävä vaikuttaminen perustuu siihen, että vaikuttaja ottaa tai haluaa lähtökohtaisesti ottaa huomioon myös kohteen näkemyksen tavoitellusta päämäärästä. Vaikuttaja käyttää tällöin vain sellaisia vaikuttamiskeinoja, jotka pitävät yllä tai vahvistavat kohteen omaa toimijuutta, koska tämän tulee voida kokea päämäärän edistävän

hänen omaa hyväänsä. *Sanktiovallan* käyttäjä sen sijaan ei ota huomioon vallan kohteen omia tavoitteita ja intressejä, vaan varaa itselleen mahdollisuuden valita tehokkaimmiksi katsomansa keinot sen päämäärän toteuttamiseksi, johon vaikuttaja tahtoo vaikutettavan osallistuvan. Jaottelun avulla voidaan tutkia erityyppisiä vaikuttamissuhteita ja eritellä myös asiantuntijoiden yhteiskunnan palvelutehtävissä käyttämiä vaikuttamisen muotoja (emt., 207–208).

Analyysini kannalta keskeisiä ovat lisäksi seuraavat käsitteet. *Toiminnalla* tarkoitetaan yhtä tai useampaa tekoa, joilla toimija pyrkii saavuttamaan jonkin päämäärän. Toiminta koostuu sarjasta tekoja, joiden toimija tietää tai uskoo olevan riittävä keino hänen asettamansa tavoitteen tai päämäärän saavuttamiseksi. *Toimijaksi* voidaan sanoa henkilöä, joka kykenee asettamaan päämääriä, ymmärtää kausaali- eli syy- ja seuraussuhteita ja osaa arvioida niitä sekä pystyy omalla toiminnallaan tavoittelemaan asettamiaan päämääriä. *Intressillä* tarkoitetaan asiantilaa, johon toimijan toive tai tarve kohdistuu. *Päämäärä* viittaa toivotun toiminnan lopputulokseen eli asiantilaan, minkä toimija haluaa ”olevan saavutettu”, kun hän on vienyt toiminnan päätökseen (emt.). Käsitteiden käytännöllinen merkitys hahmottuu jäljempänä, kun niitä käytetään osana asiayhteyttä.

ANALYYSI

Analysoin rangaistusajan suunnitelmaan kytkeytyvää sääntelyä toiminnanfilosofisesta näkökulmasta. Teoria eli tarkastelun käsitteellinen viitekehys perustuu keskeisiltä osin Jaana Hallamaan teokseen *Yhdessä toimimisen etiikka* (Hallamaa, 2017). Tarkastelun aineistona käytän vankeuslakia, lain esitöitä sekä eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen[1] rangaistusajan suunnitelmiin liittyviä ratkaisuja. Analyysi on teorialähtöistä, eli pyrin paikantamaan aineistosta toiminnanfilosofisesti merkitykselliset seikat ja analysoimaan niiden keskinäisiä yhteyksiä.

Ensimmäisessä analyysiluvussa tarkastelen rangaistusajan suunnitelmaa koskevaa sääntelyä vankiin kohdistuvan vaikuttamisen näkökulmasta. Tarkastelen, millaisia vaikuttamismekanismeja käyttämällä vanki pyritään sitouttamaan rangaistusajan suunnitelmaan, kuinka vangin toimijuuteen suhtaudutaan, ja millaiseksi vangin ja viranomaisen suhde vaikuttamismekanismien valossa muodostuu. Toisessa analyysiluvussa tarkastelen rangaistusajan suunnitelman toteuttamista toiminnan ja yhteistoiminnan näkökulmasta ja erittelen käsitteellisesti suunnitelman seurannan tiedollisia ongelmakohtia. Lopuksi pohdin tuloksia kokoavasti.

---

1 Eduskunnan oikeusasiamies valvoo viranomaistoiminnan laillisuutta. Oikeusasiamiehen lisäksi valvonnasta vastaavat kaksi apulaisoikeusasiamiestä. He toimivat samoin valtuuksin kuin oikeusasiamies.

VANKI VAIKUTTAMISEN KOHTEENA

Kuten edellä on käyty läpi, vankeuslain täytäntöönpanon tavoite on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä tämän elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan. Keskeinen vaikuttamismekanismi on siis *apu*. Auttamissuhde on usein instituution määrittelemä, sen edustamaa hyvää toteuttava palvelu- tai auttamissuhde, jossa profession edustaja pyrkii toiminnallaan kohentamaan kohteen toimintaehtoja. Lähtökohtana on tyypillisesti toiminnan kohteen osallisuus (Hallamaa, 2017, 222–223). Auttamissuhde voi perustua myös sanktiovallan käyttöön, jolloin sitä kutsutaan *paternalismiksi*. Paternalismiin perustuvassa suhteessa vaikuttaja lähtökohtaisesti määrittää toiminnan tavoitteet riippumatta siitä, tunnistaako kohde ne omien intressiensä mukaisiksi vai ei. Paternalismi oikeutetaan vetoamalla siihen, että sillä toteutetaan vaikuttamisen kohteen hyvää, jota tämä ei itse ymmärrä tai kykene toteuttamaan (emt., 217).

Vankeuden täytäntöönpanossa vangin auttamistoiminnan suuntaviivat määrittelee rangaistusajan suunnitelma. Vankeuslain mukaan se laaditaan yhteistyössä vangin kanssa.

Lain esitöiden mukaan suunnitelman laadintaan osallistuminen olisi vangille vapaaehtoista, mutta vankia tulisi kaikin tavoin motivoida siihen. Mikäli vanki kieltäytyisi osallistumasta, suunnitelma laadittaisiin joka tapauksessa, mutta se voitaisiin laatia sisällöltään vähemmän vaativana (HE 263/2004 vp., 149). Suunnitelman laadintaan osallistuminen kuvataan siis vangin halukkuudesta riippuvana seikkana. Taustaoletus vaikuttaa olevan, että vanki ei välttämättä ole kiinnostunut tai halukas osallistumaan siihen. Vangin motivoinnin keinona viitataan suunnitelman sisältämiin ”kannustimiin”.

> *Vangin aktiiviseen osallistumiseen ja sitoutumiseen tulisi kaikin tavoin pyrkiä. Tämän vuoksi suunnitelman pitäisi sisältää kannustimia, joita olisivat esimerkiksi siirtyminen avoimempiin olosuhteisiin, poistumisluvat, ehdonalaisen vapauttamisen aikaistaminen (valvottu koevapaus) ja sijoittaminen ulkopuoliseen laitokseen. Ehdotettu järjestelmä antaisi myös vankeinhoitoviranomaisille enemmän positiivisia välineitä konkreettisessa vankeinhoitotyössä.* (HE 263/2004 vp, 111.)

Vangin motivaation merkitykseen viitataan myös käsiteltäessä vangin toimintaan sijoittamista. Vangilla on osallistumisvelvollisuus toimintaan, ja toiminta on sidottu rangaistusajan suunnitelmaan. Lain esitöissä tuodaan kuitenkin esiin, että osallistumisvelvollisuus toimintaan tulisi toteuttaa yhteisymmärryksessä vangin kanssa. Rangaistusajan suunnitelmaan lisätyt ”elementit” eli kannustimet mainitaan tässäkin yhteydessä vangin motivoinnin keinona.

> *Koska vangin omaehtoinen suostumus ja motivaatio on toiminnan onnistumisen edellytys, osallistumisvelvollisuus toimintaan tulisi kuitenkin toteuttaa vangin kanssa yhteisymmärryksessä. Rangaistusajan suunnitelmaan tulisi lisätä elementtejä, jotka motivoisivat vankeja osallistumaan tällaiseen toimintaan.* (HE 263/2004 vp, 94.)

Toiminnanfilosofisesti kyse on siitä, että vaikuttajalle eli viranomaiselle varataan mahdollisuuksia kiertää mahdollinen yhteisten intressien puute sillä, että vangille annetaan mahdollisuus tavoitella joitakin omia päämääriään (kuten avolaitokseen pääsyä) edellyttäen että hän toimii vaikuttajan toivomalla tavalla. Tällaisessa viitekehyksessä vangin suostumusta toimintaan ei kuitenkaan voi luonnehtia omaehtoiseksi (vrt. ohjaamaton, vapaaehtoinen), kun otetaan huomioon, että suostumus saadaan aikaan viranomaisen vaikuttamistoiminnan tuloksena ympäristössä, jossa viranomainen voi varsin yksipuolisesti vaikuttaa vangin intressien toteutumiseen.

KANNUSTIN JA PALKKIO

Vaikuttamisen näkökulmasta ”kannustimissa”, joihin lakiesityksessä viitataan, voi olla tilanteesta riippuen kyse joko resurssivallasta tai positiivisesta sanktiovallasta eli palkitsemisvallasta. Määritelmällisesti *kannustin* on lisäresurssi, johon tarttuminen edistää kannustajan intressiä, mutta on myös kannustetun oman intressin mukaista. *Palkkio* eli positiivinen sanktio on puolestaan toimijalle annettu lupaus, jonka palkkion asettanut lunastaa, kun kohde toimii palkkioon sidotun ehdon mukaisesti (joskin kuten jäljempänä käydään läpi, tarkastelun kohteena olevassa asiassa kyse on lupauksen sijaan pikemminkin harkinnanvaraisesta optiosta). Palkkion saadakseen toimijan on toimittava tavalla, jolla hän ei muuten välttämättä toimisi, tai hän joutuu tekemään jotain mitä hän ei muuten haluaisi tehdä (Hallamaa 2017, 170–171).

Rangaistusajan suunnitelman sisältämä ”kannustin” on siis vangin näkökulmasta palkkio, mikäli hän ei pidä suunnitelman tavoitteita aitoina päämäärinään vaan toimii sen mukaisesti esimerkiksi edistääkseen pääsyä suljetusta vankilasta avolaitokseen. Sen sijaan kannustimeksi sitä voi kutsua siinä tapauksessa, että vanki kokee suunnitelmaan kirjattujen tavoitteiden edistämisen muutenkin omien intressiensä mukaiseksi.

Positiiviseen sanktiovaltaan perustuvia vaikutusmekanismeja pidetään usein toimijoille tehokkaana ja myönteisenä keinona saada aikaan yhteistoimintaa (emt., 203). Myös lain esitöissä todetun mukaan järjestelmän mielletään olevan sekä vankia motivoiva että vankeinhoitoviranomaiselle edullinen. Palkkiot voivat kuitenkin johtaa niiden asettajan näkökulmasta kielteisiin seurauksiin, sillä ne muuttavat kohteen toimintaehtoja siten, että hän tavoittelee palkkion

saamista varsinaisena päämääränään (emt., 203). Niillä ei siis lähtökohtaisesti saada aikaan lakiesityksessä tärkeänä pidettyä ”omaehtoista suostumusta ja motivaatiota”. Mikäli vanki on viranomaisen kanssa erimielinen suunnitelmaan asetettavista tavoitteista, voidaan palkkiolla saada aikaan välineellinen motivaatio sitoutua suunnitelmaan – ei yhteistä intressiä siinä merkityksessä, että vanki jakaisi viranomaisen käsityksen esimerkiksi päihdeongelmaan vaikuttamisen tarpeellisuudesta.

Vaikuttamisen näkökulmasta huomionarvoista on myös se, että vanki voi tulkita suunnitelmaan merkityn kannustimen lupauksena, vaikka siinä ei ole sellaisesta kysymys. Hallituksen esityksen mukaan suunnitelma ei ole sillä tavoin sitova tai valituskelpoinen päätös, että se itsessään toimisi esimerkiksi poistumisluvan perusteena (HE 263/2004 vp., 111). Käytännössä rangaistusajan suunnitelma on vain yksi kokonaisharkinnassa huomioitava seikka.

> *Poistumisluvat, siirrot ja muut vastaavat asiat edellyttäisivät vielä yksittäisessä tapauksessa tehtyä konkreettista päätöstä. Olisi luonnollisesti selvää, että jos rangaistusajan suunnitelmaa on noudatettu eikä esimerkiksi järjestysrikkomuksia tai muita olosuhteiden muutoksia ole tapahtunut, päätökset olisivat varmemmin suunnitelman mukaisia myös konkreettisessa tapauksessa, jos muut laissa asetetut edellytykset täyttyvät.* (emt.)

Laintulkinnassa kannustinajattelun merkitys on myös osoittautunut jossain määrin epäselväksi (ks. Laaksonen, 2008). Esimerkiksi rangaistusajan pituuden perusteella myönnettävän poistumisluvan yhtenä edellytyksenä on, että luvan myöntäminen *edistää rangaistusajan suunnitelman toteutumista*. Lain esitöiden mukaan tämän edellytyksen tarkoitus oli toimia vangin kannalta positiivisena kannustimena. Edellytystä on kuitenkin tulkittu myös siten, että poistumisluvan tulisi edistää jotakin suunnitelman tavoitetta. Oikeusasiamiehen kannanoton mukaan kyse on suunnitelman tavoitteiden kokonaisvaltaisesta tarkastelusta ja siitä, kuinka vanki on noudattanut suunnitelmaa vankilassa, ei yksittäisen rangaistusajan pituuden perusteella myönnettävän poistumisluvan sisällöstä (ks. EOAR/286/2017).

SANKTIOT VAIKUTTAMISMEKANISMINA

Vaikka hallituksen esityksessä korostetaan positiivisten sanktioiden merkitystä, mahdollistaa sääntely myös *negatiivisten sanktioiden* käytön (vaikuttamismekanismina uhka tai menetys).

Toisin sanoen rangaistusajan suunnitelmaan voidaan lupa- tai etuusharkinnassa vedota myös vangin kannalta kielteisessä mielessä. Asia ilmenee selkeimmin avolaitoksesta suljettuun vankilaan siirtämisen edellytyksessä, jonka

mukaan vanki voidaan vankeuslain mukaan siirtää avolaitoksesta suljettuun vankilaan, mikäli hän kieltäytyy osallistumasta rangaistusajan suunnitelman mukaiseen toimintaan taikka ei muutoin sovellu avolaitoksessa järjestettävään tai avolaitoksen hyväksymään toimintaan.

Lain esitöiden mukaan suunnitelman noudattaminen on eräs harkinnassa huomioitava tekijä myös esimerkiksi arvioitaessa vankeuslain 6 luvun 1 §:n 3 kohdan mukaista vangin avolaitokseen sijoittamisen edellytystä (”voidaan pitää todennäköisenä, että vanki noudattaa avolaitoksen järjestystä, ei syyllisty rikokseen eikä poistu avolaitoksesta luvatta”). Suunnitelman noudattaminen voidaan tulkita yhdeksi osoitukseksi vangin luotettavuudesta, jolloin myös suunnitelman ”noudattamatta jättämiseen” voidaan luonnollisesti vedota.

> *Todennäköisyyttä siitä, ettei vanki syyllisty rikokseen, järjestysrikkomukseen taikka luvatta poistumiseen voidaan arvioida vangin rangaistusaikaisella käyttäytymisellä ja sillä, miten vanki on noudattanut rangaistusajan suunnitelmaa. Suunnitelman noudattaminen lisää myös avolaitoksen järjestyksen noudattamisen todennäköisyyttä.* (HE 263/2004 vp., 155.)

Vastaavasti rangaistusajan pituudella myönnettävän poistumisluvan edellytyksiä arvioitaessa rangaistusajan suunnitelman noudattaminen voi olla yksi kokonaisharkinnassa huomioitava seikka. Toisaalta lain esitöissä todetaan, että suunnitelman ”noudattamatta jättäminen, joka on johtunut muusta kuin vangista johtuvasta syystä, ei olisi este poistumisluvan myöntämiselle” (emt., 111).

Kun vaikuttaja asettaa sanktion, hän tekee vaikutettavan toiminnasta välineen oman päämääränsä saavuttamiseksi. Vaikutettava puolestaan joutuu käyttämään osan resursseistaan rangaistuksen välttämiseen tai palkinnon varmistamiseen eikä itse tehtävään eli työskentelyyn oman muutoksensa eteen. Käsitteellisessä mielessä tällainen välttämistoiminta ei ole aikaansaamista ensinkään. Riskinä on, että sanktiovaltasuhteesta muodostuu tottelemissuhde, jossa vaikuttamisen kohde omien tavoitteiden asettamisen sijaan omaksuu käskijän päämäärät (Hallamaa, 2017, 209–212).

Edellä esitetyn valossa rangaistusajan suunnitelman noudattaminen näyttäytyy samankaltaisena institutionaalisena odotuksena kuin järjestyssäännön noudattaminen tai muu asianmukainen käytös. Noudattamisen käsite viittaa tottelemistoimintaan, eikä näin ollen kuvaa parhaalla mahdollisella tavalla sitä, että rangaistusajan suunnitelman mukaisessa toiminnassa tulisi olla kysymys tavoitteellisesta muutostyöskentelystä, jonka tavoite on vangin valmiuksien lisääminen ja toimijuuden ehtojen kohentaminen.

RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMAN SOPIMUKSELLISUUS

Viimeinen käsiteltävä vaikuttamismekanismi on rangaistusajan suunnitelman sopimuksellisuus. Hallituksen esityksessä rangaistusajan suunnitelmaa luonnehditaan ”eräänlaiseksi sopimukseksi vangin ja kriminaalihuoltoviranomaisen kesken” (HE 263/2004 vp. 111, 150). Vaikuttamisteorian näkökulmasta sopimus on vastavuoroinen hyötymis- ja hyödyttämissuhde, joka toteuttaa toimijan ja kohteen intressejä. Sen tarkoitus on edistää vaikuttajan ja kohteen sopimukseen kirjattujen yhteen nivoutuvien intressien toteutumista, jotka kuuluvat instituution toiminnan piiriin. Sopimuksellisuus viestii siitä, että osapuolilla on yhteinen päämäärä, jonka toteuttamiseen he yhteisesti sitoutuvat sopimuksessa määritellyin ehdoin. Lisäksi osapuolet sitoutuvat keskinäiseen yhteistoimintasuhteeseen (Hallamaa, 2017, 172–174).

Rangaistusajan suunnitelman tapauksessa vastavuoroisuuden edellytyksiä heikentää useampi tekijä. Ensinnäkään vanki ei voi valita rooliaan sopimusosapuolena – kuten edellä on todettu, hän voi kieltäytyä suunnitelman laadinnasta, mutta se laaditaan joka tapauksessa. Mikäli vanki osallistuu suunnitelman laadintaan, on epäselvää, missä määrin hän voi tosiasiallisesti vaikuttaa sen sisältöön. Lisäksi on epäselvää, mihin vanki itse asiassa sitoutuu allekirjoittaessaan suunnitelman. Hallituksen esityksen mukaan ”myös suunnittelu itsessään on prosessi, jota tulee tarkentaa ja päivittää säännöllisesti. Suunnitelma olisi siten muuttuva asiakirja, jota täydennettäisiin ja seurattaisiin säännöllisesti” (HE 263/2004, 111)[2].

Rangaistusajan suunnitelman luonne oikeudellisena asiakirjana on ylipäätään epäselvä. Vankeuslain muuttamista koskevan hallituksen esityksen mukaan rangaistusajan suunnitelmaa voidaan pitää viranomaispäätöksenä, ja se vaikuttaa tosiasiallisesti vangin asemaan. Esityksessä ehdotettiin kuitenkin muutoksenhakukieltoa rangaistusajan suunnitelmasta paitsi siksi, että se on jatkuvasti muuttuva asiakirja, myös siksi, että suunnitelmalla ei ole välittömiä oikeusvaikutuksia vaan varsinaiset oikeudellisesti velvoittavat päätökset tehdään muiden säännösten nojalla (HE 45/2014 vp, 59–60). Vanki ei siis voi vedota suunnitelmassa ”sovittuihin” toimenpiteisiin tai siihen, mitä esimerkiksi valvottuun koevapauteen pääsystä on suunnitelmaan kirjattu. Myös vangin toimintaan sijoittamisesta päätetään erikseen, ja toimintojen tarjonta riippuu viranomaisen resursseista ja muista rakenteellisista seikoista (Rantala ym., 2021, 233).

---

[2] Vuonna 2021 voimaan tulleen lakimuutoksen yhteydessä säädettiin, että olosuhteiden muuttumisen tai muun siihen rinnastettavan hyväksyttävän syyn vuoksi Rikosseuraamuslaitos voi muuttaa rangaistusajan suunnitelmaa. Muuttaminen voisi tulla kyseeseen esimerkiksi vangin uusien rikosten vuoksi, tai jos olisi tarpeen arvioida uudelleen vangin sijoittamisen edellyttämää valvonnan tasoa tai hänelle sopivaa toimintaa. Toisaalta olisi mahdollista, että suunnitelman tavoitteet olisi saavutettu ja olisi tarpeen asettaa uusia tavoitteita (HE 246/2020 vp., 74).

VAIKUTTAMISMEKANISMEISTA KOKOAVASTI JA SUHTEESSA EMPIIRISIIN HAVAINTOIHIN

Rangaistusajan suunnitelmaa koskevan sääntelyn taustalta voidaan paikantaa useita vaikuttamismekanismeja. Vaikuttamisen näkökulmasta vankeuslain tavoite lisätä vangin valmiuksia edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan voidaan käsitteellistää pyrkimykseksi auttaa vankia. Toisaalta vaikuttamiskeinoja käytetään myös vangin sitouttamiseksi rangaistusajan suunnitelmaan, jossa auttamistoiminnan suuntaviivat määritellään. Välillisiä vaikuttamismekanismeja ovat kannustimet, palkkiot, negatiiviset sanktiot sekä suunnitelman sopimuksellisuus.

Vaikuttamissuhteen luonnetta määrittää se, missä määrin vaikuttamisen kohteelle annetaan mahdollisuuksia vaikuttaa oman toimintansa keinoihin ja päämääriin. Lainsäätäjän suhtautumista vangin toimijuuteen voidaan pitää jossain määrin ristiriitaisena. Vaikka vangin osallisuuden ja motivaation merkitystä korostetaan, varataan viranomaiselle monenlaisia keinoja kiertää yhteen nivoutuvien intressien puute. Lain perusteluissa korostetaan vangin kannustamista positiivisin mekanismein, mutta sääntely mahdollistaa vangin toiminnan ohjailun myös negatiivisen sanktiovallan keinoin. Suunnitelman noudattamatta jättäminen, jonka tulkitaan johtuvan vangin toiminnasta, voi siis johtaa vangin näkökulmasta kielteisiin seurauksiin lupaharkinnassa. Kokonaisuutena arvioiden vangin ja viranomaisen yhteistoiminta rakentuu ensisijaisesti vankia velvoittavien elementtien ja sanktiovallan käytön varaan, vaikka resurssivaltasuhteeseen viittaava sanasto (yhteistyö, osallisuus, vapaaehtoisuus, sopimus) viittaisi muuhun.

Tarve motivoida vankia suunnitelman toteuttamiseen sanktiovallan keinoin kertoo siitä, että viranomaiselle halutaan varata mahdollisuus määritellä tehokkaimmat keinot asetetun päämäärän toteuttamiseksi. Tämän voi tulkita vastaukseksi siihen jännitteeseen, että suunnitelman tavoitteet tulisi määritellä ensisijaisesti vangin kriminogeenisten tarpeiden (jotka eivät välttämättä vastaa vangin käsitystä omista tarpeistaan) perusteella, jolloin yksimielisyyttä tavoitteista tai niiden tärkeysjärjestyksestä ei vangin kanssa välttämättä saavuteta.

Vaikuttamisteorian mukaan sanktioilla motivoidussa auttamistoiminnassa on kyse paternalismista, eli vaikuttaja määrittää lähtökohtaisesti toiminnan tavoitteet riippumatta siitä, tunnistaako kohde ne omien intressiensä mukaisiksi vai ei. Vankeinhoidon kontekstissa paternalismin oikeutus ei kuitenkaan perustu ainakaan yksinomaan ajatukseen vaikuttamisen kohteen parhaasta (esimerkiksi vangin hyvinvoinnin näkökulmasta), vaan taustalla on myös intressi ehkäistä uusintarikollisuutta. Sillä tavoitellaan siis myös yhteiskunnallista hyvää.

Lopuksi peilaan vaikuttamisteorian lähtökohtia eräisiin empiirisiin havaintoihin. Rangaistusajan suunnitelmia koskevassa tutkimuksessa on havaittu, että

vangit pyrkivät yleisesti omalla toiminnallaan edistämään rangaistusajan suunnitelmaa. Suurelle osalle vankeja keskeinen motiivi suunnitelman noudattamiseen on poistumisluvalle tai avoimempiin vankilaolosuhteisiin pääsy, ja vielä suuremmalle osalle ikävien seurausten välttäminen (Liimatainen ym., 2017, 66). Tämä kertoo sanktiovallan käyttöön perustuvien vaikuttamismekanismien tehokkuudesta. Asiaan liittyy kuitenkin myös varjopuolia, kuten vankien kokemus siitä, että suunnitelmaa voidaan käyttää kontrollin välineenä, joka sitoo ja velvoittaa ainoastaan vankia (emt., 77–79).

Vankila on lähtökohtaisesti matalan luottamuksen ympäristö, eikä rangaistusajan suunnitelmaan kytkeytyvä sanktiovallan ulottuvuus vaikuta olevan omiaan lisäämään vankien ja henkilökunnan keskinäistä luottamusta. Vankien näkökulmasta suunnitelman ”kannustimet” tai muut siihen kirjatut toimenpiteet saattavat näyttäytyä lupauksina, jotka eivät toteudukaan. Toisaalta henkilökunnan suhtautuminen vankeihin, joiden arvellaan noudattavan suunnitelmaa vain ”hyötyäkseen”, on pääosin kielteistä, ja suurin osa työskentelisi mieluiten sellaisten vankien kanssa, jotka osoittavat henkilökunnan aidoksi tulkitsemaa muutoshalua.[3] Yhteistoiminnan näkökulmasta asetelma on monin tavoin haasteellinen.

RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMAN TOTEUTTAMINEN JA SEURANTA (YHTEIS)TOIMINTANA

Edellä on käsitelty rangaistusajan suunnitelmaa vankiin kohdistuvien vaikuttamismekanismien näkökulmasta. Tarkastelu on keskittynyt siihen, millaisin keinoin vanki pyritään sitouttamaan rangaistusajan suunnitelmaan. Tässä luvussa keskitytään puolestaan rangaistusajan suunnitelman toteuttamiseen toimintana erityisesti niiden seurannan näkökulmasta.

Rangaistusajan suunnitelmien seurannasta säädetään vankeuslaissa ja -asetuksessa. Sääntely muuttui eräiltä osin vuonna 2021 voimaantulleen lakiuudistuksen yhteydessä. Vankeuslain 4 luvun 7 §:n 2 momentin mukaan rangaistuksen suorittamisen aikana suunnitelmaa *täsmennetään* tiedoilla sen toteuttamisesta ja suunnitelman toteutumista *seurataan* säännöllisin väliajoin siinä vankilassa, johon vanki sijoitetaan. Vankeusasetuksen 16 §:n 2 momentin mukaan rangaistusajan suunnitelman *tavoitteiden toteutumista* on vankilassa seurattava ja se on otettava tarkasteltavaksi vähintään kolme kertaa vuodessa.

[3] Tutkimusten perusteella rikoksentekijät, joiden uusimisriskitaso on matala, ovat yhteistyökykyisempiä ja motivoituneempia osallistumaan erilaisiin interventioihin (Tyni, 2015, 64, viittaus Andrews & Bonta, 2007). Tästä näkökulmasta on ongelmallista (joskin inhimillisesti ymmärrettävää) priorisoida työskentelyssä valmiiksi yhteistyöhaluisia ja motivoituneita vankeja.

Jos rangaistusaika on lyhyempi kuin neljä kuukautta, suunnitelma on otettava tarkasteltavaksi hyvissä ajoin ennen vangin vapauttamista.

Lain perustelujen mukaan suunnitelman täsmentämisessä on kyse siitä, että suunnitelmaan kirjataan tiedot siitä, millaisin toimenpitein suunnitelman tavoitteita on edistetty vankilassa. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sen kirjaamista, että vanki on sijoitettu suunnitelman mukaiseen toimintaan. Toisin sanoen kyse on vankilassa suunnitelman toteuttamiseksi tehtävistä asioista, jotka olisi kirjattava suunnitelmaan, jotta sen toteutumista voitaisiin seurata. Seurannan tarkoituksena on arvioida, onko suunnitelmaa *onnistuneesti toteutettu* vankeusaikana, ja siinä voidaan arvioida esimerkiksi tarvetta muuttaa vangin toimintaa (HE 246/2020 vp., 74).

Laillisuusvalvonnassa suunnitelmien seurannassa on havaittu monenlaisia ongelmia ja epäselvyyksiä. Osin kyse on siitä, että sääntelyn sinänsä selkeitä vaatimuksia ei ole noudatettu. Seuranta on laiminlyöty, tai sitä ei ole tehty yhteistyössä vangin kanssa. Suunnitelmaan on saatettu esimerkiksi kirjata vankia kuulematta, että rikoksettomasta elämäntavasta ja toiminnasta irtautuminen ei ole edennyt tai toteutunut (ks. AOA, Dnro 926/4/14 ja 4371/4/14). Eduskunnan apulaisoikeusasiamies on kannanotoissaan korostanut, että rangaistusajan suunnitelman seurannan tulisi osaltaan edistää ja palvella rangaistuksen täytäntöönpanon tavoitetta lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämään. Vankia tulee näin ollen pyrkiä ohjaamaan rangaistusajan suunnitelmaan kirjattujen tavoitteiden suuntaan ja tukea häntä niiden saavuttamisessa, mikä edellyttää yhteistyötä ja vuorovaikutusta hänen kanssaan (emt.).

Myös tavoitteiden toteutumisen arviointiin liittyen on ilmennyt epätietoisuutta, ja samankin yksikön sisällä virkamiehet ovat päätyneet keskenään erilaisiin johtopäätöksiin sen suhteen, voidaanko tietyn tavoitteen katsoa edenneen. Kanteluiden perusteella epäselväksi on osoittautunut myös se, voidaanko jo aiemmin *toteutuneeksi* tai *osittain toteutuneeksi* merkitty rangaistusajan suunnitelman tavoite muuttaa vangille negatiiviseen suuntaan, siis *osittain toteutuneeksi* tai *toteutumattomaksi*, ja jos voidaan, niin millä edellytyksillä ja missä tilanteessa (EOAK/5076/2017 ja EOAK/6309/2017). Rangaistusajan suunnitelmien tavoitteiden toteutumisen arvioinnille ei siis ole yhtenäisiä kriteerejä. Sama seikka ilmeni myös rangaistusajan suunnitelmien täytäntöönpanoa koskevassa tutkimuksessa (Liimatainen ym., 2017), jonka mukaan moni vankilahenkilöstöstä piti tavoitteiden toteutumisen arviointia hankalana. Osa tarkasteli tavoitteiden toteutumista konkreettisella tasolla ja saattoi katsoa tavoitteen edenneen, mikäli vanki oli esimerkiksi suorittanut tietyn toimintaohjelman. Osa puolestaan näki tarpeelliseksi arvioida myös sitä, oliko vangin toiminnassa tapahtunut toivottua muutosta, eli oliko toiminta ollut vaikuttavaa (emt., 69–70).

TOIMINNAN TULOS JA VAIKUTUS

Suunnitelmien seurannan voidaan katsoa kohdistuvan kahteen tekijään: toiminnan tulosten ja toiminnan vaikutusten arvioimiseen. Toiminnanfilosofisessa mielessä toiminnan *tulos* tarkoittaa asiantilaa, joka on täytynyt saavuttaa, jotta voidaan sanoa teon tulleen tehdyksi (Hallamaa, 2017, 53). Mikäli tavoite on luonteeltaan konkreettinen suorite, kuten ammatillinen koulutus, on helppo määritellä, milloin toiminnan tulos on saavutettu – kun koulutus on käyty loppuun. Lisäksi toiminnan tuloksen aikaansaaminen ja tavoitteen toteutuminen ovat tällöin sama asia. Mikäli taas tavoitteena on esimerkiksi ongelmanratkaisutaitojen kehittäminen, ei toiminnan tuloksen toteutumisesta (esimerkiksi siitä, että vanki on suorittanut tietyn toimintaohjelman) voi tehdä sitä johtopäätöstä, että tavoite olisi toteutunut, vaan asiaa on arvioitava erikseen. Tällöin arvioinnissa tulisi vastata kysymykseen siitä, onko toiminnalla ollut aiotun kaltaisia seurauksia, eli onko vangissa saatu toiminnalla aikaan toivotunlainen muutos tai *vaikutus*.

Toiminnan vaikutusten arvioiminen on vangin auttamistoiminnan näkökulmasta perusteltua: mikäli suunnitelman seurannassa havaittaisiin, että toiminnalla ei ole saatu aikaan toivotunlaista muutosta, voitaisiin tavoitteen saavuttamiseksi pohtia vaihtoehtoisia keinoja.[4]

Toisaalta seurantamerkinnöillä on merkitystä myös vankia koskevassa päätösharkinnassa: mikäli suunnitelmaan on merkitty, että tavoitteet eivät ole edenneet, voi seurauksena olla, ettei myöskään vangin vaiheittainen vapauttaminen etene (EOAK/5076/2017 ja EOAK 6309/2017, 17). Tästä näkökulmasta vaikutusten arviointi voi näyttäytyä vangin näkökulmasta ennakoimattomana ja epäreiluna, sillä käytännössä ”suunnitelman noudattaminen” tai toiminnan tuloksen aikaansaaminen eivät välttämättä riitäkään siihen, että viranomainen arvioisi tavoitteen edenneen tai toteutuneen. Edellisessä luvussa eriteltyjen resurssi- ja sanktiovaltaan perustuvien vaikuttamismekanismien jännitteen voikin nähdä kilpistyvän juuri suunnitelman seurannassa.

ARVIOINNIN KOHDE

Toimintaa ja sen tuloksia arvioitaessa arvioinnin kohteena on – tai ainakin pitäisi olla – vangin rangaistusajan suunnitelman mukainen toiminta. Vaikka sen määritteleminen, onko toiminnan tulos saavutettu, voi joissakin tapauksissa olla kiistanalaista, lienee vangille useimmiten selvää, minkälaista toimintaa häneltä rangaistusajan suunnitelman toteuttamiseksi odotetaan. Tällöin arvioinnin viitekehys on jokseenkin selkeä. Kun arviointi sen sijaan ulotetaan toimin-

[4] Ymmärtääkseni tähän viitataan hallituksen esityksen maininnalla siitä, että seurannassa voitaisiin arvioida esimerkiksi tarvetta muuttaa vangin toimintaa.

nan vaikutuksiin, vankiin kohdistuvien odotusten tarkkarajaisuus hämärtyy ja tulkinnanvaraisuus lisääntyy. Vankilaympäristössä vangista tehdään monenlaisia havaintoja ja kirjauksia, joista voidaan puolestaan tehdä erilaisia tulkintoja rangaistusajan suunnitelman tavoitteiden toteutumista koskien. Esimerkiksi eräässä oikeusasiamiehelle osoitetussa kanteluasiassa (emt.) vangin rangaistusajan suunnitelmaan asetettu tavoite ”Väkivaltarikoksen taustalla olevien syiden käsittelyn jatkaminen/oman toiminnan kriittinen tarkastelu” oli muutettu vaihtoehdosta ”Edennyt/Osittain toteutunut” tilaan ”Ei edennyt/Ei toteutunut”. Rikosseuraamusesimiehen selvityksen mukaan arvioinnin muutokseen oli johtanut se, että vanki oli kieltänyt järjestysrikkomuksena käsitellyn teon, eikä ollut ottanut siitä vastuuta, minkä vuoksi tavoitteen toteutumisen arvioitiin loitonneen (emt., 11–13). Myös kahden muun tavoitteen osalta etenemisarviota oli muutettu negatiiviseen suuntaan.

Asiassa huomiota kiinnittää ensinnäkin se, että tavoitteen muotoilu on epämääräinen. Sen kirjoitusasusta on vaikea päätellä, mikä on se muutos (ns. tavoitetila), johon vangin tulisi tai olisi tullut pyrkiä. Tavoite muistuttaa siksi pikemminkin keinoa. Toisaalta ratkaisussa esitetyn perusteella ei selviä, minkälaista toimintaa vangilta on käytännössä odotettu tai millaisen työskentelyn perusteella tavoite on alun perin merkitty edenneeseen tilaan. Se, että tavoite ja keino ovat selkeästi asetettuja, on eräänlainen ennakkoehto sille, että tavoitteiden toteutumista (oli kyse sitten toiminnan tuloksesta tai vaikutuksesta) on ylipäätään mahdollista arvioida.

Ratkaisussa pohditaan muun muassa kysymystä siitä, milloin ja mistä syystä tavoitteen muuttaminen ”ei edenneeksi” on perusteltua. Mikäli asiaa tarkastellaan vangin auttamistoiminnan eli lain varsinaisen tavoitteen näkökulmasta, on tällaisia tilanteita tai syitä vaikea keksiä ensinkään. Riippumatta siitä, mikä on vangin motiivi noudattaa suunnitelmaa, on etenemisen ”nollaaminen” vangille viesti siitä, että hän ei voi toiminnallaan saavuttaa päämääräänsä. Samoin vangin kanssa työskennelleiden henkilöiden tekemä auttamistyö tulee ikään kuin mitätöidyksi.

Esitän yleisenä huomiona, että tietojärjestelmän kategoriat vaikuttavat saavan suuren painoarvon viranomaisharkinnassa. Tietojärjestelmään[5] liittyy myös eräs yhteistoiminnan näkökulmasta mielenkiintoinen piirre. Mikäli arviossa päädytään siihen, että tavoite ei ole toteutunut, järjestelmään merkitään toteutumattomuuden syyksi joko *vankilasta johtuvat syyt*, *vangista johtuvat syyt* tai *muut syyt.* Käsitykseni mukaan ”vankilasta johtuvalla syyllä” viitataan rakenteellisiin seikkoihin, kuten siihen, että tiettyä toimintaa ei ole ollut mahdollista järjestää,

5 Tietojärjestelmää koskevat huomiot liittyvät vanhaan vankitietojärjestelmään (VATI). Rikosseuraamuslaitoksessa on vastikään otettu käyttöön uusi asiakastietojärjestelmä ROTI, jossa suunnitelman seuranta toteutetaan eri tavoin kuin aiemmin.

kun taas vangista johtuviksi voidaan tulkita yhteistyöhaluttomuuden ohella monenlaiset vangin toimintaan ja käyttäytymiseen palautuvat syyt (ks. emt.). Hieman kärjistäen ilmaisten vaikutelma on se, että viranomainen vastaa toimintojen järjestämisestä, mutta vanki vastuullistetaan niiden tehokkuudesta.

POHDINTA

Tässä artikkelissa olen käsitellyt rangaistusajan suunnitelmia koskevaa sääntelyä toiminnanfilosofisesta näkökulmasta. Tarkastelu on kohdistunut vaikuttamismekanismeihin ja suunnitelman toteuttamiseen toimintana. Analyysin perusteella suunnitelmia koskeva sääntely taustaoletuksineen sisältää eräitä ongelmia, jotka vaikuttavat haitallisesti vangin ja viranomaisen yhteistoiminnan edellytyksiin ja vangin oikeudenmukaiseen kohteluun. Käsittelen keskeisiä havaintoja ja niiden välisiä yhteyksiä tässä kokoavasti.

Ensimmäisessä analyysiluvussa tarkastelin sääntelyä vaikuttamismekanismien näkökulmasta. Totesin, että vankeuslain tavoite lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan voidaan käsitteellistää avuksi. Auttamisen suuntaviivat määritellään rangaistusajan suunnitelmassa, johon vanki pyritään sitouttamaan käyttämällä välillisiä vaikuttamismekanismeja. Nämä mekanismit perustuvat olennaisilta osin positiivisen ja negatiivisen sanktiovallan käyttöön. Sääntely vaikuttaa perustuvan uskomukseen siitä, että näitä mekanismeja hyödyntämällä vanki saadaan jakamaan vaikuttajan eli viranomaisen kanssa sama päämäärä. Tämä käsitys on kuitenkin toiminnanfilosofisessa mielessä virheellinen tai ainakin epätarkka, sillä palkkiot ja sanktiot vaikuttamismekanismeina vaikuttavat vangin toimijuuden ehtoihin siten, että varsinaisen päämäärän sijaan toimintaa motivoi palkkion tavoittelu tai sanktion välttely. Tällöin toiminta välineellistyy, mikä on omiaan heikentämään osapuolten välistä luottamusta. Riskinä on, että viranomaisen ja vangin rakentavan yhteistoiminnan sijaan rangaistusajan suunnitelman toteuttaminen muuttuu eräänlaiseksi kontrolloimis- ja hyötymispeliksi, jossa osapuolet epäilevät toistensa vaikuttimia ja toiminnan varsinainen päämäärä eli vangin valmiuksien kohentaminen jää toissijaiseksi.

Vaikuttamismekanismien jännitteet konkretisoituvat rangaistusajan suunnitelman seurannassa, jossa on tarkoitus arvioida tavoitteiden toteutumista. Auttamistoiminnan näkökulmasta tavoitteet voidaan mieltää vangin ja viranomaisen yhteistoimintaa suuntaavaksi pyrkimykseksi. Sanktiovallan näkökulmasta niissä on sen sijaan kyse pikemminkin vankiin kohdistuvista odotuksista tai vaatimuksista. Koska tavoitteiden toteutumisarvioon voidaan vedota vankia koskevassa päätösharkinnassa, voidaan sitä näin ollen pitää ainakin implisiittisenä kannanottona siihen, onko vangin toiminta ollut viranomaisen odotusten mukaista. Arvioinnin normatiivista luonnetta korostaa se, että tietojärjestelmäs-

sä tavoitteen etenemättömyys voidaan määritellä ”vangista johtuvaksi”, mikä puolestaan toimii eräänlaisena oikeutuksena sille, että asiaan voidaan vedota vankia koskevassa päätöksenteossa. Kaiken kaikkiaan sanktiovallan ulottuvuudet ovat siis seurannassa monin tavoin läsnä. Tästä näkökulmasta tavoitteiden toteutumisen arvioinnin kriteerien ja vankiin kohdistuvien odotusten selkeys on myös oikeusturvakysymys.

Vankeuslaissa vangin toimintaa rangaistusajan suunnitelman toteuttamiseksi kutsutaan suunnitelman noudattamiseksi. Tämä sopii käsitteellisesti yhteen sanktiovallan käyttöön perustuvien vaikuttamismekanismien kanssa, sillä noudattaminen käsitteenä viittaa tottelemistoimintaan. Täten ajatus siitä, että vankia voidaan välillisesti sanktioida tai palkita siitä, että hän ei ole noudattanut suunnitelmaa, näyttäytyy johdonmukaisena. Toisaalta on kyseenalaista, kuinka asetelma suhteutuu auttamistyön lähtökohtiin. Rangaistusajan suunnitelman toteuttamisessa ei ole kyse tottelemisesta vaan tavoitteellisesta muutostyöskentelystä. Muutostyöskentely ei välttämättä ole lineaarisesti etenevää, vaan siihen voi liittyä myös erilaisia takapakkeja, kuten retkahduksia päihdeongelmassa. Ongelmallista on, mikäli tällaisiin takapakkeihin suhtaudutaan seurannassa automaattisesti kuten rikkeisiin tai tottelemattomuuden osoituksiin. Tällainen vaikutelma tulee esimerkiksi siitä, että jo edenneeksi merkitty tavoite muutetaan takaisin ”ei edenneeksi”. On selvää, että arviointi, jossa vangin aikaisempi työskentely ikään kuin mitätöidään, on vangin näkökulmasta lähtökohtaisesti lannistava. Näin ollen se ei palvele vaan pikemminkin sabotoi auttamistoimintaa.

Rangaistusajan suunnitelman ja siihen liittyvien palkkio- ja sanktiomekanismien voi nähdä ilmentävän Crewen (2011) kuvaamaa pehmeää kontrollia, jota käsittelin artikkelin johdantoluvun yhteydessä. Suunnitelmaan yhdistyy sekä vankiin kohdistuvien odotusten laajeneminen (rangaistusajan suunnitelman tavoitteisiin ja niiden mukaiseen työskentelyyn sitoutuminen) että niiden tarkkarajaisuuden väheneminen. Vankiin voi suunnitelman toteuttamisen viitekehyksessä kohdistua paitsi toimintaan myös esimerkiksi asenteeseen, aktiivisuuteen ja motivaatioon liittyviä suoria ja epäsuoria odotuksia. Rangaistusajan suunnitelman seurannan yhteydessä vangin toiminnasta ja käytöksestä tehdään monenlaisia arvioita ja kirjauksia, jotka voivat saada hyvin erilaisia merkityksiä riippuen siitä, tulkitaanko niitä vaikuttamistoiminnan varsinaisen tavoitteen vai välillisten vaikuttamismekanismien näkökulmasta. Kyse on erisuuntaisista tiedollisista asenteista, joiden yhteensovittaminen ei ole helppoa. Kaiken kaikkiaan asiaan liittyy monenlaisia – osin hyvin perustavanlaatuisia – toiminnanfilosofisia epäselvyyksiä, joita olen tässä artikkelissa käsitellyt.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Andrews, D. & Zinger, I. & Hoge, R. & Bonta, J. & Gendreau, P. & Cullen, F, (1990). Does Correctional Treatment Work? A Clinically Relevant and Psychologically Informed Meta-Analysis. Criminology, 28. 369–404.

Crewe, B. (2011). Soft Power in Prison: Implications for Staff-Prisoner Relationships, Liberty and Legitimacy. European Journal of Criminology 8 (6). 455–468.

Dnrot 926/4/14 ja 4371/4/14 (AOA 27.2.2015).

EOAK/5076/2017 ja EOAK/6309/2017 (AOA 22.11.2018).

EOAK/286/2017 (AOA 21.2.2018).

Foucault, M. (1980). *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki. Kustannusosakeyhtiö Otava.

Hallamaa, J. (2017). *Yhdessä toimimisen etiikka*. Helsinki. Gaudeamus Oy.

Hallituksen esitys (HE) 246/2020 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi henkilötietojen käsittelystä Rikosseuraamuslaitoksessa sekä vankeuslain ja eräiden muiden seuraamusten täytäntöönpanosta annettujen lakien muuttamisesta.

Hallituksen esitys (HE) 45/2014 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle vankeutta ja tutkintavankeutta koskevan lainsäädännön muuttamiseksi.

Hallituksen esitys (HE) 263/2004 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi.

Kivivuori, J. & Linderborg, H. (2009.) *Lyhytaikaisvanki. Tutkimus lyhytaikaisvankien elinoloista, elämänkulusta ja rikollisuudesta*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 248. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2009.

Kotkas, T. (2012) Sopimuksellisuus sosiaalioikeudessa – esimerkkinä julkisen työvoimapalvelun ja työttömyysturvan asiakassuunnitelmat. Lakimies 7–8/2012.

Julkunen, R. (2006) *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki. Stakes.

Laaksonen, T. (2008). Suljettu vankila, avolaitos vai valvottu koevapaus: viranomaisen harkintavalta vankisijoittelussa. Referee-artikkeli. Edilex.

Liimatainen, A. & Rantala, K. & Mäkipää, L. & Tyni, S. (2017). *Porkkanaa ja keppiä. – Rangaistusajan suunnitelmat osana vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa*. Tutkimuksia 1/2017. Helsinki. Helsingin yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti.

Linderborg, H. & Blomster, P. & Laurila, T. & Muiluvuori, M.L & Tyni, S. & Karjalainen, R. (2020). Rikosseuraamuslaitoksen laatumittaus 2019. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 3/2020.

Mohell, U. 2007. Vankeuslakipaketti – kohti suunnitelmallista vankeusprosessia. Oikeus, 36 (3), 332–335.

Määttä, M. & Kalliomaa-Puha, L. (2006). Sopivaksi kasvattava yhteiskunta. Teoksessa Rantala, K, Sulkunen P. (toim.). *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia*. Helsinki. Gaudeamus.

Rantala, K. & Helenius, A. & Kuokkanen, K. (2021). Reilun vankilan elementit. Teoksessa Kainulainen, S. & Saari, J. (toim.). *Suomalainen vanki. Arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa*. Tampere, Vastapaino. 219–240.

Tyni, S. (2015). *Vankeinhoidon vaikuttavuus. Onko kuntoutukselle tilastollisia perusteita?* Akateeminen väitöskirja. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2015.

Teemu Rantanen & Eeva Järveläinen

INTERNETIN JA DIGITAALISTEN PALVELUJEN KÄYTTÖ VANKEUSAIKANA: VANKILOIDEN DIGITALISOINTI EETTISENÄ KYSYMYKSENÄ[1]

Suomalainen yhteiskunta ja koko maailma on viimevuosina digitalisoitunut nopeasti. Tämä on käytännössä tarkoittanut muun muassa yksityisten ja julkisten digitaalisten palveluiden yleistymistä sekä sosiaalisen median ja muiden sähköisten kanavien merkityksen lisääntymistä ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Muutos koskettaa monella tavoin myös rangaistusten täytäntöönpanoa. Meneillään oleva kehityskulku luo haasteita vankiloille, mutta samalla se tarjoaa myös mahdollisuuksia asioiden hoitamiseen vankilasta käsin ja erityisesti vapautumisen valmisteluun.

Digitalisoituminen tarkoittaa vankiloiden näkökulmasta monia eri asioita. Asiakastietojärjestelmien (mm. Roti) ja muiden sähköisten työkalujen hyödyntäminen on luonnollisestikin keskeinen osa modernia rikosseuraamusalaa. Samaten sähköinen valvonta on olennaisesti laajentunut, mistä yhtenä konkreettisena esimerkkinä on valvotun koevapauden yleistyminen. Myös sähköistä valvontaa tehokkaasti hyödyntävistä high-tech-vankiloista on kansainvälisesti monia esimerkkejä (Nellis, 2014). Erilaisia tekoälypohjaisia riskienhallinnan keinoja (katso esim. Peeters & Schuilenburg, 2018) on kehitteillä. Tässä yhteydessä keskitymme kuitenkin niihin eettisiin kysymyksiin, jotka liittyvät vankien mahdollisuuteen päästä internetiin ja käyttää digitaalisia palveluita vankeusaikana. Nämä eettiset kysymykset koskettavat sekä yksittäisiä rikosseuraamusalan työntekijöitä, rikosseuraamusalan toimintayksikköjä että koko alaa.

Vankiloiden digitalisoituminen, internetin käytön (osittainen) avaaminen ja sähköisen asioinnin mahdollistaminen vangeille on herättänyt eri yhteyksissä keskustelua ja jopa väittelyä. Keskustelun yhteydessä on myös tullut esiin monia asiaan liittyviä eettisiä kysymyksiä. Peruskysymys on, pidetäänkö vankien mahdollisuutta sähköiseen asiointiin ja sähköiseen vuorovaikutukseen periaatteessa hyvänä asiana vai korostetaanko sitä, että vankien IC-teknologian käyttöä tulee rajoittaa. Tämä periaatekysymyksen ohella keskustelussa on tullut esiin myös monia muita kysymyksiä, kuten: Miten taataan vangeille tasavertainen oikeus

[1] Artikkeli on toteutettu osana Suomen akatemian yhteydessä toimivan Strategisen tutkimuksen rahoittamaa DigiIN-hanketta (Palvelukulttuuria uudistamalla kaikki mukaan digitaaliseen yhteiskuntaan, päätökset 327169/327145 ja 352506/352501).

digitaaliseen asiointiin? Miten varmistetaan vankien oikeus yksityisyyteen esimerkiksi digitaalisia sosiaali- ja terveyspalveluja käytettäessä? Millä ehdoin ja millä tavoin vankien sähköistä vuorovaikutusta on oikeutettua rajoittaa? Onko vangeilla oikeus sähköpostin käyttöön ja millä ehdoin sitä on oikeutettua valvoa ja rajoittaa? Onko vangeilla oikeus sosiaalisen median käyttöön?

Tässä artikkelissa analysoimme erilaisia perusteluja, joihin voidaan vedota otettaessa kantaa kysymyksiin siitä, tuleeko vangeilla olla pääsy digitaalisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin ja muihin yhteiskuntaan uudelleen integroitumista tukeviin palveluihin (mm. asumis- ja työvoimapalvelut) ja tuleeko tätä pääsyä rajoittaa.

ARTIKKELIN TEOREETTINEN NÄKÖKULMA

Lähestymme eettisiä kysymyksiä analyyttisestä näkökulmasta. Tällä tarkoitamme sitä, että olemme kiinnostuneita erilaisista eettisistä kannoista ja niiden perusteluista. Sitä vastoin tarkastelumme ei ole sitoutunut mihinkään tiettyyn arvolähtökohtaan tai eettiseen kantaan, emmekä myöskään pyri rakentamaan yksiselitteistä kantaa siihen, miten vankien internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöön pitäisi suhtautua. Viittaamme artikkelissa aiemmin eri yhteyksissä Suomessa ja kansainvälisesti esitettyihin kannanottoihin ja perusteluihin, mutta emme varsinaisesti pyri käydyn keskustelun systemaattiseen kuvaamiseen, vaan enemmänkin sen teoreettiseen jäsentämiseen.

Tarkastelemme internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöön liittyviä eettisiä kysymyksiä retorisen analyysin (Billig, 1987) näkökulmasta. Retorisen analyysin yhtenä ydinajatuksena on, että kannanotot sisältävät tyypillisesti myös olettamukset vastakannan olemassaolosta. Edelleen kannanottoja voidaan perustella eri tavoin ja näissä perusteluissa tyypillisesti vedotaan sellaisiin arvioihin tai olettamuksiin, joiden oletetaan olevan myös yleisemmin jaettuja. Siten internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöä koskevan kantaaottavan keskustelun analysoinnin oletetaan tekevän näkyväksi myös periaatteellisempia rikosseuraamusalaa ohjaavia olettamuksia ja arvoja.

Analysoimme näkemyksiä sekä sisällölliseltä että muodollisemmalta kannalta. Sisällöllisessä mielessä keskeisenä vedenjakajana voidaan pitää sitä, korostetaanko vankien kuntoutumisen ja yhteiskuntaan integroitumisen näkökulmaa vai turvallisuuden ja valvonnan näkökulmaa. Toisaalta asiaa voidaan lähestyä myös Rikosseuraamuslaitoksen laatututkimuksen (Linderborg ym., 2015) lähtökohtana olevien Rutherfordin (1993, 11–24) määrittämien kriminaalipolitiikan taustauskomusten näkökulmasta. Tällöin mielenkiinnon kohteena on se, miten internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöön liittyvät näkemykset ovat sopusoinnussa rangaistususkon, tehokkuususkon sekä hoiva- ja humaani-

ususkon periaatteiden kanssa. Rangaistususkossa ajatuksena on, että järjestelmä osoittaa uskottavalla tavalla tuomitsevansa rikollisen teon, hoiva- ja humaanisuususkoon puolestaan liittyy humaani suhtautuminen rikoksentekijään ja usko muutoksen mahdollisuuteen, kun taas tehokkuususko korostaa moraalisista arvoista vapaata pragmaattisuutta, johon liittyy järjestelmän tehokkuus ja suorituskyky (Linderborg ym., 2015, 3; Rutherford, 1993, 11–24; Suonio ym., 2014, 11–12).

Tarkastelemme erilaisia näkemyksiä internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöön myös hieman toisenlaisesta näkökulmasta. Filosofian professori Timo Airaksinen (1987, 23) on puhunut monihaaraisesta funktionalismista, millä hän tarkoittaa näkemystä, jonka mukaan mikään erityinen moraaliteoria ei hallitse koko ihmiselämän kenttää, vaan tarvitaan eri käsitteitä ja teorioita. Tässä yhteydessä analysoimme kysymystä vankien pääsystä internetiin ja digitaalisiin palveluihin lähtemällä kolmesta erilaisesta moraalifilosofisesta lähestymistavasta. Ensinnäkin *seurausetiikan* mukaan tekojen arvon mittapuu on niiden tuottamat hyödyn ja haitat (Pietarinen, 2015). Tätä ajatusta seuraten myös vankiloiden digitalisoinnin yhteydessä tulisi löytää sellainen ratkaisu, josta seuraa eniten kokonaishyötyä suhteessa tavoitteisiin. Toisentyyppistä moraaliteoreettista suuntausta edustaa näkemys, jonka mukaan toiminnan arvo määräytyy seurausten sijasta toiminnan sisäisen luonteen kautta. Vankilakontekstissa *velvollisuudet* määrittyvät pitkälti tiettyjen ulkoisten normien ja erityisesti lainsäädännön pohjalta. Suomalaisen rikosseuraamusalan kontekstissa erityisesti vankeuslain yleiset periaatteet ja digitaalista asiointia säätelevät vankeuslain kohdat määrittävät sitä, miten rikosseuraamusalan toimintayksikköjen ja yksittäisten virkamiesten tulee suhtautua internetin ja sähköisten palvelujen käyttöön vankilassa.

Hyve-etiikkaa voidaan pitää seuraus- ja velvollisuusetiikan ohella kolmantena normatiivisen etiikan keskeisenä suuntauksena (esim. Pietarinen, 2015). Hyve-eettinen kehikko jäsentää myös luontevasti ammattietiikkaa (Airaksinen, 1987, 239–240; Friman, 2004). Sen näkökulmasta hyvän ammattilaisen toiminta ei rajoitu vain oman tehtävän edellyttämien velvollisuuksien täyttämiseen, vaan toiminta tulee oikeuttaa yhteiseen hyvään perustuen (Friman, 2004, 61–62). Rikosseuraamusalan ammattieettiset hyveet ovat luonnollisesti moninaisia. Rikollisuudesta irrottautumista korostavan kuntouttavan näkökulman ja lähityön korostumisen myötä myös henkilökohtaisia suhteita ja eettistä sitoutumista korostavaa *huolenpidon etiikan* näkökulmaa (Juujärvi ym. 2007) voidaan pitää yhtenä perusteltuna lähestymistapana.

VANKILOIDEN DIGITALISAATIO: MISSÄ MENNÄÄN?

Vankilat eri puolilla maailmaa ovat pyrkineet kehittämään mahdollisuutta vankien digitaaliseen asiointiin sekä vuorovaikutuksen vankilan ulkopuolisten viranomaistahojen ja omaisten kanssa (Kerr & Willis, 2018; Knight, 2017). Vankiloiden tarjoamien kuntouttavien toimintojen, työtoiminnan tai opiskelun rinnalle on tullut erilaisia digitaalisia toimintoja. Kuntoutumista edistävät digitaaliset kurssit (Morris & Knight, 2018) sekä yleisesti vankilan ulkopuolisten palveluiden käyttö tukevat vankien yhteiskunnallista osallisuutta (Reisdorf & Rikard, 2018). Erityisesti asumis-, työ-, ja koulutusasioiden sekä sosiaalietuuksien hoitaminen ennen vankilasta vapautumista tarjoaa paremmat mahdollisuuden turvata arjen perustoiminnot, jotka osaltaan edistävät vapautuvan yhteiskuntaan palaamista (kts. esim. Monteiro ym., 2015; Ogbonnaya-Ogburu ym., 2019; Järveläinen & Rantanen, 2021; Rantanen ym., 2021; 2022).

Vankiloiden digitalisoinnin kehitys on edennyt merkittävästi viime vuosina (Kerr & Willis, 2018; Knight, 2015) ja vankien pääsyä digitaalisiin palveluihin on helpotettu monissa maissa. Knightin (2015) mukaan eri puolilla maailmaa vankiloissa on hyödynnetty monipuolisesti tietoteknologiaa vankilan arjen toiminnoissa ja vankien uusintarikollisuutta estävien toimintojen käytössä. Erilaisia digitaalisia alustoja, sovelluksia ja teknologiaratkaisuja (esim. e-Bo Enterprisen PrisonCloud, Unilink Software -ratkaisut rikosseuraamusalalle, Gerdesin PriSec järjestelmä ym.) on otettu kansainvälisesti käyttöön useissa vankiloissa. Vankiselleissä olevat sellipäätteet, kannettavat tietokoneet sekä älytabletit mahdollistavat myös etäopetukseen osallistumisen suojatulla verkkoalustalla (Kerr & Willis, 2018; Farley & Pike, 2016), kommunikoinnin lähiomaisten kanssa, virallisten asioiden hoitamisen sekä kuntoutukseen osallistumisen suojattujen white-list nettisivustojen kautta (Palmer ym., 2020). Ne tarjoavat myös viihdykkeellisiä elementtejä vankila-arkeen, kuten e-kirjoja, elokuvia, pelejä, musiikkia, sekä muun muassa kuntoutuksen itseapuoppaita (kts. esim. Knight, 2015). Käytössä olevien laitteiden avulla on mahdollisuus tehdä kanttiini- ja vaatetilauksia sekä tarkastaa oman vankitilin saldo (Toreld ym., 2018; Knight, 2015).

Suomessa vankiloiden sähköisen asioinnin edistämistä on kehitetty Älykäs vankila -hankkeessa vuodesta 2018 alkaen. Kehittämisen lippulaivana on toiminut Hämeenlinnan naisvangeille suunnattu älyvankila, joka avattiin syksyllä 2020. Vankilan arjen toiminnoissa on monipuolisesti hyödynnetty vankien yhteiskuntaan integroitumista tukevaa teknologiaa, ja vankilan kuntouttavat toiminnot toimivat oppimisympäristönä rikoksettoman elämän oppimiselle (Rikosseuraamuslaitos, 2019; Puolakka, 2020). Vangeilla on mahdollisuus oman sellipäätteen kautta ottaa vankilan myöntämällä luvalla yhteyttä eri viranomai-

siin, osallistua kuntoutukseen ja koulutukseen, hakea töitä sekä pitää valvotuissa tapaamisissa yhteyttä omaisiin (Puolakka, 2020). Näistä edistysaskeleista huolimatta vankiloiden digitalisaatio on ollut hidasta sekä Suomessa että muissa länsimaissa. Pääsy käyttämään vankilan ulkopuolisia digitaalisia sosiaali- ja terveyspalveluita ja Internetiä yleensä vangeille ei ole itsestäänselvyys, etenkään suljetuissa vankiloissa.

KUNTOUTUKSEN VAI TURVALLISUUDEN EHDOILLA?

Vankiloiden digitalisoitumista koskevat näkemykset kytkeytyvät tiiviisti siihen, miten me jäsennämme rangaistusten täytäntöönpanon lähtökohdat ja tavoitteet. Keskeinen keskustelua jäsentävä kysymys on, lähestymmekö asiaa kuntoutuksen ja yhteiskuntaan integroitumisen tukemisen vai valvonnan ja turvallisuuden näkökulmasta. Tämä ei tietenkään ole käytännössä joko-tai-kysymys, vaan on ilmeistä, että nykyisessä rikosseuraamusalan toiminnassa automaattisesti yhdistyvät nämä molemmat näkökulmat. Kuitenkin eriteltäessä digitaaliseen asiointiin liittyviä kantoja näiden näkökulmien ero on selkeä ja siksi olennainen.

Kuntoutuksesta ja yhteiskuntaan integroitumisen näkökulmasta katsottuna IC-teknologia tarjoaa monia mahdollisuuksia. Sähköinen asiointi mahdollistaa vangeille – ainakin periaatteessa - monien sosiaali- ja terveyspalvelujen, työvoima- ja asumispalvelujen sekä esimerkiksi Kelan etuuksien hakemisen. Sähköiset tietokannat tarjoavat monenlaista tietoa palveluista ja välineitä itseapuun ja itsearviointiin. Videopuhelu puolestaan mahdollistaa yhteyden pitämisen viranomaisiin, kuntouttaviin tahoihin ja omaisiin myös vankilasta käsin. Lisäksi se tarjoaa mahdollisuuksia vertaistukeen.

Kaiken kaikkiaan kuntoutumisen näkökulmasta vankiloiden digitalisoinnin mahdollisuudet ovat ilmeisiä. Erityisesti vapautumisen valmistelun kannalta vangin mahdollisuus sähköiseen asiointiin on monella tapaa perusteltua. Niinpä esimerkiksi Reisdorf ja DeCook (2022) korostavat, että puutteellinen mahdollisuus käyttää IC-teknologiaa ja internetiä vankeuden aikana vie rikostaustaisilta henkilöltä arkielämässä tarvittavat digitaaliset taidot. Niinpä heidän mukaansa olisikin lisättävä rajoitettua internet-yhteyttä vankeusaikana ja tarjottava kattavaa rikostaustaisille henkilöille räätälöityä digitaalisten taitojen koulutusta, jotta he voisivat integroitua digitalisoituneeseen yhteiskuntaan.

Sitä vastoin valvonnan ja turvallisuuden näkökulmasta katsottuna IC-teknologian käyttöön liittyy monia haasteita. Erityisesti pelätään, että teknologia mahdollistaa rikosten tekemisen vankilasta käsin. Tällöin huoli koskee sekä vankilan ulkopuolella tapahtuvan rikollisen toiminnan organisointia että vankilan sisäistä järjestystä. Edelleen pelkoja liittyy verkkopankin kautta tapahtuvaan rahaliikenteeseen. Kaiken kaikkiaan korostunutta turvallisuusorientaatiota voi-

daan pitää keskeisenä vankiloiden digitalisaatiota jarruttavana tekijänä (Reisdorf & Jewkes, 2016; Jewkes & Resdorf, 2016).

Rikosseuraamusalan taustaideologioita voidaan tarkastella kuntoutus- ja turvallisuusnäkökulmien dikotomian ohella myös erottamalla toisistaan rangaistususko, tehokkuususko sekä hoiva- ja humaaniusko (Lindeborg ym., 2015; Rutherford, 1993). Jos rikosseuraamukset nähdään tuomitsemisen ja rankaisun lähtökohdasta, myös asenne IC-teknologian käytön mahdollistamiseen mitä ilmeisemmin on kielteinen. Tällöin myös internetin käytön kieltäminen tai rajoittaminen voidaan nähdä osaksi vankeusrangaistuksen sisältönä olevaa vapauden menetystä. Sitä vastoin humaani rikosoikeudellinen ideologia tarkoittanee myös sitä, että vankien internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöön suhtaudutaan myötämielisemmin. Myös tehokkuuden näkökulmasta katsottuna vankiloiden digitalisointi on perusteltua, joskin eri syistä ja eri tavoin painottuen. Sähköinen asiointi voi muun muassa vähentää paperisia lomakkeita, vankikuljetuksia jne. Lisäksi se mahdollistaa mm. palvelujen keskittämisen, itseapupalvelujen hyödyntämisen ja tehokkaamman valvonnan. Kyse on siis ennen kaikkea taloudellisista säästöistä. Tällainen tehokkuutta ja taloudellisuutta painottava lähestymistapa siis suhtautuu digitalisaation kuntoutusta ja humaania kohtelua korostavien lähestymistapojen tavoin varsin positiivisesti, mutta se edustaa siis olennaista erilaista kriminaalipoliittista ja eettistä näkökulmaa. Huomio ei tällöin ole niinkään vangeissa ja heidän saamassaan hyödyssä, vaan järjestelmän toimivuudessa ja erityisesti siinä, että varmistetaan rangaistusten täytäntöönpanon laadukas toteuttaminen. Vankien mahdollisuutta sähköisen asiointiin ja etäkommunikointiin voidaan siis puolustaa paitsi humaanein perustein myös puhtaasti tehokuuden ja talouden näkökulmista.

VANKILOIDEN DIGITALISOINTI VAIKUTTAVUUDEN NÄKÖKULMASTA

Edellä kuvatun perusteella näyttää siis siltä, että digitalisaatiota puolustava kanta ja humaani ja kuntouttava näkökulma liittyvät vahvasti yhteen. Vastaavasti digitalisaatioon kriittisesti suhtautuva kanta ja turvallisuusorientoitunut asenne ovat keskenään yhteydessä. Lähemmin tarkasteltuna asia näyttää kuitenkin hieman monimutkaisemmalta.

Rikosseuraamusalan eettisiä pulmatilanteita ratkaistaessa ja ratkaisuja perusteltaessa korostuu vahvasti kaksi toisistaan poikkeavaa lähestymistapaa. Yhtäältä lainsäädäntö luo velvoitteita sekä yksittäisille rikosseuraamusalan työntekijöille, yksiköille että koko organisaatiolle. Myös digitaalista asiointia ja digitaalista vuorovaikutusta koskevat eri tasoilla tehtävät ratkaisut pohjautuvat pitkälti lainsäädäntöön, erityisesti vankeuslakiin. Seurauseettinen ajattelu puolestaan

näyttäytyy rikosseuraamusalalla ennen kaikkea vaikuttavuuden korostamisena. Rikosseuraamuslaitoksen tehtävänä on rangaistusten lainmukaisen ja turvallisen täytäntöönpanon kautta vaikuttaa yhteiskunnan turvallisuuteen sekä ”myötävaikuttaa uusintarikollisuuden vähentämiseen ja rikollisuutta ylläpitävän syrjäytymiskehityksen katkaisemiseen” (Rikosseuraamuslaitos, 2020). Siten myös digitalisaation kysymyksiä on luontevaa tarkastella tehtyjen ratkaisujen aikaansaamien seurausten kannalta. Tällöin korostuu internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöä koskevien ratkaisujen vaikutus suhteessa uusintarikollisuuden ja syrjäytymisen ehkäisyyn, mutta myös laajemmin muun muassa suhteessa vankilayhteisön sisäisiin suhteisiin, järjestyshäiriöihin ja työntekijöiden työhön. Digitalisaatio ja sähköinen asiointi näyttäytyvät olennaisesti erilaiselta kysymyksestä riippuen, lähestytäänkö sitä lain ja normatiivisten periaatteiden näkökulmasta vai toiminnan seurausten kautta sekä sen mukaan, miten tarkasteltavat seuraukset rajataan.

Vaikka pitkäaikaista seurantatietoa on toistaiseksi vain vähän, alustavat tulokset vankiloiden digitalisoinnista ja internetin käyttömahdollisuuksien vaikuttavuudesta ovat olleet positiivisia. Tutkimusten mukaan digitalisaatio edistää muun muassa vankien sosiaalisia taitoja, itsetuntoa, kuntoutumista sekä uudelleenintegroituminen yhteiskuntaan (McDougall ym., 2017; Reisdorf & Jewkes, 2016; Toreld ym., 2018). IC-teknologia lisää myös vapautuvien vankien digitaalista lukutaitoa ja edistää heidän työnhakutaitojaan (Ogbonnaya-Ogburu ym., 2019) vahvistaen samalla vapautuvan digitaalista ja sosiaalista osallisuutta (Helsper, 2012; 2021). Pääsemättömyys digitaalisiin palveluihin voi sulkea henkilön pois yhteiskunnasta, aiheuttaa digitaalisia kahtiajakoja (Barreiro-Gen ym., 2015; Selwyn, 2004) sekä tehdä henkilöistä toisen luokan kansalaisia digitalisoituneessa yhteiskunnassa (Kerr & Willis, 2018). Voidaankin todeta, että internetin ja digitaalisten palvelujen käytön mahdollistamisen hyödyt vangin kuntoutumisen ja yhteiskuntaan integroinnin näkökulmasta ovat kiistattomia, kun asiasta puhutaan yleisellä tasolla.

Toisaalta on esitetty myös varauksia. Erityisesti on todettu, että vangit ovat digitaalisilta taidoilta ja asenteiltaan erilaisia, ja merkittävä osa vangeista tarvitsee tukea digitaaliseen asiointiin (Järveläinen & Rantanen, 2021). Edelleen tutkimuksissa on myös tunnistettu joitakin digitalisaatiosta seuraavia haittavaikutuksia vangin kuntoutumisen kannalta. Yhtenä riskinä on se, että joidenkin vankien kohdalla mahdollisuus internetin käyttöön voi lisätä sosiaalista eristäytymistä, jos muutenkin vähäinen sosiaalinen kanssakäyminen korvautuu sähköisellä asioinnilla (Robberecths & Beyens, 2020).

Lisäksi McDougall ym. (2017) ovat osoittaneet, että itsepalveluteknologia vähentää merkittävästi kurinpitorikoksia vankilassa, samoin kuin uusintarikosten määrää ensimmäisenä vuonna vapautumisen jälkeen. Toisaalta Palmer ym. (2020) toteavat brittiläisessä vankilateknologian arvioinnissaan, että tutkimus-

tulokset vankilateknologian vaikutuksista vankien ja henkilökunnan suhteisiin ovat osin ristiriitaisia. Laadullinen tutkimus osoittaa, että teknologian, erityisesti vankiosastojen sisäisten puhelinten, käyttöönotto oli vähentänyt jännitteitä vankien ja henkilökunnan välillä. Toisaalta vankikyselyn tulokset olivat kuitenkin epäselvempiä. Tulokset olivat ristiriitaisia myös siitä, onko vankiosastojen sisäisten puhelinten ja itsepalvelukioskien käyttöönotto johtanut henkilöstön rakentavampaan vuorovaikutukseen vankien kanssa. Edelleen vankitutkimuksessa havaittiin vähäisiä itsepalvelukioskien käyttöön liittyviä konflikteja vankien ja henkilökunnan välillä sekä myös vankien välillä. (Palmer ym., 2020.) Knight ja Van De Steene (2017) ovat myös tuoneet esiin, miten teknologian käyttöönotolla on vaikutusta asiakkaiden ja työntekijöiden väliseen vuorovaikutukseen vankilaympäristössä. Kaiken kaikkiaan siis joitakin viitteitä on siitä, että digitalisointi vaikuttaa myönteisesti vankien ja työntekijöiden välisiin jännitteisiin.

Alustavien tutkimustulosten mukaan digitaalisen vankilateknologian käyttöönotto vaikuttaa myös henkilöstön työmäärään. Suurin työajan lyhennys kioskien tai sellissä olevien kannettavien tietokoneiden asennuksen seurauksena liittyi vankien saldopyyntöjen, hakemusten ja kantiinitilausten käsittelyyn. Toisaalta digitaalisen teknologian käyttöönotto saattaa myös lisätä työmäärää puhelujen valvonnasta vastaavalle henkilöstölle. Tulevaisuudessa voidaan edelleen saavuttaa lisäaikasäästöjä esimerkiksi käsittelemällä toimivuuteen liittyviä kysymyksiä ja tekemällä tarvittavia muutoksia. (Palmer ym., 2020.)

Vankilateknologian käyttöönoton seurauksia ja vaikuttavuutta koskevat tutkimustulokset osoittavat teknologian hyödyllisyyden eri näkökulmista. IC-teknologian myönteinen merkitys vapautuvan vangin yhteiskuntaan integroinnin kannalta on ilmeinen. Tämän lisäksi alustavat tutkimustulokset viittaavat siihen, että teknologian käyttöönotolla on myönteisiä vaikutuksia vankilaturvallisuuteen ja henkilöstön työaikaan. Nykyisen tutkimustiedon perusteella voidaankin todeta, että jos teknologian käyttöönottoa koskevat ratkaisut tehdään käyttöönoton oletettujen hyötyjen ja haittojen näkökulmasta, vankilateknologian lisääntyvää käyttöönottoa ja internetin ja digitaalisten palvelujen käytön helpottamista vankiloissa voidaan pitää perusteltuna. Tarkastellaan seuraavaksi asiaa normatiivisten periaatteiden ja Suomen nykyisen lainsäädännön, erityisesti vankeuslain, näkökulmasta.

NORMAALISUUSPERIAATE JA VANKEUSLAKI

Vankien sähköistä asiointia on sekä Suomessa että kansainvälisesti perusteltu normaalisuusperiaatteella (esim. Toreld ym., 2018, Puolakka, 2020). Normaalius on hankala käsite ja siihen liittyy lääketieteellisen, tilastollisen ja kult-

tuuris-moraalisen normaaliuden aspektit (Toreld ym., 2018). Ajatuksena on, että vangeilla tulisi lähtökohtaisesti olla samat oikeudet yhteiskunnan palveluihin kuin muillakin kansalaisilla. Tämä normaalisuuperiaate on yleisen tason arvolähtökohta ja se on kirjattu yhdeksi lähtökohdaksi myös vankeuslakiin (23.9.2005/767, 3§), jonka mukaan ”vankeuden sisältönä on vapauden menetys tai sen rajoittaminen. Vankeuden täytäntöönpano ei saa aiheuttaa vangin oikeuksiin eikä olosuhteisiin muita rajoituksia kuin niitä, joista säädetään lailla tai jotka välttämättä seuraavat itse rangaistuksesta” ja ”vankilan olot on järjestettävä niin pitkälle kuin mahdollista vastaamaan yhteiskunnassa vallitsevia elinoloja.” Vapauden ja normaalisuuden käsitteet ovat digitaalisessa yhteiskunnassa hankalia. Jos normaalisuusperiaatteen mukaisia vangin oikeuksia tulkitaan kirjaimellisesti, päädytään siihen, että vangilla tulisi olla samanlainen oikeus internetin ja digitaalisten palvelujen käyttöön kuin muillakin kansalaisilla, mutta vankeuslain näkökulma ei ole aivan näin ehdoton.

Kuntoutusta ja digitalisaation myönteisiä vaikutuksia korostavien näkökulmien tavoin myös normaalisuusperiaate johtaa vankiloiden digitalisoitumista puolustavaan kantaan, mutta painotus on osin erilainen. Kun lähtökohdaksi asetetaan kuntoutumisen tai digitalisaation aikaansaamien hyötyjen sijasta vangin oikeudet, me emme voi määrittää, että tiettyjen (vangin kannalta hyödyllisten) digitaalisten toimintojen käyttö on sallittua ja suositeltavaa ja tiettyjen toimintojen käyttöä voidaan rajoittaa. Toisaalta käytännössä esimerkiksi Suomen vankeuslaissa normaalisuusperiaatteen määrittelyyn on asetettu täsmennyksiä, jotka mahdollistavat oikeuksien rajoitukset. Nämä on sitten kirjattu vankeuslain (10.4.2015/393) 12. lukuun.

Vankeuslain (10.4.2015/393,12. luku, 9 a §) mukaan ”Vangille voidaan antaa lupa internetin käyttöön toimeentuloon, työ-, koulutus-, oikeus-, sosiaali- tai asuntoasioiden hoitamiseen liittyvästä tai muusta vastaavasta tärkeästä syystä. Suljetussa vankilassa luvan myöntäminen edellyttää, että vangin pääsy muille kuin luvanmukaisille verkkosivustoille on asianmukaisesti estetty. Internetin käyttöä koskevan luvan myöntäminen edellyttää, ettei internetin käytöstä aiheudu vaaraa vankilan järjestykselle tai turvallisuudelle taikka vangin tai muun henkilön turvallisuudelle.” Vastaavasti (9 §) lupa sähköpostin käyttöön voidaan antaa yhteyksienylläpitämiseen sekä vastaavanlaisiin tarkoituksiin ja yhteyksien ylläpitämiseen, kunhan siitä ei aiheudu vaaraa turvallisuudelle tai järjestykselle. Edelleen sähköinen viestintä on lain (9 b §) mukaan tietyin edellytyksin valvottua.

Laissa yhdistyy siis kuntoutumisen ja yhteiskuntaan integroitumisen näkökulma sekä toisaalta turvallisuusnäkökulma. IC-teknologian käyttö on vankiloissa luvanvaraista ja valvottua. Ajatuksena on, että IC-teknologian käytöstä tulisi olla hyötyä, eikä se saa aiheuttaa haittaa. Lähtökohta siis poikkeaa normaalisuusperiaatteen mukaisesta ajatuksesta, jonka mukaan vankeuden ainoana

sisältönä on vapauden menetys ja vankilan olot olisi järjestettävä mahdollisimman pitkälti vastaamaan muun yhteiskunnanoloja. Toisaalta normaalisuuden tavoittelu tulee esiin esimerkiksi siinä, että sähköpostiviestinnän valvonta edellyttää vankeuslain mukaisen perusteen.

ENTÄ HUOLENPIDON ETIIKKA

Toiminnan seurauksia korostavan vaikuttavuusnäkökulman sekä velvollisuuksien merkitystä korostavan lainsäädännöllisten periaatteiden näkökulman ohella kysymystä siitä, tuleeko vangeilla olla pääsy internetiin digitaalisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin ja muihin yhteiskuntaan uudelleen integroitumista tukeviin palveluihin, voidaan tarkastella myös ammattieettiseen toimintaan sisältyvän tukemisen ja huolenpidon näkökulmasta. Viimeaikaisessa kuntoutuskeskustelussa on tapahtunut muutoksia ja uusintarikollisuuden ehkäisyä koskevassa kriminologisessa keskustelussa on alettu puhua desistanssista. Ajatuksena on, että kuntoutuminen nähdään pitkäkestoisena rikollisuudesta irrottautumisen prosessina. Tähän prosessiin sisältyy rikosten tekemisen lopettamisen ohella myös muutokset ajattelutavoissa ja asenteissa sekä kiinnittyminen yhteiskuntaan. Puhutaankin primaari-, sekundaari- ja tertiäridesistanssista. Primaarivaiheessa yksilö lopettaa rikosten tekemisen, sekundäärivaiheessa rikoksettomuus on jo pysyvämpi tila ja ei-rikollinen identiteetti sisäistetään, ja tertiäärivaiheessa puolestaan korostuu tunne siitä, että kuuluu yhteisöön (katso esim. Farrall, 2004; Giordano ym., 2002; Laub & Sampson, 2001; Maruna, 2001; McNeill & Schinkel, 2016).

Myös vuorovaikutuksen merkitystä rikollisuudesta irrottautumisen kannalta on korostettu. Kansainvälisen tutkimuksen mukaan asiakkaan ja työntekijän välinen vuorovaikutus ja työntekijöiden tarjoama tuki on todettu tukevan asiakkaan rikollisuudesta irrottautumista (Farrall, 2004; Farrall & Calverley, 2005; McCulloch, 2005). Yhtenä esimerkkinä tästä kehityskulusta on lähityön korostaminen uutena rikosseuraamusalan työorientaationa, jossa ammattinimikkeestä riippumatta työntekijöillä korostuu vuorovaikutusta ja ohjausta painottava työote. Työotteessa yhdistyy joustavasti turvallisuuden ja kuntoutuksen näkökulmat. (Ylisassi ym., 2016.) Erityisesti työntekijöiden antama huolenpito on eettinen valinta, mikä on keskeisessä asemassa asiakkaan ohjaamisessa rikoksettoman ja päihteettömän elämän polulle. Kun rikollisuudesta irrottautuminen ymmärretään pitkäkestoisena prosessina, johon vaikuttaa kuntoutuksen, palvelujen saatavuuden ja palvelujatkumoiden ohella myös monet arkiset asiat ja toisilta ihmisiltä saatu tuki, vankiloiden digitalisoinnin tai internetin ja digitaalisten palvelujen käytön seurausten tai vaikutusten tarkastelu on näkökulmana kapea. Sähköisen asioinnin merkitystä ei voitane pelkistää sen aiheuttamiin hyötyihin.

Yhden vaihtoehtoisen lähtökohdan internetin käytön ja sähköisen asioinnin tarkasteluun vankilakontekstissa tarjoaakin huolenpidon etiikka, joka keskittyy läheisiin henkilökohtaisiin suhteisiin ja korostaa emotionaalista sitoutumista toiminnan lähtökohtana. Huolenpidon etiikka tarkoittaa toimintaa, jonka avulla vastataan toisten tarpeisiin ja haluihin, edistetään toisten hyvinvointia ja autetaan persoonalliseen kasvuun. (Juujärvi ym., 2007, 216–217.)

Kuntoutusvaikutuksia korostava vaikuttavuusajattelu ja huolenpidon etiikka ovat monelta osin saman suuntaisia ajatusmalleja. Molemmat lähtökohdat myös korostavat internetin ja digitaalisen asioinnin merkitystä erityisesti vapautumisvaiheen valmistelussa. Ehkä selkein ero näiden kahden lähtökohdan välillä tulee näkyviin tarkasteltaessa kysymystä siitä, voivatko sähköiset palvelut korvata kasvokkaista vuorovaikutusta. Vaikuttavuustutkimusten mukaan digitaaliset mielenterveyspalvelut ovat vähintäänkin yhtä tuloksellisia rikostaustaisten kohderyhmässä kuin kasvokkaiset palvelutkin (esim. Morgan ym., 2008; Batastini ym., 2015). Siten voidaankin olettaa, että monien vankilan kasvokkaisten kuntoutuspalvelujen korvaamista digitaalisilla palveluilla on seurausten näkökulmasta katsottuna oikeutettuna. Ihmissuhteiden ja emotionaalisen sitoutumisen merkitystä korostava huolenpidon näkökulma puolestaan johtaa erilaiseen lopputulokseen. Vaikka digitaalisen kuntoutuksen kautta voidaan saavuttaa hyviä tuloksia, sen on vaikea korvata henkilökohtaiseen tukeen liittyvää emotionaalista aspektia ja kasvokkaisen kohtaamisen merkitystä (Järveläinen & Rantanen, 2021).

LOPUKSI

Vankiloiden digitalisointiin liittyy monia eettisiä kysymyksiä. Analyysimme erittelee erilaisia näkökulmia ja lähtökohtaolettamuksia, joihin voidaan vedota puolustettaessa tai vastustettaessa tätä digitalisointia. Vankien oikeutta tai mahdollisuutta käyttää internettiä ja digitaalisia palveluita voidaan perustella ainakin kolmesta toisistaan olennaisesti poikkeavasta eettisestä päänäkökulmasta käsin. Ensinnäkin useissa yhteyksissä on tuotu esiin, että internetin ja digitaalisten palvelujen käytön mahdollistamisella on monenlaisia myönteisiä seurauksia vangin kuntoutumisen ja yhteiskuntaan integroitumisen kannalta, minkä puolestaan voidaan olettaa välillisesti tukevan myös uusintarikollisuudesta ehkäisyä. Toiseksi digitalisoinnin avulla voidaan tehostaa monia prosesseja, mikä puolestaan mahdollistaa myös kustannussäästöt. Kolmanneksi normaalisuusperiaatteen mukaan vangilla on lähtökohtaisesti oikeus samoihin palveluihin kuin muillakin kansalaisilla.

Kriittisiä tai rajoituksia puoltavia näkemyksiä puolestaan voidaan perustella lähinnä turvallisuuteen ja vallitsevaan lainsäädäntöön perustuvin argumentein. Toisaalta turvallisuuteen liittyvät perustelut ovat osin kiistanlaisia, ja turvallisuusorientaation ylikorostuminen on herättänyt kritiikkiä. Muun muassa Reisdorfin ja Jewkesin (2016) mukaan vankilan turvallisuudesta vastaavien työntekijöiden keskuudessa uusien teknologioiden käyttöönotossa ja soveltamisessa usein esiintyykin mahdollisia tai kuviteltuja turvallisuusriskejä, mitkä osaltaan hidastavat teknologian käyttöönottoa vankiloissa. Tämän ohella voidaan nostaa esiin digitalisaation mukanaan tuomia yksilöllisiä haittavaikutuksia, kuten esimerkiksi kasvokkaisen kohtaamisen korvautuminen digitaalisella asioinnilla ja siitä seuraava sosiaalinen eristäytyminen.

Internetin käyttöä sekä sen rajoittamista ja valvontaa on säädetty lainsäännössä niin Suomessa kuin muuallakin. Lainsäädäntöön liittyvät argumenttien merkitys puolestaan riippuu tarkastelutasosta. On selvää, että yksittäisten työntekijöiden, yksikköjen ja koko Rikosseuraamuslaitoksen tulee noudattaa ajantasaista lainsäädäntöä, mutta myös vankeuslain (10.4.2015/393) 12. lukuun sisältyvät sähköistä viestintää koskevat pykälät (8 §, 9 §, 9a § ja 9b §) mahdollistavat erilaisia tulkintoja. Oikeusvaltiossa kansalaisten oikeuksia rajoittavien toimien oletetaan olevan hyvin perustuja. Tässä mielessä kysymys rajoitusten perusteena olevien turvallisuusuhkia koskevien näkemysten realistisuudesta on kriittinen.

Tässä artikkelissa esitetty analyysi keskittyy periaatteelliseen kysymykseen siitä, tuleeko vangeilla olla pääsy internetiin ja digitaalisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin ja muihin yhteiskuntaan uudelleen integroitumista tukeviin palveluihin. Käytännössä vankiloiden digitalisoituminen etenee vääjäämättä, kun koko yhteiskunta digitalisoituu ja vankilaympäristöihin suunnitellut ICT-ratkaisut kehittyvät. Tällöin moniin asioihin mitä ilmeisimmin löytyy perusteltuja ja toimivia ratkaisuja, jotka tulevat yhdistämään kuntoutuksen, tehokkuuden, vankien oikeuksien ja turvallisuuden näkökulmia. Tämän kehityksen myötä myös eettisen pohdinnan painopisteet siirtyvät yksityiskohtaisempiin kysymyksiin. Tällöin esiin nousee esimerkiksi kysymykset, jotka liittyvät vangin yksityisyyden ja valvonnan keskinäiseen suhteeseen erilaisissa digitaalisen vuorovaikutuksen tilanteissa. Yhteiskunnan digitalisoitumisen myötä myös vankilan ovat entistä kiinteämmin yhteydessä muuhun yhteiskuntaan, mikä luonnollisesti johtaa moniin eettisiin pohdintoihin.

LÄHTEET

Airaksinen, T. (1987). Moraalifilosofia. WSOY.

Batastini, A. B., King, C. M., Morgan, R. D., & McDaniel, B. (2015). Telepsychological services with criminal justice and substance abuse clients: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Services, 13*(1), 20–30. https://doi.org/10.1037/ser0000042

Billig, M. (1987). *Arguing and thinking. A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge University Press.

e-Bo Enterprises (n.d.). *e-Bo Enterprises. PrisonCloud*. Corrections direct. Retrieved September 1, 2021, from https://www.corrections.direct/belgium/ieper/corrections/e-bo-enterprises

Farley, H., & Pike, A. (2016). Engaging prisoners in education: Reducing risk and recidivism. *Advancing Corrections: Journal of the International Corrections and Prisons Association*, 1, 65–73. http://oro.open.ac.uk/46511/

Farrall, S. (2004). Social capital and offender reintegration: Making probation desistance focused. In S. Maruna & R. Immarigeon (Eds.), *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration* (pp. 57–84). Willan Publishing.

Farrall, S., & Calverley, A. (2005). *Understanding desistance from crime: Emerging theoretical directions in resettlement and rehabilitation*. Open University Press.

Friman, M. (2004). Ammatillisen asiantuntijan etiikka ammattikorkeakoulutuksessa. Akateeminen väitöskirja, 234. Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/13349/9513917231.pdf?sequence=1

Gerdes (2021). PriSec. https://www.gerdes-ag.de/en/products/prisec/

Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., & Rudolph, J. L. (2002). Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology, 107*(4), 990–1064. https://doi.org/10.1086/343191

Helsper, E. J. (2012). A corresponding fields model for the links between social and digital exclusion. *Communication Theory*, *22*(4), 403–426. http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2885.2012.01416.x

Helsper, E. J. (2021). *The digital disconnect: the social causes and consequences of digital inequalities*. SAGE Publications Ltd.

Jewkes, Y., & Reisdorf, B. C. (2016). A brave new world: The problems and opportunities presented by new media technologies in prisons. *Criminology & Criminal Justice, 16*(5), 534–551. https://doi.org/10.1177%2F1748895816654953

Juujärvi, S., Myyrä, L. & Pesso, K. (2007). Eettinen herkkyys ammatillisessa toiminnassa. Hygieia, Tammi.

Järveläinen, E. & Rantanen, T. (2021). Incarcerated people's challenges for digital inclusion in Finnish prisons. *Nordic Journal of Criminology, 22*(2), 240–259. https://doi.org/10.1080/2578983X.2020.1819092

Kerr, A., & Willis. M. (2018). Prisoner use of information and communications technology. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 560, 1–19. https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2018-10/apo-nid195311.pdf

Knight, V. (2015). Some observations on the digital landscape of prisons today. *Prison Service Journal*, 220, 3–9. https://www.crimeandjustice.org.uk/sites/crimeandjustice.org.uk/files/PSJ%20220%20July%202015.pdf

Knight, V. (2017). The technology of confinement and quasi-therapeutic control: Managing souls with in-cell television. In M. McGuire & T. J. Holt (Eds.), *The Routledge Handbook of Technology, Crime and Justice* (pp. 547–564). Routledge.

Knight, V., & Van De Steene, S. (2017). The capacity and capability of digital innovation in prisons: towards smart prisons. *Advancing Corrections Journal*, 4, 90–103. http://hdl.handle.net/2086/16650

Laub, J., & Sampson, R. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice,* 28, 1–69. https://doi.org/10.1086/652208

Linderborg, H., Blomster, P., Muiluvuori, M.-L., Tyni, S., & Laurila, T. (2015). *Yhtenäinen organisaatio – Yhtenäinen laatu? Tutkimus vankeuden ja yhdyskuntaseuraamusten laatutekijöistä Rikosseuraamuslaitoksessa*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 2/2015. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/UjCnlXVyx/RISE_2_2015_YhtOrganisaatioYhtLaatuWEB_26102015_sisluettelo.pdf

Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association Books.

McCulloch, T. (2005). Probation, social context and desistance: Retracing the relationship. Probation Journal. The Journal of Community and Criminal Justice, 52(1), 8–22. https://doi.org/10.1177/0264550505050623

McDougall, C., Pearson, D. A. S., Torgerson, D. J., & Garcia-Reyes, M. (2017). The effect of digital technology on prisoner behavior and reoffending a natural stepped-wedge design. Journal of Experimental Criminology, 13, 455–482. https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s11292-017-9303-5

McNeill, F., and Schinkel, M. (2016). Prisons and desistance. In Y. Jewkes, B. Crewe, & J. Bennett (Eds.), Handbook on prisons (2nd ed., pp. 607–621). Routledge.

Monteiro, A., Barros, R., & Leite, C. (2015). Lifelong learning through e-learning in European prisons. Rethinking digital and social inclusion. Proceedings of INTED2015 Conference 2nd-4th March 2015, Madrid, Spain, 1038–1046. https://library.iated.org/view/MONTEIRO2015LIF

Moore, B. A., Fazzino, T., Garnet, B., Cutter, C. J., & Barry, D. T. (2011). Computer-based interventions for drug use disorders: A systematic review. Journal of Substance Abuse Treatment, 40(3), 215–223. https://doi.org/10.1016/j.jsat.2010.11.002

Morgan, R. D., Patrick, A. R., & Magaletta, P. R. (2008). Does the use of telemental health alter the treatment experience? Inmates' perceptions of telemental health versus face-to-face treatment modalities. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 76(1), 158–162. https://doi.org/10.1037/0022-006X.76.1.158

Morris, J., & Knight, V. (2018). Co-producing digitally-enabled courses that promote desistance in prison and probation settings. Journal of Criminological Research, Policy and Practice, 4(4), 269–279. https://doi.org/10.1108/JCRPP-07-2018-0023

Mufarreh, A., Waitkus, J., & Booker, T. A. (2021). Prison official perceptions of technology in prison. Punishment & Society, 1–23. https://doi.org/10.1177/1462474521990777

Nellis, M. (2014). Upgrading electronic monitoring, downgrading probation: Reconfiguring 'offender management' in England and Wales. European Journal of Probation, 6(2), 169–191. https://doi.org/10.1177/2066220314540572

Ogbonnaya-Ogburu, I. F., Toyama, K., & Dillahunt, T. R. (2019). Towards an effective digital literacy intervention to assist returning citizens with job search. In Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, Glasgow, Scotland, UK (pp. 1–12). https://doi.org/10.1145/3290605.3300315

Peeters, R., & Schuilenburg, M. (2018). Machine justice: Governing security through the bureaucracy of algorithms. Information Polity, 23, 267–280. https://doi.org/10.3233/IP-180074

Pietarinen, J. (2015). Etiikka. https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/etiikka

Puolakka, P. (2020). Smart prison digital services, AI and VR in prisons. Finnish Criminal Sanctions Agency. EuroPris: Promoting professional prison practice, ICT workshop, 30 September 2020. https://www.europris.org/wp-content/uploads/2020/10/Pia-Puolakka-Smart-Prisons-Finland.pdf

Reisdorf, B. C., & Jewkes, Y. (2016). (B)Locked sites: Cases of Internet use in three British prisons. Information, Communication & Society, 19(6), 771–786. https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1153124

Reisdorf, B. C., & Rikard, R. V. (2018). Digital rehabilitation: A model of reentry into the digital age. American Behavioral Scientist, 62(9), 1273–1290. https://doi.org/10.1177/0002764218773817

Rikosseuraamuslaitos (2020). Arvot ja Strategia. https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/arvot.html

Rikosseuraamuslaitos (2020). Hankkeet ja projektit. Älykäs vankila projekti. https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/ajankohtaista/hankkeet.html

Robberechts, J., & Beyens, K. (2020). PrisonCloud: The beating heart of the digital prison cell. In J. Turner & V. Knight (Eds.), The prison cell. Embodied and everyday spaces of incarceration (pp. 283-303). Palgrave Macmillan.

Rutherford, A. (1993). Criminal Justice and the Pursuit of Decency. Oxford University Press.

Selwyn, N. (2004). Reconsidering political and popular understandings of the digital divide. New Media & Society, 6(3), 341–362. https://doi.org/10.1177/1461444804042519

Suonio, M., Linderborg, H. & Lassila, T. (2014). Johdanto. Teoksessa H. Linderborg, M. Suonio & T. Lassila (toim.), Sosiaalityö ja sosiaalinen tuki rikosseuraamusalalla. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2014. (s. 9–16).

Toreld, E. M., Haugli, K. O., & Svalastog, A. L. (2018). Maintaining normality when serving a prison sentence in the digital society. *Croatian medical journal, 59*(6), 335–339. https://doi.org/10.3325/cmj.2018.59.335

Unilink (2022). Software solutions for the criminal justice sector. https://www.unilink.com/overview/software-solutions/

Van De Steene, S., & Knight, V. (2017). Digital transformation for prisons: Developing a needs-based strategy. *Probation Journal*, *64*(3), 256–268. https://doi.org/10.1177/0264550517723722

Vankeuslaki (2005/767). https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050767

Ylisassi, H., Seppänen, L., Uusitalo, H., Kalavainen, S., & Piispanen, P. (2016). *Aktivoiva lähityö: vankiloiden valvonta- ja ohjaushenkilöstö vuorovaikutuksellista lähityötä kehittämässä*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja, 2. Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/qmR5zNYVd/RISE_2_2016_Aktivoiva_lahityo_WEB.pdf

KIRJOITTAJAT

Ahteenmäki, Mari. VTM, rikosseuraamusesimies, Turun vankila, Rikosseuraamuslaitos.

Harsu, Annika. TtM, fysioterapeutti YAMK, Strategia- ja kehityspäällikkö, Kriminaalihuollon tukisäätiö.

Helenius, Anu. HTM, jatko-opiskelija HY oikeustieteellinen tiedekunta Erityisasiantuntija, Rikosseuraamuslaitos.

Haapaniemi, Juha. TK (ylempi korkeakoulututkinto), psykoterapeutti, työnohjaaja, rovasti, vankilapappi, Vaasan vankila, Rikosseuraamuslaitos.

Jutila, Elli. YTM, projektitutkija, Jyväskylän yliopisto

Järveläinen, Eeva. YTT, lehtori, Laurea-ammattikorkeakoulu.

Kilpeläinen, Mia. KTM, ekonomi, yliopisto-opettaja, Itä-Suomen yliopisto, oikeustieteiden laitos.

Kaarakka, Olli. YTM, yliopettaja, Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.

Linderborg, Henrik. VTT, kriminologian dosentti.

Lindström, Janika. Lehtori, Laurea-ammattikorkeakoulu.

Niemi, Hanna-Maria. YTM, HTK, väitöskirjatutkija, Itä-Suomen yliopisto, oikeustieteiden laitos.

Nikula, Karoliina. TT, yliopettaja, Laurea-ammattikorkeakoulu.

Normann, Maria. FM, lehtori, Laurea-ammattikorkeakoulu.

Pirttilahti, Hanna. Kokemusasiantuntija.

Rantanen, Teemu. VTT, sosiaalipsykologian dosentti, yliopettaja Laurea-ammattikorkeakoulu.

Salovaara, Ulla. YTT, yliopistonopettaja ja yliopistotutkija (Rita-hanke), Jyväskylän yliopisto / vaikuttavuustutkija, Laurea-ammattikorkeakoulu.

Olli Kaarakka & Karoliina Nikula (toim.)
RIKOSSEURAAMUSALAN ETIIKKA – KÄSITTEISTÄ KÄYTÄNTÖÖN

Asioiden eettiselle tarkastelulle on tilausta. Erityisen tärkeää tarkastelu on aloilla, joissa työskennellään marginaalissa olevien ihmisten kanssa. ”Rikosseuraamusalan etiikka – käsitteistä käytäntöön” on teos, joka on syntynyt tarpeesta nostaa alaan liittyviä eettisiä kysymyksiä esille. Rikosseuraamusala ymmärretään teoksessa laajasti ja artikkelit lähestyvät rikosseuraamusalaa erilaisista näkökulmista. Artikkeleita yhdistää eettinen ja moraalifilosofinen lähestymistapa. Kirjan artikkelit jakautuvat kolmen teeman alle: eettiset lähtökohdat, eettinen kohtaaminen ja toiminnan eettisyys. Teoksessa tarkastellaan muun muassa seuraavanlaisia kysymyksiä.

- Mitä on ihmisarvon kunnioittaminen rikosseuraamusalalla?
- Millä tavalla rankaisua voidaan oikeuttaa?
- Miten vankien oikeudet toteutuvat?
- Mitä on ammattietiikka rikosseuraamusalalla?
- Miten kokemusasiantuntijuutta voidaan rikosseuraamusalalla hyödyntää eettisesti kestävällä tavalla?
- Millä tavalla naiserityinen työote on eettisesti tärkeä rikosseuraamusalalla?
- Mitä on eettinen kohtaaminen rikosseuraamusalalla?
- Miten digitalisaatio liittyy etiikkaan ja rikosseuraamusalaan?

ISBN 978-951-53-3422-0

Rikosseuraamusalan koulutuskeskus
Acta Poenologica 1 | 2023

ISBN 978-951-53-3422-0
ISSN 1795-0708

YKL: 17.1/33.58